

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

M. V. LEVÇENKO • BİZANS TARİHİ

ÖZNE

M. V. LEVÇENKO

Kuruluşundan yıkılışına kadar

BİZANS TARİHİ

Tarih

Çeviren: Maide Selen

ÖZNE

Özne: 12
Tarih Dizisi

ISBN 975-8143-45-X

M. V. Levçenko
Kuruluşundan yıkılışına kadar BİZANS TARİHİ
Özgün adı: BYZANCE Des origines a 1453
1928 tarihli Fransızca ilk baskısından çevrilmiştir.
Çeviren: Maide Selen

Yayıma Hazırlayan: Yaşar Selçuk
Birinci Baskı: Nisan 1999

Dizgi: Göçebe
Sayfa Düzeni: Volkan Akyıldırım
Kapak Tasarım: Levent Şensever

Kapak resmi: I. Iustinianos, 547 dolayları, Mozaik, San Vitale, Ravenna

Baskı: Çalış Ofset
Cilt: Sistem Mücellit
Tel: (0 212) 482 11 01 - 4 Hat

Özne Yayınları, Göçebe Yayınları'nın bir yan kuruluşudur.

ÖZNE Yayınları

Bahariye Caddesi, Kafkas Pasajı, 37 / 14
81310, Kadıköy-İstanbul
Telefon / Fax: (0 216) 336 62 88 - 337 72 75

M. V. LEVÇENKO

Kuruluşundan yıkılışına kadar

BİZANS TARİHİ

Çeviren: Maide Selen

Yayıma Hazırlayan: Yaşar Selçuk

ÖZNE

İÇİNDEKİLER

Fransızca çevirinin önsözü

7

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS'IN KÖKENİ

Roma İmparatorluğu'nun iç durumu 11

İKİNCİ BÖLÜM

V. YÜZYILDA BİZANS

Barbar tehlikesi - mezhep sapkınlıkları - din mücadeleleri 31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VI. YÜZYILDA BİZANS

Batıda saldırı ve restorasyon girişimi

İustinianos'un iç yönetimi 56

İustinianos'un dış siyaseti 72

V. ve VI. yüzyıllarda Bizans uygarlığı 89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VII. YÜZYILDA BİZANS

VII. yüzyıldaki bunalım ve evrensel imparatorluğun dağılması 104

VII. yüzyılda Bizans'ın etnik ve toplumsal yapısının değişmesi 116

BEşİNCİ BÖLÜM

VIII.-IX. YÜZYILLARDA BİZANS - İKONA-KIRICILIK HAREKETİ

VIII. yüzyılda Bizans 123

IX. yüzyılda Bizans 129

Bizans uygarlığının "karanlık çağları" (VII.-IX. yüzyıllar) 135

ALTINCI BÖLÜM

MAKEDONYA HANEDANI (867-1056)

İmparatorluğun iç durumu 142

Makedonya Hanedanı döneminde Bizans'ın siyasal tarihi	159
IX.-XI. yüzyıllarda Bizans uygarlığı	175
Bizans, Rusya ve Batı Avrupa	186

YEDİNCİ BÖLÜM

BİZANS VE HAÇLILAR

Komnenosların dış siyaseti ve iç yönetimi	196
Demokratik bir hükümdarlık kurma girişimi - IV. Haçlı Seferi ve Bizans'ın çöküşü	215

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BİZANS'IN RESTORASYONU VE YIKILIŞI

Latin İmparatorluğu ve İznik İmparatorluğu	232
Bizans İmparatorluğu'nun restorasyonu - Devrimci Zelotes hareketleri - Palaiologoslar döneminde Bizans'ın yıkılışı (XIV.-XV. yüzyıllar)	239

SONUÇ	260
--------------------	-----

EKLER

Küçük Sözlük	269
---------------------------	-----

Bizans İmparatorları tarihçesi	277
---	-----

Okuyucunun dikkatine:

Dipnotlar her bölümünün sonunda yer almaktadır.

Ayrıca akademisyen olmayan okurlarımızın da yararlanması için bir küçük sözlük kitaba eklenmiştir..

FRANSIZCA ÇEVİRİNİN ÖNSÖZÜ

Rusya, Bizans tarihi ile her zaman ilgilendi. Çarlık döneminde Rus bilginler, Bizansbilimde ülkeye önemli bir yer kazandıran, ayrıntıya ya da genele yönelik pek çok çalışma yayımlamışlardı. Dört din kurumu, Bizansbilim üstünde çalışıyordu. İstanbul'da Rus Arkeoloji Enstitüsü açılmıştı. Bizans tarihi hakkında iki süreli yayın çıkıyordu ve çeşitli üniversitelerde Bizansbilim kürsüleri kurulmuştu.

1917 Devrimi'nden sonra, bu çalışmalar eski hızını yitirdi. 1939'dan itibaren aşağıda açıkladığımız koşullar altında sürdürüldü. İşte o nedenle, batıda bugüne dek yayımlanmamış ya da bilinmeyen çok sayıda belgeye dayanan ve Çarlık dönemi Bizansbilimcileri tarafından pek incelenmemiş, özellikle ekonomik ve toplumsal yönler üstünde duran bu yeni Bizans tarihini yayımlama gereğini duyduk.

Bu kitabın yazarı, Metrofan Vasiliyeviç Levçenko, Rus Bizansbiliminde yenidir. Ancak yıldızı hızla parladı; SSCB'de 1939-1945 Savaşı'nın arifesinde ortaya çıkan Rus yeni Bizansbiliminin öncüsü oldu.

SSCB Bilimler Akademisi tarafından 1934'te yayımlanan *Leningrad Bilim Emekçileri Rehberi*, M. Levçenko'yu, Leningrad Tarih ve Diller Enstitüsü'nde Batı Avrupa Tarihi asistanı olarak göstermektedir.

Yazarı, 1939'da, Leningrad Üniversitesi Bizans Tarihi Kürsüsü'nde, genç Bizansbilim adaylarını yeni disipline göre yetiştirmekle görevli bir profesör olarak buluyoruz. 1939 yılının ikinci sömestrinde, Leningrad Tarih Enstitüsü'nde (SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı), başında Prof. Levçenko'nun bulunduğu bir Bizansbilim Grubu kuruldu. 1940'ta da, akademik çevrelere yönelik, toplumsal ve ekonomik konuları işleyen Bizans Tarihi çıktı.

Aynı yıl, Prof. Levçenko, Tarih Enstitüsü tarafından yayımlanan *Bizans Dergisi*'nin (*Vizantiyski Sbornik*) yönetimiyle görevlendirildi. SSCB'de Bizansbilimin yeniden canlanmasının göstergesi olan

bu dergi, 1941'de yayıma hazırды; ama, savaş ve Leningrad Kuşatması basım çalışmalarına ara verdiğinden, ancak 1945'te çıktı. Dergi, yöneticisinin 1945'te yazdığı Çağdaş Bizansbilimin *Sorunları*'na ilişkin bir başyazısını, 1941'den itibaren kaleme aldığı ve üçünü, *V ve VI. Yüzyıllarda Doğu Roma İmparatorluğu'nun İç Tarihine İlişkin Belgeler* başlığı altında topladığı (Metrocomiæ et Vici publici; İmparator malikâneleri; Büyük toprak mülkiyeti ve imparatorun yetkisi) çok sayıda inceleme ve araştırmayı, son olarak da Batı Avrupa'da yayımlanmış, Bizansbilime ilişkin yapıtların bir bibliyografyasını kapsamaktaydı.

Yazar, yine 1940'ta Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün isteği üzerine, geniş kapsamlı ve kaynak niteliğinde bir yapıt, *Evrensel Tarih* için *IX. ve X. Yüzyıllarda Bizans* hakkında bir inceleme kaleme aldı. Savaşın hemen öncesinde, 1941'de, iki eser verdi: *V. ve VI. Yüzyıllarda Kiliselere ve Manastırlara Ait Toprak Mülkiyeti ile Birinci Haçlı Seferi Döneminde Bizans*.

Bizans Dergisi, belirtildiği gibi, ancak zaferden sonra 1945'te basılabildi. 1947'de de, beş yıllık bir aradan sonra *Bizans Kroniği*'nin (*Vizantiyski Vremennik*) I. cildi (XXVI) yeniden yayımlanmaya başladı. Prof. Levçenko, yayın kurulunda yer aldı ve *Bizans'ta V.-VII. Yüzyıllarda Maviler ve Yeşiller* hakkında bir inceleme ile *SSCB Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Leningrad Bölümü Bizansbilim Grubu Çalışmaları*'nın bir raporunu yayımladı. Söz konusu cilt yeniden çıkışından itibaren, 1928'deki ölümüne kadar *Kronik* yöneticisi olan ünlü Rus Bizansbilimci F.İ. Uspenskiy'in anısına, çalışmalarına geniş bir yer verdi. "Bibliographia Uspenskiana" niteliğinde, bir kısmı Bizansbilimin SSCB halklarıyla, özellikle de Slavcılıkla ilgisini irdeleyen incelemelerini, Bizans tarihi hakkında yabancı dillerde (Rusça) yayımlanmış bibliyografya çalışmalarını vb. kapsamaktaydı.

Dergi ile *Kronik*, bize, Rus Bizansbiliminin çöküşüne yol açan, yeniden doğuşu hazırlayan nedenlere, havasına ve SSCB Bizansbilimcilerinin izlediği programa ilişkin değerli bilgiler sağlar. Bunlar, *Bizans Tarihi*'ni gerçek çerçevesine yerleştirdiği için, çok önemli konuları yeniden vermekte yarar görüyoruz.

Bizans Kroniği yazı kurulunun okuyuculara mesajı (1947) şöyle başlar: " Rus Bizansbiliminin şanlı bir geçmişi vardır; XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, çok sayıda değerli bilimadamı tarafından temsil edilmiştir. Rus Bizansbilimi, olağanüstü gelişimini, akademinin üyesi V.G. Vasiliyevski'y'in, sonra da, yine akademinin üyesi ve tartışılmaz önderi olan F.İ. Uspenskiy'in çalışmalarına borçludur. Bi-

zans tarihine ilişkin toplumsal ve ekonomik sorunları incelemesiyle evrensel üne kavuşmuş Rus Bizansbilimi, dünya tarih biliminde ilk sırayı alıyordu. Rus Bizansbiliminin gelişmesi, Sosyalist Ekim Devrimi'nden sonra bir kesintiye uğradı. Bu çok önemli tarih bilimi kolunun değerini küçümseyen Pokrovskiy okulunun etkisiyle, sözkonusu alandaki bilimsel çalışmalar neredeyse tamamen durmuştu. “

Prof. Levçenko, *Bizans Dergisi*'ne yazdığı Giriş'te daha açık davranır: “ Batı Avrupa'nın Bizansbilimcileri , Yunan-Slav, Yunan-doğu ilişkilerinin, Bizans ekonomisi ile toplumsal düzen sorunlarının, İlkçağ anıtlarının, Bizans sanat ve hukukunun, göz ardı edemedikleri Rus Bizansbilimi tarafından en mükemmel şekilde incelendiğini kabul etmelidirler.

Tarih biliminin nesnelliğini inkâr etmiş ve yerine kaba bir sosyolojizm koyarak somut tarihe savaş açmış Pokrovskiy tarih okulu, Bizansbilim çalışmalarının baltalanmasında sorumluluğun büyük bir kısmını üstlenmiştir. Sonuç, söz konusu alanda bilimsel çalışmaların geçici süre kesilmesi oldu. 1918 ilkbaharında, akademi üyesi F.İ. Uspenskiy'in yönetimindeki Rus Bizansbilim Komisyonu'nun ardından kurulan Konstantinos Porphyrogenetos Komisyonu, bilim adamının ölümünden sonra çalışmalarını durdurdu. 1930 yılı, Rus Bizans Komisyonu ile yayın organı *Bizans Kroniği*'nin sonu oldu. Bizansbilimci kadroları dağıldılar.”

Ama bu durum uzun süremezdi. *Bizans Kroniği*'nin Yazı Kurulu söze şöyle devam ediyor:

“ Sovyetler Birliği, şimdi, geçmişleri Bizans İmparatorluğu tarihine sıkı sıkıya bağlı Balkan halklarının gözünde olağanüstü bir itibardan yararlanıyor. Bu, Bizans ile Rus Bizansbiliminde her zaman büyük bir yer tutan Balkan ülkeleri arasındaki karşılıklı ilişkiler konusundaki araştırmaların yoğunlaştırılmasını ve geliştirilmesini gerektirir.”

Ya yöntemler ve program ? “ Bizans hammadresi henüz tükenmiş değildir ve araştırmalar tamamlanmamıştır “ (F.İ. Uspenskiy, Bizans Tarihini Canlandıran Yeni Bir Akım, *Bizans Kroniği*, V. XXI-I, s. 2). “ Bizim Sovyet koleksiyonlarımız (arşivler ve kütüphaneler), özellikle Moskova Tarih Müzesi (eski Sinod Kütüphanesi), Leningrad Saltikov-Şchedrin Halk Kütüphanesi, SSCB Bilimler Akademisi Kütüphanesi koleksiyonları, evrensel öneme sahip Bizans elyazmalarını barındırıyor. Bu eski kaynaklar, çok sayıda yayımlanmamış elyazması içeriyor” (*Bizans Kroniği*, 1947).

Öte yandan, *Bizans Kroniği* şuna da dikkat çeker: “ F.İ. Uspenskiy, *Byzantion* dergisinde (11, 20) Rus Bizansbilimcilerin çalışmaları

rından söz ederken, ‘ Biz Rus Bizansbilimcilerin dikkati, özellikle Bizans’ın iç tarihine ilişkin ekonomik, toplumsal vb. sorunların incelenmesine çekilmişti. Oysa köylü sınıfı, toprak mülkiyeti ile toprak sahibine bağılı kabul edip toprağına yerleşenler ve komün yaşamının kalıntıları gibi konular, bizde gündemden hiç düşmeyen ve düşmeyecek sorunlardır ‘ diye yazıyordu. Rus Bizansbiliminin önderinin sözleri, bugün de devrim öncesi Rus Bizansbiliminin geleneklerini sürdüren Sovyet Bizansbilimcilerinin programında yer almaktadır.

‘Bizans’ın feodalizm tarihi, Sovyet Bizansbilimcilerinin araştırmalarının temel konusudur.’

SSCB Bilimler Akademisi’nin tarih dalında gelecekteki çalışmalarında ele alacağı konular, Bizans ve Slavcılık feodalizminin doğuşu, feodal toprak mülkiyeti, feodalizm ve Bizans İmparatorluğu’nun çöküşüdür.

Derinleştirilmiş çalışmaların konusunu kentler, ticaretleri, yeni kentli sınıflar, kent burjuvazileri ile kent pleb’lerinin doğuşunun incelenmesi oluşturacaktır.

Sonuçta Bizans’ın, Ortaçağ Avrupası ile doğunun uluslararası ilişkilerinin incelenmesinde son derece özel bir yer tutması gerekir. Bizans, Kiev Rusyası ile Moskova Rusyası’nın, Batı Avrupa ülkeleriyle Yakındoğu ve Akdeniz havzası ülkelerinin çıkarlarının kesiştiği noktayı temsil ediyordu. Bu konu, yüce ülkemiz ve Ortaçağ’daki ilişkileri açısından büyük bir öneme sahiptir. “

Sovyet Bizansbiliminin genel programını aktardığımız *Bizans Kroniği*’nin yazı kurulu, açıklamalarını *Kronik* programının bir sözüyle nokt alıyor: “SSCB bilginlerinin, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupalı ve Amerikalı bilginlerle gelişen ilişkileri, okuyucuların, yabancı Bizansbilimcilerin çalışmalarını tanımlarını sağlayacaktır.” Biz de, öyle olsun diyelim.

Özetle, Ekim Devrimi’nin ardından Rus Bizansbiliminin üstüne çöken ve neredeyse ölüm gibi bir uyuşukluğa sokan öfkeden sonra, savaşın arifesinde, temel amaç olarak, sorunun toplumsal ve ekonomik yönüyle yeni bir başlangıç yapılıyor. Bizans hakkındaki bu çeviri, konunun temel direğini oluşturuyor. 1945 zaferinden sonra Bizansbilim çalışmaları, yapıtın ulaştığı sonuçlarda fark edilmesi kolay, bir kısmını bu arada SSCB’nin, yörüngesine girmiş ülkelerin, özellikle Balkan ve Slav halklarının oluşturduğu biraz Slavcılık ve alan genişlemesiyle belirli bir canlanma sürecine giriyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS'IN KÖKENİ

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN İÇ DURUMU

Roma İmparatorluğu açısından IV. yüzyılın başındaki en önemli olaylar, içten kölelerle kolonların ¹ başlattıkları devrimci dalga, dıştan da barbar saldırıları oldu. İmparatorluğun eski başkenti (Roma), ekonomik bir bunalımın katkısıyla devletin siyasal merkezi olarak önemini yitirdi. 330'da İstanbul Boğazı kıyılarında kurulan yeni başkent, Yeni Roma ya da Konstantinopolis (kurucusu İmparator I. Constantinus'un adından) olarak adlandırıldı. Yeni başkent, eski Megara kolonisi Byzantion'un üstünde kuruldu ve daha sonra bir Ortaçağ imparatorluğunun merkezi oldu; bu yüzden de, genellikle Bizans İmparatorluğu diye anıldı.

Kuruluşundan itibaren İstanbul'da da, Roma'daki gibi saray, forum ve hipodrom yapıldı. Kent, Roma'dan, Atina'dan ve imparatorluğun diğer kentlerinden taşman antik sanat eserleriyle donatıldı. İstanbul ve çevresi, taşra yönetiminden ayrı tutuldu; Roma gibi, birçok bağışıklıktan ve imtiyazdan yararlandı. Roma'nın Mısır'dan karşılıksız buğday alma imtiyazı, İstanbul'u da kapsayacak şekilde genişletildi. Hükümet, kayırma ve zorlama tedbirlerini nöbetleşe uygulayarak kentin hızla büyümesini sağladı. V. yüzyılda, Yunanlı tarihçi Eunapios, Mısır'dan, Önyasya'dan ve Suriye'den gelen buğdayın, daha o dönemde yeni başkenti beslemeye ancak yetmesinden yakınmaktadır.

Constantinus'un yeni bir başkent kurması, keyfi bir karar değildi. Karar, somut ve sağlam ekonomik, siyasal temellere dayanıyordu. Romalı yöneticilerin doğuya duydukları ilgi, Batı Roma İmparator-

luğu'nun çöküş yıllarından önceye uzanır. Roma imparatorlarında, devletin merkezini doğuya taşıma arzusu, İulius Cæsar döneminden beri görülür. Bu istek, Constantinus'un önceli Diocletianus tarafından gerçekleştirilmiştir. Doğunun bu çağrısı kolayca açıklanabilir. Roma'nın zenginliği, zapt edilen eyaletlerin sömürülmesine dayanıyordu. Ekonomik ağırlık merkezi, doğu eyaletlerinin imparatorluğa bağlanması ve fetih savaşları sona erince, doğal olarak bu eyaletlere kaydı. Doğunun ekonomik üstünlüğü, başkentin taşınmasıyla da onaylanmış oldu.

Öte yandan, başkentin nakli, doğu eyaletlerinin nispeten daha varlıklı olmalarının ve köleci *latifundium* mülkiyetinin gelişiminden daha az zarar görmelerinin dışında, ekonomik ve stratejik açıdan da birçok avantaj sunuyordu. III. ve IV. yüzyıllarda, Roma İmparatorluğu'nun en gözde askeri birlikleri Balkanlardan, özellikle Trakya ve Illyricum'dan derleniyordu. Ayrıca, İstanbul'un stratejik avantajları da ortadaydı. Üç yandan denizle çevrili olması barbarların kıyidan yaklaşımlarını engelliyor; kara kesimi ise, güçlü bir sur kuşağıyla korunuyordu.

İstanbul, ekonomik açıdan, hem Karadeniz'in Ege Adaları ve Akdeniz'le yürüttüğü ticaretin tümüne egemendi, hem de Avrupa ile Asya'nın kavşak noktası olması nedeniyle iki kıta arasında bir köprü işlevi görüyordu.

Constantinus'un girişiminin yaşayabilir olduğu anlaşıldı. Yeni Roma hızla büyüyüp gelişti ve imparatorluğun merkez kentleri arasında, tartışılmaz şekilde ilk sırayı aldı.

İmparatorluk, IV. yüzyıl boyunca birkaç kez, başında birer imparatorun bulunduğu doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünmüş, sonra yeniden birleşmişti. 395 yılına, yani, İmparator I. Theodosius'un ölürken Batı Roma İmparatorluğu'nu oğullarından Honorius'a, Doğu Roma İmparatorluğu'nu da öteki oğlu Arcadius'a bıraktığı yıla dek durum bu şekilde sürdü.

O tarihten itibaren de, Doğu Roma İmparatorluğu, başka deyişle Bizans İmparatorluğu bağımsız bir devlet oldu.

Bundan sonra, Batı Roma İmparatorluğu'nun yaşamı tehlikeye girmeye başladı. Kölelerin ve kolonların devlete karşı yoğun devrimci mücadeleleri içten, güçlü barbar baskıları dıştan, V. yüzyılın ortasından itibaren imparatorluğa ölümcül bir darbe vurdu. 476'da da kesin olarak çöktü. Oysa, Bizans İmparatorluğu büyük bir canlılık gösteriyordu.

Nedenlerini ve V. yüzyıldaki Bizans siyasi tarihinin seyrini kav-

ramak için, bu yüzyılın eşiğinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun iç durumunu açıklamamız; Doğu ile Batı imparatorluklarının ekonomilerini ve toplumsal yapılarını birbirinden farklı kılan unsurları incelememiz gerekir.

İmparatorluk, 14 *diocesis*'ten oluşuyordu (Diocletianus'un bölümlmesine göre); ikiye ayrıldıktan sonra 7 *diocesis* Bizans İmparatorluğu'nun doğrudan yönetimi altında kaldı: Mısır, Doğu, Asya, Pontos, Trakya, Makedonya, Daçya. F. Engels, Roma İmparatorluğu'nun, Germanler tarafından zaptının arifesindeki umutsuz durumunu şöyle açıklar: “ Azalmaktaki ticari ilişkilerin genel verimsizliği, zanaatçıların ve zanaat dallarının çöküşü, nüfusun azalması, sitelerin zayıflaması, ilkel tarıma geri dönüş; işte Roma egemenliğinin sonu böyle geldi.”

Benzer olgular, kuşkusuz Batı Roma'dakinden daha hafif olmakla birlikte Bizans'ta da görüldü. Burada, ticari ilişkilerin eskiliği, deneyimli zanaat geleneği, daha ılımlı bir kölelik gibi unsurlar, Roma İmparatorluğu'nun karşılaştığı bunalımı yumuşatıyordu.

Ayrıca Bizans, köle ve kolon isyanlarını bastırmayı ve en az batıdaki kadar şiddetli barbar saldırılarını durdurmayı başardı.

Doğu, Helenistik krallıkların eski büyük doğu krallıklarından devraldığı ekonomik, siyasal ve kültürel değerleri henüz korumaktaydı.

Roma, doğudaki egemenliği sırasında, sözkonusu gelenekleri yıkmaya çalışmadı, hatta bir dereceye kadar bunlara bağlı kaldı. Ne yazık ki, Bizans ekonomik sisteminin Helenistik kökenleri henüz yeterince araştırılmamıştır. Ancak hiç kuşkusuz, Roma'nın doğu eyaletlerindeki komünal örgütlenmenin izlerinin korunduğu ve Helenistik Çağ'ın “imparatorluk işçileri”nin kalıntısının saptanabildiği küçük toprak mülkiyeti sistemi, köleci *latifundia*'dan daha önemli bir rol üstlenmekteydi. Sanayi emekçileri köleler değil, aynı çağın “imparatorluk tekelleri”nin hazine işçilerinden gelen ve loncalar halinde örgütlenmiş zanaatçılardı.

Batıya son derece güçlü bir darbe vuran köleci ekonomi bunalımının doğuda daha az hissedilmesi, doğuda kentlerin çökmemesi ve batıdaki gibi doğal ekonomiye dönüşmemesi ile doğrulanmışa benzenmektedir.

Yüz binlerce kişinin yaşadığı İstanbul, İskenderiye ve İskenderun, çok gelişmiş ticaret ve sanayi merkezleriydi. Batı siteleri can çekişirken, Bizans İmparatorluğu'nun belirli kentleri büyüme eğilimi gösteriyordu.

Sözgelimi İstanbul'da, sürekli artan nüfusu korumak için, V. yüzyıldan itibaren surları genişletmek gerekmişti.

Ünlü hitabet ustası Themistios, İstanbul'un büyümesinden, bir-biri ardına yükselen 7-9 katlı binalardan; "geniş bir görkem atölyesine dönüşen" başkentte, mimarların, bezemecilerin, her daldan uzman işçilerin çalıştıklarından sevinçle söz etmektedir.²

Yunanistan köleci ekonomi bunalımının olumsuzluklarını yaşarken, Balkanların diğer bölgeleri barbar akınlarından çekerken, Anadolu, Suriye, Mısır, yünlü, keten ve ipek dokuma; madeni ve cam eşya; çömlekçilik ve mücevher yapımına dayalı, yüksek nitelikli zanaat üretimini sürdürüyordu. Maden ve madeni eşya sanayii Asya'da, Pontos'ta, Makedonya'da geli mi ti. En güzel ipek ve keten kumaşlar Suriye'de ve Fenike'de dokunurken,  skenderiye cam eşya ve papir sleriyle  n kazanmıştı. Doğu, eski ticaret ilişkilerini kısmen de olsa sürdürüyordu. Bizans eski ticaret yollarının ulaştığı bölgelere egemendi; Kızıldeniz yoluyla Arabistan ve Seylan mallarının ta ındı ı Mısır, elindeydi. Suriye ve Mezopotamya, Orta Asya ile ali veri ini sürdürüyordu. Son olarak, Bizans  mparatorlu u, Karadeniz'de doğu ticareti bakımından büyük önem taşıyan limanlara da sahipti. Bizans bu yollarla, doğu ülkelerinden gelen ipek, baharat, altın, inci ve diğer lüks eşya ihtiya ını kar ılıyordu.

Doğu eyaletleri, transit ticaretle yetinmiyorlardı. Kendi ürünlerini de ihraç ediyorlardı. Mısır Arabistan'a önemli miktarda tahıl gönderirken,  stanbul'a her yıl 8 milyon *artabe*⁴ buğday sa lamaktaydı.

Suriye'nin cam ve sırlı eşya, ince dokuma, işleme, mücevher gibi ürünleri her yerde, hatta Çin'de bile aranıyordu.

Akdeniz ticareti (ya da bu ticaretten arta kalanlar), Bizans  mparatorlu u halklarının, özellikle Suriyelilerin, Yahudilerin, Yunanlıların tekelindeydi. V. ve VI. yüzyıllarda, Afrika ve Sicilya gibi Ravenna'da,  spanya'da, Marsilya'da, Orl ans'da, Paris'te de Mısır'dan, Suriye'den, Ermenistan'dan gelen tüccarlara rastlanmaktaydı. Kumaş, deri, Suriye  arabı, Mısır papirüsü ithal ettikleri bazı batı kentlerinde çok sayıda yabancı kolonileri olu turuyorlardı.

 stanbul, VI. yüzyılda tüm dünya teknelerinin yelken açtığı, sürekli gelişen önemli bir liman konumuna gelmişti.⁵

Sanayi ve doğuda varlığını sürdüren ticaret, çok mükemmel bir vergi sisteminin eşliğinde, Bizans'a çağına göre önemli kaynaklardan yararlanma fırsatı sağlıyordu. Bizanslı tarihçi Prokopios'un tanıklığı konu hakkında bir fikir edinme olanağı verir:  mparator Anastasios'un (491-518) son dönemlerine doğru devlet hazinesinin kullanılabilir varlığı 320.000 libre altın olarak hesaplanıyordu.⁶

Bu önemli kaynaklar, merkezi iktidara, merkezden uzaklaşma yönündeki tüm eğilimlere itaat ettirme, barbarlarla sava ma ya da onları satın alma ve toplumun alt tabakasındaki ezilenlerin isyanlarını bastırma olanağı sağlıyordu. Sonuncu sorun, Batı Roma gibi Doğu Roma'nın da gündemindeydi; amacı, halkını ezmek olan hem büyük

hem karmaşık bir çarka dönüşmüştü.

Bizans İmparatorluğu, bir kabileler ve kavimler mozaiği sergiliyordu: Yunanlılar, Anadolu'nun çeşitli boyları, Ermeniler, Suriyeliler, Yahudiler, Koptlar, Trakyalılar ve Latinleşmiş İlliryahılar.

Bizans İmparatorluğu halkı, hakları ve yükümlülükleri kesin şekilde tanımlanmış sınıflara bölünmüştü; gerçekte yönetim, herkesi bir sınıfa, belirli bir mesleğe bağlayıp iş değiştirmeyi yasaklayarak bir kast sistemi kurmaya çalışıyordu.

Konumdaki eşitsizlik, yasalar karşısında da eşitsizlik getiriyordu. Bu bağlamda halk, *honestus* üstsınıfı ile *humilis* altsınıfı olmak üzere ikiye bölünmüştü. Yasalar, ikincilere karşı çok daha sert davranıyordu. Aynı suç, birinciler işlediğinde sürgünle, ötekiler işlediğinde ise ölümle cezalandırılıyordu. Halkın çoğunluğunu oluşturan alt-sınıf, acımasız bir sömürüye boyun eğmişti.

Toplumsal katmanın en altında köleler yer alıyordu. Köle ticareti, geçmişteki gibi Anadolu, Karadeniz havzası, İstanbul pazarlarında yapılıyordu. Bu el emeği, devlet işletmelerinde özgür zanaatçıların el emeği ile birlikte değerlendirilmekteydi. Bizans soylularının saraylarındaki kölelerin sayısı binlerle ifade ediliyordu.

Tarımda ise, tersine, köle kullanımı gittikçe sınırlandırılıyordu. Fetih savaşlarının sona ermesi, bu el emeğinin yeniden pahalılaşması ve köle isyanları, yaşam koşullarının yumuşamasına katkıda bulundu. Köle, artık bir nesne, basit bir "eşya" sayılmıyordu. Bir düzenlemeyle köle sömürüsü sınırlandırıldı; bir kölenin öldürülmesi, özgür birinin öldürülmesiyle eş tutuldu; azat etme işlemleri kolaylaştırıldı.

Özgür insanların alt tabakası (*ordo plebius*) dört kısımdan oluşuyordu: kendi toprağını işleyen küçük çiftçiler, büyük ya da küçük tüccarlar, zanaatçılar ve kolon kategorisinden tarım işçileri.

V. yüzyılda yönetim, her bireyi belirli bir verginin hedefi olarak düşünüp, dahası kamu borçlusu sayıp, zanaatçıları, tüccarları, gemi donatıcılarını sıkı bir denetime almıştı. Bu gruplar, atanmış başkanlarıyla devlet kuruluşu konumuna geldiler; aynı yükümlülüklerde, her tür borç ve vergide zincirleme sorumlu sayıldılar.

Söz konusu kulluk sistemi verasetle aktarıldığından, çocuklar baba mesleğini izliyorlardı. Bir zanaatçı, üyesi olduğu gruptan ayrılmıyordu; ayrılırsa, kızgın demirle dağlanarak cezalandırılıyordu. Atölye (*ergasteria*) şeklindeki çok sayıda iş yeri imparatorluk tekeliydi ve sarayın, devletin ihtiyaçları için çalışıyordu. Bu bağlamda, özellikle dokuma sanayiinde kölelerden (*gyneciæ, linyfia*) de yararlanılmaktaydı. Ancak, ister kamuya ait ister özel, atölyelerde ürünün nite-

liğine göre değerlendirilen, belirli bir ürüne verasetle bağlı zanaatçı işgücü tercih ediliyordu. Her iki şekilde de işgücü, vergi (*canon*) ödemesinde ve devlete karşı yükümlülüklerde (*liturgii*) zincirleme kefalet işletilen loncalar (*sustemata*) şeklinde örgütlenmişti.

Bu işyerlerinden bazıları, zengin girişimcilere kiralanmıştı. Devlet, yalnız esnaf vergisi vb. gibi mali yöntemlerle değil, bu dalların bazılarını tekelleştirme yoluyla da ticarete el koymuştu. Sözkonusu tekeller, zanaat loncaları tarzında düzenlenmiş kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşiyordu. Sözelimi, buğday satıcıları (*navicularii*), hayvan satıcıları (*bastagarii*), domuz satıcıları (*suarri*) vb. gibi. ⁷

Daha önce belirtildiği gibi, kısmen transit, ama asıl yerli mallara dayanan özel ticaret de büyük bir atılım göstermişti.

Zengin tüccarlar ve tefeciler resmi olarak alt *pleb*'ler sınıfına mensuptu; ancak, parayla unvanlar ve onursal rütbelere satın alabiliyorlar; genellikle, doğunun toplumsal yaşamında oldukça önemli bir rol oynuyorlardı. Güçlü bir imparatorluk iktidarı, tüccarlar ve tefeciler için, ticaret yollarının açık kalmasını ve yeni pazarların açılmasını sağlayan bir zorunluluktur. Tefeciler de, imparatorluk hazinesine önemli miktarda borç para vererek durumdan çıkar sağlıyorlardı. Son olarak, vergi toplamada uygulanan iltizam sistemi de aynı doğrultuda işliyordu. Mültezimler, kendileri için çok büyük bir kazanç kapısı olan vergi toplama hakkı karşılığında, devlete ciddi miktarlarda borç para veriyorlardı.

Pleb'lerin durumu, imparatorluğun bölgelerine göre değişmekle birlikte, son derece ağırdı. Sayıca kalabalık oldukları İstanbul'da, yönetim onlara karşı ölçülü davranıyor, ihtiyaçlarını gideriyordu. Bu da devleti, Mısır'dan her yıl önemli miktarda buğday getirtmek zorunda bırakıyordu. Taşrada ise, *pleb*'ler kendi kaderlerine terk edilmişlerdi. Ancak doğuda, proletarya nüfusunda batıdaki gibi korkunç bir artış görülmedi.

Bizans'ın ağır bürokratik çarkının beslenmesi, özellikle kırsal kesimdeki doğrudan üreticinin omzuna yıkılmıştı.

Bizans İmparatorluğu çiftçileri, bağımsız küçük mülk sahipleri, "özgür" kolonlar ve "sicilli" kolonlar (*coloni adscriptii*) olmak üzere üçe bölünmüştü. Sonuncular, tarımdaki nüfusun, sayıca en kalabalık kesimini temsil ediyorlardı. IV. ve V. yüzyıllarda yönetim, kolonların hareket özgürlüğünü gittikçe sınırlandıran bir dizi emirname çıkarttı; bu durum, yasal yaptırımla köleleşmelerine yol açtı.

Sicilli kolonlar, büyük bir toprak sahibine bağlıydılar; istedikleri zaman yer değiştirme ve mülklerini istedikleri gibi tasarruf hakları

yoktu. Kaçan kolonlar, bağlı oldukları malikâneye zorla geri getirilip ayaklarına pranga vurulurdu.

Mülk sahibinden yarıcılıkla toprak alan özgür kolonlar gibi, özgür köylü komünlerinin durumu da pek iyi sayılmazdı. Çiftçiler ve kolonlar malikânelerin demirbaşı olmuşlardı; köylü komünleri de ağır vergilerin ödenmesinde zincirleme sorumluluk taşıyorlardı. Kolonluk, doğuda da kölelikle toprak köleliği arasında, feodal sömürünün çekirdeğini içeren bir geçiş dönemi sayılabilir.

Vergilerin ağırlığı, barbar istilaları, görevlilerin zor yoluyla haksız vergi tahsilleri, IV.-V. yüzyılların Bizans'ında kırsal kesimin boşalmasında bir etken oldu. İşlenen toprak azaldıkça vergi yükü dayanılmaz derecede arttı. Ammianus Marcellinus'a göre, Mısırlı çiftçi, vergisini ancak acımasızca dayak yedikten sonra veriyordu.⁸

Çiftçiler kentlere, manastırlara sığınıyorlar ya da çöllerde çapulcu çeteleri kuruyorlardı. Ancak, ne pahasına olursa olsun vergilerin toplanması sağlanmıştı. Görevlilerin ahlaksızlığına ve zorla haksız vergi tahsiline eşlik eden bu aşırı vergilendirme, IV. ve V. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu'nda *patronicum* sisteminin gelişmesine çok önemli bir katkı yaptı.

Küçük toprak sahipleri (kendileri ve toprakları), güçlü kişilerin (askeri komutanlar, *comes*'ler, prokonsül'ler, valiler, *vicarius*'lar, senatörler, *tribunus*'lar) korumasına alındılar.⁹ Topraklarının mülkiyetini tümüyle magnatlara devreden hukuki sözleşmeler yaptılar. Gerçekte ise, anlaşmanın aslı yoktu (bir satış akdi sözkonusu olmakla birlikte, kuşkusuz, korumacı para ödemiyecekti), ama fiili sonuçlar veriyordu. Toprağın sahibi durumuna gelen *patronus*, yani korumacı, mülkü eski sahibine eğreti, yani bir yasaî teminat olmadan, istediği zaman geri alma hakkını saklı tutarak, yalnızca ürünün bir kısmı karşılığında kiraliyordu. Magnatların malvarlığı, ilişkileri, konumları, topraklara ve kiracılarına ayrıcalık kazandırıyorlardı. Bu durumda komünlerin, korumacılığı teşvik etmesine şaşmamak gerekir.

Kolonlar önce topraklarını, ardından da özgürlüklerini yitirerek, en azından hazine görevlilerinin baskılarından kurtuluyorlardı. Magnatlar ise, toprak ele geçirip kendilerine bağlı insan sayısını arttırıyorlardı. Küçük toprak sahiplerinin kişiliğinde vergi yükümlülerini yitiren devlet, haklı olarak *patronicum*'u vergi kaçırma teşebbüsü saydı ve bu olguyla mücadeleye başladı. 368 tarihli bir ferman, vassalları hapis ve bedensel cezayla tehdit ediyordu; korumacıların ise, mülk başına 25 libre altın tutarında ağır para cezası ödemeleri gerekiyordu.¹⁰

Daha sonra, bu düzenlemeler pekiştirildi; korumacıların düzmece anlaşmaları hükümsüz sayıldı ve bu gibi belgeleri hazırlayan kâtiplere ağır cezalar verileceği bildirildi. Sistemin doğu eyaletlerinde ciddi ölçüde yayılmasının bir kanıtını da, 366-534 arasında çıkarılmış, korumacılık ile mücadeleye ilişkin sekiz imparatorluk fermanından Doğu *Præfectus prætorio*'suna gönderilen altısının, doğu eyaletlerine, öncelikle Mısır'a yönelik olmasında buluyoruz.¹¹

Ama, yönetimin çabası başarıya ulaşamadı. Fermanların tekrarı da, sürekli aksine davranıldığını göstermektedir.

İkinci sınıfın (kentlerde yaşayan, adını *decuria*'dan almış *municipium curia*'larını oluşturan ve kırsal kesimde orta ölçekteki toprak sahiplerinin, *possessoris*'in) durumu da çok kötüydü. Devlete kulluk sistemi, bütün sertliğiyle onlara da uygulanıyordu. Meclis üyeleri, kentte vergi toplamak, vergileri, bizzat kendi mallarının gelirinden karşılamak ve diğer son derece ağır yükümlülükleri yerine getirmek zorundaydılar. Aynı zamanda, statü değiştirme, sınıflarını terk konusundaki tüm kapıları kapatmak için tedbirler alınmıştı. Koşulları öylesine ağırdı ki, yalnızca acımasız zorbalığın resmi bahanesine dönüşmüş mülklerinden kurtulmak için, her şeylerini geride bırakıp köle olarak satılmaya bile rıza gösteriyorlardı.

Tüm haklardan yoksun halkın üstünde yükselen tek ayrıcalıklı sınıf, senatörler sınıfıydı (*ordo senatorius*).

Bunun göstergesi senatoya devam etme ve toplantılara katılmaydı. Ancak, IV. yüzyıldan itibaren birçok senatör imparatorluğun geniş topraklarına dağıldığından, senatoya devam zorunluluğu kaldırıldı.

Senatörler, kuşkusuz, genellikle imparatorluğun en büyük ve zengin toprak sahipleriydi. Senato toplantılarında sayı, çoğunlukla yönetimde ya da sarayda en üst görevlere getirilmiş kişilerle tamamlanırdı.

V. yüzyılın başında, senato çok çeşitli gruplardan oluşuyordu: Costantinus ile yeni başkente yerleşen eski Roma soyluları, Anadolu ve Mısır'ın en zengin toprak sahipleri; imparatorluğun en yüksek görevlileri ve Yeni Roma'nın hizmetinde üst rütbeye ya da göreve ulaşmış birçok barbar.

Senato üyeleri, mülkleri kent çevresinde bulunsada, tüm belediye vergilerinden muaf tutulmuşlardı. Adalet alanında özel ayrıcalıklardan yararlanırlardı ve taşra yetkililerince değil, başkent valisince yargılanırlardı.

Hıristiyanlığın IV. yüzyıldaki kesin zaferinden sonra güç ve önem

kazanan yüksek din adamı kadroları, V. ve sonraki yüzyıllarda, işte böyle bir ortamda kuruldu.

Vergi açısından üstsınıf temsilcileri, yüksek memurlar ve kilise ileri gelenleri birçok ayrıcalıktan ve kolaylıktan yararlanıyorlardı. Bir dizi imparatorluk fermanıyla, halkın altsınıflarını ezen buğday harmanı, su vb. gibi “iğrenç” angaryalardan (*munera sordida*) resmen muaftılar.

Toplumsal ilişkilerin gelişme süreci, batıdaki gibi doğuda da, kaçınılmaz şekilde merkezden uzaklaşmaya; kendi toprakları üstünde siyasal haklar üretmeye girişen ve devletin birliği için tehlike oluşturmaya başlayan bazı büyük tarım magnatlarının bağımsızlığının belirginleşmesine yol açıyordu. Ancak, Bizans'ta bu süreci durduracak etkenler vardı. Gerçekten de, buradaki büyük toprak mülkiyeti batıdakine tümüyle benzemez. Büyük malikâne, kentten ve daha geniş bir pazardan kopuk otarşi ¹² sistemine dönüşmemiştir. Ticari etkinliğin, nüfusları on, hatta yüz binleri bulan ve yüksek miktarda tarım ürününe ihtiyaç duyan büyük kentlerin çekim alanında kalmıştır.

Ancak, büyük toprak mülkiyeti, ticaret dışında da devleti güçlendirmede yarar görüyordu. Bastırılmış, ama örgütlenmenin gizlice sürdüğü köle ve kolon isyanlarından, dahası batıdaki olaylardan ürkmüştü. Dolayısıyla da, taht çevresindeki birliği ve merkezi devleti koruma gereğinin farkındaydı. ¹³

Bu, Diocletianus ve Constantinus dönemlerinde kurulmuş, imparatorluğun kozmopolit halkını birleştiren ve sömüren bir yönetim örgütüydü. Başında, mutlak egemen sayılan imparator bulunuyordu. Gerçekte imparatorluk, büyük bir bölümünü halk tabakasından kişilerin, hatta, çoğunlukla ordunun en yüksek kademelerine erişmiş barbarların tamamladığı kalabalık bir bürokrasi tarafından yönetiliyordu. Bu bürokrasi, kaynakları, varlık gerekçesi ya da yapısı ne olursa olsun büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil ediyordu.

Sözkonusu sistem, kendini Romalı saymakta direniyordu. Halkın büyük çoğunluğu için ortak dil, aynı zamanda bilim ve edebiyat dili de olan Yunancaydı. Ama, Latince, VI. yüzyılın sonuna kadar sarayın, tüm yönetimin, adaletin ve ordunun dili olmayı sürdürdü. Çeşitli yönetim hizmetlerinin adları, sivil ve askeri unvanlarla rütbe-ler Latince kaldığı gibi, yasalar da Latince yayımlanıyordu. Diocletianus'tan önce benimsenmiş sivil ve askeri kuvvetlerin ayrımı sistemi korunuyordu.

İstanbul'un bir bölgesini tümüyle kaplayan gösterişli imparatorluk sarayı, yönetimin bütün yollarının ulaştığı hükümet merkeziydi.

İmparatora en yakın görevliler, *gloriosi* ¹⁴ unvanıyla anılan Doğu *Præfectus prætorio*'su, İstanbul valisi, *quæstor*, daireler başkanı ile iki maliye memuru idi. En yüksek memur, imparatorluğun büyük bir kısmını yöneten, bölgesinin yasama, yürütme ve yargı işlerinden sorumlu Doğu *Præfectus prætorio*'suydu. Onu, başkenti yöneten İstanbul valisi izlerdi.

Daireler başkanı (*magister officiorum*), imparatorluk sarayının bakanı ve başbakandı. Saray muhafız birliklerinin (*schola*), güvenliğinin, posta hizmetlerinin başıydı; yabancı elçilerin kabulünü de içermek üzere uluslararası ilişkileri yürütürdü; son olarak da, imparatorun buyruklarını ileten ve görevlilerin dilekçelerini yanıtlayan dört mühürdarlığı yönetirdi.

Kutsal Saray *quæstor*'u ¹⁵ (genellikle deneyimli bir hukukçu) adalet ve günlük hukuk işlerinin yürütülmesiyle görevliydi. Hazine *comes*'i ¹⁶ hazineyi, özel ve devlet arazileri *comes*'i ¹⁷ ise, imparatorun özel hazinesini, sarayları, arazileri, haraları vb. yönetirdi. Emirlerinde çok sayıda görevli olan bu sivil yüksek memurlara, iki asker, İstanbul garnizonu birliklerine komuta eden ve aynı zamanda ordunun başı olan askeri komutanlar (*magistri militum*) ya da *præsentalis* de katılırdı.

Bu yüksek memurların çalışmaları, Diocletianus döneminden beri *consistorium* diye adlandırılan imparatorluk konseyi tarafından düzenlenirdi.

Görevlerini tanımlamak biraz zor olmakla birlikte, imparatorluk seçimlerinden dış siyaset konusundaki en önemli işlere, adalete ilişkin en hassas sorunlara kadar başlıca siyasal rolü üstlenen senato ya da *synklitos* kurumu da korunmuştu. Senatonun önemi, devletin o günkü ve geçmişteki tüm yüksek görevlilerini bir araya toplamasından; üyeler arasındaki en zengin ve en etkili unsurların çıkarlarını dile getirmesinden kaynaklanıyordu.

Senatodaki toprak sahipleri, imparatorluğun gücünü, doğal olarak kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışıyorlardı. Ama, gördüğümüz gibi senato, ne tek ne de birleşmiş bir sınıfı temsil ediyordu. İktidar ve nüfuz için çetin bir mücadeleye girişmiş çeşitli gruplardan oluşuyordu. Bu gruplardan birinin yönetimini kabul eden taht, kaçınılmaz şekilde diğerleriyle mücadeleye sürükleniyordu. Bazı tarihçilerdeki (Bury, Runciman) taht ile senato arasında IX. yüzyıla dek sürekli bir mücadele olduğu yanlışlığının kaynağı bu olgudur.

Bizans İmparatorluğu, sivil yönetim ve adalet bakımından Doğu ve Illyricum olmak üzere iki *præfectura*'ya ayrılmıştı. *Præfectus*

prætorio'ların maiyetindeki ilk memurlar, Doğu *Præfectura*'sında (Mısır, Doğu, Pontos, Asya, Trakya) beş, *Illyricum*'da (Daçya, Makedonya) iki tane olan yedi *diocesis*'in başındaki *vicarius*'lardı. *Diocesis*'ler, *provincia*'lara bölünürdü. Bizans'ta 60 *provincia* vardı. Her *provincia*'nın sivil yönetimini, başlıca görevleri vergi salmak ve toplamak, düzeni ve adaleti sağlamak olan *præsidualis*'ler yürütürlerdi.

Yönetim, en üst düzeyde merkezi bir duruma getirilmişti. Doğrudan İstanbul tarafından atanan bir memurlar ordusu, taşradaki önemsiz görevleri bile üstleniyor ve halkı vesayet altında tutuyordu. Sonuçta, yerel özerklik tüm ifadesini yavaş yavaş yitirdi.

Sivil halk, memurlar kastı tarafından haklardan yoksun, yalnızca vergi ödeyen bir sürü olarak görülüyordu. Kamu görevleri parayla satın alınıyordu ve bu yolla göreve gelenler, ödedikleri parayı, kuşkusuz en kısa sürede vergi yükümlülerinden çıkartmaya bakıyorlardı.

Despotik ve bürokratik Bizans İmparatorluğu, halk kitlelerini, kamu işlerine katılımın tamamen dışında tutmaya çalışmakla birlikte, V. ve VI. yüzyıllarda bunu tam anlamıyla başaramadı.

Sözkonusu iki asırlık dönemdc, deme'ler ya da hipodrom hizipleri olan Maviler ve Yeşiller, hem eski demokrasinin bir kalıntısı hem de önemli bir siyasal etken olarak gözükürler.

Deme'lerin toplumsal yapısı ve siyasal rolü, henüz yeterince incelenmemiştir; oysa, Bizans'ın ilk dönemindeki toplumsal yapının ve çelişkilerinin açıklamasını burada aramamız gerekiyor.

Çağdaşlarına göre *deme*'ler ikili bir görünüm sergilerler; bazen hipodromdaki spor oyunlarının tarafları, bazen de Bizans mahallelerinin siyasal örgütleridir. Manojlovic'in araştırmaları, *deme*'lerdeki bu ikiliğin tarihsel gerçeğe uyduğunu göstermiştir. ¹⁸

Bizans *deme*'leri, Helen ve Roma dönemindekiler gibi, kentlerin mahalle ya da yönetim birimlerinin temsilcileriydi. Belirli ekonomik ve güvenlik işlerini yaparlar; mahalledeki dirlik ve düzenliği sağlarlar; aynı meslekten kişiler aynı mahallelerde oturduklarından, genellikle aynı mesleğe mensup olurlardı.

Çoğunlukla, yönetim birimlerinin halk meclisi işlevini görürlerdi. İsteklerini ortaya koyabilecekleri sirkte, hipodromda toplanırlardı. Bu mekânlar, İstanbul'daki ve imparatorluğun diğer büyük kentlerindeki gözde dinlence ve eğlence yerleriydi. İstanbul'da sirk oyunlarının giderleri konsüller, *prætor*'lar, patriklik mensupları, hatta imparator, taşrada ise senatörlerce karşılanırdı. Ama, düzenleyiciler her

oyunda dekorları, araç gereci, mizansenî yenileyemezlerdi. Bu, Roma'daki gibi oyun düzenlemede uzmanlaşmış özel firmaların işiydi; her birinin bütçesi, yönetimi, araba sürücüleri, oyuncularını vardı. Söz-konusu firmalar, *deme*'nin adını da taşıyabilirlerdi ve arabacılarının giydiği üstlüklerin rengiyle tanınırlardı: mavi, yeşil, beyaz, kırmızı.

Her *deme*, yarışmalarda rakibini mizansen ve kazandığı başarılarla geçmeye çalışırdı. Yakınlık bağlarına göre mahalle halkını çevresinde toplayan bir merkez olur ve bu şekilde genişleyip, özgün bir siyasal parti oluşturarak, hem sivil hem de askeri, büyük özerk örgütlere dönüşürdü. Bu partilerin sınıfsal yönü, henüz yeterince aydınlığa kavuşmamıştır.

Manojlovic'in ulaştığı sonuçlara göre, ~~Maviler İstanbul'un en~~ aristokratik mahallelerinde, senatörlerin, eşrafın ve zenginlerin saraylarının, konaklarının bulunduğu yerlerde oturuyorlardı. Kent aristokrasisinden, toplumun ünlü ve zengin kesimlerini temsilden yana tercihlerini, bu şekilde sergiliyorlardı. Kent çevresindeki arazilerin azatlı kölelerinden ve kolonlarından oluşan kalabalık bir yandaş topluluğunca desteklenmekteydiler.

Yeşiller ise, toplumun daha demokratik kesimini, tüccarları, zanaatçıları, denizcileri temsil ediyorlardı. İstanbul'un, liman tesislerinin, çok sayıda atölye ve deponun bulunduğu batı ve kuzey bölgelerindeki ticaret ve sanayi mahallelerinde oturuyorlardı.

Bizans *deme*'leri konusu, daha derin bir incelemeyi gerektirir; ancak, V. ve VI. yüzyıl *deme*'lerinin yalnız sirk hizipleri olmadıkları da açıktır. Sivil ve askeri yapıda, daha geniş özerk örgütlere dönüşmüşlerdi. Başkent garnizonunun bir parçasını oluşturuyorlardı. Devlet, söz konusu iki asırda, karşılaştığı birkaç tehlikeli durumda, başkent'in barbarlara karşı savunulmasında *deme*'lere başvurmuştu. İstanbul *deme*'leri, bazen İskenderiye, Antakya ve diğer büyük kentlerin *deme*'leriyle gösteriye çıkarlardı. Sayıları kalabalık değildi (İstanbul'da, VII. yüzyıl başında, Yeşillerin yarı askeri örgütünün surlara gönderebileceği 1500, Mavilerin ise 900 adamı vardı); ama, halkı peşlerine takmanın yolunu biliyorlardı. Hipodrom, kamuoyunun kendisini, yönetimin bazen dinlemek zorunda kalacağı kadar yüksek sesle ifade ettiği tek mekândı. Hükümet, *deme*'ler arasındaki gizli çekişmelerden yararlanarak, çoğunlukla, birine yüklenmek için diğerine dayanıyordu. Ama, bu siyaset her zaman yürümüyordu. Yönetime karşı duyulan kızgınlık, bazen öyle bir düzeye çıkıyordu ki, Yeşillerle Maviler birlikte isyan ediyorlardı. Sözelimi, 532'de, 30.000'i aşkın insanın hayatına mal olan korkunç bir katliamdan sonra bastırıla-

bilen Nika Ayaklanması da böyle olmuştu.

Roma İmparatorluğu'nun IV. yüzyıldan itibaren sıkı bir ittifaka girdiği kilise, devletin ideolojik desteği konumunu aldı. Başlarda, kölelerin ve azatlıların dini olarak doğduğundan, ezilenlerin hareketi olan Hristiyanlık, artık egemen sınıfların güçlü desteği haline geldi.

Kilise, tüm imparatorluğa yayılan, kendi yerleşik düzenine ve devlet yönetimi kadar karmaşık ve ağır hiyerarşisine sahip sağlam bir kurum oldu. Üst ruhban sınıfı, kendisini müminler kitlesinden tümüyle ayırdı ve halkın üstünde bir konuma yerleşti. Piskoposların ikamet merkezi kentlerdi. Metropolitler, kendilerine bağlı piskoposların toplandığı *provincia* merkezlerinde; metropolitlerin bağlı olduğu patrikler ise, Roma, Antakya, İskenderiye gibi imparatorluğun en büyük üç kentinde otururlardı. Yeni başkent in hızla gelişmesi, yeni bir patriklik kurulmasını gerektirdi. İstanbul Patrikliği, 381'de toplanan konsilden sonra, Roma'dakinin ardından ikinci sırayı aldı. Doğu kilisesinin zenginliği, Bizans İmparatorluğu'nun yükselmesiyle arttı; bu bakımdan V. ve IV. yüzyıllar, kilise için altın çağlar sayılır. Kiliseye, yönetim tarafından hizmetlerinin karşılığında geniş araziler, sayısız hak ve ayrıcalık verildi. İmparatorluk yönetimi, memurların yürütmekte zorlandığı bazı yönetim ve belediye işlerini, gerekli parayı karşılayarak din adamlarına emanet etti. Halk da hükümdarı izledi. Kilise, her yerden küçük, büyük bağışlar alıyordu; çünkü toplumun bütün sınıfları, kiliseye yapılan bağışları, günahları affettirmenin şartı olarak düşünüyorlardı.

Kilise, tüm hayır işlerini kendi çatısında topladı. Ama, zenginleştikçe, ruhban sınıfı laiklerden ayrı, bağımsız bir konuma geldikçe, varlığını, yukarıda anlatıldığı gibi, yoksulların yararı yerine kendi çıkarları için kullanmaya başladı.

Din adamlığının özel bir tarzı olan keşişlik (kuramda, özellikle bekârlık konusunda çileciliğin sert kurallarına uymak zorundaydı; ama, uygulamada böyle olmadı), yüksek dereceli ruhban sınıfının elinde güçlü bir silahtı. Bu durum, III. yüzyıl sonu ile IV. yüzyıl başında, yani kilise ve taht ittifakının yapıldığı dönemden itibaren, çok belirgin bir şekilde su yüzüne çıktı. Keşişlik, en eski tarzı olan münzevilikten hareketle, kilise hiyerarşisinin sadık bir müttefiki olarak belirdi. Kilise ve devletten teşvik gören keşişlik gelişimini sürdürdü; manastır tarikatları, bazen de karma, kadın-erkek manastırları kuruldu. Karma manastırlar, zaman zaman yasaklanmayı gerektirecek derecede ahlaksızlıklara yol açtılar. Manastırlar hızla zenginleştiler; toprak, köle ve kolon edindiler. Kilise ileri gelenleri için eğitilmiş bir

araç, örgütlü bir güç oluşturdular. 536'da İstanbul'da kadın manastırları hariç, en az 67 erkek manastırı bulunması, kurumun ne denli ilerleme kaydettiğini kanıtlar. İstanbul'un dışında, her yerde manastırlar kurulmuştu; özellikle Filistin'de, Suriye'de, Mezopotamya'da, İsauria'da ve Ermenistan'da çok sayıda manastır vardı. Diyarbakır, Urfa, Kudüs gibi bazı büyük doğu kentlerinin bir manastır tacıyla donatıldığı söylenebilir. İskenderiye ve Mısır çölü de manastırlarla kaplanmıştı.

IV. yüzyıl sonu-V. yüzyıl başı arasındaki dönemde keşişlerin çalışmaları, önceki kuşakların eserlerinin, pagan tapınaklarının, heykellerin, kütüphanelerin, anıtların ve sanat eserlerinin sistemli şekilde yıkılıp yok edilmesiyle kendini gösteriyordu. Ortodoks doktrinle uzlaşmama cesaretini gösterenler acımasız davranışlarla karşılaşıyorlardı.

Ruhban sınıfının ve keşişlerin etkisiyle yönetim, IV. yüzyılın sonundan itibaren paganlara, Yahudilere ve sözde sapkınlara, yani kilise tarafından genel kabul görmüş dogmaları tanımayanlara baskı yaparak, dinsel hoşgörüsüzlüğe yöneldi. Ama, işkence ve aşağılama sapkınları ortadan kaldıramıyordu. Bunlar, din kisvesi altında sömürü rejimine karşı duygularını sergileyen yeni sapkınlıkların doğuşuna yol açıyorlar; bu rejimin desteği ve onayı niteliğindeki resmi Ortodoksluğa karşı mücadele ediyorlardı.

Din aristokrasisinin iç mücadeleleri, kilise birliğine zarar veriyordu. Bu durum, V. yüzyılın ilk yarısında, rakip İstanbul ve İskenderiye patriklerinin, birbirlerini sapkınlık ve kilise öğretilerini saptırmakla suçladıkları sırada, büyük bir gürültüyle patlak verdi. Bu mücadele, V. yüzyılda, imparatorluğun Mısır, Mezopotamya ve Suriye gibi bölgelerinde monofizit sapkınlığının açığa çıkışını hızlandırdı. Yönetimin, bölünmeyi önleme çabaları sonuçsuz kaldı. Dinsel bölünme, siyasal bölünmenin de yolunu açtığından, monofizizm, bu bölgelerin siyasal ayrılıkçılık hareketinin simgesi durumuna geldi.

Monofizizm ile doğunun diğer sapkın düşüncelerinin doğuşunu, yalnızca ruhban sınıfının iç mücadeleleriyle izaha kalkışmak, kuşkusuz tarihiye yakışmayan bir yanlış olur. V. ve VI. yüzyıllardaki şiddetli kilise çatışmalarının nedenleri çok daha derinde yatar.

Bizans doğusu, bu iki asır boyunca aralıksız bir sapkın düşünce kaynağı olduysa, durum sadece, imparatorluğu parçalayan etnik ve toplumsal çelişkilerle açıklanabilir.

Hiristiyanlığın zaferi, doğunun Helenizm üstündeki zaferi olmuştu. Ancak, Yunan-Roma toplumunun egemen sınıfları, III. ve IV.

yüzyıllarda Hıristiyanlığı kendi ihtiyaçlarına uydurmayı başardılar. Tanrısal Teslis'e, yani, hem Tanrı hem de insan doğasını üstünde toplayan İsa'nın kişiliğine tanrısal öz olarak "logos" doktrini de katarak, Hıristiyanlığı, Platon'un idealist felsefesine dayanan dinsel ve düşünsel bir disipline dönüştürdüler. Gökle yeri, Tanrı'yla insanı bağdaştırmaya uyarlanan, Yunan-Roma toplumundaki kurulu düzeni "haklı kılan" din, bu uygarlığın kapsadığı "insan"a ilişkin her şeyin kanıtını, egemen sınıfların ahlaki kanıtını oluşturacaktı.

Bu yeni Hıristiyanlık öğretisi, karşısında, kaçınılmaz olarak yabancı ve anlaşılmaz kaldığı doğu halklarının, öncelikle de Suriyelilerin ve Koptların düşmanlığını buldu.

Hıristiyanlığın doğudaki zaferinden sonra, Suriyelilerin ve Koptların yüzyıllar boyu susturulmuş halk unsurları yeniden canlandı; önce dinsel edebiyattaki yenilenmeye tanık olundu; bağımsız, doğuya özgü bir Hıristiyanlık anlayışı tanımlanmaya çalışıldı. Bu girişimler, resmi Ortodoksluk tarafından sapkınlık olarak damgalandı ve şiddetli din çatışmalarına yol açtı.

Sözkonusu sapkınlıkların yapısı, doğu halkları arasındaki çeşitli dinlere ve inançlara her zaman egemen olmuş ikicilikle açıklanır. Ayrıca bunlar, III. yüzyıldan itibaren Mezopotamya'da yoğun ilgi gören Manicilik gibi, son derece karamsar bir yaşam anlayışının, sert bir çileci ahlakın izini taşımaktaydı. İkicilik, çağlar boyu Pers, Makedonya, Yunan, Roma yönetiminde yaşayan, dolayısıyla yüzyıllardan beri hem kendi egemen sınıflarına hem de yabancılara katlanan Suriyelilerle Koptların zihniyetini tam anlamıyla yansıtıyordu.

Yönetimin ideolojik desteği (Ortodoks Kilisesi), kendisine çok pahalıya patlıyor; bağnazlık ve hoşgörüsüzlük siyasetiyle devlete sayısız güçlük çıkartıyordu; üstelik, tüm çabalarına rağmen, sömürülenlerle sömürenlerin siyasal ve ahlaki birliğini gerçekleştirememişti. Sorun, maddi destek, ordu açısından daha da kötü görünüyordu. Asıl Roma diye anılan çağdan itibaren ordu, eski Roma'nın çiftçiler ordusundan çok paralı asker çetelerine benziyordu. IV. yüzyılın sonuna doğru durum çok kötüleşti. Gallienus'tan bu yana, senatörler tahtın olası hak davacılarından sayıldıkları için orduya giremiyorlardı. *Curiales* ve soylarından gelenler için, farklı nedenlerle de olsa, aynı durum sözkonusuydu; tüm zamanlarını *curia*'larına ayırmaları, vergi toplamaları gerekiyordu ve başka yükümlülükleri de vardı. Benzer şekilde, ordu zanaatçı ve tüccara da kapalıydı. Kuşkusuz, köleler de ordunun dışında bırakılmışlardı.

Bu durumda orduya, sadece, her tür yükümlülüğünden muaf tutulmuş kentli alt tabaka girebiliyordu. Ama, hizmet süresinin uzunluğu, yetersiz ücret gibi çeşitli güçlükler nedeniyle, alt tabaka da askerliği pek cazip bulmuyordu. Geriye, büyük ve orta ölçekte toprak sahibinin sırtına yüklenen, zorunlu askere yazma kalıyordu.

Her büyük toprak sahibi, hükümetin isteği üzerine, kendi mülkünde yaşayanlardan bir ya da daha çok sayıda asker vermek zorundaydı. Kuşkusuz, toprak sahipleri, *decuria* üyelerinden oluşan asker toplama görevlilerine, en yeteneksiz ve en çürük adamlarını vermeye çalışıyorlardı. Bu yüzden yönetim, toprak sahiplerine, asker başına 25-36 *solidus* vergi koyarak, barbarları hizmete almayı tercih ediyordu. Yeni askerler kızgın demirle damgalanıyorlar, yemin ediyorlar ve güçten düşene dek (20-25 yıl) hizmet vermekle yükümlü tutuluyorlardı. Evlenebiliyorlardı, ama çocukları, zorunlu olarak sicile kaydediliyordu.

Bu koşullarda derlenen bir ordunun savaş değeri gittikçe düşüyordu. İmparatorluk da, paralı barbar askerlere daha sık başvurma gereğini duyuyordu. IV. yüzyıldan beri, Roma ordusunun değeri, barbarların sayısına ve bununla ters orantılı olarak da yerli “Romalı” unsurların sayısına bağlıydı.

IV. yüzyılın sonlarında, doğu ordusunun üçte ikisinin Gotlar ve isyancı köleler tarafından yok edildiği, İmparator Valens'in öldüğü 378'deki Edirne bozgununun ardından, orduyu “barbarlaştırma” doğrultusunda kesin bir atılım yapıldı.

Başlarda, Bizans İmparatorluğu'na çatan Vizigotlar, kölelerden ve Romalı kolonlardan tam bir destek gördüler. Trakya'daki maden ocaklarında çalışan köleler, onları kurtarıcı olarak karşıladılar, rehberliklerini yaptılar, yiyeceklerin saklandığı yerleri gösterdiler, zenginlerin malikânelerine götürdüler. Bu şekilde, Roma'ya karşı ayaklanan Germen boyları ve kölelerle kolonlar arasındaki ittifak mühürleşmiş oldu.

Doğunun yeni imparatoru, “Got dostu” I. Theodosius, Got müfrezelerini yanına çekerek, Balkan Yarımadası'nda düzeni, nispeten sağlamak amacıyla diplomasiye başvurmak zorunda kaldı.

Gotlar Trakya'ya yerleştirildi; komutanları ve askeri birlikleri, Roma ordusuna *fæderati* konumuyla katıldı. Edirne savaşından on yıl sonra, kırk bin kadar Got, artık Theodosius'un hizmetine girmişti. Ordunun en iyi bölümünü oluşturuyorlardı, her an savaşa hazırlardı ve yerli “Romalı” askerlere göre daha yüksek bir ücret alıyorlardı.

Olaylar, Theodosius'un siyasetini haklı çıkartmışa benziyordu. Gotlardan oluşan yardımcı birlikler, batı lejyonlarına karşı iki büyük zafer kazanmasına yardım ettiler. Theodosius 388'de, tahtı ele geçiren Magnus Maximus'u, 394'te de Eugenius'u ortadan kaldırdı ve imparatorluğun iki yarısını, son kez kendi yönetimi altında birleştirdi.

Ama, siyasal bakımdan, Theodosius'un, ölümünden sonra bağımsız bir kimliğe bürünmeye başlayan bu girişimi, Bizans'ı çok büyük bir tehlikeye attı.

Yardımcı barbar birlikleri, eskiden Roma ordusunun bir parçasını oluşturuyorlar, dolayısıyla yerli birliklere katılıyorlar ve Roma'nın komutasında bulunuyorlardı. Ama, artık bağımsız askeri birlikler halinde kendi önderlerinin komutasını tanıyorlar ve üstelik, yerli birliklere göre ayrıcalıklı konumlarını koruyorlardı. Dahası Theodosius, Germenlere, üst rütbelerde çok sayıda komutanlık da vermişti.

İmparatorluğun silahlı birliklerine egemen barbarların, savunması kendilerine bırakılan bölgeleri soymaya kalkışmaları ve bu topraklara yerleşmeye çalışmaları çok doğaldı.

Bizans İmparatorluğu'nun iç durumuna ilişkin bu tablonun sonucunda, batıdaki yarısından ekonomik bağlamda daha güçlü olduğunu; buna karşın, bağımsızlığından beri, ağır hastalıklara yakalanmış bir organizma gibi görüldüğünü saptıyoruz. Halkın büyük çoğunluğu köleleşmiş ve baskı altındaydı; bürokrasi çürümüştü; askeri örgütlenme zayıftı; önemli ölçüde barbarların elinde bulunan ordu, egemen sınıfların denetiminden çıkma tehlikesi taşıyordu.

Bizans'ın özel niteliklerinden biri, köleliğe bağlı sömürü modellerinin gelişimiyle birlikte, köleliğin güçlü kalıntılarının da varlığını sürdürmesiydi. Bu devlette, yeni üretim araçları eski devletin tüm dış unsurlarını, imparatorluk tahtını, bürokratik ve askeri düzeni koruyarak geliştirdi; bu gelişme, doğrudan üretici için yavaş ve sancılı oldu. Ancak, Doğu ve Batı imparatorluklarının başlıca gelişme süreçlerinin tümüyle benzeşmesine rağmen, ekonomi ve toplumsal yapıdaki temel ayrılıklar gözden kaçırılmamalıdır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun batıdakinden daha uzun yaşamasını sağlayan, işte bu ayrılıklardır.

NOTLAR

1. Fransızca metinde sık geçen ve özgün şekliyle kullanılması gereken bazı terimlerle yer adları vb'nin karşılığı, okuyucuya kolaylık sağlamak için, kitabın sonunda çevirmen tarafından hazırlanan Küçük Sözlük bölümünde verilmiştir. Ancak, Konstantinople vb. gibi kent adlarında Türkçeleri tercih edilmiştir.
2. Themistios, *Or*, XII, yay. L. Dindorf, Leipzig, 1832, s.222. Fransızca metinde kaynakça bilgileri eksiktir. Bu yüzden, kitap genelinde gerek notlar gerekse kaynakça bölümleri, çevirmen tarafından sözkonusu yayınlara ilişkin bilgi bulunabildiği ölçüde tamamlanarak verilmiştir. Fransızca olarak yazılanlara, yine bulunabildiği ölçüde özgün dildeki başlıklarıyla alınmıştır.
3. Haritadaki bazı yer adlarının karşılıkları Küçük Sözlük bölümünde bulunmaktadır (ç.n.)
4. Artabe = 3 *modii* (*modius* = 8,754 litre) (Fr. ç.n.). Perslerin, Yunanlıların ve Mısırlıların küçük değer farklılıklarıyla kullandıkları bir kuru ürün ölçüğü (ç.n.).
5. Paulos Silentarios, *Descriptio St. Sophiae*, s. 239. Aslı Yunanca olan bu şiir için ay. bkz. P. Friedländer, *Johannes von Gaza und Paulus Silentarius*, Leipzig ve Berlin, 1912, s. 227-265.
6. Prokopios, *Historia arcana*. Ayrıca, *Anekdotia* ya da *Mystike Historia* gibi adlarla bilinen eser, Prokopios'un, J. Haury tarafından yayınlanan *Opera Omnia*'sı kapsamında (*Bibliotheca Scriptorum Græcorum et Romanorum Teubneriana*), 1906'da eserin 3. cildi olarak çıkmıştır. İngilizce çev.: *Dewing*, 7 cilt, Londra ve New York, 1914-1940. Türkçede ise, *Gizli Tarih*, çev. Orhan Duru, Milliyet Yay., İstanbul, 1973, başlığıyla yayımlanmıştır.
7. *Codex Iustinianus* XI, 8, 4, 8; XI, 16, 2.
8. Ammianus Marcellinus, *Res gestæ*, XXII, 23.
9. *Codex Theodosianus* XI, 24, 4.

10. *Codex Theodosianus* XI, 24, 1, 2.

11. Zulueta, *De patrociniis vicorum*, *Oxford Studies in social and legal History*, c. I, s. 3.

12. Kapalı ekonominin sistemli biçimi (ç.n.).

13. Cosminski, *Cours d'histoire du Moyen Âge*, s. 83.

14. “Yüce şerefli” anlamında bir unvan (ç.n.).

15. *Quæstor sacri palatii* = Kutsal Saray idare amiri (ç.n.).

16. *Comes sacrorum largitionum* = Hazine müdürü (ç.n.).

17. *Comes rerum privatorum* = Devlet arazileri müdürü (ç.n.).

18. Manojlovic, Gauro, *Le peuple de Constantinople, Byzantion*, 1936, böl. XI, I, 2.

İKİNCİ BÖLÜM

V. YÜZYILDA BİZANS

BARBAR TEHLİKESİ - MEZHEP SAPKINLIKLARI - DİN MÜCADELELERİ

Theodosius, 395 yılındaki ölümünden hemen önce, imparatorluğu iki oğlu arasında bölüştürdü. Batı, o sırada on bir yaşında olan Honorius'a, doğu da on sekiz yaşındaki Arcadius'un payına düştü. Birlik varsayımı resmen korunmakla ve fermanlar iki imparator adına çıkartılmakla birlikte, 395, imparatorluğun kesin bölünme tarihi sayılır. Theodosius, yaşı küçük olan Honorius'a bir Vandal olan Stilicho'yu naip atamıştı. Doğuda ise, Arcadius'un naibi Batı Romalı Rufinus, *præfectus prætorio* 'luk görevini de sürdürüyordu. Birlik varsayımına rağmen, iki imparatorluğun yönetimleri arasındaki ilişkiler hemen sertleşti. Bir çağdaş, tarihçi Eunapios, bu dönemdeki durumu şöyle anlatır “ İmparatorlar, naipleri olan, ama açıkça değil, silahsız, gizli ve her türlü hileyi, kurnazlığı kullanmaktan geri kalmayan insanlar tarafından yönetiliyordu.”¹

Stilicho, Dalmaçya ve Pannonia ile yetinmek istemiyor; Batı Roma İmparatorluğu'na tüm Illyricum *Præfectura*'sını katma peşinde koşuyordu. Arcadius'un naipleri, Afrika'da batı yönetimine karşı entrikalar çeviriyorlardı. İşler öyle bir noktaya geldi ki, doğu ile batının bütün ticari ilişkileri kesildi. İkisi arasındaki ticaret, ancak 408 yılında başladı. Bu düşmanlık, dışta, ardı arkası kesilmeyen barbar akınlarına karşı mücadeleyi, içte de köle ve kolon ayaklanmalarının bastırılmasını güçleştiriyordu.

Kölelerle kolonların başkaldırıları, Theodosius tarafından IV. yüzyıl sonuna doğru bastırılmışa benziyordu; ama, çeşitli “sapkın

düşünce” lerin hızlı gelişiminin de gösterdiği gibi, her an patlak verebilirdi. Theodosius’un birçok Got’u birlik komutanlıklarına atamasının ve onlara devlet yönetiminde egemenlik yolunu açmasının karmaşıktırdığı barbar tehlikesi de, en az ötekiler kadar korkutucuydu. Arcadius’un naibi Rufinus, bu sırada Stilicho’nun teşvikiyle, doğu ordusu komutanı Got Gainas’ın emriyle vurulduğundan, bir yıl boyunca yönetimden uzak kalmıştı.

Çevresinin oyunağı olan İmparator Arcadius, sivil iktidarın dizginlerini, zorunlu olarak “yatak odası başkanı” 2 hadım Eutropios’a bırakmıştı. Ordu, Gainas’ın yönetimindeydi. O ve Stilicho, geçici komutayla yetiniyorlardı. Ama, barbar birliklerinin öteki komutanları, kesin tedbirler alma zamanının geldiğini düşünüyorlardı.

Vizigot kralı Alarich, Theodosius ile birlikte gittiği İtalya’dan dönüşte, imparatorun ölümü üzerine, Arcadius’un danışmanlarının *foederati* paralı asker barbarlara borçlarını ödemeyi kabul etmediklerini öne sürerek, bir ayaklanma başlattı. Mœsia ve Trakya Vizigotları, birleşerek Alarich’e katıldılar. Bizans birlikleri İtalya’dan daha dönmemişlerdi. Alarich, Balkan Yarımadası’nı Tuna’dan İstanbul’a, oradan da Yunanistan’ın en kuytu köşelerine kadar rahatça yağmaladı. Stilicho, İtalya dönüşü, Alarich’i Yunanistan’da iki kez yok etme fırsatı yakalamıştı. Ancak, topladığı tüm ganimetle kuzeye, Epeiros’a doğru çekilmesine göz yumdu. Bu olayların çağdaşı olan kaynaklar, Stilicho’nun tutumunu, Alarich’in yardımıyla Illyricum *Præfectura*’sını Batı Roma İmparatorluğu’na bağlamak istediği şeklinde yorumlandı. Alarich, Bizans İmparatorluğu’ndan, talanları karşılığında ordu komutanlığı unvanı ve para yardımı aldı. Vizigotlar, imparatorluğun en zengin eyaletlerinden biri olan Illyricum’a *foederati* konumunda yerleştirildiler. Büyük miktardaki buğday yedekleri, ambarlar, önemli sayıda silah, ellerine geçti.

Eutropios, Gotları İtalya’ya yakın bir bölgeye yerleştirip silahlandırırken, onları bilerek, Batı Roma İmparatorluğu’nu istilaya yöneltiyordu. Ancak, Balkanların yağmalanmasına susma siyaseti, İstanbul’da protestolara ve hoşnutsuzluğa yol açtı. Bu bağlamda, 397-398’de Arcadius’a Ptolemaios patriği Synesios tarafından verilen ya da okunan bir bildiri günümüze dek ulaşmıştır.

Synesios, Arcadius’a seslenerek düşüncelerini şöyle dile getiriyordu “ Bir devletin savunması için yapılan savaş, yabancı askerler tarafından başarıyla yürütülemez. Ülke savunmasını yapacak olanları, kendi köylerinizden ya da kentlerinizden alın. Orada, savaşçıların, içinde doğup büyüüp yetiştikleri düzenin ve yasaların başarılı bir

teminatını bulursunuz. Ülkemizin savunmasını emanet ettiğiniz bize yabancı insanların, güçsüz halka hükmetmek isteyebilecekleri gerçeğinde ciddi bir tehlike görmüyor musunuz? Şu halde, kendi alaylarınızı çoğaltmaya çalışın. Bu, düşman istilasına karşı savaşı başarıyla göğüsleyecek halkı cesaretlendirecektir. “³ Ama, Synesios’un öğütleri vermesi, çevresi komutanlar ve bir Got muhafız birliğince sarılmış Arcadius’un, bunlara uymasından ve izlemesinden daha kolaydı. Ancak durum, olağanın çok dışındaydı ve uzun süremezdi. Gotların küstahlıkları ve soygunları durmadan artıyordu. Bunun yanı sıra, öfke, yalnız soylular arasında değil, Gotlardan, hem sapkın Ariusçu hem yağmacı oldukları için nefret eden İstanbul halkı arasında da büyüyordu. 399’da, Gainas gibi bir Got olan, Anadolu’da (Phrygia) yerleşmiş Gotların komutanı Trigibild ayaklanmıştı. Emrindeki birliklerin teftişini öne sürerek Phrygia’yı yağmaladı. Trigibild’in başkaldırısı, 378’de, Balkanlardaki Vizigot ayaklanmasında olduğu gibi, köleler tarafından desteklendi. Çünkü, Phrygia’da Got kökenli çok sayıda köle vardı.

Trigibild, Phrygia’dan güneydeki Pisylia, Lykaonia, Pamphylia’ya girdi. Burada, büyük toprak sahipleri, direniş örgütlemeyi ve Gotları yenilgiye uğratmayı başardılar. Trigibild, imparatorluk ordusunun komutanı Gainas’tan yardım görmeseydi, ayaklanma çok çabuk bastırılacaktı. Gainas’ın rolü bununla da sınırlı kalmadı. İstanbul’un zorla alınacağı tehdidiyle, imparatorluk naibi hadım Eutropios’un görevden uzaklaştırılıp idamını, bu koşul yerine getirildikten sonra da, Gotlara düşman olan kesimin, başta *Præfectus prætorio* Aurelianos’un kendisine teslimini istiyordu. Arcadius, bu isteklerin hepsini kabul etmek zorunda kaldı. En ünlü Got muhalifleri sürüldü. Gainas, Gotların başında İstanbul’a girdi.

Doğu Roma İmparatorluğu, Batı Roma İmparatorluğu’ndan daha önce barbarlara yem olmuş gibi görünüyordu. Ama burada, durumu İstanbul *deme*’leri kurtardı. 378 Edirne bozgunu öncesinden beri surların yetersizliğini gören başkent halkı, Got tehlikesini savuşturmak için silah istiyordu. Şimdi, imparatorluk hükümeti halkın yardımına bizzat başvuruyordu. 12 Temmuz 400’de, Gainas, askerlerinin bir kısmıyla sur dışında iken, halkla kentteki Gotlar arasında bir mücadele başladı. Halk, eline geçen her şeyle kentteki Gotlara saldırdı; sur kapıları kapatıldı. Gainas ve maiyeti içeri giremediler. Ötekilerden soyutlanan Got müfrezeleri, başkentten çeşitli bölgelerinde yok edildi; olaylar sırasında yedi bin Got öldürüldü.

Gainas, bu olayların ardından açık savaş ilan ettiyse de, Gotla-

rın bir kısmı imparatorluk saflarında tutulabildi. Gainas yenildi ve öldürüldü. 400 yılı olayları, Trakya'da yeni bir köle ve kolon ayaklanması yarattı. Gainas'ı yenen Fravitta'nın, bunu da bastırabilmesi için düzenli bir askeri sefer gerekti. Sonuçta Doğu Roma İmparatorluğu, V. yüzyılın sınırında, iki sorunu çözmeyi başardı: dışta, barbar saldırılarını bir süre için püskürtmek; içte köle ve kolon isyanlarını bastırmak.

Hükümet, uzunca bir süre, iyi eğitilmiş yerli bir orduyu ayakta tutacak ve *foederati* askerlerle tamamlamak zorunluluğundan kurtulacak durumda değildi; ancak, olaylardan gerekli dersi almıştı. ve Theodosius'un deneyini tekrarlamaktan kaçındı. 400 yılı olaylarında halkın oynadığı etkin rol nedeniyle *deme*'lerin, yönetimden yarı askeri örgütler kurma hakkı almaları mümkün gözükmektedir. Kuşkusuz, Alarich'le Vizigotlarının 401 ilkbaharından itibaren, 409'da Balkanları kesin olarak boşaltıp batıya, İtalya'ya doğru çekilmeleri de Bizans İmparatorluğu'nun dış durumundaki iyileşmeye katkıda bulunmuştur.

Arcadius, böylece, yaşamının son yedi yılını nispeten sakin geçirebildi. Gerçekteyse, bu çok sınırlı bir sakinlik oldu; çünkü, Anadolu'nun güney kıyılarında, doğuda Kilikia ile batıda Pamphylia arasında yaşayan, Yunan kültürünün pek nüfuz edemediği savaşçı bir halk olan İsaüralılar 403'te ayaklanmışlardı. İsaüralı gruplar, güneyde Suriye'ye, batıda Kappadokia'ya girdiler, hatta Karadeniz'e ulaştılar. İmparatorluk birlikleri, bir süre isyanı bastırmaya çalıştı.

Başkent de, 403-404 yıllarında, taht ile ruhban sınıfındaki bozulmaya karşı geç ve yararsız bir mücadeleye girişen, parlak hatip ve keşiş, İstanbul patriği İoannes Khrysostomos arasında beklenmedik bir çatışmaya sahne oldu. Hemen toplantıya çağrılan bir konsil, Khrysostomos'u kınadı, görevinden uzaklaştırıp sürgüne yolladı.

Kilisedeki temizlik hareketi uzun sürdü. Ayrıca, laik güçlerle din adamları arasındaki ilk çatışma, laik güçlerin kesin üstünlüğüyle sona ermişti.

Zayıf ve etkisiz Arcadius, 408'de 31 yaşında öldü; karısı ise ondan önce ölmüştü. II., Genç Theodosios, yedi yaşında tahta çıktı. Roma tarihi, küçük bir ardılın babasının tahtına rahatça geçip oturabildiğine kesinlikle tanık olmamıştır. Ancak, Theodosios, hükümdarlık için gerekli nitelikleri büyüdüğünde de göstermedi; zamanının çoğunu güzel elyazması kopyalarına verdi ve bu nedenle de halkının kendisine yakıştırdığı "hattat" sanıyla 42 yıl tahtta kaldı.

Ama, IV. yüzyıl sonundaki olaylardan, özellikle batıda yaşa-

nanlardan ürkmüş, birleşme gereğini kavramış yüksek görevliler, gerek Arcadius döneminde, gerekse oğlu küçükken vali Anthemios'un iktidarı kullandığı sırada, yönetimin dizginlerini sıkı sıkıya elde tutuyorlardı. Bu dönemde, Sasanilerle avantajlı sayılabilecek bir antlaşma imzalandı. Valens'in ölümünden beri, yani kırk yıldır Roma askerlerinin görünmediği Tuna Nehri'ne bir donanma çıkartıldı ve bu hat üstünde Hun akınlarına karşı bir engel oluşturuldu. İstanbul'un, sürekli olarak Mısır buğdayı ile beslenmesi sağlandı.

Gotlardan boşalan Balkan Yarımadası'nın yakılıp yıkılmış kuzeybatı bölgeleri, kentlerin çevresine surlar, siperler ve tahkimat yapılarak biraz düzene sokuldu. 413'te İstanbul da yeni bir sur kuşağıyla çevrildi. Yönetim 415'te, Doğu *Præfectura*'sındaki eyaletlerin halına, 40 yıldan beri birikmiş vergi borçlarının affına yönelik bir kararname çıkartmak zorunluluğunu duydu. Ama, yine 415'te, 397'dan önce kurulmuş *patronus* ile korumasında bulunan *pleb*'ler arasındaki ilişkileri de yasalaştırdı; bunun hükümleri, *patronus*'u, kolonlarının ödemekle yükümlü olduğu vergileri toplamaktan sorumlu tutuyordu.⁴ Bu yolla, büyük toprak sahiplerinin gücünü yasallaştırarak, kolonların *patronus* karşısındaki bağımlılığını pekiştiriyordu.

415'te, Theodosios'un ablası Pulkheria, imparatorluğun yönetimini ele geçirdi. Anthemios yerini, 405'ten önce görev yapan Aurelianos'a bıraktı. Yönetim, bundan böyle belirgin bir dinsel çehreye büründü.

Pulkheria'nın etkisiyle saray, bir manastıra dönüştü. Gün, mezmurlar ve İncil okumakla başlıyor, kilisenin emrettiği tüm ayinler tam saatinde yapılıyordu. Hükümet, bu duruma yakışır biçimde, hoşgörüsüzlüğün, dinsel eziyetin önem kazandığı bir görünüm aldı. 416'da, paganların kamu görevine getirilme hakkı kaldırıldı; özellikle eyalet valisi yapılmadılar.

418'de kamu görevleri, doğuda kalabalık bir nüfus oluşturan Yahudilere de yasaklandı; önceden sivil ya da askeri bir göreve getirilenler kadrolardan çıkartıldı; *municipium curia*'larında üyelik hakkına sahip bir soydan geliyorlarsa, sadece meclislerin çok güç ve angaryalı işlerinde görevlendirildiler. Keşiş olarak yaşayan ve resmi kilise ile mücadeleyi sürdüren Montanusçu Hristiyanlara karşı işkenceler de yoğunlaştırıldı. Ama, ruhban sınıfının temsilcileri, hoşgörüsüzlükte ve bağnazlıkta yönetimi aşıyordu.

Mısırlı kilise babaları, özellikle İlkçağ'ın edebiyat ve sanat eserlerini yıkıp yok ederek evrensel uygarlığa onulmaz bir zarar vermekle ün saldılar. Daha 381'de, piskopos Theophilos'un kışkırtmasıyla,

nl Serapis Tapınağı'nı, içindeki paha biçilmez kütüphanesiyle birlikte ateş vermışlerdi. 412'de İskenderiye patriği seçilen, Theophilos'un yeğeni, "marifetler"i nedeniyle azizlik mertebesine yükseltilen Kyrillos, aşırı bağnazlığıyla kendini gösterdi. İşe, sapkın Novatianus yanlılarını çkertmekle başladı; kiliselerini kapattı, mallarını gasp etti. Sonra korkunç bir Yahudi kıyımına girişti; oysa Yahudiler, Ptolemaios Hanedanı'ndan beri, İskenderiye halkının önemli bir kısmını oluşturuyor ve yerel bir özerklikten yararlanıyorlardı. Kyrillos, Yahudi düşmanı göstericilerin başına geçti; sinagogları yerle bir ettirdi; tüm Yahudileri kentten sürdü ve mallarını yağmalattı. ⁵ Mısır valisi Oreste, gereksiz bir eylemle kente ve kamu mülküne zarar verdiğini vurgulayarak, Kyrillos'u İstanbul'a şikâyet etti. Kyrillos'un "alışmalar"ı cezasız kaldı. Keşişlerin ve kilise babalarının bağnazlıkları, taşkınlıkları sürüyordu. O sıralarda İskenderiye'de, bilgisi ve güzelliğiyle tüm doğuda n salmış Hypatia adlı bir kadın yaşıyordu. Öğretme yeteneğini, parlak bir matematikçi olan babasından almıştı ; gençlere matematik ve felsefe dersleri veriyordu. Öğrencileri arasında, geleceğin Kyrenaika patriği Synesios gibi Hıristiyanlar da vardı. O ağda paganlık denilen Helenizm'e bağlı kaldığı için, Hypatia'yı keşişlerin bağnazlığından bilgisi, yarattığı saygı, hatta Mısır valisinin koruması bile kurtaramadı. Mart 415'te, bir keşiş sürüsü üstüne çullanıp Hypatia'yı büyük kiliseye götürüp öldürdü, cesedini işkence yerine kadar yollarda sürükledi ve orada yaktı.

Dindar tarihçiler, II. Theodosios'un ablası ve vasisini bir azize gibi yüceltmekle birlikte, pagan tarihçi Eunapios, Pulkheria'nın nâipliği sırasında görevlilerin satın alınması ve adaletsizlik üstüne ağır bir eleştiri bıraktı. ⁶ Kamu görevleri, utanmadan açık arttırmaya ıkartılırdı. Valilik, eyaletlerin verimine göre belirlenmiş bir vergi karşılığında elde edilirdi. Yönetimin kendisine vereceği eyaletten daha fazlasını çıkartmak umuduyla, rakiplerinden çok ödeyen göreve atanırdı. Eyaletlerde yaşayan halkın tek tesellisi, bu valilerin, dönem dönem yönetim tarafından fazla para toplamakla suçlandığını; yalnız yağmayla gasp ettiklerine değil, kişisel mallarına da el konmasını görmekti.

Hükümet, dinsel açıdan tutucu olmasına rağmen, paganlığın son sığnağı Atina Okulu'nu kapatmaya cesaret edemedi. Ama, dengeyi sağlamak amacıyla, İstanbul'da , 425'te, Hıristiyan yönetimi altında yeni bir yüksek okul kurdu; otuz bir kürsüsünde on Latince, on Yunanca gramercisi,  Latince, beş Yunanca hitabet ğretmeni vardı. Daha sonra, bunlara iki hukukçu ile bir felsefeci katıldı. Okul, kent

valisinin yetki alanına girdiğinden, öğretim üyeleri senato tarafından atanırdı.

Gelenek ve görenek hukukunu yasalastırarak, yönetim makamlarını sağlamlaştırmak ve büyük toprak mülkiyeti sistemini yerleştirmek üzere, 438'de, Constantinus'tan Theodosius'a kadar Hristiyan imparatorların çıkarttıkları karnamelerin bir derlemesi olan *Codex Theodosianus* yayımlandı; hem Doğu hem Batı Roma imparatorluklarında benimsenen *Codex*, barbar krallıkların hukuku üstünde de büyük bir etki yaptı.

II. Theodosios yönetimi, kuşkusuz, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne seyirci kalamazdı. Çünkü ikisini birleştiren resmi bağ henüz varlığını koruyordu. Stilicho'nun ölümünden sonra, aralarındaki soğukluk düzeldi. Stilicho'nun idamı ve batıda Roma yanlılarının kazanması, ikisi arasındaki ilişkileri tümüyle düzeltti. Hatta doğu, birçok defa batıdaki "meşru" yönetime yardıma bile çalıştı. Ama bu girişimler, hiçbir sonuç vermedi.

409'da, Alarich ve Vizigotları, İtalya'nın büyük bölümüne egemen oldukları ve Roma'da kendi adamları Attalus'un imparator ilan edildiği sırada, garnizonu takviye için Ravenna'ya bir filo ve askeri birlikler gönderilmiş, "meşru" imparator Honorius *in extremis* kurtarılmıştı. Honorius'un 425'teki ölümünden sonra, Bizans, batı tahtının yasal varisi, Honorius'un kız kardeşi Placidia'nın oğlu Valentinianus'u destekledi. Batıda iktidarı hileyle ele geçiren İoannes, karadan ve denizden hızla Ravenna'ya gönderilen Aspar ile oğlu Ardabarius komutasındaki Bizans orduları tarafından yenildi ve öldürüldü.

431'de Vandallar, İtalya'nın buğday ambarı Afrika'yı alınca, Theodosios batının isteği üzerine, yine Aspar'ın komutasında bir ordu yolladı. Ancak, bu defa Bizans ve Batı Roma orduları ağır bir yenilgiye uğradılar. 433'te, Vandal kralı Geiserich, Afrika'nın merkezi Kartaca'yı ele geçirmeyi başardı; kentte taş üstünde taş bırakmadı. Afrika soylularından ve din adamlarından oluşan yeni bir mülteci dalgası, yardım isteyerek doğuya yayıldı. Bizans İmparatorluğu, çökmekte olan Batı Roma'ya yardım için ciddi bir çabaya girdi. Çok büyük bir donanma hazırlandı, Sicilya'ya takviye birlikleri gönderildi. Ama girişim sonuç vermedi. Tam o sırada Hunların komutanı Attila, Bizans İmparatorluğu'nun Tuna eyaletlerini istila etti. Theodosios, kendi sınırlarını savunmak için, askerlerini hemen geri çağırdı ve Geiserich ile barış imzaladı (442). Böylece Afrika, Vandalların egemenliğinde kaldı.

İç bölgelerini güvenceye almak, Bizans için büyük bir şans oldu. İç anlaşmazlıkların zayıflatıldığı İran Sasani Krallığı ile yürürlükteki barış, 420-422 yıllarında kısa ve önemsiz birkaç sınır çatışması dışında, V. yüzyıl boyunca bozulmadı. Batı Roma İmparatorluğu'na yardım girişimlerinin başarısızlığa uğraması, II. Theodosios yönetiminin yeterince savaş deneyimi edinmiş askerinin bulunmadığını gösterir. Ünlü Hun komutanı Attila'ya karşı verilen savaşın acıklı sonucu, bu durumun bir kanıtını oluşturur.

Theodosios döneminin başında, Bizans birlikleri Hun akınlarını durdurabilmişti. Sözgelimi, 412'de, Anthemios, Hun saldırısını geri püskürtmüş ve onları, az miktarda bir haraçla yetinmeye zorlamıştı. Korkunç Attila, Hun kağanı olup kabilelerden oluşan bir konfederasyonun başına geçince durum değişti. Bu konfederasyona Hunların dışında, Güney Daçya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan Gepideler, Ostrogotlar, Tisia çevresinde yerleşmiş Ruglar, Skirler, Turcilingueller, Süevler, kralları Candax komutasında Alenler giriyordu. Attila'ya bağlı boylar arasında, kuşkusuz Slavlar da vardı; çünkü, bölgede görünmelerinin daha eskiye dayandığı düşünülen Slavlar, VI. yüzyılın başına doğru Tuna'nın sol kıyısında yerleşmişlerdi. Attila, kağanlığının ilk yıllarını, önce Karadeniz havzasında, özellikle Kafkasların berisindeki bozkırlarda yaşayan Akatsirleri⁷ egemenliğine almakla geçirdi. 414'ten itibaren, imparatorluk ordularının Vandallarla uğraşmasından ustaca yararlanarak Doğu İmparatorluğu topraklarına saldırdı.

Hunlar, Viminacium, Singidunum gibi sınır kalelerini zapt ettiler. Margus, kenti Hunlara teslim eden piskoposun ihanetiyle düştü. Naissus'un, surlarını koçboynuzlarıyla çökerten Hunlar, bu stratejik açıdan önemli kenti de yakıp yıktılar. Attila, Konstantinopolis'e saldırmaktan çekindi; ama, Arkadiopolis'e ve Philippopolis'e saldırdı. Yalnız Assema (?) kalesi kahramanca direnişiyle ün kazandı. II. Theodosios, Sicilya'daki birliklerini acele geri çağırarak ve Afrika'yı Vandallara bırakarak Geiserich'le barış yapmak (442) zorunda kaldı. Ama, aceleyle Balkanlara sevk edilen birlikler, Trakya Khersonnesos'ta Hunlara yenildiler. II. Theodosios hükümeti, barış kararını çok ağır koşullarda aldı: 4000 libre altının hemen verilmesi, kaçakları teslim yükümlülüğü ve yılda 2100 libre altın gibi yüklü bir haraç ödenmesi. Ama, koşulların kabulünü belirleyici etken, çok daha tehlikeli durumdaki Batı Roma'nın yardımına Attila'nın saldırısı yüzünden koşma olanağı kalmamasıdır. Batı Roma İmparatorluğu tek başına Geiserich sorununu çözemeyecek kadar zayıfladığından, buğday ambarı

Afrika yitirildi ve denizdeki egemenlik Vandallara geçti.

Attila'nın Bizans İmparatorluğu'na ilişkin siyasetinde izlediği günlük amaçlar, hemen hemen şöyle özetlenebilir: devleti sürekli zorbalıklar, yakıp yıkmalarla gizli bir astlık durumunda tutmak ve sığınmacıları ya da kaçakları teslim yükümlülüğünü dayatarak, paralı askerlerden oluşan ordusunu temel beslenme kaynağından yoksun bırakmak. Ama, İlyricum ve Trakya, sadece üç yıl soluk alabildi. 447'de Hunlar, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden istila ettiler. Bu defa, önceki akından pek zarar görmemiş Aşağı Moesia ve Skythia eyaletlerini talan ettiler. Çağdaşlar, bu Hun akınları sırasında yaklaşık yüz kentin yıkıma uğradığını anlatırlar. İmparatorluk ordusu, Utus kıyılarında ağır bir yenilgiye uğradı. 448'de yeni bir barış antlaşması imzalandı; buna göre, imparatorluk daha önceki taahhütlerinin yanı sıra, Singidunum ile Novæ arasında beş günlük yürüyüşle aşılabilecek bir alanı boşaltmak zorunda kaldı. Sınırı, harabeye dönmüş Naissus kenti belirlemekteydi. Bu durum, kuşkusuz, geniş ve bomboş topraklardaki göçebe Hunların ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeliydi. Ancak, Attila'nın istekleri ve zorbalıkları kazandığı zaferlerle daha da arttı. Attila'nın elçisi Edeko, Konstantinopolis'e ulaştığında, diğer isteklerin yanı sıra, Singidunum ile Novæ arasındaki toprakların tümüyle Hunlara bırakılmasını istedi. İmparatorluk hükümeti, Attila'nın gittikçe artan taleplerinden ve zorbalıklarından kesin olarak kurtulmak için Edeko'ya, büyük miktarda para karşılığında Attila'ya suikast düzenlemesini önerdi. Komployu kolaylaştırmak üzere, Attila'ya, senatör Maksimianos'un önderliğinde bir elçilik heyeti gönderildi. Ama, girişim sonuç vermedi. Attila, Konstantinopolis'in tasarılarını gizlice haber aldı.⁸ Bu durum, imparatorun gururunu bir kez daha kırdı ve yeni sıkıntılar yarattı. Maksimianios'un sekreteri Priskos, gelecek kuşaklara, elçilik heyetinin 448'de Attila'nın sarayında geçirdiği günlere ilişkin, V. yüzyıl Avrupa Hunları hakkında ilk elden bir kaynak olan ve Konstantinos Porphyrogenetos'un derlemesinde yer alan kapsamlı bir eser bıraktı.

Attila'nın akınlarıyla aynı sırada, Doğu Roma İmparatorluğu yönetimi ve halkı, kilise adamlarının çıkarttıkları sorunlarla karşılaştı. Belirtiliği gibi, III. ve IV. yüzyıllarda Platoncu felsefenin yardımıyla değiştirilen Hristiyan doktrini, Suriyeliler ve Koptlar açısından, sadece halk kitleleri değil, en gelişmiş unsurlar için de hem anlaşılabilir hem yabancı kalmıştı. Platon felsefesi, bu Helenleşmiş unsurlarda bile başarı sağlayamamıştı. Aristo felsefesinden yana tavır koyarak Teslis'i reddediyorlardı.

430-440 yıllarında Suriye’de, Aristo felsefesine dayanarak resmi Ortodoksluğa karşı mücadeleye giren yeni bir eğilim ortaya çıktı. Merkezi, önce Antakya’daki, sonra da Urfa’daki ilahiyat okulları oluşturmuyordu. **Başını, İstanbul patriği Nestorios’ın çektiği bu doğulu sapkınlık, insan doğasının İsa’dan bağımsız olduğunu ileri sürüyorlar ve Meryem’e, Tanrı’nın annesi⁹ değil, “İsa’nın annesi” diyorlardı.** Ariusçuluğa benzeyen bu akılcı akım, hem Helenleşmiş din adamları hem de Suriyeli tüccarlar arasında büyük bir başarı kazandı.

431’de Efes Konsili’nde, yukarıda sözünü ettiğimiz İskenderiye patriği Kyrillos, Nestorios’un görevden uzaklaştırılmasını ve aforoz edilmesini sağladı. İmparator ve saray, başta Nestorios’u desteklemek eğilimindeydi. Ama, Kyrillos usta ve arlanmaz bir entrikacı olduğunu kanıtladı. Birçok keşişi, imparatorluk sarayı önünde gürültülü gösterilerle Nestorios aleyhinde ayaklandırdı. İskenderiye kilisesinin olağanüstü varlığını elinde bulunduran Kyrillos, sarayda sözü geçen hadımları satın almakta güçlük çekmedi. Nestorios mahkûm edildi, görevinden alınıp Mısır’a sürüldü. Suriye’deki yandaşlarına işkence edildi. Egemen kilise, din adamlarının sınırlı bir kesimine ve bazı Suriyeli tüccarlara dayanan Nesturilikten kolayca kurtuldu; ama, doğuda başka bir sapkınlık, monofizizm, başına bir dert daha açtı.

Monofizitler, İsa’nın insan değil Tanrı olduğunu, doğasının tek olduğunu öne sürüyorlar ve resmi kilisenin öğrettiği gibi, iki doğayı üstünde topladığını reddediyorlardı. Mısır manastırları, monofizit öğretimin merkezi halinc geldi. Pagan diye kınadığı Helenizm’e, Yunan-Roma’yla ilgili her şeye karşı Nesturilikten daha hoşgörüsüz olduğunu göstermeye başladı. Yaşamda, kesinlikle dinin, sıkı bir keşiş ahlakının ağırlığından yana, dindışı çıkarlara karşı, gösterişe, hatta Katolik Kilisesi’nin buyurganlığına karşı tartışmalara girdi.

Profesör Diakonov, “İki doğaya karşı mücadele, monofizitlerin gözünde, şeytana, dindışı olanla ilgili, refah içinde yaşayan Yunan-Romalı ve Helenleşmiş yerli sömürücülere mal ettikleri her şeye karşı mücadeleyi simgeler”¹⁰ demektedir.

Suriye-Kopt manastır literatürü üstüne çok sayıda kaynak, monofizit savı çok iyi şekilde dile getirmektedir. Bu sav, imparatorluğun doğu eyaletlerinde yaşayan ezilmiş kitleler arasında, Ariusçuluktan daha güçlü bir yankı buldu. Batılı toplumlar arasında da sempatiyle karşılandı ve doğulu unsurların etkisinin sürekli arttığı başkente bile nüfuz etti. Monofizizm, Mısır’da olduğu gibi, Suriye, Mezopotamya ve Ermenistan’da da resmi kilisenin gittikçe gerilemesine yol açtı.

İskenderiye patriği Dioskoros ile İstanbul’daki temsilcisi ark-

himandrit ¹¹ Eutykhes, monofizit hareketin başına geçtiler. İstanbul patriği Flavianos, Eutykhes'i sapkınlığı nedeniyle mahkûm etmek için bir konsil topladı. Bu, Dioskoros'un işe karışmasına ve 449'da, tarihe "Efes haydutluğu" adıyla geçen, kiliselerarası bir konsil toplanmasına neden oldu. Başını Dioskoros'un çektiği monofizitler, baskı yaparak, Eutykhes ile monofizitlerin doğru yolda olduklarının tanınmasını ve karşıtlarının mahkûm edilmesini sağladılar. Mahkûm edilip sürgüne gönderilen Flavianos, konsilde karşılaştığı kötü davranışın sonucu olarak yolda yaşamını yitirdi. "Efes haydutluğu" nun kararları, Theodosios tarafından onaylandı. Efes'teki başarı sayesinde, İskenderiye patriği, Doğu Roma'yı kendisine bağlı bir *diocesis*'e dönüştürmek ve devlette ön sıraya geçmek üzereydi. Dioskoros, en azından Mısır'da, kendisini mutlak egemen olarak düşünüyordu. Sürgüne gönderiyor, mülklere el koyuyor, özel muhafızlarıyla adam öldürüyordu. Karşısında, sadece üst düzey devlet memurları ile vali güçsüz kalmıyordu, imparatoru bile saymıyordu. Şu meydan okuma, ona mal edilir: "Ülke, imparatorlardan çok bana aittir." ¹²

Ancak Konstantinopolis, 450'de Theodosios'un ölümünden sonra din siyasetini tümüyle değiştirdi. İmparatorun iktidarı devrettiği ablası Pulkheria, yaşlı senatör Marcianus ile evlenerek onu tahta çıkarttı (450-457). Dioskoros, yeni imparatorun muhalifi olduğundan, kuşkusuz durumu tehlikede idi. Yeni hükümet her şeyi göze alıp, önce Roma papasının değerli yardımını sağlayarak Mısır papazının egemenliğini sarstı. Khalkedonia'da, papanın başkanlığında toplanan IV. Kiliselerarası Konsil'de papanın delegeleriyle birlikte hareket eden imparatorluk görevlileri, monofizizmin ve İskenderiye patriğinin kınanıp mahkûm edilmesini sağladılar. Dioskoros görevden alındı ve sürgüne yollandı. Nestorios'tan yana olan Surlu Theodoreos ile Urfalı İbas'ın saygınlıkları iade edildi. Konsil, İsa'nın iki doğasının, "birbirine karışmadan, değişmeden, bölünmeden, Birliğin, doğaların farkını yok etmeden" çözümlü sayılmasının kabulü doğrultusunda bir hükme vardı. Konsilden sonra, başta monofizitler olmak üzere, sürgün ve hapisle cezalandırılan sapkınlara karşı bir dizi emirname çıkartıldı.

Öte yandan, monofizitler de imana ihanet ve Nesturiliğe dönmekle suçladıkları Khalkedon Konsili'ne karşı harekete geçtiler. Bu çalkantı, imparatorluğun doğu eyaletlerinde, Mısır'da ve Mezopotamya'da elverişli bir yayılma ortamı buldu. Uzun süreden beri, Suriyeliler ve Kopitlar arasında imparatorluğa karşı sessiz bir düşmanlık geliyordu. Monofizizm, monofizitleri dinsiz ve sapkın ilan eden bas-

kıcı hükümetle mücadele için, Koptlarla Suriyelilerin çevresinde toplanmaya başladıkları bir bayrak oldu.

Koşşilın dağılmasından hemen sonra, Filistin'de bir isyan patlak verdi. Kudüs patriği İuvenalius, İstanbul'a sığınmaya çalıştı. Yc-rine, monofizit keşiş Theodosios geçti; Khalkedon Konsili'nden yana tavır koyan piskoposları görevden uzaklaştırdı, yerlerine başkalarını atadı. Hareket bütün ülkeye yayıldı; kiliseler ve kamu binaları yakıldı. Ortodoks Kilise'ye bağlı din adamları öldürüldü. İsyanı bastırmak için güç kullanmak gerekti. Ordu, Napoli (Filistin) yakınında, başlıca rolü keşişlerin üstlendiği isyancıları dağıttı.

Mısır'daki durum daha da kötüydü. Dioskoros'un yerine atanan Proterios'un ortaya çıkışı, tüm halkın etkin şekilde katıldığı karışıklıklara neden oldu. Yönetim, ceza olarak halkı ekmekten, sirk eğlencelerinden mahrum etti, genel hamamları kapattı. Buna rağmen karışıklıklar sürdü. Küçük İskenderiye garnizonu, isyancılar tarafından yıkılıp yok edildi. Takviye göndermek ve yaptırımlar uygulamak gerekti. Ancak, halkın çoğunluğu Proterios'u tanımamakta direndi. Khalkedon Konsili, dinsel bölünmeye yol açtı ve doğu eyaletlerinin kopma sürecini başlattı.

Marcianus, *deme*'ler konusundaki siyaseti de temelinden değiştirdi. Theodosios hükümeti Yeşilleri korumuştı; Marcianus ise, Mavileri destekledi. Yayımladığı bir fermana göre, Yeşiller *deme*'sinin mensupları, üç yıl süreyle askeri ya da sivil bir görevde bulunma hakkından yoksun bırakıldı. Kaynaklar, Yeşillerin bu baskılara nasıl tepki gösterdiklerini ne yazık ki kaydetmiyor.

Marcianus, Theodosios döneminin başında, Anthemios'un temsil ettiği senato partisine bağlıydı. Aldığı önlemler, özellikle yönetici sınıf yararına olan maliye ve vesayet sisteminde kendini gösterdi. İmparator, altsınıfları çökerten vergileri azaltmadı; bunun yerine, düşüncesine göre senatörleri ezen ağır vergileri (*folles*¹³) kaldırdı. Senatörlerin, geçmişi Cumhuriyet'e dek uzanan ve uygulamada anlamı kalmamış, ama ciddi mali yükümlülükler getiren *prætor*'luk yükünü hafifletti. Senatörlerin somut uygulamalardan yararlanmalarına karşın, Marcianus *novella*'larında, sadece beylik sözler ve eyalet valilerine "güçlülerin karşısına, iyilikten yana yasanın ve dürüstlük anlayışının dikilmesi" dileğini buluyoruz.

Hunlar konusunda Marcianus, cesur bir karar verdi. Yıllık haracın ödenmesini reddetti. Attila, batıyı ele geçirme planlarıyla meşgul olmasaydı, bu yürekli davranış imparatorluğa pahalıya patlayabilirdi. Attila'nın Katalonya Ovası'ndaki yenilgisi (451), iki yıl sonra da

ölmesi, Hunların oluşturdukları kabileler konfederasyonunu dağıttı ve Bizans İmparatorluğu'nu, korkunç bir komşudan beklenmedik bir şekilde kurtardı.

Theodosios Hanedanı, Marcianus'un ölümüyle sona erdi. Yeni imparatorun seçimi orduya bırakıldı. Bu sırada ordunun başında, konsül ve milislerin komutanı, kendi yeminli askerlerine ve *foederati* Gotlara dayanan Alen kökenli Aspar vardı. Aspar'ın ailesi, üç kuşaktan beri imparatorlukta sivil ve askeri yüksek görevlere getirilmişti. Ama, kendisi ve üç oğlu Ariusçu oldukları için tahtta hak iddia edemiyorlardı. Aspar da kendisine bağlı Leon adında, denenmiş bir birlikte *tribun*'luk yapmış birinin seçilmesini sağladı (457-474). Batıda, keyfine göre imparatorları tahta çıkartan ya da indiren ordu komutanı Ricimer gibi, doğuda devlet işlerini kendi tekelinde toplamayı hesaplıyordu.

Aspar, adamı Leon'un tahta çıkmasını sağlarken, ondan, kendi oğullarından birini ardılı göstereceği konusunda söz almıştı. Aspar'ın gücü, orduyu sadece barbar boylardan ya da klan şefleri ve birliklerinden oluşturma yönündeki eski sistemin sürdürüldüğünü açıkça gösterir. Aspar'ın nüfuzu, barbar unsurunun Bizans ordusundaki üstünlüğünü kanıtlar. Çünkü, Batı Roma'da iktidarı ele geçiren barbar şeflerin davranışı, Bizans İmparatorluğu'nda da bu örneğin izlenmesini teşvik etmekteydi. Ancak, üst görevliler Aspar'a ya da Gotlara boyun eğmeyi istemiyorlardı. Bu yüzden, ne pahasına olursa olsun, Aspar'a ve *foederati* askerlerine karşı yerli bir ordu kurmak gerekiyordu. Aspar'ın vesayetinden kurtulmak isteyen Leon hükümeti, bu sorunu Gotların karşısına İsaerialıları çıkartarak çözdü. İsaerialıların kültür düzeyi Gotlarınkinden üstün değildi; ama, yerli bir topluluğun temsilcisi olma gibi bir avantajları vardı ve imparatorun uyruğu sayılıyorlardı. Leon, İsaerialıların savaşçı niteliklerinden yararlanmaya karar verdi ve doğu ordusunda, İsaerialılardan *excubitor* adıyla kendine ait bir muhafız birliği kurdu. Bir kabile şefi olan Traskalliaeos'a Zenon adını vererek kızıyla evlendirdi ve onu konsül yaptı.

465'te doğu, bir kez daha batının işlerine etkin bir şekilde karışmaya başladı. Roma Senatosu, bir imparator vermesi için Leon'a başvurduğunda, hükümet, zengin bir İstanbulluyu, Anthemius'u ¹⁴ uygun gördü. Anthemius, olağanüstü varlığı sayesinde bir ordu donattı ve askerleriyle birlikte İtalya'ya doğru yola çıktı. Vandallara karşı, iki imparatorluğun birleşik kuvvetleriyle ortak bir sefer planlanmıştı. Hazinesinin katkısıyla, günün teknik araçlarıyla donatılmış 1113 parçalık büyük bir donanma hazırlandı. Çağdaşların hesabına

göre, o dönem için hiç kuşkusuz abartılı bir sayıda, 100.000 kişilik dev bir ordu toplandı. Birliklerin komutasına imparatorun kardeşi Basiliskos atandı (468).

Sefer, elverişli koşullarda başladı; ancak ardından gelen başarısızlığın kökeninde, Bizanslı yorumculara göre komutanın beceriksizliği ya da ihaneti yatıyordu. Basiliskos, hemen Kartaca'ya yönelmek yerine, Vandal kralı Geiserich'le görüşmelere başladı. Geiserich, uygun bir zaman kollayıp mütarekeyi bozarak, Mercur Burnu'nda¹⁵ demirlemiş imparatorluk donanmasına baskın yaptı ve donanmayı yok etti. Ordu, donanmasının durumunu öğrenince geri çekildi. Çok ciddi harcamalara mal olan bir girişim, zafere ulaşmadan böylece sönüp gitti. Kamu hazinesi bu iflası gidermekte zorlandı. Ama, yıkımın en ağır sonucu, uzun süreden beri içten çürüyen Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü oldu. Bizans imparatorunun himayesindeki Anthemius, Roma'da, Ricimer'in emriyle 472'de öldürüldü. Filonun ve seferin yarattığı umutların kaybı, İstanbul'da, bir kiliseye sığınmak zorunda kalan Basiliskos'a karşı korkunç bir öfke doğurdu.

Bu korkunç felaket, Aspar'ın entrikalarına ve direnmesine yükleniyordu. Aspar, barbar ve Ariusçu oldukları için, Vandalların lehine davranmakla ve Basiliskos'a, başında yer aldığı girişimi batırırsa, tahtı ele geçirmesine yardım sözü vermekle suçlanıyordu. Bizans'ın Vandallara karşı düzenlediği Afrika seferi gerçek bir yenilgiyle bitince, İstanbul'daki güçler dengesi de Aspar'ın aleyhine döndü. Bu konuda, 471'de kesin bir sonuca ulaşıldı. Leon, Aspar ile oğullarını saraya çağırdı; Aspar ve büyük oğlu Ardabarius, orada imparatorun emriyle öldürüldü. Olaylardan sonra, muhafız birliğindeki İsaüralı ve Got askerler arasında çıkan çatışma İsaüralıların üstünlüğüyle sona erdi. İstanbul, barbar tehlikesinden kurtarılmıştı. Ancak, bu sorunu, Ostrogot şeflerinin, Aspar'ın intikamcılarını olarak ortaya çıktıkları Balkan Yarımadası'nda çözmek daha güç oldu.

Attila döneminde Hunlara bağlı ve Attila'yla birlikte Galya seferine çıkan Ostrogotlar, Hun konfederasyonunun dağılmasından sonra tam bağımsızlıklarına kavuştular ve İmparator Marcianus'un onayıyla Pannonia'yı zapt edip *foederati* konumunda bu topraklara yerleştiler. Ancak, bu boyun bir kısmı, diğer boylardan kalanların da katılımıyla Tuna'yı aştı ve imparatorluğun bağımsız bir *foederati* grubunu oluşturdu. Önderleri, Aspar'la akraba olan Triarius oğlu Theodorich'ti.

Leon, karşı harekete geçmeden önce, şeflerden birinin (Theodomir) İstanbul'da rehin tutulan oğlu Theodorich'i salarak Pannonia Gotlarını kazanmaya çalıştı; ama çabası boşa çıktı. Pannonia Gotları,

470'te Singidunum'u, ardından da güneye doğru ilerleyerek Nais-sus'u yağmaladılar. Sonuçta Leon, Aşağı Moesia'ya yerleşmelerine izin vererek Gotları sakinleştirmeyi başardı. Triarius oğlu Theodorich ise, 473'te Aspar'ın mirasını ve ordu komutanı unvanını istedi. İstekleri reddedilince, Trakya'yı talan etti ve Arkadiopolis'i baskınla ele geçirdi. Leon, Theodorich'e imparatorluğun en yüksek askeri rütbesini vermek, yüklü bir haraç ödemek ve kabilesine de Trakya'da toprak tahsis etmek zorunda kaldı.

V. yüzyılda imparatorluğun 60-70'li yıllarındaki iç durumuna ilişkin yeterli bilgi sahibi değiliz. Ancak, Leon döneminde hem laik hem kiliseye ait büyük toprak mülkiyetinin sürekli bir gelişme içinde olduğu açıktır. Büyük toprak sahipleri, masrafını kendilerinin karşıladığı İsaerialılarla silahlı kölelerden derlenmiş *bucella* adı verilen ve komşu toprakları zapt etmekte yararlandıkları yarı askeri birlikler kuruyorlardı. Büyük toprak sahipleri, aynı sonuca ekonomik baskıyla da ulaşıyorlardı. Eskiden olduğu gibi, özgür köylüler ve köylü komünleri, hükümet emirlerine karşı, düzmece belgelerle (bağış, satış, kira vb. sözleşmeleri) güçlü ve nüfuzlu kişilerin korumasına giriyorlardı. Bu durum öyle bir boyut kazandı ki, Leon yönetimi, küçük toprak mülkiyetini korumaya ve toprak magnatlarının, devletin imtiyazlarına ilişkin tecavüzlerini önlemeye çalıştı. Bu bağlamda, Leon ve Anthemios, 468'de özgür köylü komünlerine (*metrocomii*) yönelik, komün mensubu olmayan üçüncü kişilere, toprağın devrini yasaklayan bir *novella* çıkarttılar.¹⁶

Bu *novella*, sadece kâğıt üstünde kalan bir emirname değildir. Bir yandan, hükümetin özgür küçük toprak mülkiyetinden kalanı koruma kaygısını; öte yandan da, V. yüzyılda, Bizans kırsal kesiminde ortak köy yaşamı kalıntısının sürdüğünü gösterir. Son dönemlere kadar uzmanlar, Bizans'ta ortak yaşamın varlığını kabul etmekle birlikte, durumun, VI. ve VII. yüzyıllarda Slavların gelişiyle ortaya çıktığını düşünüyorlardı. Ama, yeni bulunan yazıtlar ve papirüsler, imparatorluğun birçok eyaletinde, Slav akınları öncesinde de komünal yaşam izlerini ve kalıntılarını belirleme olanağı verdi. IV.- V. yüzyıl Mısır papirüsleri, Mısır köylerinde komünal yaşamın varlığını koruduğunu kanıtlar: toprak parşellerinin, köyün kiraya verdiği otlakların ortak mülkiyeti; ortak işletme için köylülerdeki *koinos* kurma geleneği; aynı komün mensupları arasındaki dayanışma; görevi, vergi salma ve toplama, anlaşmazlıkları giderme ve su dağıtımını kapsayan, köylülerin zincirleme kefaletle bağlı oldukları yerel bir özerkliği sürdürme. Ayrıca komün, sahibinin terk ettiği ya da ekmediği toprağı

işlemek ve vergisini ödemekle yükümlüydü. Komün yaşamının izleri, mensuplarının, satışa çıkartılan toprak üstünde şufa hakkına ¹⁷ (*protimesis*) sahip olmalarıyla da kanıtlanır. Suriye’de, Trakya’da, Anadolu’da ve Balkanlarda, komün yaşamının varlığını koruyan benzeri izlere rastlanabilir.

Kendi komün geleneklerini beraberinde getiren barbar yerleşmelerinin (Got, Skir vb.) V. yüzyıldan itibaren sayıca artışı, köylü komünü unsurlarının devamını kolaylaştırdı. Hükümet, 468’de de, tüm kent ve köy sakinlerinin paralı asker ya da silahlı köle kullanmasını yasakladı.¹⁸ Korumacılık gibi, koruma isteyenleri de ağır para cezalarına çarptıran yeni bir kararname yayımladı.¹⁹

Leon, din siyasetinde Khalkedon Konsili’nin hükümlerini savunarak Marcianus’un yolundan yürüdü. Bu şekilde, doğu ve batı eyaletleri arasında doğmakta olan ayrılığı kabul ediyordu. Sözkonusu hükümlere karşı en yoğun tepki, tıpkı geçmişteki gibi, Mısır’ın merkezi İskenderiye’den geldi. Proterios’u asla kabul etmemiş (sadece, hükümet yanlısı kent aristokrasisi, *nobilis*’in desteklediği) olan Khalkedon Konsili muhalifleri, Marcianus’un ölümünü öğrenince, hemen ana kiliseyi ele geçirdiler; monofizit keşiş Thimotheos Aurelios’u patrik ilan ettiler (457). Çağdaşların anlattıklarına göre, tüm halk sınıfları ve *deme*’ler seçime katılmışlardı. İskenderiye’deki nüfuzlu gemi donatıcıları loncası da seçimde etkin şekilde yer aldı. Kent garnizonunun tüm askerleri, *duks* Dionysios’un komutasında Yukarı Mısır’da bulunduğundan, yöneticiler ayaklanmayı bastıramadılar. Thimotheos, ancak *duks*’un kente dönüşüyle ve kanlı çatışmaların ardından yakalanabildi. Ama, yöneticiler tutukluyu hapiste tutamıyorlardı. Kargaşalığın çok tehlikeli bir boyuta dönüşmesi yüzünden, Dionysios tutukluyu salmak zorunda kaldı. Hükümetin adamı Proterios, kızgın kitle tarafından öldürüldü, cesedi sokaklarda sürüklendi ve yakıldı. Yetkililer, ancak belirli bir süre geçtikten sonra Thimotheos’u yakaladılar ve isyanı denetim altına aldılar. Thimotheos, Anadolu’daki Gangra kentine sürüldü. Monofizit isyancının sürgün yerine doğru çıktığı yolculuk, Berythos’tan Gangra’ya dek her yerde sempati, gerçekteyse hükümet karşıtı gösterilerle geçti. Bu durum, daha uzak bir yere, Taurike Khersonnesos’a gönderilmesine yol açtı.

Monofizizm, Mısır’dan sonra yavaş yavaş Suriye’ye ve merkeze yayılmaya başladı. Antakya’da Khalkedon Konsili’ne karşı çıkanlar, Petros önderliğinde toplanan keşişlerdi: ayrıca, doğu ordusu komutanı Zenon tarafından da destekleniyorlardı. 468’de, Antakya patriği Martyrios, İstanbul’a kaçmak zorunda kaldı. Hükümet tam

destek vermemekle birlikte, Antakya'ya geri dönmesini sağladı. Ancak Martyrios, Proterios'un sonundan korkarak kürsüsünü bırakmayı tercih etti (471). Kürsü, halkın sevinç gösterileri arasında Petros tarafından hemen işgal edildi. Ama, hükümet bu durumu onaylamadı ve Petros kentten uzaklaştırıldı. Buna rağmen, monofizit hareket Suriye'deki gelişimini sürdürdü.

Leon'un ölümüyle, tahta damadı, yukarıda adı geçen İsaürialı şef Traskalissæos-Zenon çıktı (474-491). Zenon'la birlikte, İsaürialı klan şeflerinden bazıları, özellikle İllos, imparatorluğun üst kademelerine yerleştiler. Yeni imparator da eskisi gibi, yerli ordu kurma siyasetini sürdürdü. İmparatorluk muhafızlarını kendi halkından oluşturdu. Orduyu, yeni İsaürialı birliklerle tamamladı ve ilk kez, imparatorluk tebasından çok sayıda Ermeni'yi askere aldı. Artık Bizans ordusunun yarısını oluşturan barbarların (Germanler ve Hunlar) yerini yerli askerler almaya başladı.

Öncelleri gibi Zenon da, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını kolladı ve 484'te Samiriyelilerin başkaldırısını çok sert bir şekilde bastırdı. Toprak sahiplerinin, sicilli kolonların papaz ya da keşiş olmaları durumundaki haklarını saklı tutan bir *novella* çıkarttı; buna göre, kolonlar, toprak sahibinin onayını almadan papaz ya da keşiş olamıyorlardı. ²⁰ Aynı bağlamda, sınıflar arası ayrımları sürdürmek amacıyla, Zenon, *curialis*'lere ilişkin bir kararname çıkarttı; yönetimde görev alanlar, bu görevleri bıraksalar da *curia*'lara bağlı yükümlülüklerden kurtulmuş sayılmıyorlardı. ²¹

Zenon da, büyük toprak sahiplerinin törelerden aktarılmış otoprajiye, yani özel hapishanelere sahip olma, alacaklara karşı sicilli kolonları buralarda hapsedme gibi, kendi *latifundia*'larında toprak vergisi toplama hakkını elde etmeye varan, devlet imtiyazına tecavüzlerine karşı mücadeleye girişti. ²² Yine öncelleri gibi, zincirleme kefalet sistemi yürürlükte olduğundan, aynı komünden kişilerin borçları için hapis cezasını yasaklayarak, özgür köy komünlerinden (*metromcomii*) kalanı korumaya çalıştı. V. yüzyıl sonundaki ilişkileri kavramak için, Zenon'un 476-484 arasında *emphyteusis* hakkı ²³ üstüne çıkarttığı kararname çok önemlidir; bu tür sözleşmenin hukuki yapısını düzenleme ve devir ya da yarıcı sözleşmesi olup olmadığını belirleme amacını güder.

O çağda, kent dışında güvenlik yokluğu, barbar akınları, magnatların zorbalıkları, vergilerin ağırlığı gibi koşullar, halkın kırsal kesimi terk edip kentlere ve manastırlara yönelmesine katkıda bulunuyordu. Dolayısıyla, ekilmeyen boş toprak alanı sürekli artıyordu; bu

durum, kamu hazinesinin gelirini hissedilir derecede etkiliyordu. V. yüzyıl boyunca çıkartılan tarım yasalarının tümü, kolonu, ne pahasına olursa olsun malikâneye bağlama ya da her şeye rağmen kaçmayı başarmışsa, yerini doldurmaya yönclikti. Geniş imparatorluk malikâneleri de boşalma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Çiftçileri bu topraklara çekmek üzere, uzun vadeli, özel kira ve yarıcı sözleşmeleri uygulamaya konmuştu. Boş toprakları tarıma açmayı üstlenenler, ilk iki yıl her türlü ödemeden muaf tutulmaktaydı. Daha sonra, belirlenmiş kirayı ödeyerek, bu toprağı verasetle bırakma, hatta devretme hakkını elde ediyorlardı.

Bu kiracılık ve yarıcılık yöntemi, terk edilmiş toprak alanının genişlediği ölçüde, hem imparator ve kilise, hem de büyük toprak sahiplerinin malikânelerindeki tarım topraklarına uygulanıyordu. V. yüzyılın ikinci yarısında, *emphyteusis*'in yaygınlaştırıldığı sırada, hukukçuların, bu yöntemi yasal durum açısından irdelemeleri gerekti. Zenon, *emphyteusis*'in bir devir ya da kira sözleşmesi sayılamayacağını; özel türde bir sözleşme olduğunu; ilgili tarafın, zorlayıcı nedenler dışında, kayıtsız şartsız kira ödeme ve sözleşme hükümlerini yerine getirme yükümlülüğü bulunduğunu vurgular.²⁴

Zenon hükümeti, hukuk alanında öncellerini izlemekle birlikte, din konusunda aynı davranışı sergilemedi. Uzun süren bir kararsızlık döneminin ardından, monofizitlerle mücadeleden vazgeçti. Barışı ve kilise birliğini yeniden kurmayı amaçladı. Bu siyaset, ifadesini, 482'de yayımlanan *Henotikon*'da (Birlik Fermanı) buldu. Ferman, ilk üç kiliselerarası konsilin kararlarıyla Kyrillos'un doktrinini doğruluyor ve Nestorios ile Eutykhes'i aforoz ediyordu. Ancak, Khalkedon Konsili ve yetkisi konusunu tartışmaya açık bırakıyordu. İskenderiye ve Suriye'deki çoğu monofizit, *Henotikon*'u kabule hazırды; ama ferman, Khalkedon Konsili'nin yetkisinin kınanması olarak yorumlanıyordu. Öte yandan, monofizitlerle uzlaşma girişimi, papanın muhalefetine ve Roma'yla ilişkilerin kopmasına yol açtı.

Zenon'un iç siyaseti, mevcut toplumsal yapıda herhangi bir etki göstermedi; ama, İsauria soyunun imparatorlukta egemen rolü, İstanbul'un bazı soyluları kadar *pleb*'lerinde de yoğun bir tepki yarattı. Bu durum karşısında "Romalılar", kendilerinin, sürekli yağmaya ve şiddete yönelen yarı barbar İsaerialılar tarafından ezildiğini düşünüyorlardı. İsaerialıların hizmeti, imparatorluğa pahalıya patlıyordu. Klan şeflerinin devlet zararına topladıklarının dışında, Bizans hazinesinden yılda 1500 libre altın alan İsauria, diğer eyaletlere göre imtiyazlı bir konumdaydı. Bu koşullarda, Zenon'un saltanatının komp-

lolar, ayaklanmalar, iç kargaşalıklarla geçen fırtınalı bir dönem olmasına şaşmamak gerekir.

İsaurialı şefler arasında da uzlaşma yoktu. Zenon'un yakın adamı, İsaurialı İllös, 482'de doğu eyaletlerinde bir ayaklanma kışkırttı. Bir yandan, baskılara rağmen ayakta kalan paganlarla (Proklos'un öğrencisi, gramerci, filozof ve şair Pamprenos ayaklanmada önemli bir rol oynadı), öte yandan da Khalkedon Konsili yandaşlarıyla yakın ilişkiye girdi. Ancak, bu başkaldırı kolayca bastırıldı.

İç karışıklıkların yanı sıra, Ostrogot şefleri, Theodomir oğlu Theodorich ile Triarius oğlu Theodorich, Zenon için, neredeyse tüm saltanatı boyunca sürekli bir tehlike kaynağı oluşturdular. Zenon, sırayla ikisine de ordu komutanlığı rütbesi ve yüklü miktarda para önererek birbirleriyle çatıştırmayı denedi. Ama Theodorich'ler, birkaç çarpışmadan sonra birleştiler ve imparatorluğa karşı savaşmaya başladılar. Zenon, Ostrogot sorununu kökünden çözmeye kararlı olduğunu ilan etti ve birliklerinin başında sefere çıkma sözü verdi. Ancak, derlediği "Romalı" ordunun pek güvenilir olmadığı ortaya çıkınca, isyanı önlemek için askeri hemen terhis etmek zorunda kaldı. Got şefleri, artık saldırılarına rahatça devam edebilirlerdi.

Özellikle, Theodomir oğlunun çok tehlikeli olduğu anlaşıldı. Rodop eyaletini yağmaladı. Dardania'daki Scupi kentini zapt ettikten sonra Epeiros'a yönelerek Dyrrachium'u aldı ve Tesalya'daki Larissa kentini yakıp yıktı. Ama, Ostrogotların İstanbul'u almaya yönelik tüm girişimleri, Triarius oğlu Theodorich'in Anadolu'ya geçme çabası gibi, her zaman başarısızlığa uğradı.

Triarius oğlunun 481'deki ölümünden sonra Zenon, ordu komutanlığına yükselttiği diğer Theodorich'le bir anlaşma yaptı. 484'te konsüllüğe atayarak, ona Aşağı Moesia'da ve Daçya'da yerleşme bölgeleri gösterdi. Ancak Theodorich, 487'de yine sonuçsuz kalan bir İstanbul serüvenine kalkıştı. Kendisine verilen bölgeler, yıkımla geçen yılların ardından, artık halkını geçindiremez olmuştu (bu durum, yaklaşık iki asır sürdü). O yüzden Zenon, Gotların kralını İtalya'ya yöneltti. "Son imparator" Romulus Augustulus'un tahttan indirildiği 476'dan beri, İtalya'daki mutlak hükümdar, paralı barbar askerlerin komutanı, *patricius* Odoaker idi. Zenon, Theodorich'e, İtalya'da Odoaker'inkine eş bir konuma geleceği sözü verdi. 488 sonbaharında Theodorich, savaşa hem Germen *konung*'u²⁵ hem de Roma ordusu komutanı unvanlarıyla girerek, denizden İtalya'ya doğru hareket etti.

Theodorich, Bizans İmparatorluğu topraklarını kesin şekilde terk etmişti; bu durum, Balkanlarda Got tehlikesinden kurtulan Zenon'un

işini kolaylaştırdı. Ne var ki, İsaerialıların egemenliği altyapıdan yok-sundu. İmparatorluk yöneticileri tarafından öne çıkartılmışlar ve sa-dece Got tehlikesine karşı güç olarak kullanılmışlardı. Theodorich'in İtalya'ya yerleşmesinden sonra Got tehlikesi ortadan kalktı, dolayı-sıyla İsaerialılara verilen rol de anlamını yitirdi. Zenon'un ölümüyle, senato aristokrasisi, tahta "doğuştan Romalı", Dyrrachium kentinin yerlisi, saray dalkavuklarınca soyu Pompeius'a kadar indirilen Anas-tasios'u oturttular. Anastasios yönetime, Romalıların barbar ve ya-bancı etkisinden kurtulmalarıyla birlikte geldi.

Yeni hükümetin ilk eylemi, imtiyazları kaldırmak ve istisnasız bütün İsaerialıları İstanbul'dan atmak oldu. O döneme dek devlet hazinesini kemiren yüklü yıllık ödenek kesildi. Bunun cevabı, tüm İsauria'nın ayaklanması oldu. Eyaletin Zenon tarafından atanmış va-lisi, İstanbul'dan kaçan *magister officiorum* Longinos, Apameialı pis-kopos Konon ile diğer İsaerialı din adamları, hareketin başında yer aldılar. İsyanı bastırmak ve ülkeyi barışa kavuşturmak için altı yıl harcandı. Ayaklanma, 498'de kesin olarak ezildi; İsauria halkının bir kısmı Trakya'ya sürüldü.

Anastasios, usta bir yönetici oldu. Çabasını, Leon'un başarısız Afrika seferi ile İsaerialıların suistimalleri yüzünden zayıf düşmüş devlet hazinesini kalkındırmaya yöneltti. İoannes Lydos'un tanıklı-ğına göre, Anastasios, sıkı bir devlet muhasebesi düzenledi ve bütçe dengesini yeniden kurarak gelirle gideri denkleştirmeyi başardı. Mal yerine, altın ölçüsüne dayanan nakit vergilendirme usulünü getire-rek, hazinenin temel gelir kaynağı olan toprak vergisinin toplanma sistemini değiştirdi. Hükümeti de, kentlerin tabi olduğu vergi tarhı yönteminde reform yaptı.

Belirtildiği gibi, *decurio*'lar zincirleme sorumlu oldukları vergi toplama işinin ağır yükü altında eziliyorlardı; hükümet ise, *decuri-o*'ları göreve zorlamak için her çareye başvuruyordu. Anastasios, kö-keni eskiye dayanan bu sistemi değiştirdi. *Decurio*'ların küçük top-rak sahiplerinden vergi toplama yükümlülüğünü kaldırarak, bu gö-re-vi *vindices* denilen mültezimlere verdi. Çünkü sözkonusu sınıf gü-cünü yitirdiğinden, görevini tam anlamıyla yerine getiremiyordu.

Vergi yükümlülerinin reformlardan yarar sağlaması pek müm-kün görünmemektedir. Çünkü, İoannes Lydos, bu konuda " **Vergi mül-tezimleri, halka düşmandan daha kötü davranıyorlardı** " diyordu. ²⁶ Ama, mültezimlik kurumu, bazı vergilerin nakit olarak toplanması için yapılan değişiklik, Anastasios'un para sisteminde gerçekleştir-diği reform, yönetimde tasfiyeye gidilmesi, devlet hazinesi gelirinin

büyük ölçüde artmasına yardımcı oldu.

Anastasios'un 27 yıl süren hükümdarlık döneminin sonucu, bu durumun anlamlı bir kanıtını oluşturur; ölümünde, hazine kasasındaki para 320.000 libre altına ulaşıyordu. Mali durumun düzelmesi, 498'de hükümete, kentlerdeki zanaatçı ve tüccardan alınan vergiyi kaldırma olanağı verdi; dört yıl için peşin olarak toplandığından çok ağır gelen bu vergi, mesleğin serbest icrasını önemli derecede etkiliyor; hükümetin, küçük esnaf ve zanaatçıyı kendi loncalarına bağımlı kılmasında aracı oluyordu.²⁷

Zenon döneminde doruğa çıkan, açık arttırmayla yönetim görevi alıp satma uygulamasına son vermek için yeni bir girişimde bulunuldu. Görevi bu yolla alan kişi, sadece masrafını çıkartmayı değil, yönetilenlerin sırtından servet kazanmayı da düşünmekteydi.

Sanayi ve ticareti geliştirmek için bazı düzenlemelere gidilmekle birlikte, büyük toprak sahiplerinin hükümetinden, kolonların durumunu düzeltecek bir çalışma beklenemezdi. Aksine, kolon tabakasının köleleştirilmesi süreci, Anastasios döneminde tamamlanmıştır. Bu imparator tarafından çıkartılan bir yasaya göre, serbest yer değiştirme hakkına sahip kolonlar, otuz yıl kiracılıktan sonra o toprağı ekmemeye durumunda zilyetlik hakkını kaybediyor ve yaşam boyu o toprağı bağlanıyorlardı. Yasa özgür kolonları da kapsıyordu.²⁸

Anastasios, din konusunda "doğucu" bir tutum sergiledi; çünkü, imparatorluğun ekonomik merkezini çok zengin ve ileri ölçüde sanayileşmiş doğu eyaletleri oluşturuyordu ve doğuda da monofizitler güçlüydü. Görünüşte *Henotikon* yanlısı olan Anastasios, monofizitleri desteklemeye başladı; bu yüzden, batı eyaletleriyle başkentteki Ortodoks ruhban sınıfının düşmanlığını kazandı. "Sapkın" hükümete düşman keşişlerle kilise adamları, İstanbul *deme* 'lerinde ve Balkan Yarımadası'ndaki *foederati* barbar komutanları arasında müttefikler buldular. Khalkedon hükmünden yana davranan bu grup, Anastasios'un başına büyük dertler açtı. İstanbul patriklerinin sistemli muhalefeti, Anastasios'u 496'da patrik Euphemios'u, ardından da Khalkedon Konsili'ni kınamayı reddeden ardılı Makedonios'u görevden azletmek zorunda bıraktı.

Din kavgaları, İstanbul'da da kanlı çatışmalara neden oldu. 493'te, bir sirk gösterisi sırasında imparatorluk locasına bir taş atıldı. *Deme* üyeleri hipodromu ateşe verdiler; kentte, imparatorla imparatoriçenin heykellerini yıkarak sokaklarda sürüklediler. Ayaklanma bastırıldıktan sonra, kent valisi görevden alındı, yerine Yeşillerin başkanı geçirildi. 512'de, imparatorun emriyle, bir ilahiye monofizit bir

mısra eklenmesi yeni kargaşalıklar çıkmasına neden oldu. Halk bütün gece mezmurlar okuyarak sokaklarda dolaştı; Anastasios'un heykelleri yine yerlere atıldı, yüksek memurların evleri talan edildi. Anastasios, üstünde imparatorluk cüppesiyle tacı olmadan, hipodromda halkın karşısına çıktı ve tahttan çekilmeye hazır olduğunu açıklayıp, halkına anlamsız cinayetler işlememesi için yalvararak özür diledi. *Deme*'leri ve *pleb*'leri sakinleştirmeyi başardı; ancak, hareketin önderleri, davranışlarının bedelini daha sonra çok pahalı ödediler.

Başkentteki olaylar, Trakya'da ve Illyricum'da yankılar yaptı; bölgede yaşayanların, Anastasios'un doğuya dönük siyasetine kızmak için gerekçeleri vardı. Balkan eyaletlerindeki halk, Ostrogotların gitmesine rağmen, yine eskisi gibi barbar tehlikesiyle karşı karşıyaydı. V. yüzyılın sonunda, Bulgarlarla Slavların tarih sahnesine çıkışlarını simgeleyen akınlar başladı; tekrarlayan akınlar ise başarılarını gösteriyordu. Bu durum, Trakya tarımını ciddi şekilde çökertti. Trakya'nın ürünü, arasında *foederati* Hun, Alen, Herül gibi barbarların da bulunduğu Trakya ve Tuna eyaletlerindeki seyrek nüfusu beslemekte yetersiz kaldı. Anastasios döneminde Balkan Yarımadası'nda barbar saldırılarının yarattığı güvensizlik öyle bir boyuta ulaşmıştı ki, en azından başkent çevresini korumak isteyen hükümet, Marmara Denizi'nden Karadeniz'e dek, Uzun Duvar diye anılan 50 kilometrelik bir surun inşasına başladı.

Bu halkları hükümete karşı ayaklandırmak çok kolaydı. Baha-ne, *foederati* askerlerin iaşesine ayrılan paranın kısılması ve Trakya ordusu komutanı Hypatios'un sevilmemesi oldu. 573'te, hızla, yerel halktan hoşnutsuz olanlara barbar birliklerinin de katılmasıyla bir isyancılar ordusu kuruldu. Ordu, doğrudan İstanbul'a yöneldi. Komutayı, *foederati* askerlerin kontu, Hunlar ve Tuna-ötesi Bulgarlarıyla yakın ilişkideki Vitalianus aldı. Anastasios'un monofizizminden bıkmış Ortodoks ruhban sınıfıyla bağlaştı. Trakya kolonlarının son derece güç durumunu kendi çıkarına kullandı ve onları, hükümete düşman herhangi bir gruplaşmaya itti; başkentteki muhaliflerce de destekleniyordu. Bu koşullar altında, önce büyük başarılar elde etti.

513 sonbaharında, Vitalianus'a karşı doğu eyaletlerinden getirtilen ordu kesin bir yenilgiye uğradı. Hatta isyancılar, Anastasios'un yeğeni olan ordu komutanı Hypatios'u tutsak aldılar. İmparator, Vitalianus ile anlaşmak, 5000 libre altın ödemek, kendisine ordu komutanı rütbesi vermek ve din siyasetini değiştireceğini bildirmek zorunda kaldı. Başkent surları önünde konaklayan Vitalianus ile askerlerinin uzaklaşmasını, ancak bu bedel karşılığında sağlayabilmişti. Ta-

raflardan hiçbiri antlaşma hükümlerine uymayı düşünmüyordu. Anastasios, 515'te Vitalianus'u görevden azletti. Vitalianus da, İstanbul'u alma umuduyla karadan ve denizden harekete geçti. Ama bu kez, aynı surların önünde yenildi; çok sayıda elebaşı yakalanıp öldürüldü. Vitalianus Dobruca'ya kaçmayı başardı ve hükümet için bir tehdit oluşturmaktan çıktı. Bu durumda Anastasios, muhaliflerine karşı kesin bir zafer kazanmışa benzer. Ama, sergiledikleri direnme gücü, hatta mücadele azmi, senato aristokrasisini ürkütmüş ve dayanışmayı yıkmıştı. Yönetici sınıfın büyük bir bölümü ve Anastasios'un yakın işbirlikçileri, Katoliklik ile uzlaşma istiyorlardı. Bunun sonucu, kendisinden sonra hükümetin tam tersi bir siyaset izlemesi oldu.

KAYNAKÇA

BOLOTOV, V., *Eski Kilise Tarihi Dersleri* (Rusça).

BURY, J.B., *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene* (395-800), 2 cilt, Londra, 1889.

FUSTEL DE COULANGES, *Le colonat romain* (Rusça çev.).

HARTMANN, L.M., *Geschichte Italiens im Mittelalter*.

HIS. *Die Domänen der röm. Kaiserzeit*.

LINGENTHAL, K.E. Zachariæ von, *Geschichte der griechisch-römischen Rechtes*, 1. bas., Berlin, 1892; 2. bas., Aalen im Württemberg, 1955.

PETRUŞEVSKİY, D., *Ortaçağ'da Toplum ve Devlet Tarihi Üstüne İncelemeler* (Rusça).

STEIN, E., *Geschichte des spätrömischen Reiches I. Vom römischen zum byzantinischen Staate* (284-476), Viyana, 1928.

ŞESTAKOV, S., *Bizans Tarihi Dersleri* (Rusça).

USPENSKİY, C.N., *Bizans Tarihi İncelemeleri* (Rusça).

USPENSKİY, F.İ., *İstoriya Vizantiyskov İmperii* [Bizans İmparatorluğu Tarihi] I, II, III, 1. bas. Petersburg, 1913; 2. bas., Leningrad, 1927; 3. bas., Moskova-Leningrad, 1938.

NOTLAR

1. Eunapios, *frag.* 62, 63.
2. İmparatorluk gardrobunun (*sacrum vestum*) bakımını yapan ve imparatorun özel bütçesini idare eden, *præpositus sacri cubiculi* unvanıyla anılan memur (ç.n.).
3. Synesios, "Peri Basileias", *Patrologia Græca*, böl. LXVI, s. 1090-1091. Ay. bkz. C. Lacombrade, *Les Discours sur la Royauté de Synésios de Cyrène à l'empereur Arcadius*, Paris, 1951; yay. A. Fiizgerald, *The Letters of Synesius of Cyrene*, Londra, 1926; J.B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Empire Death of Justinianus (395-565)*, 1. cilt, Londra, 1923, s. 129-130.
4. *Codex Theodosianus*, XI, 24, 6.
5. Synesios, "Sokrates historia ecclesiastica", *Patrolog graec.*, V, 67, 7, 13.
6. Eunapios, *frag.*, 87.
7. Ağaçeri diye de anılan göçebe Türk boyu. Kafkasya yoluyla Anadolu'ya göçen bu boy, Tahtacıların atası sayılırlar (ç.n.).
8. Durumu, Attila'ya Edeko anlattı.
9. Yunancada "Theotokos" (Fr. ç.n.).
10. Diaconov, A.P., *Ioann Effeskiy i ego crekovno-istoričeskie trudy* [Efesli İoannes ve Eseri Kilise Tarihi], St. Petersburg, 1908.
11. Rum manastırı başrahibi (ç.n.).
12. Jean Maspero, *Histoire des Patriarches d'Alexandrie*, s. 63.
13. Constantinus tarafından çıkartılan **bakır** sikke.
14. Yukarıda adı geçen genel vali Anthemios'un torunu (Fr. ç.n.).
15. Bon Burnu (Fr. ç.n.).
16. *Codex Iustinianus*, IX, 12, 10.
17. Öncelikli satın alma hakkı (ç.n.).
18. *Codex Iustinianus*, IX, 12, 10.

19. A.g.e., XI, 54, 1.
20. A.g.e., I, 3, 36-37.
21. A.g.e., X, 32, 64.
22. A.g.e., IX, 5, 1.
23. Sonsuza dek ya da çok uzun süreli bir tür arazi sözleşmesi (ç.n.).
24. *Codex Iustinianus*, IV, 66.
25. Kral (ç.n.).
26. İoannes Lydos, *De magistratibus*, 3, 49, yay. I. Bekker (*Corpus Scriptorum Historiæ Byzantinæ*), Bonn, 1837; yay. R. Wünsch (*Bibliotheca Scriptorum Græcorum et Romanorum Teubneriana*), Leipzig, 1903.
27. Evagrius, *Historia ecclesiastica*, yay. Bidez ve Parmentier, Londra, 1898, 3, 39; Procopius Gazaeus, *Panegyricus in imp. Anastasium*, Bonn, c. 13. Gazzeli Prokopios'un günümüze ulaşan metinleri, Rahip Migne tarafından 1860'ta yazılan *Patrologia Græca*'da yer almaktadır.
28. *Codex Iustinianus*, XI, 48, 19.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VI. YÜZYILDA BİZANS

BATIDA SALDIRI VE RESTORASYON GİRİŞİMİ

İustinianos'un iç yönetimi

İzlediği din siyaseti, kuşkusuz yakınlarınca da onaylanmadığından, Yaşlı Anastasios ardıl bırakmadan öldü. Kendi adayı olmayan senato, imparatorluk muhafız birliğinin seçtiği adayın, orduda *excubitor comes*'liğine dek yükselmiş bir İllirya köylüsü olan İustinos'un karşısında boyun eğdi.

Ama, İustinos adı, Anastasios'un siyasetinden hoşnutsuzluk duyan senato aristokrasisinin bir bölümü ile Anastasios'a karşı Vitalianus'un komutasında çarpışmış Illyricum ve Trakya barbar asker grupları, Ortodoks ruhban sınıfı, Maviler *deme*'si, İstanbul halkının büyük bir kısmı gibi, Khalkedon inancının yandaşları arasında da birleştirici unsur olmaya yaradı. Bunların tümü, Germen barbarların batıda yerleşmesine razı olan Anastasios'un monofizit ve doğucu siyasetinden nefret ediyordu. Önceki imparatorların yanlışlarının düzeltilmesini ve Bizans İmparatorluğu'nun eski sınırları içinde yeniden kurulmasını istiyorlardı.

Birleşik imparatorluğun silik anıları, Bizans İmparatorluğu'nun VI. yüzyıl başındaki yönetici sınıflarına geride kalmış gibi görünmüyordu; dolayısıyla, batıda eski düzenin yeniden kurulması için mücadelenin anlamsız olduğunu da düşünmüyorlardı.

Batıdan doğu eyaletlerine sığınan mülteci kitleleri, yönetimin batıya müdahale etmesini istiyorlardı. Hükümet, senato aristokrasisinin önemli bir kısmıyla, doğulu sapkınlara karşı bir din seferi yapıl-

masını ögütleyen tutucu ruhban sınıfı tarafından hızla bu yöne doğru itiliyordu. Batıda imparatorluğun restorasyonu için işbirliği gereken papayla ilişkilerin kopmasına da çok kızmışlardı. O nedenle, yeni hükümetin eğildiği ilk konu, Roma ile uzlaşmak ve bu ayrılığa son vermek oldu (519). Ancak bu, monofizitlerle kesin şekilde bozuktuktan sonra gerçekleştirilebildi.

Yeni yönelim hemen açığa çıkmadı ve İustinos döneminde (518-527) tasarlanan bir plan hayata geçirildi. İustinos'un tahta çıkmasından itibaren yönetim, Khalkedon Konsili hükümlerini kabul etmeyen Manicilere ve Montanusçulara açıkça işkenceye başladı. 54 monofizit piskopos sürüldü ya da kaçmak zorunda kaldı; monofizit keşişler sürgünleri barındırma suçundan mülklerine el konarak güç yoluyla dağıtıldılar. Yalnız, imparatorluğun buğday ambarı, en zengin eyaleti ve tümüyle monofizit olan Mısır'a bir istisna tanındı.

Bu kıyımların doğudaki ayrılıkçı akımları daha da şiddetlendirdiğini söylemek gereksiz olur. Sapkın toplulukların bazı mensupları hak yoluna döndü ya da kurtuluşu kaçmakta buldu. Yalancı peygamberlere ya da sözde ermişlere inanan, kilise hiyerarşisini tanımayan Phrygialı tutucu Montanusçular ise, Ortodokslara teslim edilen kiliselerin önünde toplanıp kendilerini yaktılar. ¹

Eski yönetimin düşmanı, Dobruca'da saklanan Vitalianus, başkente çağrılarak törenle karşılandı; ordu komutanlığı rütbesiyle onurlandırıldı ve 520 yılı için konsüllüğe getirildi.

İktidara gelen grup, sınıf dışı, ama çok değerli kişileri komuta kademesine yerleştirdi; bu kişiler, hükümet programını coşkuyla gerçekleştirmeye koyuldular. Bunların başında, devletin kaderini 38 yıl elinde tutan İmparator İustinianos (527-565) yer alır. İustinianos, Illyricum'un hâlâ Latince konuşulan, Makedonya ile Arnavutluk sınırındaki Scupi dolaylarında yerleşmiş İlliryalı bir köylü ailesinin çocuğu ve İustinos'un yeğeniydi. İustinos'u tahtın basamaklarına ulaştıran askerlik kariyeri, İustinianos'u, yönetim aristokrasisine soktu; ona, mükemmel bir eğitimden geçme ve eski Roma'nın görkemini kavrama olanağı sağladı: mutlakiyetçi bir imparatorun iradesine boyun eğmiş, Hıristiyanlığın tek ve gerçek bir Tanrı inancı çerçevesinde birleşmiş evrensel bir devlet anlayışı.

İustinianos, tüm yaşamını bu anlayışın gerçekleştirilmesine adanmıştı. Gündüzleri yctmezmiş gibi, gecelerini de devlet işleriyle uğraşarak geçiriyor ya da fetih planlarını düşünerek sarayın salonlarında tek başına geziniyordu. Çalışma gücü ve azmi çağdaşlarını öylesine etkilemişti ki, hakkında, daha sağlığında inanılmaz efsaneler türetil-

mişti. Düşmanları, onun insan değil, dinlenme ihtiyacı duymayan bir şeytan olduğunu söylüyorlardı. Önceleri, sade ve sevimli, aynı zamanda kuşkucu bir despottu; en yakın dostlarına bile nankörce davranırdı. Hristiyanlığa ilişkin konularda tutucuydu; tasarılarını gerçekleştirmede kullandığı siyasal yöntemler, verilen kurbanlar, dökülen kanlarla ilgilenmezdi. Fetihlerinin yayılma alanı ve diktiği binaların görkemiyle tüm Bizans imparatorlarını geride bırakmıştı; ama, aşırı davranışlarıyla, devlete yarardan çok zarar vermişti. İustinianos ardında, tahta çıktığı döneme göre genişlemiş, ancak iç kaynaklar bakımından yoksullaşmış bir imparatorluk bıraktı.

Eski bir tiyatro oyuncusu olan karısı Theodora, olağanüstü bir kadındı. Prokopios, ondan “imparatoriçenin güzelliğini anlatmakta kelimeler yetersiz kalırdı” diye söz etmektedir. Hareketli bir gençlik yaşadığından başkentte dile düştüğünü; ² 548’deki ölümüne dek, İustinianos’un üstünde mutlak bir nüfuzu olduğunu belirtmektedir. Theodora, en zor durumlarda yılmaz bir enerji ve büyük bir irade gücü sergiledi; istediği gibi papalar, patrikler, valiler, komutanlar atadı ve görevden aldı; monofizitlerle uzlaşma yanlısı bir siyaset izledi.

İustinianos’un yakın çevresindekiler de üstün nitelikli yöneticilerdi: efendisinin tasarılarını ve amaçlarını gerçekleştirmeyi bekleyen, çalışkanlıkta İustinianos’u aşan, ünlü hukukçu, *quæstor* Tribonianos; Doğu *Præfectus prætorio*’su, zalim, küstah, açgözlü ama, becerikli bir yönetici, İustinianos’un programını gerçekleştirecek parayı ne pahasına olursa olsun toplamayan yolunu bilen Kappadokialı İoannes. Amansız muhalifi Prokopios bile, onu “çağının en güçlü beyi” ³ olarak tanımak zorunda kalmıştı.

Bizans yönetim örgütünün en zayıf noktasını oluşturan ordu ise, o çağda, en yüksek verimi alabilen değerli komutanlara sahipti. Sözgelimi, Trakya kökenli Belisarios, orduya küçük yaşta girmiş ve hızla yükselmişti. Henüz yirmi üç yaşındayken önemli bir savunma mevki olan Dara Kalesi’ne komuta ediyordu; yirmi beş yaşında ise, imparatorluk ordusunda üst rütbeye terfi ederek ordu komutanı oldu. Orduyu yönetmeyi ve savaşa sürmeyi biliyordu. Diğer komutanlar arasında, birliklerine enerji ve başarıyla komuta eden hadım Narses, İustinianos’un yeğeni Germanos, Mundus vb. sayılabilir.

Koşullar, yeni hükümetin cesur atılımlarını kolaylaştırıyordu. İustinianos öldüğünde imparatorluk, birtakım iç sorunlara rağmen, 378’deki Edirne bozgunundan beri en iyi durumunda bulunuyordu. 488’de Ostrogotların Balkan Yarımadası’nı boşaltmasından sonra, yıkıcı barbar akınları savuşturulmuş gibi gözüküyordu. Gerçekte, im-

paratorluğun düşmanı olarak Gotların yerini Slavlar aldılar. Birçok kez Tuna'yı geçtiler ve Balkanlara akınlar düzenlediler. Ancak, Bizans hükümeti tarafından henüz ciddi bir tehdit unsuru olarak görülüyorlardı. Hem ayrıca, Fritigern, Attila ve Ostrogotlardan çok çekmiş olan Avrupa eyaletleri, imparatorluğun merkezi sayılmıyordu. Artık bu rol, işlenmemiş kaynaklara sahip Asya eyaletlerine devredilmişti. Asya eyaletleri, 395'teki kısa süreli Hun akınlarıyla sınır bölgesindeki İran saldırıları dışında, yüzyıllar boyu düşman istilası yaşamamıştı. Bizans Mısır'ının zengin kaynaklarına da dokunulmamıştı. Anastasios'un tutumlu yönetimi, yeni hükümete önemli hazine kaynakları ve Edirne savaşından beri en yüksek oranda yerli asker içeren düzenli bir ordu bırakmıştı.

Katolik ruhban sınıfının etkisiyle benimsenen bağınaz din siyaseti, fetih savaşları, sonuçları tarımı, sanayii ve ticareti çökerten ağır vergi yükü, Anastasios'un biriktirdiklerinin hakkından geldi ve uzun süren İustinianos döneminin sonuna doğru, devleti tükenmenin eşiğine getirdi.

İustinos döneminde başlatılan siyaseti izleyen İustinianos, kendi inancını tek gerçek ve herkes için mecburi din sayarak, 527'de "Tanrı ve insanlar karşısındaki ilk görevinin", sadece paganlığı değil, Musevilik ve Samiriliği de içeren tüm sapkınlıkları temizlemek olduğunu açıkladı. Sapkınlara, hak yoluna dönmek üzere üç aylık bir süre tanındı; sapkın cemaatlerin kiliselerinin Katoliklere teslimi gerekiyordu. Sadece, Ostrogot Theodorich'in emriyle, Ariusçular için geçici bir istisna uygulandı. Sapkınların her çeşit kamu görevi almaları yasaklandı; dayanılmaz ağırlıktaki *decuria* yükümlülükleri ve ordudaki piyade hizmetleri dışında, sapkın görevliler işten atıldı. Adalet önünde Ortodokslara karşı tanıklık yapma hakları alındı; vasiyet hakları kısıtlandı. Bir sapkının terekese, Ortodoks mirasçısı yoksa devlete geçiyordu.

Bu tedbirleri haklı kılmak için, "gerçek Tanrı'ya tapmayanları dünya malından yoksun bırakmak haktır" ve "sapkınlar canlarını kurtardıklarına şükretmelidirler" deniyordu.⁴

İustinianos'un Yahudileri ortadan kaldırma tehdidi, kalabalık bir nüfusa sahip olmaları nedeniyle hayata geçirilemedi. Ancak, Filistin'de küçük bir yerel Yahudi mezhebi olan Samiriliğin kökü, neredeyse kökünden kazındı.

Tutucu hükümetin, sapkınlar gibi Samiriyelilere de uyguladığı katlanılmaz işkenceler, başta kenttekiler olmak üzere, çok sayıda Samiriyi Ortodoksluğa dönmeye zorladı. Ama, çoğunluğunu kolonların

oluşturduğu köylülerin kaybedecek bir şeyleri yoktu ve Mayıs 529'da, umutsuzluğun sürüklediği şiddetli bir halk ayaklanması patlak verdi. Ayaklanmanın merkezi Napoli (Filistin) kentiydi. İsyancılar Ortodoks papazları öldürdüler, kiliseleri yıktılar, kutsal eşyaları saçıp savurdular. Napoli'yi ele geçirerek, Bizans kaynaklarına göre eski bir çapulcu olan İulianos'u kral ilan ettiler. Ayaklanma tüm Filistin'e yayıldı. İsyancılar, Kudüs'teki olağanüstü hazinelerle gözünü boyayıp kendi taraflarına çekmek istedikleri Sasani kralı Kavad'a, 530'da bir elçilik heyeti gönderdiler. Hareketi bastırabilmek için iki eyaletin askerlerini bölgeye göndermek ve müttefik Arap şeyhlerinin yardımına başvurmak gerekmişti.

Samiriyeliler, kanlı bir savaşta yenildiler. "Kral"ları İulianos'un kesik başı, tacıyla birlikte İstanbul'a gönderildi. 20.000 Samiriyeli, Arap şeyhleri tarafından İran'da köle olarak satıldı; yaklaşık bir o kadarı da çarpışmalar sırasında öldü.

Eyalet valisi Theodoros, isyanı başında bastıramadığı için görevden alındı; ardılı, hayatta kalanları dağlarda izlemek üzere Arap müttefiklerin işbirliğinden yararlandı. Zalim baskılar, üretici halkın büyük bir bölümünün ortadan kaldırılması, o zamana dek refah içinde yaşayan eyaletin yoksullaşmasıyla sonuçlandı.

Aynı siyaset, köylerde hâlâ çok sayıda bulunan paganlara karşı da uygulandı. Efesli İoannes, Önasya'da 60.000 pagani vaftiz etmekle övünmekteydi. Paganlıkla mücadele, yönetici kesime muhalif bazı yüksek görevlilerle, sözgelimi *quæstor* Phokas, eski vali Asklepiodotos ve diğerleriyle hesaplaşma bahanesi yarattı. Bu kişiler, paganlıkla suçlandıkları için intihar ettiler ve mülklerine el kondu. 529'da, benzer gerekçelerle, can çekişen paganlığın son sığınağı, ünlü Atina Felsefe Akademisi kapatıldı. Okulun yüzyıllara dayanan malvarlığı müsadere edildi. İlkçağ'ın yedi bilgesinin son temsilcileri İran'a sürüldü. Atina, geçmişin kültür merkezi olma işlevini kesin şekilde yitirdi ve küçük bir taşra kenti düzeyine indirildi.

Hem hoşgörüsüz hem saldırgan siyaset, halkın önemli bir kısmını öfkелendirdi; bu da, hükümetin başına ciddi dertler açtı. İstanbul halkının Nika Ayaklanması (isyancıları birleştiren " Zafer!", Yunancadaki " Nike " haykırışından) adıyla tarihe geçen 532'deki isyanı, neredeyse hükümetin varlığını tehlikeye atıyor, İustinianos'un tahtına ve canına mal oluyordu. Ayaklanma halkın, yönetimin mali ve dinsel siyasetine ne denli muhalif ve düşman olduğunu açıkça gösterdi.

VI. yüzyıl başında *deme*'ler, herhangi bir siyasal, toplumsal ve

dinsel eğilimi dile getiren özgün siyasal gruplar şeklinde örgütlenmişlerdi. Yeşiller monofizizmi, Maviler ise Ortodoksluğu tutuyordu. Mavilerin, temelde aristokrat ve zengin kişilerden oluştuğu göz önüne alınırsa, ideolojik açıdan resmi Katolikliği destekledikleri kolayca anlaşılır. Yeşiller *deme*'si, halkın en demokratik kesimi olan tüccarlarla sanayicileri temsil ediyordu; aralarındaki, kökeni doğu eyaletlerine dayanan unsurlar, sürekli artan bir rol üstleniyorlardı. Ayrıca, monofizizm, yani Hristiyanlığın doğuya özgü yorumu da bu unsurlarda mükemmel bir yankı buluyordu.

Deme'ler arasındaki gizli çekişmeden yararlanan hükümet, genellikle birine dayanıp ötekini itaatini sağlardı; ancak bu siyaset, muhalefetin arttığı oranda etkisini yitirdi. 532'de çıkan ayaklanmanın temelinde Mavilerle Yeşiller, daha doğrusu Mavilerin bir bölümü, Prokopios'un deyişiyle Mavilerin "*deme statiotis*"ler"i bulunuyordu.

Nika Ayaklanması'nı hazırlayan birçok neden vardır. Yeni hükümetin hoşgörüsüz ve saldırgan siyaseti, *deme*'lerle olan ilişkilerinde de kendini gösterdi. İustinianos döneminde Maviler hükümet partisi oldular ve imparatorun cömertliğinden yararlandılar. Cezasız kalacağını bilerek, Yeşillere karşı her türlü taşkınlığı yaptılar; soydular, öldürdüler, hatta kadınların ırzına geçtiler. Yeşillerin şikâyetleri sonuçsuz kaldı, adaleti sağlayamadılar. Denge, sürekli Mavilerin lehine kayıyordu.

Umutsuzluğa kapılan Yeşiller, bu olaylara şiddet yoluyla karşılık verdiler. Eski koruyucuları Anastasios'un ailesiyle, İstanbul'da yaşayan yeğenleri Hypatios ve Pompeios ile ilişkilerini sürdürdüklerinden, hükümete muhalif olmaları bir hanedan sorunu haline geldi.

Başkentteki hava, memurların rüşvet almaları ve ahlaksızlıkları yüzünden iyice gerginleşmeye başlamıştı. Yönetimin başında, 529'dan beri saray *quæstor*'luğu yapan Tribonianos ile 531'den itibaren Doğu *Præfectus prætorio*'luğunu yürüten Kappadokialı İoannes vardı. Aynı zamanda değerli bir hukukçu olan Tribonianos çok açgözlüydü; para için adaleti ve hukuku çiğnemeye hazırdı. Kappadokialı İoannes ise, sarayın ve hükümetin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, halka baskı yapmadaki ustalığıyla imparatorun gözüne girmişti. Hoyratlığı, zalimliği ve zorbalığı yüzünden hızla nefret topladı.

Bütün kademelerdeki memurlar, amirlerini taklide çalışıyorlardı. Topladıkları haksız vergiler yükümlüleri çökertiyor; adaletin satın alınması ve Mavilerin tarafını tutması, genel bir güvensizlik yaratıyordu. Her yerden, yetkililerin kötü davranışlarına ilişkin şikâ-

yetler yükseliyordu. Taşrada hakarete uğramış, mülkleri elden gitmiş kitleler adalet istiyor; İstanbul'a akıyor; genel hoşnutsuzluğu ve öfkeyi arttırıyorlardı.

11 Ocak 532'de, hipodromdaki yarışlar sırasında Yeşiller, şiddet ve kışkırtıcılık dolu bir davranış sergilediler. İmparator, bir haberci aracılığıyla isteklerini sordu. İşte o zaman, Yeşillerin sözcüsüyle imparatorun habercisi arasında, Bizanslı vakanüvis Theophanes'in kaydıyla çağımıza dek ulaşan çok ilginç bir diyalog başladı.⁶ Yeşiller, imparatorun onuruna "yaşa" diye bağırdıktan sonra, imparatorluk yönetimine sövüp saydılar ve hatta İustinianos'a da hakaretler savurup gösterilerle hipodrom sıralarını terk ettiler.

Ertesi gün, yolsuzluklardan ve keyfi yönetimden bıkmış Mavi-ler de Yeşillere katıldılar. Birleşen iki hizip, 13 Ocak günü, hipodromda İustinianos'tan iki mahkûmun salınmasını istedi. Reddedilmesi üstüne, olağanüstü bir kalabalık, muhafız alayı kışlasını kuşatıp muhafızları öldürdü ve hapishaneye saldırdı; mahkûmları serbest bıraktıktan sonra hapishaneyi yaktı. Zincirden boşanmış kitlenin öfkesinden çok ürken zenginler, İstanbul Boğazı'nın Asya kıyısına kaçtılar. İmparator ertesi gün, halktan en büyük nefreti toplayan üç yönetim temsilcisini, Kappadokialı İoannes'i, Tribonianos'u ve başkent valisini görevden uzaklaştırdı. Ancak, *in extremis* verilen taviz çok geç kalmıştı. 15 Ocak'ta, İustinianos'un komutanlarından Belisarios, Gotlardan oluşan bir birliğin yardımıyla, isyancıları saraydan çıkartmaya çalıştı. Şiddetli çatışmalar başladı. O sırada Belisarios'un paralı askerleri, tarafları ayırmak için ellerinde ayın eşyaları ve röliklerle Ayasofya'dan çıkan papazları hırpaladılar. Bu durum çok büyük bir öfke seli yarattı. Gotların üstüne, pencerelerden, çatılardan kiremit ve taş yağdırılıyordu; olaya çok kızan kadınlar da savaşa katıldılar. Askerler bu hınç karşısında bocaladılar ve çarpışarak saraya çekildiler; isyancılar da saray çevresindeki kamu binalarını ateşe verdiler. Senato, sarayın çevresi alevlere gömüldü ve yangın üç gün devam etti.

Bu süre içinde, başkent sokakları korkunç ve kanlı çatışmalara sahne oldu. Ayın 17'sinde, İstanbul'a çevreden askeri birlikler sevk edildi. Ama, takviye kuvvetleri isyancıları durdurmakta yetersiz kaldı. Onları zayıflıkla suçlayan hükümet birlikleri Oktogon'un⁷ portigini ateşe verdiler, yangın komşu kiliselere sıçradı; Sampson Misafirhanesi ve Hastanesi,⁸ içindeki hastalarla birlikte kül oldu. Forum Constantini'den⁹ saraya ve hipodroma dek, dumanlar tüten moloz yığınları dışında ayakta hiçbir şey kalmamıştı.

18 Ocak'ta, saray dışında bütün kent isyancıların eline geçince, İustinianos, halkını sağduyuya davet için büyük bir çabaya girişti. Çevresi senatörler ve muhafızlarla kuşatılmış, elinde bir İncil'le hipodromdaki locasında belirdi; olaylardan kendisinin sorumlu olduğunu açıklayarak genel bir af çıkartma sözü verdi. Tek tük alkış sesleri, "yalan söylüyorsun, eşek, yalan yere yemin ediyorsun!" haykırışları arasında boğulup gitti. İustinianos, gizli bir kapıdan hızla kaçıp sarayına dönmek zorunda kaldı. Ayaklanmanın siyasal yönü, ancak sekizinci gün belirginlik kazandı. İsyancılar, Anastasios'un yeğeni Hypatios'u imparator ilan ettiler. *Deme*'ler yeni imparatoru alkışlamak için hipodromda toplandı. Bu sırada, Yeşillerden bir birlik, savaş düzeninde saraya saldırıma hazırlanıyordu.

İustinianos'un halka yaptığı başarısız açıklamalardan sonra, sarayda bir karışıklık hüküm sürüyordu. *Scholarius* ve *excubitor*'lardan oluşan birliğe pek güven duyulmuyordu; isyancılara açıkça katılmamıştı, ama olayların gerisini izliyordu. Güven verenler, sadece Belisarios ile Mundus'un komutasındaki barbar askerlerdi. Bir danışma toplantısında, Kappadokialı İoannes ile diğer yüksek görevliler, İustinianos'u, henüz saray kuşatılmadan deniz yoluyla Herakleia'ya ¹⁰ kaçma ve orada asker toplama konusunda iknaya çalıştılar. Ancak Theodora, "En iyi kefen imparator cüppesidir" diyerek saraydan ayrılmayı kesinlikle reddetti. Onun gücü, İustinianos'u ve danışmalarını çok etkilemişti.

Mabeyinci Narses, dostları aracılığıyla ve çok pahalıya mal olan bir çalışmayla, Mavilerle Yeşillerin ittifakını en uygun zamanda bozmayı başardı. *Deme*'ler hipodromda kavga ettiler. Belisarios ile Mundus, durumdan yararlanarak paralı askerleriyle arenaya girdiler; kuşatılmış ve kendisini savunmaktan neredeyse aciz durumdaki halkı kanlı bir cezaya çarptırdılar. Katliamda 30.000'i aşkın insan öldü. Ertesi gün, Hypatios yakalanıp idam edildi. Ayaklanmaya bazı senatörler de katılmışlardı; üst düzeyden on sekiz kişi asıldı, diğerleri sürgüne yollandı. Tüm kentlere, ayaklanma ve bastırılışı hakkında resmi bir açıklama gönderildi.

Nika Ayaklanması, isyanın ötesinde bir anlam ifade eder. Süresi ve şiddeti, alt tabakanın hükümete beslediği hıncın derecesini kanıtlar. Eğitimsiz ve elinde derme çatma silahlar olan halk, düzenli askeri birlikleri günlerce etkisiz bırakmıştı. İstanbul *pleb*'leri, sergiledikleri yiğitliğe rağmen kesin bir yenilgiye uğradılar. Bu bozgunun nedenleri ortadadır. Geçmişteki gibi, ana geçim kaynakları devlet tarafından sağlanan VI. yüzyıl Bizans *pleb*'lerinin ayaklanırken belirli

bir amacı yoktu. 18 Ocak'tan önce, talihsiz Hypatios'u imparator ilan etme tasarısı, kuşkusuz, kitleleri kucaklayacak nitelikte değildi. Hiçbir anlaşma, *deme*'leri sürekli birbirine bağlayamazdı; bu yüzden, hükümetin adamları ilk fırsatta bazı önderleri satın alarak safları dağıtmayı başardılar. Senato aristokrasisinin İustinianos'a düşman, isyana katılan (ya da hazırlamış) kesimi, korkaklığın ve kararsızlığın en beterini sergiledi; son olarak, isyancı önderler, 18 Ocak günü, hipodromda tüm taraftarlarını toplamakla bozgunu hızlandırıp kolaylaştırdılar.

Ancak, ne olursa olsun, Nika Ayaklanması'nın bastırılışı, yönetime muhalif tüm gruplaşmaların yenilgisi anlamına geliyordu. Bu da, yöneticilere yerlerini sağlamlaştırma ve kendilerini, herhangi bir Bizans hükümetinden daha iyi hissetme olanağı verdi. *Deme*'lerin, yani VI. yüzyıl Bizans toplumunun sahip olduğu az çok demokratik ve tek siyasal örgütlenmenin yenilgisi, İustinianos hükümetine, halk kitlelerini öncekilerden daha az önemsemek; Diocletianus ve Constantinus reformlarının sonucu olan Helenistik modele dayalı, sadece bürokratik işlemlerle yönetilen çok daha katı bir merkezi devlet kurma yetkisi verdi.

Yeni hükümet, eylemlerini, sapkınlara ve paganlara işkenceyle, Samirileri ve İstanbul *deme*'lerini cezalandırmakla sınırlamadı. İç siyaseti de olumlu bir belirginliğe kavuştu. İmparatorluğun siyasal ve moral birliğini gerçekleştirmeye çalışan İustinianos, tahta çıkışından itibaren, halkına refah getirecek bir yasa sistemi kurma amacını da ortaya koydu.

İustinianos'un tarihi ünü, bıraktığı anıtsal hukuk sistemine, günümüzde bile Avrupa'nın tüm burjuva devletlerinin hukuk sistemlerinin temelini oluşturan Roma Medeni Hukuku Yasası'na dayanır. İustinianos yönetimi, bu hukuk sistemiyle, eski Roma'nın hukuk mirasına adaptasyon sorununu, şimdi sıkıca bağlı olduğu mutlak egemenlik ve Hristiyanlık anlayışı çerçevesinde çözüyordu. Böyle bir düzenlemeye gitmenin başka bir nedeni de, yönetim çarkının düzgün işlemesine rehberlik edecek hukuki talimatları saptama gereği idi.

O çağda yürürlükte olan Roma hukukunun içeriği, yöneticilerin ve yargıçların bağlı kaldığı, ama uygulama açısından kavrayış güçlerini aşan, hem çok kapsamlı hem de çok çeşitli bir mevzuat oluşturuyordu. Bu mevzuata, sadece bir kısmı *Codex Iustinianus*'ta bulunan çok sayıda imparatorluk fermanı, imparatorlarca özel ve kamu yönetimine danışman olarak atanmış Romalı hukukçuların sayısız ça-

lışması, eski senato kararları vb. giriyordu. VI. yüzyıl hukukçuları, bu dev metinler yığınıyla başa çıkamıyorlardı. Roma hukukundaki birçok çelişki ve tutarsızlık, çeşitli dönemlerde, Bizanslı memurlara bulanık suda balık avlama, davaları sürüncemede bırakma, hiç de adil olmayan kararlar verme, zorla para toplama vb. fırsatı veriyordu.

İustinianos, tahta çıkışından kısa bir süre sonra, eski imparatorluk kararnamelerini baştan başa inceleyip mevzuatı derlemeye girişti. 528'de, *Codex Theodosianus*'un hükümlerini, hukuki geçerliliğini yitirenlerle eski imparatorluk emirnamelerini eledikten sonra tek bir kitapta toplamak üzere bir komisyon kuruldu. Bu önemli çalışma büyük bir hızla tamamlandı ve 529'da *Codex Iustinianus* başlığıyla yayımlandı.

Ardından, çok zor bir konuya el atıldı: eski hukukçuların yasa hükmündeki tüm eserlerinin bir kitapta toplanması. Külliyyatta tam bir birlik oluşturma kaygısıyla, tekrarları ve çelişkileri ayıklamak gerekiyordu. 530'da, bu işi gerçekleştirmek üzere, olağanüstü bir dikkatle çalışan Tribonianos'un başkanlığında, on altı hukukçudan oluşan bir komisyon toplandı. Bu güç görev üç yılda bitirildi; elli ciltlik *Digesta* ya da Yunancadaki adıyla *Pandectes* 533'te çıkartıldı. Yeni Roma Medeni Hukuku'nun temel ilkelerini dört ciltte özetleyen *Institutiones* de aynı yılda yayımlandı. *Institutiones*, *Digesta* ve *Codex*, Roma hukukunun sınıflandırıldığı bir sistemi temsil ediyordu.

534'ten sonra çıkartılan imparator emirnameleri, *Novella*'lar başlığıyla yeni bir derlemede toplandı. *Codex*, *Digesta* ve *Institutiones* Latince yazılmıştı, *Novella*'lar ise Yunancaydı; durum, gerçeğin ihtiyaçlarına karşı verilen bir tavizi simgelemekteydi. Bu dört bölümlük dev yapıt, Batı Avrupa'da Roma hukukunun incelenmeye başladığı XII. yüzyıldan itibaren, *Corpus Iuris Civilis* 11 diye adlandırılan sistemi oluşturdu.

İustinianos'un Roma hukuku derlemesi, eski dünyanın, hatta Ortaçağ dünyasının çok ötesine uzanan bir değere sahiptir. *Codex Iustinianus*, Bizanslıların hukuk anlayışının özgün bir göstergesi değildir; ama, günümüz kapitalist toplumunu yöneten temel ilkeleri belirlemiş Roma hukukunu sürdürmesi açısından çok önemli bir yer tutar. Batı Avrupa'nın Roma hukukuna inceleme ya da benimseme bağlamında yaklaşımı sonucunda, İustinianos Medeni Hukuk Yasası, birçok ülkede yasa hükmünü kazanmıştır.

Roma hukukunun, Batı Avrupa'daki mal-para değişiminin geliştiği XII. yüzyıldan itibaren yayılması, beklenmedik ya da

rasgele bir olgu değildir. Çöküş evresindeki Roma İmparatorluğu hukukçularının böylesine usta bir sistem halinde kurdukları, Engels'in dediği gibi, mal üreticilerinden oluşan bir toplumun ilk evrensel hukuku, yani basit mal sahipleri arasındaki alım-satım, ariyet, borç, sözleşme ve diğer yükümlülükler gibi tüm ilişkileri ortaya koyan Roma hukuku...", bildiğimize göre, özel mülkiyete ilişkin en kusursuz sistem olma özelliğini taşımaktadır.

İustinianos'un çalışmaları, özellikle *Codex* ve *Novella*'lar, hükümetin, imparatorluğun güçlendirilmesine, eksikliklerin giderilmesine, birliğin sağlanmasına yardımcı olması gereken iç siyasetini, toplumsal eğilimini ve VI. yüzyılın bürokratik yönetim anlayışı çerçevesindeki tedbirler bütününe incelemekte mükemmel bir kaynak oluşturmaktadır.

İustinianos mevzuatı, öncelikle mutlakiyetin tanrılaştırılması, yüceltilmesidir. Mutlak hükümdarlığın sınırsız gücüne inanmıştır. Egemenlik kaynağı olarak halk iradesinin karşısına "tanrısal lütfu" çıkaran ilk hükümdar İustinianos'tur. Ona göre "hiçbir şey yüce imparatorun daha üstün ya da kutsal olamaz." ¹² "Halkının mutluluğu için, gece gündüz sadece o çalışır ve uyanık kalır."

İmparatorun, Tanrı'nın lütfuna doğrudan erişmiş, "Tanrı'nın kutsanmış kulu" olduğu kuramı, İustinianos döneminde doğdu. İustinianos, bu uzun kutsanmış kişiler zincirinin atası gibi gözükmektedir. Din, yönetsel zorbalığın kitleleri köleleştirmesinde güçlü bir araç niteliğini kazandı. Mutlak egemenin başlıca görevinin "tüm halkları tek bir Tanrı'ya tapmakta birleştirecek dini savunmak" olmasına şaşmamak gerekir. Despot hükümetin dini savunmak için kullandığı yöntemleri daha önce gördük. Bu hukuk sisteminde din konusuna ayrılan yer, Bizans İmparatorluğu'nun, hızla, ruhban sınıfının ve keşişlerin nüfuzuyla malvarlığının durmadan arttığı teokratik bir hükümdarlığa dönüştüğünü kanıtlar. İustinianos, *Novella*'larda, "bu temiz elleri ve kutsanmış ruhları" destekleme nedeninin yalnızca dindarlıktan kaynaklanmadığını; Ortodoks keşişliğin müttefiki olan devleti, yönetici sınıfı güçlendirmek olduğunu açıkça bildirerek manastır yaşamına övgüyü sürdürür.

İustinianos döneminden itibaren yönetim, mutlak egemenliğin ve Ortodoksluğun temellerini güçlendirme kaygısı taşımakla birlikte, yönetimde reforma gitme gereğinin de farkındaydı. İmparator, 535-536 arasındaki pek çok emirnamesinde, eyalet yönetiminin kötü durumunu bizzat ortaya koymuştu. Eyalet valileri, vergi toplama, sur, yol ya da sukemeri onarma vb. işlerinde görevlerini utanmadan kötü-

ye kullanıyorlar ve haksız vergi topluyorlardı. Lykaonia, Phrygia, Kapadokia gibi eyaletlerde büyük malikâne sahibi, küçük toprak sahibini eziyor ve onun sırtından mülkünü arsızca genişletiyordu.

İmparatorluk ordusu da, konaklama mahallerindeki halka her türlü eziyeti çektiriyor, eziyor ve hayduttan beter soyuyordu. Olaylardan zarar görenler İstanbul'a kaçıyor, merkezi yönetime şikâyetler yağıdıyorlardı.¹³

İustinianos, bu kötü durumun nedenlerinden biri olarak yönetimin eski bir hatasını, kamu görevlerinin parayla satın alınmasını gösteriyordu. Yönetim, kamu görevlerine bedelsiz atama yapıldığını yıllardan beri unutmuştu; aday, atamayı yapacak görevliye *suffragium* ya da başka bir deyişle rüşvet vermek zorundaydı. 535'te çıkan *novella* ile İustinianos, *suffragium*'u yasakladı ve diğer karşılıkları da vergiye bağladı. Yine 535'te, İustinianos, yeni memur kadrolarının kurulmasına ve olası yolsuzlukları önlemeye yönelik, yönetimin yeni görevleri ve yükümlülükleri hakkında genel bir yönetsel reformun ilkelerini belirleyen iki uzun emirname çıkarttı.

Devlet memurları, yönetilenlere "babaca" davranmalı; onları tüm haksızlıklardan korumalı; halka, müşfik bir babanın çocuklarına yaklaştığı gibi eğilmeli; ancak, vergileri gereken zamanda ve eksiksiz toplamaktan oluşan ana görevlerini de unutmamalıydı. Halkı soymanın bütün yollarını tıkamak üzere, memur maaşları arttırıldı. Reformun hayata geçen tek tedbiri bu oldu; çünkü, İustinianos'un öğütleri, teşvikleri, azarları, gözdağı vermeleri bile kimseyi düzeltemediği gibi yeni kurallara göre çalışmaya da yöneltilmedi.

Diocletianus ve Constantinus sistemi, eyaletlerin birbirinden kesin şekilde ayrılmasına, yönetim hiyerarşisinin karmaşıklığına, sivil ve askeri iktidar arasındaki sıkı ayrıma dayanıyordu.

İustinianos hükümeti, bu gelenekleri kısmen terk etmişti; yönetim örgütünü sadeleştirmeye, eyalet sayısını ve dolayısıyla, daha geniş yetkiyle donatılmış, ancak merkeze daha çok bağlanmış memur sayısını azaltmaya yönelmişti. Ayrıca, belirli sayıda eyaleti birleştirdi; sivil ve askeri güçleri tek elde topladı. Eyalet valisiyle *præfectus prætorio* arasındaki gereksiz *vicarius*'luğu da kaldırdı. Ama bu reformlar, yaygınlaştırılmadan, yavaş yavaş ve kısmen gerçekleştirildi. İustinianos mevzuatı, merkezi yönetimin imtiyazlarını kötüye kullanan büyük malikâne sahiplerine ve memurlara karşı da sessiz kalmadı. IV. yüzyıldan itibaren, imparator emirnameleri zorla toprak elde etmeyi, yarı askeri örgütler ve özel hapishaneler bulundurmaya yasaklayarak *patronicum*'a karşı çıkmaya başlamıştı. İustinianos ise,

bu yasaklamaları daha etkin ve ısrarlı bir şekilde gündeme getirdi.

Bu konuda yasa, özellikle, arazinin bir magnata geçtiğini göstermek için toprağa konulan işaretler ve simgeler üstünde duruyordu. Senato büyük toprak mülkiyeti, bu “işaretler” sayesinde daha da genişlemişti. 535’te yöneticilere yolladığı talimatnamelerde İustinianos, görevlerinden birinin, benzer “işaretler”in kökünü acımadan kazımaları olduğunu önemle vurguladı. Hükümet, özellikle Nika Ayaklanması sırasında, yönetime oldukça düşmanca davranmış senato aristokrasisine hak ettiği sert karşılığı verdi; diğer karşılıkların yanı sıra mallarını da müsadere etti. Bu muhalif gruplar, genellikle Anastasios’un doğucu monofizit eğiliminin taraftarlarıydı. Tüccarlar ve tefecilerle işbirliği içinde, Anastasios’un yakın adamları “denizciler ve tayfaları” çevresinde toplanmışlardı. Anastasios’un ölümünden sonra önemini yitiren, ekonomik çıkarları zarara uğrayan ve Nika Ayaklanması’ndan sonra dağılan bu gruptan arta kalanlar, İustinianos ve siyasetine, etkisiz, ama ağır bir kin besliyorlardı. Bu durum, doğu kökenli ve kuşkusuz aynı gruba bağlı Prokopios’un *Historia arcana* (Gizli Tarih) adlı eserine de açıkça yansımaktadır.

Bazı tarihçiler, örneğin Uspenskiy (*Bizans Tarihi Dersleri*), halk sınıfının sömüren sınıfa karşı verdiği mücadeleyi kavrayamadıklarından, yönetici sınıflar arasında bulunduğu sanılan muhalefetten söz ederler; Uspenskiy’e göre, İustinianos’un senato aristokrasisine ya da laik ve kilise büyük toprak mülkiyetine karşı mücadelesi, ekonomik bakımdan laik büyük mülkiyetin güçlenmesiyle ve kilise mülkiyetinin zaferiyle sonuçlanmıştır.¹⁴

İustinianos, Nika Ayaklanması sırasında düşmanlık gördüğü senatörleri, kuşkusuz ağır şekilde cezalandırmıştı; ama, bu yolla büyük toprak sahiplerinin gücünü kırdığı söylenemez. Çünkü, İustinianos’un böyle bir düşüncesi yoktur; Bizans Mısır’ı papirüsleri, Bizans İtalya’sı belgeleri gibi, o döneme ilişkin tüm kaynaklar, laik büyük toprak mülkiyetinin İustinianos’tan sonra sürdüğünü, hatta ölümünden sonra pekiştiğini kanıtlamaktadır. İustinianos, köleleştirilmiş kolonlara, Samiriyelilerin, *deme*’lerin ayaklanmalarına, orduda sık sık patlak veren isyanlara, sapkınlıklara (sınıf mücadelesinin din kisvesinde beliren özel şekli) karşı savaşırken, Avrupa’nın batısındaki gibi doğusunda da çıkarlarını savunduğu büyük toprak mülkiyetini sırtında taşıyamazdı. Günümüze ulaşan resmi belgeler, İustinianos’un senatoya saygılı davrandığını göstermektedir. Senato üyelerinin sayısını çoğalttı ve 537’de de senatoyu, hukuki başvurularda danışma kurulu düzeyine çıkartarak yüksek mahkeme konumuna getirdi.

Büyük toprak mülkiyetinin nüfuzu İustinianos'tan sonra daha da arttı; sözgelimi, II. İustinos'un 569'da çıkarttığı *novella*, eyalet yönetimini resmen büyük toprak sahiplerine bırakıyordu. Gerek laik gerekse kilise büyük toprak mülkiyeti genişlemekle birlikte, VI. yüzyıla ilişkin hiçbir belgede, senato sınıfıyla kilise arasında mücadelenin izine rastlanmamaktadır. Sömüren sınıfın bu iki kesimi, ezici çoğunlukla ve birlikte, İustinianos'un fetih planlarını destekliyor ve halk ayaklanmalarını bastırıyordu.

İustinianos hukuku, işgücü, tarımdaki eski önemini yitiren köleler bakımından bir ölçüde liberallik göstermekle (azat işlemini kolaylaştırır ve azadı teşvik eder) birlikte, kolonların malikâneye bağlanmasına değinmez. Tarım nüfusunun çoğunluğunu oluşturan kolonlar açısından İustinianos hukukçularının dili zalimlik derecesinde serttir. Kolonlar, durumlarını düzelterek her tür çabadan vazgeçmek ve görevlerini tereddütsüz yapmak zorundadırlar. Yasa koyucunun kolonlara yönelik tek sözü, " Herkes kaderine boyun eğmelidir " olmuştur.

İustinianos, sadece büyük bir yasa koyucu değil, büyük bir mimar da olmak istiyordu. Bu amaca, Nika Ayaklanması'nda başkentin harabeye dönen en güzel mahallelerinin yeniden inşa edilmesi gerektiğinden yönelmişti. Mahalleler, olağanüstü bir görkemle yeniden kuruldu. İustinianos, yanmış bir kilisenin yerinde, Aya Sofya'ya adanmış bir yenisinin yükselmesinde büyük çaba harcadı. İustinianos'un düşüncesine göre bu bina, sadece din değil, siyaset açısından da bir anlam ifade etmeliydi. İbadethanenin gösterişi, başkent kadar Hıristiyan âleminin yüce efendisinin ihtişamına da yakışmalıydı. İustinianos, şans eseri, çağın tekniği ve bilgisiyle donanmış iki büyük mimar, Trallesli Anthemios ile Miletoslu İsidoros'u buldu. Günümüze dek ayakta kalan bu kilisenin yapımında, aynı anda 10.000 kişi çalıştı. Bina olağanüstü harcamalar gerektirdi. Ama İustinianos için bu cephesiyle ilgilenmiyordu; o, herkesin beğenisini kazanan, dünyanın en güzel kilisesini yapmakla övünüyordu.

İstanbul'da, hâlâ hayranlıkla gezilen dev sarnıçlar, İustinianos'un halka içme suyu sağlama kaygısının kanıtlarıdır. Yönetim, eyalet valilerinden mevcut karayollarının, surların, sukemerlerinin dikkatle onarılmasını istiyordu; ancak, yeni yollar, sukemerleri, köprüler, bentler ve hamamlar da yapıyordu. 540'ta Sasaniler tarafından yıkılan Antakya, sukemerleri, kanalizasyon şebekesi, hamamlarla donatılarak yeniden kuruldu. İustinianos'un doğduğu küçük Tauresium köyü, Iustiniana Prima adıyla büyük bir kente dönüştürüldü.

Sınırlar ise, kesintisiz bir istihkâm kuşağıyla güvenceye alındı.

İstihkâm sayısı öylesine arttı ki, “Balkanlardaki her mülk, bir hisara dönüşmüştü ya da bir tahkimat noktasının hemen yakınında bulunuyordu” Balkan Yarımadası, siperlerle takviye edilmiş dev bir ordu-gâh haline gelmişti. İustinianos, asıl Roma çağının eski istihkâmlarının gerisinde, Daçya’da, Dardania’da, Mæsia’da ve daha güneydeki Epeiros’ta, Makedonya’da, Trakya’da ikinci ve üçüncü istihkâm hatları kurdu. Bunlar, barbar akınlarına karşı aşılmaz yeni bir engel yaratıyor, dar geçitleri ve stratejik önemi olan mevkilleri, ana yolları koruyor, halka da sığınak oluşturunuyordu.

İustinianos döneminde, Tuna’dan Ermenistan dağlarına ve Fırat kıyılarına dek, bu türden yüzlerce istihkâm yükselmekteydi. Bu dev yapılar bütünü, kuşkusuz çok büyük harcamaları, dolayısıyla da halkın vergi ve aynı yükümlülüklerin altında feci şekilde ezildiğini gösteriyordu.

İustinianos hükümeti, ekonomiye, Bizans ticaretine ve sanayiine ilişkin sorunlara büyük bir önem veriyordu. Bu konuda, İustinianos’un başlıca amacı, Bizans ticaretini İranlıların aracılığından kurtarmaktı. İpek, karanfil, baharat, biber, misk, aromalar, değerli taşlar gibi Uzakdoğu, Çin ve Seylan ürünlerinin Bizans’a taşındığı kara ve deniz yolları İran’ın denetimi altındaydı; bu da, Bizans ticareti ve sanayii açısından, özellikle, iki ülke arasında sık sık çatışma çıktığı VI. yüzyılda sıkıntılara yol açıyordu.

İran sorunundan kurtulmak isteyen İustinianos, kuzeyden ve güneyden, Uzakdoğu mallarının İran güzergâhını kullanmadan ithal edilebileceği yeni ticaret yolları arıyordu. Bizans’ın bunu gerçekleştirmek için iki seçeneği vardı. Karadeniz’de, Bizans İmparatorluğu halkları, Kuzey Karadeniz bölgeleriyle ticareti Bosporos limanı üstünden yürütüyorlardı. Yerli halka baharat, işlenmiş ürünler, değerli kumaşlar, şarap, lüks eşya satıyorlar; karşılığında da kürk, köle, deri ve post alıyorlardı.

Bizans, Lazika ile de ticaret yapıyordu. Ayrıca, I. İustinos döneminde, etki alanını Karadeniz’in kuzey kıyısına kadar genişletmek için büyük çaba harcanmıştı. İustinianos ise, yukarıda adı geçen eski kültür merkezi, Bosporos limanı ve imparatorluk ile doğu ülkeleri arasındaki ticareti yürüten bölge halkıyla eski ilişkileri canlandırdı. Taurike’deki göçebe bir Hun boyunun hanı olan Grod’un dostluğunu kazandı. İstanbul’a gelmesini sağladı, başkentte vaftiz edip armağanlar verdi. İmparatorluk ordusundan *tribunus* Dalmatios’un komutasındaki bir birlikle ¹⁵ ülkesine dönen Grod, pagan idollerini yıkmakta öylesine yersiz bir coşkuya kapıldı ki, halkı kendisine başkaldırdı.

Hanı öldürdüler ve bu fırsattan yararlanarak Bosporos'taki Bizans garnizonunu kılıçtan geçirdiler. İustinianos, karadan ve denizden bölgeye yeni birlikler sevk etmek zorunda kaldı. Dobruca'da konaklayan bir birlik, karadan Bosporos'a ulaşmayı ve Bizans egemenliğini yeniden kurmayı başardı. Hunların taşkınlıklarından zarar gören kent surları onarıldı.

İustinianos, kuzey ve doğu ülkeleriyle ticarette depo işlevindeki Khersonesos için de aynı özeni gösterdi. Kent surları yeniden inşa edildi; savunma araçları güçlendirildi. Taurike bozkırları Hun egemenliğindeydi; ama, Taurike'nin dağlık güney kıyı bölgeleri de Bizans'ın elindeydi. İustinianos bu kesimde Alustios ile Gurzuvit'i kalelerini yaptırdı ve halklarına piskoposlar gönderdi. Bizans hükümeti, İran'dan geçmeme kaygısıyla, sürekli, Azak Denizi ve Kolkhis'ten Hazar Denizi'ne ve oradan da Sogdiana vahalarına uzanan yeni ticaret yolları açmaya çabaladı.

Hindistan'la Kızıldeniz aracılığıyla doğrudan ilişki kurma seçeneği de vardı; kuzeydoğu kıyısında Aila ve Clisma gibi Bizans limanları bulunuyordu. Hindistan ve Çin mallarının Akdeniz'e taşınmasında, Filistin ve Suriye'den geçen karayolu izlenebilirdi. Çünkü, Suriyeli ve Mısırlı tüccarlar sık sık Kızıldeniz kıyılarına gidiyorlar; hatta, Doğu Asya, Çin, Hindistan ve Seylan'la ticaret yapan büyük Habeş limanı Adulis'e dek uzanıyorlardı.

Ancak, Bizans'ın Kızıldeniz üstünde sürekli ulaşımı sağlayacak gemisi yoktu. İustinianos da, aracılıkta İranlı Sasanilerin yerine geçmeleri umuduyla, Etiyoplularla (Aksum Krallığı) görüşmelere başladı ve Çin'den aldıkları ipeği Bizans'ta satmaya ikna etti. Aksum kralı ile görüşmeler, 530-531 yılları boyunca sürdü. Kral, İustinianos'un önerilerini seve seve kabul etti; ama Etiyopyalı tüccarlar, doğuda İranlılarla rekabet edemedikleri için, girişim başarısızlıkla sonuçlandı. İpek ticaretinin tekeli İranlılarda kaldı.

İstanbul, Tyrus ve Berythos'taki ipekçilik atölyeleri, ara ara, özellikle 540'taki İran savaşı sırasında hammadde sıkıntısı çekti. İustinianos, her şeyi düzenleme konusundaki aşırı merakıyla durgunluğu daha da ağırlaştırdı. Darboğazdaki özel sanayinin yerini devlet tekeleyle doldurmaya çalıştı ve ham ipekte taban fiyatı belirledi. Suriye sanayii, bu tedbirler yüzünden ciddi bir zarara uğradı. Hammadde sorunu, İustinianos döneminin sonuna doğru kısmen çözüldü; imparatorlukta ipekböceği üretimi başarıya ulaştı.¹⁶ Ham ipeğin maliyeti çok düştü. İpekböcekçiliği hızla gelişti; ancak, Bizans'ın İran'ın aracılığından kesin şekilde kurtulması yıllar aldı.

İustinianos'un dış siyaseti

İustinianos yönetimi, içte devleti güçlendirmeye yönelik bir dışi tedbir alırken, batı hakkındaki tasarılarını da unutmamıştı. Ama, bunları hayata geçirmeden önce, İran'la uzun bir savaşa girmek zorunda kaldı. Savaşı, Bizans'ın Kafkasya'daki Lazlar, İberler, Hunlar üstündeki etkisinden rahatsızlık duyan İran başlattı.

Roma İmparatorluğu, doruk noktasındayken Karadeniz'in tüm doğu kıyılarına egemendi. III. yüzyılda süregelen düzensizlik, Gotların Karadeniz ve Taurike havzası bozkırlarında yerleşmeleri, Hun akınları, Roma'nın Kafkasya kıyıları üstündeki egemenliğini yıktı. V. yüzyılda, Bizans İmparatorluğu garnizonları sadece iki direniş noktasını elde tutabiliyordu: Kafkasya içlerindeki boylarla ilişkiyi sağlayan Pit-yonte ve Sebastopolis. İustinianos yönetimi, Kafkasya kıyılarına sızmaya çalışıyordu. Leon'un ölümünden sonra İran egemenliğine girmiş Lazika'yı, başka deyişle Kolchis'i himayesine aldı. Lazika'ya, ancak ad olarak sahip İber kralının egemenliği, Rioni Irmağı'ndan denize dek uzanan topraklara, sonra da Svanlarla Abhazların yaşadıkları bölgelere yayılıyordu.

522'de, İustinos döneminde Laz kralı Tzate, İstanbul'da vaftiz edilmişti. Bu olay, İranlıların şiddetli itirazlarına yol açtı. İustinianos'un tahta çıktığı sırada (527) patlak veren İran savaşı süruncemede kalıp uzadı; sıkıcı bir yüke dönüşen savaş, imparatorun batıyı "kurtarma" ya da yeniden fethetme planını gerçekleştirmesini engelliyordu. İustinianos, 532 yılında ateş pahasına da olsa barışı satın almayı başardı. Buna göre, Bizans, Lazika'daki baskın etkisini koruyor, İranlılar ise, garnizonlarını bölgeden çekme sözü veriyorlardı.

Artık İustinianos, tüm gücüyle batıya yüklenebilirdi. Önce, Batı Roma İmparatorluğu'nun kalıntıları üstüne kurulan barbar krallıkların iç zayıflıklarını değerlendirmeye başladı. Afrika ve İtalya halklarının çok küçük bir azınlığını temsil eden Vandallar ve Gotlar, kendilerini sapkın Ariusçular olarak gören kitlelerin desteğini alamazlardı. İustinianos, bu barbar krallıkların Bizans'a karşı birleşik bir cephe oluşturamayacaklarını çok iyi biliyordu.

İustinianos'un tahta çıkışıyla Vandallar ve Gotlarla çarpışmaların başlaması arasında geçen altı yıllık süre, Bizans yönetiminin lehine işledi. Yok etmeyi düşündüğü barbar krallıklarda iktidar, zayıf ve yetenezsiz kişilerin eline geçmişti. Sözgelimi, Afrika'da Vandal kra-

lı Hilderich, savaşçı bir önder olarak ortaya atılan, gerçekte son derece beceriksiz kuzeni Gelimer tarafından tahttan indirilmişti. İtalya'da, Ostrogot kralı Theodorich 526'da öldü; ama, siyasette ve savaşta, hiçbir ardılı onun yerini dolduramadı. Bizans, bu geçici krallıkları hızla yıkmak için ordusuna güveniyordu. Oysa bu hesapların temeli sağlam değildi. Çünkü, Bizans İmparatorluğu'nun silahlı birlikleri, mevcut sınırları korumaya ancak yetiyordu.

İustinianos yasasına göre, o çağdaki Bizans ordusu üç bölümden oluşmaktaydı: yerli halktan derlenmiş, ordu komutanlarının (*magistri militum praesentalis*) emrindeki düzenli alaylar; on bir imparatorluk muhafız birliği, yani *schola* ; imparatorluk sınırlarında dolaşan ve hizmetini en iyi parayı verene satmaya hazır barbarlardan devşirilmiş *fæderati* askerler. Bizans, rastladığı her yerde *fæderati* denilen bu paralı milisleri orduya alıyordu. Böylece, imparatorluk bayrağı altında bir boylar ve halklar mozaigi yaratılmıştı: Hunlar, Gepideler, Herüller, Vandallar, Gotlar, Lombardlar, Slavlar, İranlılar, Ermeniler, Gürcüler vb.

Her generalin komutasında, bağlılık yemini etmiş, yanında savaştan ve kendisi tarafından beslenen çok sayıda silahlı bulunması, VI. yüzyılda da süregelen bir gelenektir. *Bucella* ya da Yunancada *usaspistai* denilen bu askerlerin sayısı, komutanın önemine göre değişiyordu; çoğunlukla da binlere ulaşıyordu. Sözelimi, Belisarios'un ordusunda bu sayı yedi bine kadar çıkıyordu. *Bucella*'lar en iyi ve en güvenilir birliklerdi.

Donanımı, eğitimi ve taktiğiyle barbarlara karşı tartışmasız bir üstünlük sağlayan bu karma ordu, aynı zamanda da paralı bir ordunun özdeki tüm kusurlarına sahipti ve hükümete, sürekli bir sıkıntı kaynağı yaratıyordu. İmparatorun uyruğu değil, bağlaştığı olduklarını savunan *fæderati* askerler, kendilerine boylarının ya da klanlarının töreleri uyarınca davranılmasını, ortak disiplinin dışında tutulmalarını istiyorlardı. Diğer birlikler de aynı modeli izlemeye kalkışıyorlardı. Bu vatansız serüvenciler, savaşın savaşı doğurduğu düşüncesiyle, girdikleri her ülkeyi, dost düşman ayırmadan çiğneyip geçiyorlardı.

Sadece, askerini dizginleyebilen başarılı sonuçlar alabiliyordu; VI. yüzyılda Bizans, bu beceriyi gösterebilen komutanlara sahipti. Bizans, hem Afrika'daki hem İtalya'daki taraftarlarına ve müttefiklerine güveniyordu. Barbar egemenliğiyle çıkarları zedelenen ve geçmişin anılarını tüm canlılığıyla koruyan köleciler *patricius*'lar ve Romalı din adamları, kurtarılmayı bekleyerek, gözlerini umutla İstanbul'a çevirmişlerdi. Gerek Vandal Krallığı'nda, gerekse İspanya'da,

özellikle İtalya'da, bu gruplar, Bizans İmparatorluğu'nun askeri müdahalesini sağlamak için her çareye başvuruyorlardı.

Bu bağlamda İustinianos, ilk hedef olarak Afrika'daki Vandal Krallığı'nı seçti. Bizans hükümeti, yeni kurulan Vandal devletleri arasında en sallantıda izlenimi verenin bu krallık olduğunu düşünüyordu. Vandallar, sayıca Gotlardan azdı. Ayrıca, sapkın Ariusçu olmakla kalmıyorlar, Katoliklere karşı tutucu bir tavır sergilicyerek işkence ediyorlardı.

Saldırı bahanesi, İustinianos'un müttefiki Hilderich'in Gelimer tarafından tahttan indirilmesi oldu. Yasadışı şekilde tahttan indirilen bir kralı yeniden tahta çıkartmak için müdahalede bulunulurken, imparatorluğun Afrika topraklarını tekrar fetih konusu gündeme getirilmedi; Vizigotların ve Ostrogotların, Vandalların yardımına koşması riskinden kaçınıldı. Basiliskos'un geçmişteki seferinin kötü sonuçlarını unutamayan bazı danışmanlarının tereddütlerini ve korkularını gideren İustinianos, 533'te, ruhban sınıfının coşkuludesteğiyle, 10.000 piyade ve 6000 süvariye komuta eden Belisarios'u Afrika'ya uğurladı. Ostrogotların tarafsız davranması, Belisarios'un başarısına katkıda bulundu. 533 Eylülü'nün başında, Bizans donanması, Afrika'nın merkezi Kartaca'ya beş yürüyüş günü uzaklıkta kolayca karaya yanaştı.

Yerli halk tarafından çok iyi karşılanan Belisarios, doğrudan Kartaca'ya yöneldi. Donanma, kıyıya paralel olarak ilerleme emrini aldı. Baskına uğrayan Vandallar zayıf bir direniş gösterdiler. 13 Eylül'de Bizanslılar, bugünkü Tunus'a otuz kilometre uzaklıktaki Decimum'da üstünlüğü sağladılar ve Kartaca'yı savaşızsız ele geçirdiler. Gelimer, Sardinya'daki bir ayaklanmayı bastırmaya giden birliklerini geri çağırma konusundaki umudunu henüz yitirmemişti ve Belisarios'un sur dışına tek başına çıkmış adamlarını kovalayıp öldüren köylü kolonların desteğini aldı. Ama, Tricamarum'daki ikinci savaş belirleyici oldu; Bizans süvarisinin saldırısıyla kazanılan çarpışma, Afrika'daki barbar krallığını yok etti. Gelimer, galipten aman dilemek zorunda kaldı ve İstanbul'a götürüldü. Vandal artıkları da Bizans ordusuna katıldı.

İustinianos savaşın bittiğini düşünüyordu. Belisarios'u geri çağırırdı ve İstanbul'da ona görkemli bir karşılama töreni düzenledi. İmparator, Vandalların fatihi ve Afrikalı unvanlarını aldı; yeniden fetih edilen eyalettc, Roma kurumlarını tekrar oluşturdu.

Afrika'daki başarısından cesaret alan İustinianos, aynı davranışı İtalya'da da göstermeye karar verdi. Hemen bir bahane bulundu:

Theodorich'in kızı Amalasuntha'nın, Ostrogot devletinin ortak naibi Theodat (kocası) tarafından öldürülmesi. 535 kışında Belisarios, sayıca Afrika'dakinden daha az bir orduyla Sicilya'ya çıktı. Emrinde, 3000 yerli (İsaürialı), 4500 yardımcı asker vardı. Buna rağmen, başlarda birtakım parlak başarılar elde etti. Altı ay içinde, Sicilya Gotlardan arındırılmış; Dalmaçya da başka bir komutan, Mundus tarafından işgal edilmişti (535 sonu). Belisarios, 536'da, fazla bir direnişle karşılaşmadan Napoli ve Güney İtalya'ya girdi; işgal için elli bin asker yeterli olmuştu. 536 yılının sonunda, "halkının önemi ve zenginliğiyle batının anakenti" ve eski dünyanın merkezi Roma düştü.

Ancak Bizans, Ostrogotlardan Vandallar kadar kolay kurtulamadı. Roma'nın düşmesinden önceki ilk yenilgiyi öğrenir öğrenmez, yeteneksiz Theodat'ı tahttan indirip yerine en değerli savaşçılarından Vitiges'i geçirdiler. Yeni kral, önce, Bizans diplomasisinin Provence'ı verme taviziyle Gotlara karşı kıskırttığı Frankları etkisiz hale getirdi; sonra da bütün birliklerini toplayıp (Bizanslı tarihçiler 150.000 Got'tan söz ederler) Roma'yı kuşattı.

Belisarios tarafından savunulan Roma'yı almak için, ordusunu tam bir yıl boyunca (Mart 537-Mart 538) boşuna girişimlerle tüke-tip durdu. Bizanslılar, tüm Got ataklarını geri püskürttüler. O arada İtalya'ya çıkartılan ikinci bir Bizans ordusu, kuzeyin en büyük kenti Milano gibi, Gotların gerisindeki önemli yerleri işgal etti. Bunun üstüne Vitiges, Roma kuşatmasını kaldırdı.

Ertesi yıl her taraftan çembere alınan Vitiges, Ravenna'ya sığındığı sırada Bizans birliklerince sarıldı. Ostrogotlar, İranlılardan, Lombardlardan ve Franklardan yardım geleceği umuduyla altı ay dayandılar. Ama, sonunda düş kırıklığına uğrayarak teslim oldular (540). İtalya'nın yeniden fethi tamamlanmıştı. Vitiges ve Got soyluları İstanbul'a götürüldü. İustinianos, Gotların fatihi unvanını da aldı; Belisarios ile ordunun büyük bir kısmını, doğu eyaletlerinin savunması için geri çağırdı. İtalya'da, eski sivil Roma yönetimi tekrar kuruldu.

Ancak Bizans hükümeti, hesaplarında çok kötü bir yanlışlığa düşmüştü. Belisarios, Vandal ve Ostrogot birliklerini yok etmekte pek zorlanmamıştı; ama, geçmişteki düzenin yeniden kurulması, Afrika'da on beş, İtalya'da on dört yıl süren çetin mücadelelere yol açtı. Gerçekte, bu restorasyonun, her yerde zorla Katolikliğe döndürmeler, sapkınlarla ağır cezalar vermeler ve büyük mülkiyet egemenliğinin yeniden tesisıyla birlikte sağlandığı göz ardı edilmemelidir. Kaçan köleler ve kolonlar, çiftlik sahipleri tarafından yakından izleniyor ve

topraklarına yeniden bağlanıyordu. Ayrıca, eski düzenin kurulması, iç savaş sırasında çığıından çıkmıştı. İustinianos'un emriyle, mülklerin iadesi konusundaki davalarda zamanaşımı süresi üç kuşağı çıkarılmıştı. Kartaca kilisesine, Vandallardan önce sahip olduğu mülkler üstündeki hakları geri verildi. Sapkınlar, Ariusçular, Donatusçular ve Afrikalı Yahudiler, imparatorluğun istisna yasaları kapsamına alındı. Toprak ve mülkün yeniden dağıtımını da içeren bu tedbirler, kaçınılmaz şekilde, sözkonusu işlemlerin kurbanı, hükümet karşıtı her gösteriye katılmaya hazır kitlenin hoşnutsuzluğına yol açtı. Dul kalmış Vandal kadınlarıyla evlenen Bizanslı askerlerin durumu, olayı daha da karmaşık hale soktu; çünkü kendilerini, eşleri dolayısıyla ölen kocanın mirasçısı sayıyorlardı. O yüzden, bu toprakların hazineye, Ortodoks ruhban sınıfına ve eski büyük toprak sahiplerine verilmesi hakkındaki emirnameleri büyük bir hınçla karşıladılar. Dolayısıyla, Belisarios'un geri dönüş için gemiye binmesinin hemen ardından, merkezde ve sınırlarda çatışmanın yeniden alevlenmesine şaşmamak gerekir. Sınırlardaki göçebe Berberi kabileleri de, hükümetin başına ciddi sorunlar açıyorlardı.

Belisarios'un ardılı olan *patricius* Salomon, Byzacene'de 534'te çıkan Berberi ayaklanmalarını bastırmada büyük başarı kazandı; ama, köleler, kolonlar ve Vandal artıklarından oluşan askerlerinin başkaldırısına egemen olamadı. İtalya seferinin hazırlıklarıyla uğraşan Belisarios'un, Afrika'daki düzeni yeniden sağlaması gerekti. Kartaca'yı kurtardı ve isyancıları yendi. Ülkeyi ise, askerlerin sadece üçte birinin yönetime bağlı kaldığını belirleyen, imparatorun yeğeni Germanos yatıştırebildi. Germanos, isyancı birlikleri dize getirmek için yıpratıcı mücadelelerle dolu dört yıl harcadı. 539'da, *patricius* Salomon, Berberilere kesin olarak boyun eğdirip ülkeyi barışa kavuşturdu. 544'teki bir savaşta ölmesi üstüne, Berberilerle isyancı askerler tekrar birleştiler. Ordu komutanlarından Gontarid, Bizans baştemsalcisi Areovindus'u öldürüp kendisini imparator ilan etti. Bizans, Afrika'yı bir kez daha kaybetmişe benziyordu. İsyancıların ve Berberilerin direniş, ancak 546-548 arasındaki çetin bir iç savaşın ardından kırıldı ve Afrika yeniden kazanıldı. Ama, Prokopios'un anlatımıyla, burası harabeye dönmüş bir eyalet; savunmasız bırakılmış, kötü yönetilen, imparatorluk hazinesi için toplanan haksız vergiler altında çökmüş bir ülkeydi. Üstelik, Roma İmparatorluğu'nun ulaştığı sınırlar içindeki Afrika da değildi. Bugünkü Trablusgarp ve Tunus'u, Cezayir'in bazı bölgelerini, Fas kıyısından dağınık yerleri, Sardinya, Korsika ve Balear adalarını kapsıyordu. Ama, Fas'ın büyük bir bölümü ile Ceza-

yir'in bir bölümü bağımsızlığını koruyordu.

Bizans'ın Gotlar karşısındaki zaferlerinden sonra, İtalya da benzer bir görünüm sergiliyordu. Belisarios'un 540'ta Ravenna'yı işgali ve Got kralı Vitiges'in tutsak alınması bile Got savaşlarını bitiremedi. Bizanslılar, 540'tan sonra İtalya'da olup bitenlere bir başkaldırı gözüyle bakıyorlardı; gerçekten de bu, ezilen halkın geniş kesimlerinde yandaş bulan bir iç savaşı.

Belisarios ile ordusunun bir kısmının gitmesinden yararlanan Gotlar, yeni önderleri Totila'nın becerikli komutası altında, Bizans egemenliğini kısa sürede, garnizonlarının birkaç kentte büyük güçle tutunabildikleri dar bir kıyı şeridine düşürdüler.

Gotlar, "Yunanlılar"ın gittikçe gözden düşmesinden; imparatorluk yönetiminin haksız vergiler ve yağmalarla, halka henüz kurtulduğu barbar egemenliğini aratmasından ustaca yararlandılar. Yeni hükümet, savaşın yıkımlarına, bir de son derece ağır mali yük eklemişti. İustinianos, görkemli planlarını gerçekleştirmek için, ne yoldan olursa olsun parabolmak zorundaydı. Bu yüzden, yeniden fethedilen İtalya'nın, vergi memurlarının sert tutumlarıyla hemen karşılaşması çok doğaldır. İtalya, sadece kendisine zorla dayatılan karmaşık bürokratik çarkın beslenmesinden değil, İstanbul'daki merkezi hükümetin giderlerinden payına düşeni üstlenmekle de yükümlü tutuluyordu. İmparatorluk hazinesinin görevlileri (*logothetes*), henüz yıkıma uğramış bir ülkeden, hiçbir indirimle yanaşmaksızın, acımasızca tüm vergileri topluyorlar; hatta işi, Gotlar döneminden kalanları istemeye kadar vardırıyorlardı. Vergi yükümlülerinin sırtından öyle zenginleşiyorlardı ki, çağın bir tanığına göre, "İtalyan halkına ölümden başka bir şey kalmıyordu; çünkü tüm yaşam olanaklarından yoksun bırakılmıştı."

Sonunda, Totila yönetimindeki Gotlar, Bizans'ın müttefiki efendilerine karşı kolonları desteklediler. Toprakları kamulaştırılan *latifundia* sahipleriyle Katolik din adamları, Totila'yı bir zorba ve sapkın, ağır hizmetlerden kurtardığı kolonlar ise kurtarıcı olarak görüyorlardı. Bu etkenlerin tümü, 540'tan itibaren İtalya'da Gotlar lehine kökten dönüş kadar, mücadelenin süresini ve amansızlığını da açıklamaktadır.

540'ta, İran'la savaş yeniden alevlendi. Bu durum, Bizans birliklerinin İtalya'dan vazgeçmesine yol açtı ve yarımada'daki olayları derinden etkiledi. Sasani kralı Hüsrev, İustinianos'un batıdaki başarılarını sıradan birisi gibi izleyemezdi. Bizans'ın doğu sınırlarından garnizonlarını çektiğini ve Ermenistan'la Lazika'nın Bizans egemen-

liğine güçlkle katlandığını öğrenince, 540'ta saldırıya geçti. Bizans hazırlıksız yakalandı. Fırat bölgesinde çok az askeri vardı ve İranlılarla bir meydan savaşına girmesi mümkün değildi. Böylece İran, daha başta, Bizans'a Edirne bozgunundan beri yaşamadığı bir darbe vurmaya başardı. Ordusunu bizzat yöneten Hüsrev, Mezopotamya'daki mevkiileri kuşatmaktan sürekli uzak durup Kuzey Suriye'ye yöneldi. Ana hedefi, yüzyıllardan beri düşman görmemiş Antakya idi.

İustinianos, Hüsrev'in Antakya surlarının önünde belirmesinden biraz önce, kente 6000 kişilik bir garnizon sokmayı başarmıştı; Antakya *deme*'leri de düzenli orduyla işbirliğine girmişlerdi. Ancak Hüsrev, komutanların yeteneksizliğinden ve garnizonun moralsizliğinden yararlandı. Gerçek bir katliamdan sonra kenti aldı ve kırıp geçirdi; halkından sağ kalanları İran'a götürdü. Bu felaket üstüne (doğunun ikinci büyük kentinin düşmesi) İustinianos, Belisarios'u İtalya'dan geriye çağırmak ve 541 başında imparatorluk ordusunun büyük bir kısmını Fırat bölgesinde toplamak zorunda kaldı. Buna rağmen askerler, Sasaniler karşısında başarılı olamadılar. Hükümet, ancak bu olayın ardından silahlı güçlerini ve imparatorluğun yaşamsal kaynaklarını, Ermenistan'dan Cebelitarık Boğazı'na uzanan geniş bir alana yaymanın yanlış ve tehlikeli olduğunu görebildi.

Aynı zamanda, garnizonlarının önemli bir kısmı askersiz kalmış Tuna istihkâm hattı, artık Hun ve Slav akınlarını göğüsleyecek durumdan çıkmıştı. Slavlar, Tuna'nın öte yakasındaki bozkırlarda iyice tutunmuşlar ve Hunlara karışmışlardı.

Slavların, VI. yüzyılda tarih sahnesine çıkışları; göçebe Slav topluluklarının Almanya'nın önemli bir bölümünü, eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu topraklarını ve Balkanları kapladığı VI.-VII. yüzyıllarda, sınırsız bir güçle Batı Avrupa yönünde yayılmaları, batılı tarihçilerce doğru tanımlanamamıştır. Bunlar genellikle, Slavların yoğun kitleler halinde ve örgütlü diretmelerle değil, tek tek yerleşmeler kurmaları nedeniyle, sözkonusu ülkelerdeki kolonileşmeyi, yayılımcı ve fark edilmez bir kolonileşme olarak düşünürler. Ayrıca, belirli bir bölgenin hangi tarihte Slavlaştığını saptamak güçtür. Bu görüşe, *Cambridge Mediæval History* ¹⁷ gibi çok ciddi eserlerde de rastlamaktayız.

Bu savlar tarihi gerçeğe uymamaktadır. Güçlü Bizans İmparatorluğu'nun sürekli direnişine rağmen, Slavların Balkanlara yerleşmeleri, savların tersine bir kanıt oluşturur. İngiliz Bizansbilimci Bury, Bizans İmparatorluğu'na yönelen büyük Slav akınlarıyla, Batı Avrupa'daki Germen akınları arasında bazı benzerlikler bulunduğunu ka-

bul etmek zorunda kalmıştır. Bu benzerliklerin, kesinlikle bir rastlantının değil, yaşamın doğal akışının sonucu olduğunu kaydeder: zorlu bir mücadelenin ardından Germanler gibi Slavlara da imparatorluk yolunu açan, çöküş evresindeki bir uygarlıkla enerji dolu barbarlar arasındaki çatışma.¹⁸

German ve Slav akınları arasındaki benzerliği Engels de kabul etmektedir; “ eski dünyanın can çektiği sırada, Akdeniz kıyılarındaki ‘kuzeyden Germanlerle Slavlar, güneydoğudan Araplar tarafından ezilip yok edilen’ dar bir kültür şeridi”nden söz eder.

Trakya ordusu komutanı (*magister militum*) Chibuld, daha 534’te Tuna’yı aşan Slavların ve Bulgarların yolunu kesmeye çalışırken ölmüştü. Bundan sonra akınların ve boyların ataklığı da artmıştı. Hunlar, 538’de Skythia’ya ve Mœsia’ya girdiler; 540’ta Trakya’yı, İllirya’yı ve Korint Kıstağı’na kadar ilerledikleri Yunanistan’ı talan ettiler. Slav akınları 545-547 yılları arasında tekrarlandı; Dyrrachium’a kadar tüm İllirya’yı kana ve ateşe boğdular; 15.000 askere sahip İlliryalı komutanlar, onlarla boy ölçüşme cesaretini gösteremediler. Ancak, bu akınların hiçbirini, imparatorluk toprakları üstünde kalıcı bir kitlesel Slav yerleşmesi izlemedi. Askerler, her defasında onları Tuna ötesine püskürtmeyi başardılar. Ama akınlar, halkını kırıp geçirdikleri ve Prokopios’un deyişiyle İskit çöllerine¹⁹ çevirdikleri eyaletlerin ekonomisi üstünde zararlı bir etki yarattı.

Savaşın ve düşman akınlarının getirdiği yıkıma, doğal afetler de eklendi. 542’de, imparatorluk yüzyıllardan beri görülmemiş şiddette bir veba salgınıyla karşılaştı. Özellikle, nüfusun yoğun olduğu büyük kentlerde ortalığı kasıp kavurdu. İustinianos da vebaya yakalandı. İstanbul’da vebadan ölenlerin sayısı, günde 5000 kişiye ulaşıyordu. Ticaret ve sanayi durdu.

Bu koşullarda, İran’la savaşın iyiye gitmesi beklenemezdi. 541’de Hüsrev, Lazika’ya saldırdı ve Rioni’nin güneyinde, yapımı İustinianos’un emriyle henüz tamamlanmış müstahkem Petra Kalesi’ni aldı. 542’de, Belisarios’un ünü, Hüsrev’i imparatorluk topraklarını savaşız boşaltmaya sevk etti. Ancak, kısa bir süre sonra Belisarios gözden düşüp geri çağrıldı, komutanlıktan alındı ve birlikleri diğer komutanlar arasında paylaşıldı. 30.000’i aşkın asker içeren Bizans ordusunun İran Ermenistan’ını istilası tam bir felaketle sonuçlandı. İustinianos, Totila’nın yarımadaı yaklaşık tümüyle yeniden fethettiği İtalya’yı düşünerek, pahalıya patlasa da, Sasanilerle beş yıllık bir ateşkes imzalamaktan mutluluk duydu.

Beş yılda bir yenilenen bu ateşkes, İustinianos’un, İranlılara Ka-

radeniz kıyısında pazar açacak bölgcyi tekrar fetihlerini önlemek için her yola başvurduğu ve daha yıllar boyunca kıyasıya savaşılabacak Lazika'yı kapsamıyordu. İran'la savaş, şu ya da bu şekilde Bizans'ın askeri gücünü ve kaynaklarını kurutuyordu. Bu yüzden İtalya'daki savaş da uzayıp gidiyor ve batıda imparatorluğu yeniden kurma düşleri canlılığını yitiriyordu. Ama, neden-sonuç ilişkisi açısından, doğuyla ayrılığın ortadan kaldırılması konusu, hükümetin gözündeki git-tikçe daha büyük bir anlam ve önem kazanıyordu.

Bizans hükümetinin uzun süreden beri bir ikilem içine sıkışıp kaldığını biliyoruz: ya kiliselerin birliği, dolayısıyla doğuda siyasal birliği sağlama ve Katolik Roma'yla barışı gözden çıkartma (İustinianos'un karısı Theodora gibi Zenon ve Anastasios'un da izlediği siyaset) ya da batı ile uyumu sürdürme. İkinci seçenek, doğu ile sert bir çatışmayı kaçınılmaz kılıyor ve monofizit muhalefet bastırmayı zorunlu hale getiriyordu. Bu I. İustinos'un siyasetiydi; ilk yıllarında İustinianos da böyle davranmıştı.

Ancak, yönetimin işkenceleri, halkın güçlü ve birbirine bağlı bir kesimini oluşturan monofizitlerin hakkından gelmede eskisi gibi etkili olmuyordu. Mısır'da çoğunlukta olan monofizitler, önemli ölçüde Filistin'e, Suriye'ye, Mezopotamya'ya ve Ermenistan'a da yayılmışlardı. Khalkedon Konsili'ne ve Katolik Roma dogmalarına sert muhalefetleri, bilindiği gibi, Suriyelilerin ayrılıkçı eğilimlerini din kisvesi altında gizlediğinden, daha tehlikeli bir boyuta ulaşıyordu.

Mısır'da ve Suriye'de hükümet karşıtı gösteriler artıyordu. 530'da, Antakya'da Khalkedon Konsili'ni kabul etmeyenlerin sürgüne yollanacağını ilan eden ferman yayımlandığı sırada, bir ayaklanma çıktı. Büyük bir kalabalık, patrikhaneyi kuşatıp taşlamaya başladı. Askerler, ayaklanmayı bastırmak için pek çok kişiyi öldürdü.²⁰

Mısır'da, yönetimle halk arasındaki mücadele, özellikle 536'da çok kötü bir seyre döndü. İmparatoriçenin himayesindeki patrik Theodosios'u makamına oturtmak için, ordunun İskenderiye'ye baskın yapması gerekti. Kent sokakları, askerler ile kadınların da katıldığı halk arasında kıran kırana geçen mücadelelere sahne oldu. Bölge komutanı, inatçı direnişi kırmak amacıyla kenti tutuşturacak kadar küçüldü.²¹

İustinianos, Theodora'nın öğütleri üstüne monofizitlerle uzlaşma yolları aramaya başladı. Monofizit piskoposları sürgünden geri çağırdı ve İstanbul patrikliğine, Trabzon piskoposu Anthimos'u getirdi. Ama, Ortodoksluk davası, 536 şubatında, mücadelecî din adamı papa Agapetus'un İstanbul'a gelişiyle tekrar gündeme çıktı. Aga-

pethus, en katı Ortodoksların (*akymites*) desteğiyle, sapkın Anthimos aleyhinde büyük bir kampanyaya girişti. Sonuçta, İtalya'ya ilişkin tasarılarında papayı kullanmaya çalışan İustinianos, sapkın Anthimos'u görevden aldı; hatta 538'de, Mısır'da bir Ortodoks'u patrik yaptı.

Bu tavizden sonra İustinianos, kilisenin üst denetimini hiçbir şekilde papaya bırakmadı ve monofizitlerle uzlaşma girişimlerinden de vazgeçmedi. Monofizitler, Khalkedon Konsili'nin V. yüzyılda yaşamış üç Nesturi yazarın (Mopsuestialı Theodorios, Urfalı İbas, Surlu Theodoretos) metinlerini mahkûm etmemesini kınıyorlardı. İustinianos, onları haklı buldu ve 543'te, *Üç Bab* adıyla, suçlanan yazıları açıkça mahkûm eden, böylece monofizitlerin Khalkedon Konsili'ne karşı kızgınlıklarının tüm gerekçelerini ortadan kaldıran bir ferman çıkarttı.

İustinianos, fermanına genellik kazandırmak amacıyla, tüm patriklerin ve piskoposların katılımını ve imzasını elde etmeye çalıştı. Ama bu, kolay bir iş değildi. Papa ve batılı din adamları, Khalkedon Konsili'nin yetkisini sarsacağını düşündükleri fermanı imzalamayı kesinlikle reddettiler. İustinianos da, Theodora'nın teşviki sonucunda, müttefiki papayla sert bir çatışmaya girdi.

537 martında Belisarios, ardılı olan Vigilius'u zorla kabul ettirdikten sonra papa Sylverius'u görevden almış ve sürgüne yollamıştı. Ancak, yeni papa da verdiği sözleri tutmakta gecikti. Bunun üstüne, Yunanlı din adamlarının tasarılarına düşman Roma ortamından uzaklaştırılması kararı verildi. 545'te Vigilius, zorla Sicilya'ya, oradan da İstanbul'a götürüldü. Başkentte, hükümetin baskısıyla, 548'de yukarıda adı geçen üç din adamının metinlerini kınadı. Papanın korkaklığı, Afrikalı, Dalmaçyalı ve İlliryalı din adamlarının toplu protestolarına yol açtı. İustinianos, dikkafalılara karşı ciddi tedbirler alma gereği duydu. Olup bitenlerden gözü korkmuş Vigilius, bir kiliselerarası konsil çağrısında bulunduğundan, onu da cezalandırdı. İstanbul'da hapsedilen papa, kendisini şiddete ve hakarete maruz kalmış hissediyordu. Sonuçta, başkentte toplanan V. Kiliselerarası Konsil, uysallıkla, imparatorluk memurlarının dayatması altında, çoktan ölmüş üç yazarı mahkûm etti. Konsilin sonucunda, İustinianos ile Katolik Roma ve batılı din adamlarının arası açıldı; üstelik imparator, monofizitleri de sakinleştirememişti.

Üç Bab kavgasına dalan ve ayrıca, İran'la süren yorucu savaşta da birçok sıkıntıyla karşılaşan İustinianos, Ostrogot kralı Totila'nın tekrarladığı barış önerilerini inatla reddediyordu. Bizans, tükenmesi-

ne rağmen İtalya'ya takviye gönderiyordu. Birlikler zaferi gerçekleştirmekten uzaktı; ama, en azından Totila'nın Bizans ordularını denize dökmesini engelliyorlardı. Roma, her seferinde çok ağır yıkıma uğrayarak beş kez el değiştirdi.

545'te Belisarios'un İtalya'ya geri dönüşü bile durumu düzeltilmedi. Başarısız olacağı apaçık görülen bir orduyla, uzun ve yıpratıcı bir savaşın ardından Bizans'ın kaderini değiştiremedi. 548'de, askeri ününü İtalya'ya gömerak geri döndü. Belisarios gittikten sonra, Bizanslıların elinde sadece dört mevki kaldı: Ravenna, Ancona, Otranto ve Crotone. Totila'nın kurduğı donanma, 550'de Sicilya'yı, 551'de ise Korsika ile Sardinya'yı aldı; Dalmaçya'yı, Korfu'yu, Epeiros'u yakıp yıktı. Prokopios "bütün batı barbarların elindeydi" diyordu.²² Ama İustinianos, durumun kötülüğünü görmemekte direniyordu.

Bizans hükümeti, çok sayıda İtalyan göçmenin yalvarması karşısında bir çabaya daha girişti. 551'de İtalya'nın fethi için yeni bir ordu hazırladı; ordu, izleyen ilkbaharda, saraylı hadım Narses komutasında, yığınağın yapıldığı Dalmaçya'ya ulaşarak Kuzey İtalya'ya girdi. Bu "Roma" ordusu, temel olarak paralı barbar askerlerden oluşuyordu: Pannonia'dan derlenmiş 2500 Lombard, 3000 Herül, çok sayıda Hun, ordu komutanlarına bağılı *bucella*'lar vb. Narses, Gotları düzenli bir savaşa çekmeye çalışıyordu ve bunu başardı. Got ordusu, Apeninler'deki Tadinæ'de ezici bir yenilgiye uğradı. Totila da bu savaşta öldü. Roma ve tüm Orta İtalya, tekrar Bizans egemenliğine girdi. Çaresiz kalan Gotların son direnişleri Vezüv eteklerinde kırıldı.

İtalya'yı Franklardan temizleme görevi de Narses'e düştü. Gotların mirasçısı savıyla ortaya çıkan iki Alaman'ın, Leutharis ve Butilin'in komutasındaki Alamanlarla birlikte, 553 yazında önlerine çıkan her şeyi kan ve ateşe boğarak tüm İtalya'yı işgal etmişlerdi. Butilin'in adamları 554'te Capua yakınlarında yok edildi; Leutharis'in kiler ise, geri çekilme sırasında salgın hastalıklardan kırıldılar. Böylece İtalya *Præfectura*'sı yirmi yıl süren çetin savaşlardan sonra Roma İmparatorluğu topluluğuna döndü. Ancak, Afrika'nın sadece bir bölümü korunabildi; Pannonia, Noricum ve Rhætia'yı ise, geri kazanmak mümkün olamadı.

İustinianos, 554'te çıkarttığı *Pragmatico Sanctio*²³ ile Roma düzenini ve eski kurumları yeniden düzenledi. Askeri ve sivil yönetim arasındaki kuvvetler ayrılığı ilkesi korunuyordu. Sivil yönetimin başına, bir *præfectus prætorio* getirildi; ona yardımcı olarak da, sayısı ve maaşı titizlikle belirlenmiş kalabalık bir bürokrasiyi yöneten iki *vicarius* ile on üç eyalet valisi atandı. İustinianos, barbar zorbalığını

hatırlatacak her şeyi silip atmaya karar verdi. Totila döneminde imzalanmış tüm senetler ve sözleşmeler, özellikle bağış senetleri, özetle, kolonlarla kölelerin yükünü azaltan nitelikteki tüm ekonomik tedbirler geçersiz kılındı. *Pragmatico Sanctio, possessoris*'lere Totila'dan önce sahip oldukları tüm toprakları iade etti. Zorbalık görenlere, kendilerine ya da mirasçılarına, mallarının iadesi için adalete başvurma yolu açıldı. Topraklarını kendi istekleriyle terk etmiş ya da başka toprak sahiplerince el konmuş kolonlar, malikânelerine dönmek zorunda tutuldular. Bunlardan, özgür erkeklerle evlilik sözleşmesi yapan kadınların çocukları, bundan sonra annelerinin statüsüne geçirildiler.

Sivil iktidardan ayrı örgütlenen eski askeri yönetim, başına bir *magister militum* (ordu ya da milis komutanı) getirilerek yeniden kuruldu. Sınırların savunması, her biri belirli bir bölgeden sorumlu *duks*'lara verildi. İtalya'daki tüm yönetimin başında, geçici olarak, *eksarkhos* unvanıyla Narses bırakıldı.

Bizans hükümeti, ülkenin ekonomik durumunu düzeltmek, halkı çökerten vergi yükünü azaltmak üzere bazı tedbirler aldı. İustinianos ise, ruhban sınıfını koruyor ve İtalya'da imparatorluğun başlıca desteği olarak düşündüğü büyük toprak aristokrasisini, eski haklarıyla tekrar kurmak istiyordu. Ravenna'da görkemli binalar inşa ettirdi. Gotlarla Frankların yıktığı Milano'yu baştan başa yeniden yaptırdı. Roma'yı eski ayrıcalıklarıyla kalkındırmaya söz verdi. Ama, yapılan hiçbir şey İtalyan ekonomisini canlandırmaya yetmedi.

Yirmi yıllık bir savaşın dehşeti yetmiyormuş gibi açlık ve ölümlerle de kırılan İtalya, Bizans egemenliğine yeniden girdiği sırada, tamamen yıkılmış ve boşalmıştı. En büyük kentleri olan Roma, Milano ve Napoli, nüfuslarının büyük bir bölümünü kaybetmişlerdi. VI. yüzyıl başında yüz binlerce kişinin yaşadığı, ününün ve gücünün göstergesi olan anıtlarla donanmış, bir çağdaşın "Roma'sız İtalya'ya sahip olmanın hiçbir anlamı yoktur" diye yazdığı görkemli kent, Gotlarla Bizanslılar arasında beş kez el değiştirmişti. Kuşatmalar, saldırılar ve açlık nedeniyle nüfusunun onda dokuzunu yitirmiş ve sıradan bir taşra kenti havasına bürünmüştü.

Roma aristokrasisi, restorasyonun nimetlerini değerlendirecek durumda değildi. Gotlar tarafından rehine alınanların birçoğu katledilmişti. Çok sayıda *patricius* da, ülkesini terk edip Sicilya'ya ya da İstanbul'a göçmüştü. Roma'ya dönenler ise, saraylarını yıkılmış, malikânelerini yağmalanmış ve sukemerlerinin yıkılması yüzünden toprağı bataklık haline gelmiş buldular. Geçmişin dev anıtları hızla harabeye dönüyordu; kent çevresinde ise, 549 kuşatmasından beri buğ-

day ekilen geniş tarlalar oluşmuştu. Surlarla çevrili geniş bir alanda, açlıktan ölmekten ancak papaların sadakalarıyla kurtulan, bitkin, dilenci durumuna düşmüş birkaç bin zavallı yaşıyordu.

İtalya genelindeki durum da Roma'dan farklı değildi. Halkının yarıdan fazlasını yitiren ülkenin büyük bölümü, boş bir tarlaya benziyordu; üstelik, Bizans'ın vergi boyunduruğunda ve vergi memurlarının elinde inliyordu. İustinianos hükümeti ise, çökmüş İtalya'ya maddi yardım yerine, son derece rahat bir tutum içinde ve ısrarla, batıda Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma tasarısının ardından koşuyordu. İustinianos, Totila'nın direnişini kırar kırmaz, İspanya'ya bir askeri sefer düzenledi. Yarımada'daki Vizigot Krallığı'nın durumu da sallantıdaydı ve müdahale için pek çok bahane vardı.

Ateşli bir Ariusçu olan Vizigot kralı Agila (549-554), resmi ideolojiye bağlı Katoliklere eziyet ediyordu. Katoliklerin tarafını tutan Athanagild, Agila'ya karşı ayaklandı; kuşkusuz, dinin en büyük savunucusu ve koruyucusu İustinianos'a başvurdu. O da hemen Athanagild'in yardımına koştu; İspanya'ya bir donanma ve ordu gönderdi, Agila'yı bozguna uğrattı.

Bizans İmparatorluğu'nun askeri birlikleri, hızla, yarımada'nın güneydoğusunda, güçlü kalelerle savunulan birçok kenti, Cartage'na'yı, Malaga'yı ve Cordova'yı ele geçirdiler. Vizigotlar, Bizanslıların korkutucu müdahalesi karşısında, aralarındaki bölünmelere son verdiler. 554'te tüm hizipler, müttefikinin daha çok ilerlemesini önlemek üzere Bizans'a karşı çıkmak zorunda kalan Athagild'i kral seçme konusunda anlaştılar. Ama, Bizanslılar elde ettiklerini korumayı başardılar. Bu, İustinianos'un son fetih girişimi oldu. İmparatorluk ordusunun bitip tükenmesi daha öteye gitmeye izin vermiyordu.

Lazika ve Kafkasya'daki üstünlük için İran'la yapılan yorucu savaş, Bizans'ın askeri ve mali kaynaklarını kurutmayı sürdürüyordu. Kafkasya'nın savaşçı halkları bağımsızlıkları için mücadele ediyorlardı. İran'ın zorbalığından bezen Lazlar İustinianos'un, o güne dek Bizans'a boyun eğen diğer halklar ise Hüsrev'in tarafına geçtiler.

Bu, dağlık ve ormanlık, aşılması güç bölgelerdeki savaş uzayıp gidiyordu. Ancak İustinianos, Sasanilerin Karadeniz'e ulaşmalarını önlemek için ne asker ne de aracı kullandı. Özellikle, Petra'nın egemenliği için verilen mücadele, son derece çetin geçiyordu; kale, 547'de İranlılar tarafından alındı; 549'da Bizanslıların başarısız saldırısına uğradı; 551'de ise Bizans egemenliğine girdi. İustinianos 552'de, Lazika'da 50.000 kişiye ulaşan bir ordu derlemişti. ²⁴ Sonuçta, Hüsrev

bu savaşın anlamsızlığını ve Lazika'nın coğrafi nedenlerle korunamayacağını görerek, 562'de imzalanan bir antlaşmayla, ülkeyi, adeta altından yapılmış bir köprüyle boşaltmaya razı oldu.²⁵

Bizans hükümeti, imparatorluğu eski sınırlarına ulaştırmayı başaramadı; ama, alınan sonuçlar İustinianos'un ihtirasını tatmin etmişti. Lazika, Svanetya ve Karadeniz havzasındaki diğer yerler dışında, Bizans İmparatorluğu'nun nüfuzu, batıda yeniden fethedilen topraklara yayıldı: Dalmaçya, İtalya ve Kuzey Afrika'nın doğu bölümü (Tunus ve Cezayir'in bir kısmı), Güneydoğu İspanya, Sicilya, Sardinya, Korsika, Balear Takımadaları. İmparatorluk toprakları, yaklaşık iki katına çıkmıştı; sınırları, yeniden Cebelitarık Boğazı'ndan Fırat Nehri'ne uzanıyor ve Akdeniz, bir kez daha "Roma" gölü oluyordu.

Ancak, bu parlak dış başarılar çok pahalıya patlamıştı. Öncelikle, batıdaki savaşçı girişimler, merkezi doğuda konumlanmış devletin yaşamsal çıkarları gibi bir gerekçeyle açıklanamazdı. İustinianos'un, sınırlarını, Kırım'daki Khersonesos'tan Cebelitarık'a ölçüsüzce uzatan fetihleri, ülke genelindeki savunmayı son derece güçleştiriyordu. Dahası, yeniden fethedilen ülkelerdeki emekçi kitlelerin Bizans yönetimini desteklemesi için hiçbir neden yoktu; çünkü restorasyon, ağır bir kölelik dışında onlara bir şey kazandırmamıştı. Mevcut asker sayısının düşürülmesiyle sergilenen donanım yetersizliği de, hükümetin fetihleri kalıcılaştırmasına olanak vermiyordu. İustinianos'un ardılları, bu durumun sonuçlarıyla çok çabuk karşılaştılar.

Üstelik, batı fetihleri doğunun çökmesi pahasına yapılmıştı. İmparatorluk yönetiminin elindeki olağanüstü kaynaklar, aşırı harcamalar yüzünden, İustinianos'un görkemli tasarımlarını gerçekleştirmeye yetmiyordu: masraflı fetih savaşları ve paralı askerlerin beslenmesi; lüks ve şatafat içinde yaşayan bir saray; sayısız din adamı, keşiş ve asalak bir memur sürüsünün giderleri; göz kamaştırıcı, ancak çoğu yararsız binaların inşası; barbarlara gönderilen rüşvetler ve haraçlar vb. Anastasios'un tasarrufları, İustinianos'un daha ilk hükümdarlık yıllarında uçup gitti. İustinianos döneminde ve sonradan, yönetimin dev ihtiyaçlarıyla mali kaynaklar arasındaki dengesizlik arttı ve açığı kapatmak çok güçleşti.

Kuşkusuz, Bizans yönetimi, içte birtakım kısıntılara gidebilirdi. Sarayın lüks harcamalarını kısmak, şatafatlı ve masraflı kilise yapımını durdurmak, sayısız din adamına ve sirk oyunlarına akan parada kesinti yapmak mümkündü. Ama, üretici halkın büyük bir bölümü-

nün tüm haklardan yoksun bırakıldığı bir ülkede, halktan kopuk, her türlü toplumsal hareketi yasaklayan ve mutlak yetki sahibi bir bürokrasiye dayanan despot bir hükümet, böyle bir çareye yönelemezdi. VI. yüzyılın, çıkarlarını kollamayı bilen Bizanslıları, bu durumu çok iyi kavramışlardı. Agathias, olayları “ Orduya gerekli para, basit kadınlara, sirk arabacılarına, sadece toplumsal karışıklıklara ve hizip gruplar arasındaki mücadelelere meraklı entrikacılar dağıtılıyordu” sözleriyle anlatmaktadır. ²⁶

Direnişin en zayıf olduğu tarafa yüklenen hükümet, emekçi kitlelere düşen vergileri sürekli arttırıyordu. Büyük toprak sahipleri ve ruhban sınıfı ise, her çeşit bağışıklık ve ayrıcalık yoluyla vergiden kurtulmayı beceriyordu. İustinianos, mali kaynak bulmak için, öncelikle, ilk karamnamelerinde yasakladığı yollara başvurdu: görevlerin parayla satılması; halkı soyan ağır vergi yükünü yakından bilmesine rağmen, yeni vergiler koyma. Kırsal kesim yoksullaştığından ve terk edildiğinden, boş toprakların vergisi de artık ödenmiyordu. İustinianos, hazineyi en sağlam girdisinden yoksun bırakan bu durumu düzeltmek üzere, eski bir çareye başvurdu. *Adiectio* ya da Yunancada *epibole* ²⁷ denilen sistem, işlenen ve verimli toprakları, boş bırakılmış ve verimsizlerle birleştirmeyi; bu toprakları işletenlerin vergilerden ortaklaşa sorumlu tutulduğu kadastro ve vergi grupları oluşturmayı içeriyordu. Bu *epibole*, Prokopios tarafından “çiftçinin üstüne yıkılan, yaşayabilme umutlarını kökten yok eden bir veba” olarak nitelendiriliyordu. ²⁸ *Aerikon* ²⁹ denilen ek bir vergi daha düşünülüyordu; Prokopios bunun, duyuru “hayretten dondurduğunu” bildirmektedir. Parayla ödenen vergilerin yanında, emekçi kitleler büyük sıkıntı yaratan aynı vergilerle, her tür angaryayla da kısıpaca alınmıştı.

Olayların bir tanığı, İoannes Lydos, yükleme limanlarına tahlıl taşınan yolların, “bu angaryaları yerine getirirken açlıktan ölmüş kadın ve çocuk cesetleriyle kaplı” olduğunu anlatmaktadır. ³⁰ Hükümet, görevleri en yüksek fiyatı verene sattığından, sarayda bile, yasa ve adalet paraya dönüştürüldüğünden, taşra yönetimi de zorbalıkta sınır tanımıyordu. Bu durum doğal bir sonuçtur. Çünkü, 553-556 arasında çıkartılan *novella*’lar, eyalet valilerini vergi toplamaktan bizzat sorumlu tutmaktadır. Dolayısıyla, onlar da açıklarını yönettiklerinin sırtından kapatmak amacıyla, “sakladıkları en küçük miktarı bile topraktan çıkarttırmakta” tüm becerilerini kullanıyorlardı. ³¹

Artan para ihtiyacı, hükümeti, memurlarının saldırdığı haksız vergilere, para toplanması nedeniyle göz yummaya zorluyordu. Çağın

tanıkları, “tüm kentleri soyan”; *prætorium* zindanlarında, başkaldıran vergi yükümlüleri için kullanılan ve “kurbanların ancak derileri yüzüldükten ya da öldükten sonra çıktıkları” gerçek bir işkence fabrikası yaratan; sertliği yüzünden “keskin çeneli adam” diye anılan; Önasya’daki Philadelphia’yı, kentte para ve insan kalmayacak derecede yağmalayan *Præfectus prætorio* Kappadokialı İoannes’in, Ermenistan’da Akakios’un, Afrika’da Sergios’un, Lazika’da İoannes Tzibos’un vb. yaptıklarını korkuyla anlatmaktaydılar.

İran savaşıyla harabeye dönen Suriye gibi, Balkanlardaki bölgeler de Slav ve Hun akınlarıyla yıkıldığından, bu eyaletlerden vergi olarak pek bir şey elde etmek imkânı yoktu. Mültezimlerin zorbalığı, sağlam ekonomisi, Bizans’a Batı Roma İmparatorluğu’nun sonunu hazırlayan iflası önleme fırsatı veren Önasya’nın birçok kentinin üstüne olanca ağırlığıyla çökmüştü. İoannes Lydos’a göre, “vergi memurlarının gelişi, yabancı istilasından daha korkunç görünüyordu” V. yüzyılın sonuna doğru ve VI. yüzyılın ilk çeyreğinde, imparatorlukta ticaret ve sanayi bir canlanma göstermişti; ama bu atılım, İustinianos’un vergi siyaseti ve zorunlu borçlanma sistemi tarafından hemen bastırıldı. Ticaret ve sanayi gelirlerine, vergi memurlarınca derhal el kondu. Temel ürünlerin ticareti devlet tekeli haline dönüştürüldü.

Prokopios’a göre, ipek üreticileri olan Tyrus ve Berythos *deme*’leri, ipek fiyatları ve ticarete getirilen düzenlemeyle sefaletle itilmişti. İstanbul limanına yanaşan gemiler öyle yüksek vergilere tabi tutuluyordu ki, birçok gemi donatıcısı gemilerini yakmaya ve deniz taşımacılığını bırakmaya yöneliyordu.

Kırsal kesimde, rüşvet ve görevlilerin satın alınmasına eklenen vergi yükü, korumacılık sisteminin yayılmasına yardımcı bulunmuş ve özgür çiftçileri, kilise ve laik mülkiyetin kollarına atmıştı. İmparatorlukta tarım ve toprak ilişkileri hakkında zengin bir kaynak olan Mısır papirüsleri, bu dönemde Mısır’ın büyük bir malikâneye dönüştüğünü ve bu *latifundia* sahiplerinin, devlete özgü imtiyazların bir kısmını kendilerine mal edecek kadar ileri gittiklerini göstermektedir. Sözelimi, seçkin Bizans çevrelerinden gelen Apion’ların toprakları, en aşağı dört *nome*’ye ³² yayılmıştı. Ailenin, kendisine ait karmaşık bir yönetim örgütü, Nil Nehri üstünde bir donanması, posta servisi, *bucella*’lardan oluşan silahlı birlikleri ve isyancı kolonlar için de hapisaneleri vardı.

Ülkenin, vergiler ve mültezimlerin saldıgı haksız vergilerle batmasının yanı sıra, İustinianos döneminin sonuna doğru askeri savun-

ma da çöküş sürecine girmişti. 555 yılından itibaren, tüm sınırlarda savaş durdurulduğundan, tasarruf gerekçesiyle, ancak sonuçları düşünülmeden mevcut asker sayısı azaltılmıştı. Agathias'a göre, genellikle 645.000 kişiden oluşması gereken orduda, İtalya, Afrika, İspanya, Balkanlar, Kafkasya ve Mısır'ı içeren geniş bir alana yayılmış 150.000 asker vardı. Başkentte bile, geçit töreni yapmak dışında hiçbir askeri önemi olmayan birkaç muhafız birliği bulunuyordu. Bu küçültülmüş ordunun ihtiyaçları da karşılanmıyordu. Askeri hiyerarşinin tüm rütbelerinde çok yaygın örgütlü bir hırsızlık görülüyordu ve "yaşamsal ihtiyaçları giderilmeyen, bazen dilencilığe düşürülen askerler, sancaklarını bırakıp gidiyorlardı"³³

İustinianos, son dönemlerine doğru barbarların karşısına barbarları çıkartmayı; şeflerin arasına ayrılık tohumu ekmeyi (altınla); sözgelimi, Utugur³⁴ Hunlarını Kutugur Hunlarının, Avarları Uturgurların ve Antes³⁵ halkının üstüne salmayı; bunları birbirlerine kırdırmayı daha zekice bulmuştu. Bu tedbirlere rağmen, barbarlar bir akın yaptıklarında, para vererek geri çekilmelerini sağlıyordu.³⁶ İustinianos, sözkonusu yöntemin, savaşa hazır kalabalık bir ordunun masrafından daha ucuza geldiğini düşünüyordu.

Ama gerçek, böyle bir siyasetin öngörülemez sonuçlarını gözler önüne serdi. Balkanlardaki barbar akınları arttı. 558'de Kutugur Hunları Trakya'yı yağmalayıp, korkunç bir paniğe yol açtıkları İstanbul dolaylarına kadar ilerlediler. Göçebe Hun gruplarını püskürtmek için yaşlı Belisarios'un savaş bilgisine başvurmak gerekti. İmparatorluğun içinde bulunduğu durumu, İustinianos'un ardılı II. İustinos'un bir *novella*'sından öğrenmekteyiz: "Devlet hazinesini borçların altında çökmüş ve yoksulluğun en alt sınırına düşmüş; orduyu ise, devleti, barbarların sürekli istilaları ve akınlarıyla karşı karşıya bırakacak kadar bozulmuş bulduk."³⁷

Umutsuzluğa düşen kitlelerin hoşnutsuzluğu artmaktaydı. 532'de, Nika Ayaklanması'nın bastırılışı, İstanbul *deme*'lerinin içten içe kaynayan muhalefetini susturamamıştı. 547, 556, 562, 564 yıllarında yönetim karşıtı gösteriler tekrar ortaya çıktı. Suriye, Mezopotamya ve Mısır kentlerindeki *deme*'lerin tutumu daha düşmancaydı. Bu bölgelerdeki halkın çoğunluğunu, vergilerin ağırlığı kadar dinsel baskılara da öfkelenen monofizit sapkınlar oluşturuyordu. Öte yandan, İustinianos döneminin son yıllarında, sanki çileden çıkartmak için tasarlanmışa benzeyen tedbirlerin arttığı ölçüde, ordu da hoşnutsuzluğunu ve kızgınlığını açığa vuruyordu.

Kitlelerin hoşnutsuzluğuna ve öfkesine paralel olarak, yönetici

sınıftaki kokuşmuşluk da büyüyordu. Devletin imtiyazlarına sahip çıkan, bazı temsilcilerinin kişiliğinde merkezi iktidarla açıkça çatışmaya giren feodal aristokrasinin gelişmesi, yönetici sınıfların üstünlüklerini korumalarını olanaksız kılıyordu.

İustinianos, ardıllarına korkunç bir miras bıraktı. İlk ardılı II. İustinos'un, üstüne bindirilen ağır görev yükünü kaldıramayıp delirmesine şaşmamak gerekir. İustinianos'un "başarılı" hükümdarlık dönemi, sınıf mücadelelerinde müthiş bir patlama yarattı ve imparatorluğun VII. yüzyılın ilk yarısında karşılaşacağı korkunç bunalımın hazırlayıcısı oldu. Bazı tarihçiler (Bury, Stein), Bizans İmparatorluğu'nu yok oluşun eşiğine getiren bu bunalımın nedenlerini biraz kolaycı bir tarzda açıklamaktadırlar. Bury'ye göre, bu durumda, mutlak egemen İustinianos'un siyasetiyle ilişkili olarak Bizans'ın zayıflığını görmek gerekir.³⁸ Stein da aynı kanıdadır.³⁹ İkisi de, gerçekte Batı Roma İmparatorluğu'nu batıran köle isyanlarının gelişmesi ve doğrudan uzantısı şeklinde ortaya çıkan zorlu sınıf mücadelesi ile VII. yüzyıl başında Bizans İmparatorluğu'ndaki *pleb* isyanlarının rolüne ve önemine değinmez.

V. ve VI. yüzyıllarda Bizans uygarlığı

Bizans uygarlığı, kaynak bakımından üç unsurun birbirine nüfuzu sonucunda doğmuştur: antik gelenek ve Helenizm; IV. yüzyılda devlet dini olma başarısını elde etmiş Hristiyanlık; Bizans'ın derin bağlarla bağlandığı Asyalı ve barbar doğunun etkisi. Marx, Bizans'ı batı uygarlığıyla doğu barbarlığının ilginç bir karması olarak nitelendirir. Engels'e göre ise, barbar istilaları, Batı Avrupa'da eski uygarlığı (siyaset, hukuk) silerken ve Ortaçağ, çok ilkel bir tarzda doğarken, Bizans Helenizm'in mirasına konmuştur.

Helenizm'in Atina, İskenderiye, Antakya ve hatta, gerçekte bir Yunan sitesi olan İstanbul gibi tüm ünlü merkezleri Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içindeydi. Bu kültür merkezleri, sayısız kültür değeri bağnaz keşişlerce yok edilmekle birlikte, İlkçağ'ın edebiyat ve sanat hazinelerini korumuşlardı.

Bizans edebiyatı ve sanatı, antik geleneğin izlerini taşıyordu. Ancak, Bizans İmparatorluğu uygarlığı, sözkonusu gelenekleri sürdürmesine rağmen, Hristiyanlığın etkisini de yansıtıyordu. Hristiyan ilahiyatı, antik dindışı felsefenin yerini almıştı. İlkçağ bilim gelenekleri, teolojik oluşuma sadecce katkıda bulundu. Şiir, müzik, plastik sanatlar, özellikle kilisenin hizmetindeydi; hagiyografi, başlıca ede-

bi türlerden biri haline geldi.

Bizans uygarlığı, kendiliğinden doğmadı. V. ve VI. yüzyıllar, İlk ve Orta çağların uygarlıkları arasındaki geçişi temsil eder. Bu çağda Hristiyanlık, can çekişen paganlık üstünde kesin bir zafere ulaşmıştır. Söz konusu yüzyıllarda uygarlığın tam bir çöküşte, mimari, resim ve bezeme sanatlarının gerileyiş içinde olduğu düşüncesini; bazılarının da, Constantinus'tan sonraki dönemden dikkate değer bir anıt kalmadığı gibi günümüze dek süren görüşlerini reddetmek gerekir.

Genellikle, Bizans'ın kültür yaşamından ve gelişmeden yoksun, durgun bir keşiş ülkesi olduğu fikrine, kesinlikle büyük çekincelerle yaklaşılmalıdır. V. ve VI. yüzyıllarda, tüm Üst Ortaçağ dönemi boyunca, sakinlerinin başkent demeyi tercih ettikleri Bizans'ın, klasik kültürün koruyucusu olarak kaldığı; Avrupa ve Önasya'dan insanların bilgi ve görgü edinmek üzere geldikleri, Avrupa'nın en uygar ülkesi olduğu yeterince göz önüne alınmamaktadır.

Özgün Bizans sanatı, V. ve VI. yüzyıllarda doğdu; bu dönemde, antik Helenistik gelenek, çeşitli doğu etkileriyle ilişki sonucunda yepyeni bir görünüme büründü. Bu sanat, antik üsluplarla doğunun basit bir sentezi olarak düşünülemez. Eski sanat gelenekleri üstüne, mimaride, resimde ve heykelde yeni biçimler yaratarak bir dizi soruna özgün bir çözüm getirdi.

Dinsel yapılar, önceleri İlkçağ mimarisinin etkisi altındaydı; ama, V. yüzyılda, kilise inşasında, eski bazilika şeklini, temelde hem anlayış hem de inşa tarzı açısından terk eden bir ibadethane şekli geliştirildi. Bu şeklin özelliği, kilisenin merkezi nefini örtmekte bir kubbe kullanılmasıdır. Bizans mimarisi, doğu geleneklerinden yararlanarak, pandantiflerin yardımıyla kare ya da genellikle dikdörtgen plan üstüne kubbe yerleştirme sorununu kesin bir çözüme ulaştırdı.

İstanbul'daki ünlü Ayasofya Katedrali, kubbesiyle, bu mimari sorunun başarılı bir çözümünü sergilemektedir. Ortodoksluğun ve despot bir imparatorluk iktidarının emriyle bu kiliseyi inşa eden Miletoslu İsidoros ve Trallesli Anthemios, inşa tarzının ve üslubunun mükemmelliği kadar görkemiyle de göz kamaştıran bir bina yaptılar. Doğru Hristiyanlığının dinsel mimarisi, bu binanın bitmesiyle, Batı Avrupa'daki yerleşmiş bazilika modeline karşı kendine özgü bir modele kavuştu.

Yeni mimaridekilerin yanı sıra, Bizans resmindeki yeni şekillerin doğuşunda da İlkçağ klasik sanatının temel unsurlarının mirasçısı olan bir üslup geliştirildi. Başlangıçta, Hristiyan düşünceleri ifade- de antik, pagan şekillere başvurmak zorunda kalmakla birlikte, yeni

Hıristiyan şekiller yaratmayı başardı. Resim sanatı, fırçaıyla ya da mozaik tarzında Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler yaparak, duvarlarını bezediği kiliselerde geniş bir uygulama alanı buldu. Ravenna ile Selanik'teki Demetrios kiliselerinin ve İstanbul'daki Ayasofya'nın yeni ortaya çıkartılan mozaikleri, bu soğuk, gösterişli, anıtsal, çok süslü ve bol renkli, tamamen doğuya özgü Bizans resim üslubunu tanıtmamızı sağlar.

Bizanslıların lüks ve gösteriş doruklarını yansıtan Bizans sanatı, zengin, devasa ve çokrenkli bir bezeme anlayışına yöneldi. V. ve VI. yüzyılların Bizans kamu binalarının içi, erguvan rengi çiçekler serpiştirilmiş bir halıya ya da çeşitli mermerler ve mozaiklerle süslü bir bahçeye benzer. Ancak, bu resim sanatı, eski şekillerin inceliğini de korumaktadır. Esasta Helenistik özellik taşıyan ve Pompei fresklerini düşündüren, günümüze ulaşmış elyazması minyatürler (Ambrosiana'daki *İlyada*, Vatikan'daki Vergilius ile VI. yüzyılda yapılmış Dioskorides minyatürleri), bize bu zarafeti kanıtlar. Helenistik gerçekçilik portrede de sürmektedir; kanıtlarını ise, Ravenna Sarayı'ndaki İustinianos ve Theodora'nın portreleri oluşturur.

Hıristiyanlığın kesin zaferi, İlkçağ dünyasıyla derin ilişkideki bağımsız felsefe ile matematik bilimlerinin sonunu getirdi. İlkçağ felsefesinin oldukça özgün ve bağımsız son filozofu, yeni platoncu Proklos (412-485) oldu. Sadece İskenderiye dönemi Yunanlılarında geliştirilmiş, doğayı doğru inceleme yöntemleri, VI. yüzyılda, özellikle pagan İskenderiye Okulu'nun Hıristiyanlık tarafından yıkılışının ardından terk edildi. Yukarıda, ünlü İskenderiye Kütüphanesi'nin patrik Theophilos tarafından yıkılışını ve felsefe ile matematik bilimleri öğreten Hypatia'nın İskenderiyeli keşişler tarafından hunharca öldürülüşünü anlatmıştık. İustinianos döneminde, pagan bilim, genel ve kesin biçimde gündemden kaldırıldı. İstanbul'da, son soluğundaki paganlığın ideologlarından (dilbilgisi ve hitabet öğretmenleri) onlarcası, yüzlercesi hapsedilip düşünce ve inanç değiştirmeye zorlandı. 529'da, Atina Akademisi İustinianos tarafından kapatıldı; son öğretmenleri sürgüne yollandı.

Bizans İmparatorluğu'nda, dinsel edebiyatın IV. yüzyılın sonundan itibaren egemenlik göstermesinc şaşmamak gerekir. Başlıca temsilcileri, doğulu kilise babalarıdır: Suriyeli Ephraim (ölm. 372)⁴⁰, Büyük Basileios (ölm. 379), Nazianzolu Gregorios (ölm. 390), İoannes Khrysostomos (ölm. 407), Pelusiumlu İsidoros (ölm. 436), İskenderiyeli Kyrillos (ölm. 447), Surlu Theodoretos (ölm. 457). Bu kişilerin, sadece sonsuz yaşama geçişi sağlayan maddi, geçici ya-

şama karşı ebedi ahret yaşamını öğretmekten oluşan metinleri, Ortodoksluk ürünü bir doktrinin temelini inceler; dahası, dünyevi yaşam, yalancı dünya olarak nitelendirilir.

Doğanın bilinmeyen güçlerinin verdiği korku, bunlar karşısında çağın teknolojisinin yetersizliği, kilise tarafından, egemenlikten itaate uzanan ilişkilerin tasdiki amacıyla kullanıldı; öğretisiyle, sadece kilisenin, ruhban sınıfının elinde olan ve büyü etkisiyle ayinlere geçen özel bir kurtarıcı (günah bağışlama) güce sahip olduğu düşüncesini aşıladı. Anılan kilise babaları, Augustinus ve diğer batılı kilise babalarının misyonlarıyla yaklaşık aynı tarzda, sonradan Doğu Hristiyanlığında çağlar boyu egemen olacak bir görüş geliştirdiler. Muzaffer Ortodoksluğun kuramcıları, İlkçağ dünyasının bilimsel mirasını, öncelikle felsefeyi, tarihi ve doğa bilimlerini, Hristiyanlık açısından incelemeyi sürdürdüler.

Doğunun ilk kilise babaları, eşsiz İlkçağ okulundan gelmekle ve geçmişin zengin mirasını tanımakla birlikte, eski dünyanın bilimlerini ya da felsefesini reddettiler. Bunlar, kilise babalarına, yanlışlığı ortaya koyma ve insan hatalarının geçmişini inceleme vesilesi yarattı. Hristiyanlık ideologlarının, İlkçağ kültürünü değerlendirmedeki hareket noktası, insan ruhunun zayıflığı ve bozulmuşluğu postulatıdır; bilimsel araştırmada özgürlük ve bağımsızlığı asla kabul etmezler. Genellikle, pagan filozoflardaki iki yönü birbirinden ayrı tutmuşlardır: kuram ve uygulama. İlki, hiçbir işe yaramaz; sadece ikincisinin bazı ahlaki tümdengelimleri, Hristiyan inancının emirlerini tasdike hizmet edebilir. Babaların dinsel bakış açısından insanlık tarihi, “kurtuluşumuzun düzenlenmesi” olarak düşünülür. Dini temel alan yazarlar, tarihi olayların nedenleri ve sonuçları hakkında pragmatik bir açıklama yapmak yerine, her şeye, tanrısal iradeyle ya da “şeytan oyunu”na gönderme yaparak bir açıklama bulmuşlardır; dolayısıyla, kilise adamlarının tarih eserleri, övgüye ya da yergiye dönüşmüştür.

Doğa bilimleri konusunda ise, İlkçağ biliminin verileriyle İncil’in dünyanın yaratılışı hakkındaki anlatılarını uzlaştırmaya, *Heksameron*’larda, ⁴¹ doğanın ve Yaratan’ın bilgeliğinin anlamını göstermeye çalışırlar. Büyük Basileios’un yazdığı *Heksameron*, çok tutulmuş ve çağlar boyu, Hristiyan doğunun tüm ülkelerinde, Hristiyan doğa tarihi ansiklopedisi niteliğini kazanmıştır.

İlkçağ biliminin verileri, İncil’deki efsanelerle çelişkiye düşüğünde tereddütsüz reddedilir; Ortaçağ’ın skolastik bilgisinin özelliklerinden biri, tam bu noktada belirmektedir: “Kutsal Metinler”in yetkisi lehine, gözlem ve deney verilerinin kesin biçimde horlanma-

sı. Kosmas İndikopleustes'in *Khristianiken Topographian*'ı, doğa bilginlerinin bu kötü durumuna örnek olarak verilebilir; ancak, Ortaçağ'da büyük bir ilgi görmüştür. İlkçağ bilginleri, Messinalı Dikaiarkhos ile Kyrenaikalı Eratosthenes, Yer meridyenini doğruya yakın bir biçimde ölçmeyi başarmışlardı. Samoslu Aristharkhos ise, Dünya'nın ve gezegenlerin Güneş'in çevresinde döndüğü gibi doğru bir kavrama ulaşmıştı. Nikaialı Hipparkhos, Yer'i belli başlı yıldızlardan ayıran mesafeyi hesaplamıştı. Kosmas'ın, eskilerin kozmogonisinden tümüyle habersiz olduğu söylenemez; ama, İncil'le çeliştiği için reddedilmesi gerekiyordu. Bu durum üstüne Kosmas, kendi "kavram"ını ortaya attı. Ona göre, Yer yuvarlak değil, her taraftan okyanusla kuşatılmış, düzlem bir paralelkenar biçimindeydi. Okyanusun arkasında da cennet vardı. Cennetin uçlarından, başımızın üstünde birleşen ve gökkubbeyi oluşturan duvarlar yükselmekteydi. Yukarıda, Tanrı'nın ve diğer kutsal kişilerin mekânı bulunmaktaydı. Onun üstünde ise, Güneş ve Ay dolanırlardı.

V. ve VI. yüzyıllarda, Bizans İmparatorluğu'nda toplumun üst tabakası ile *pleb* sınıfını birbirinden ayıran bir uçurum vardı. Sürekli yoksulluk ve en ağır işler, halkın alın yazısı sayılırken üst tabaka refah içindeydi. Bu noktada, mutlakiyetçilik ile Ortodoksluk arasındaki ittifak çok sıkıydı. Sömürücülerin, gökyüzü cennetine girmek üzere, yeryüzü cehennemine "alın yazısı olarak" itaati öğreten ve kitlelerin köleleştirilmesinde yönetimin eline güçlü bir silah veren bir dine duydukları içten yakınlık normal sayılmalıdır. Bu bağlamda, manastırların ve keşişhanelerin, V. ve VI. yüzyıllardan itibaren büyük bir gelişme göstermesi kolayca anlaşılabilir. Çünkü, "temeli bekârlığa dayanan anormal toplumsal kuruluşlar..." (Engels) olmalarına rağmen, sağlıklı erkekler, vergilerin ağırlığından ve askerlik yükümlülüklerinden kurtulmak için buralara "kaçıyorlardı"

Manastırlardaki aşırı gelişme, bir manastır edebiyatının, öncelikle de, "erdemleri ya da imanlarıyla öne çıkanlar"ın çilecilikteki başarılarının övüldüğü ve haklarında, çok saçma öyküler uydurulduğu "Ermislerin Örnek Yaşamları" türünün doğuşuna yol açtı. Bu metinlerde, sözgelimi, gevişgetiren hayvanları taklit edip "otlayarak" yaşayan keşişleri; ahırlara sığınan "ermişler"in boğazlarına kadar hayvan pisliğine gömülüp yaşadıklarını; yolcuların ayak yıkadıkları suyu içtiklerini; kurtlar kaynaşan ev çöpleriyle beslendiklerini okumaktayız. Özyıkıma yönelik karamsar çağrılarla dolu olan bu edebiyata şöyle bir göz atan modern okuyucu, kötü bir hisse kapılır. Ancak bazılarının, sözgelimi Suriyeli Ephraim'in metinleri, Palladios'un *His-*

torian Lausiaken'i ⁴², Moskhos İoannes'in *Leimonarion*'u gibi bir-çoğunun da ustaca yazıldığı ve büyük bir etki bıraktığı inkâr edilemez. Ekim Devrimi öncesinde, Rus manastırlarında okunması zorunlu tutulacak kadar önemli bir başarıya ulaşmışlardır.

Üst Ortaçağ'da, batıda, edebiyatın sadece manastırların tekeline geçmesine karşın, Bizans İmparatorluğu'ndaki kalabalık ticaret kentleri, kültür ocakları olma niteliklerini korudular. Bu durum, bağnazlığıyla, çileciliğiyle, birey üstündeki baskısıyla, yükselen kilise ideolojisinin egemenliğinden; her türlü muhalif gösteriyi amansızca kesip koparan yönetimin zorbalığından zarar görmelerine rağmen, hem laik akımın hem de dindışı edebiyatın yaşamasını açıklar.

Bizans filolojisi, İlkçağ bilimine çok yakındı ve eskisi gibi birçok dala ayrılıyordu. Bu kategorinin, sözgelimi Anastasios döneminde İstanbul Okulu'nda ders veren Eugenios, İoannes Philoponos vb. gibi bilginleri gramerci, sözlükçü, hitabetçi, yorumcu olarak anıldılar. Yine aynı dönemde, büyük bilgin Priscianus, ⁴³ bir Latin dili grameri yazarak eski çağların bilimini doruğa çıkarttı.; bu çalışma, yüzyıllar boyu saygınlığını korudu. Priscianus, Anastasios onuruna kalem almış bir de övgü yazdı.

Bu bilginler, kelimeleri, cümleleri ya da özdeyişleri bir araya toplayan ve açıklayan birçok sözlük bıraktılar. Sözlükler, çoğu eski skolastiklerin ve gramercilerin eserlerinden alınma mitolojik, tarihi ve arkeolojik kavramlar da içermekteydi.

Bizans İmparatorluğu'nda, VI. yüzyıldan itibaren özel bir tür, atasözlerini, anekdotları, çeşitli bilginlerle yazarların mesellerini ve özdeyişlerini derleyen eserler ortaya çıktı. Bunlar, arılar diye adlandırılan ve daha sonraki derlemelerin temelini oluşturan antolojilerdir (*florilegium*). İncil metinlerine ve kilise babalarının, İlkçağ bilgelelerinin, şairlerinin, filozoflarının, tarihçilerinin, hatiplerinin özdeyişlerine de yer verirdi. VI. yüzyılda, derlemeci İoannes Stobaios'un edebi çalışmaları, 500'ü aşkın eski şairin, tarihçinin, hatip ve filozofun eserlerinden seçme bölümler içeren hacimli bir derlemeyle sonuçlandı. Hem özdeyişler, atasözleri, meseller gibi halk bilgeliğinin özlü anlatımlarını, hem de kitaplarda yer verilenleri içeren bu çalışma (*Anthologion*), Bizans dönemi boyunca, daha sonraki derlemelerin yararlandıkları temel bir kaynak oldu.

Dindışı edebiyat, derlemelerle sınırlı değildi. Bağımsız ürünler de veriyordu. Felsefe dalında, gramer, hitabet, matematik ve felsefe gibi çok çeşitli konuları işleyen, VI. yüzyılın üretken yazarı İoannes Philoponos'u kaydetmek gerekir. İoannes Philoponos, *Proklu Peri*

Aidiotetes Kosmu'da, Proklos tarafından öne sürülen dünyanın sonsuzluğu tezine ilişkin kanıtları çürütmeye çalışır. Felsefede, esas olarak Aristoteles'in yorumlarıyla uğraşmıştır. Genellikle pagan felsefeyle, özellikle de yeniplatonculukla mücadele için gösterdiği coşkuyla rağmen, Philoponos heterodokslukla kınanmak kurtulamamıştır.

V. ve VI. yüzyılların dindışı şairleri ise, geçiş dönemini temsil ederler. V. yüzyılın usta şairi Nonnos, kırk sekiz ciltlik *Dionysiaka*'yı yazmış; ama, edebiyat yaşamını *Aziz Yuhanna İncili'nin Açıklaması* ile noktalamıştı.

VI. yüzyılın tercih edilen edebi türü antolojilerdi ve eleji, ithaf, açıklama, aşk, hiciv gibi konulardaki epigramlardan oluşuyorlardı. Çağdaşlar, başlıca değeri kısalıklarından, genellikle iğneleyici nüktelerinden ve biçimlerindeki zarıflıktan kaynaklanan bu tür şiirleri çok beğenirlerdi. VI. yüzyılın en parlak şairi, *heksametros* ile yazılmış şiirlerini, dokuz ciltlik bir eserde toplayan Agathias'tı. Günümüze, sadece yüz bir epigramı ulaşmıştır; bu şiirler, yazarının ince zevkini ve derin bilgisini yansıtan, üslubun duruluğu ve canlılığıyla, dizelerin akıcılığıyla kendini göstermektedir. Ancak şiirleri, geçiş dönemine de bağlı kalmıştır. Şair, bunlarda, Anakreon ve Sapho'nun görüşleri çerçevesinde, tensel aşkı, şarabı, yalancı dünyanın zevklerini yüceltir; ama bu durum, epigramların arasına, Aziz Lucas'ın ikonasının ve diğer ermişlerin kutsallığına adanmış şiirleri serpiştirmesini engellemez.

VI. yüzyılın başka bir ünlü şairi Paulos Silentiarios ise, İustinianos tarafından yaptırılan Ayasofya'nın güzelliklerini *heksametros*'larla dile getirir.

Herakleios döneminde, Ayasofya'nın diyakozu olan Georgios Pisides de iyi bir şairdir. Üç vezinli *iambos*'larla Herakleios'un İranlılara karşı düzenlediği başarılı seferleri anlatır ve 626'da, İstanbul'un Avar kuşatmasına karşı direnişini över.⁴⁴ Başlıca eseri, Yaratılış hakkında felsefi-teolojik bir *Heksameron*'dur. Bir kilise mensubundan beklendiği gibi, şiiri, mutlakiyetçiliğin ve Ortodoksluğun övgüsüne yöneliktir. Üslubu sade ve açık; şiiri, akıcı ve düzenlidir. Ancak, dış yapı bakımından, Euripides'e oranla abartılı bulunmuştur. Bu evrenin şairleri arasında en başarılısı, hiç kuşkusuz, "Melodos"⁴⁵ Ustası" Romanos'tur. Suriye asıllı bir keşiş olan Romanos, Anastasios döneminde İstanbul'a geldi. Burada, bini aşkın ilahi yazdı. Şiirlerinin orijinalleri, yaşadığı yerin yakınındaki kilisede korundu. İlahi uzmanları, Romanos'u, Yunan-Roma Kilisesi'nde eşine rastlanmayan dinsel alandaki en büyük şairlerden biri olarak kabul etmişlerdir.⁴⁶

V. ve VI. yüzyıl Bizanslıları, vakanüvislikte eski gelenekleri ve yöntemleri sürdürmeyi tercih ettiler. Eskiler gibi Bizanslı tarihçiler de, tarihi bir bilim değil, zevkle okunan bir olaylar dizisi olarak değerlendirdiler. Eski Bizans vakanüvisliği, özellikle siyasi tarih (dış; Fr. ç.n.) ile ilgilenir ve bizdeki terimle iç tarihi (SSCB'de; bizde bir hükümdarın saltanat dönemi incelenirken, daha çok iç yönetim terimi kullanılır. Fr. ç.n.) tümüyle göz ardı eder. Çoğunlukla, yönetimin ve ruhban takımının üst tabakasına mensup olan Bizanslı tarihçilerin sınıfa bağlı genel bakış açısı, ifadesini, aktarılan olayların ele alınış tarzında bulur; bu durum, eski vakanüvislikten gelen bir özelliktir.

Bizanslıların tarih çalışmaları iki gruba ayrılır: terime, İlkçağ'da yüklenen anlamıyla tarih ve kronikler. Tarihlerde, yazarın tanık olduğu ya da kendisinden hemen önceki nispeten kısa bir dönem anlatılır. V. ve VI. yüzyılın tarihçileri, teknik yöntemlerde eski biçimleri ve dil arılığını korumaya çalışarak eski örnekleri izlerler. Kitaplarını, saray çevreleri, yüksek ruhban sınıfı ya da üst düzey yöneticiler için kaleme alırlar. Anlayış bakımından, eski vakanüvisliğe hâlâ sıkıca bağlıdırlar. Eserleri, eskilerle karşılaştırıldığında, anlayışta hiçbir değişiklik olmadığı, teknikte ve yöntemlerde bir fark bulunmadığı görülür.

V. yüzyılın tarihçileri, genellikle, hâlâ pagan ve Hristiyanlığın amansız düşmanlarıdır. Claudius'tan Arcadius ve Honorius döneminin sonuna kadar Roma'nın tarihini yazan Eunapios, sözkonusu durumun bir örneğini oluşturur. Julianus Apostata'nın methiyecisi, Büyük Thodosius'un çağdaşı, 407-425 arasındaki olayları anlatan Olympiodoros; V. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve *Nea Historia* adlı kitabında Augustus'tan IV. yüzyılını sonuna kadar olan dönemi kısaca, 395-410 arasındaki olayları ayrıntılı şekilde yazan Zosimos da bu gruba girer. Zosimos eserinde, o sırada imparatorluğun karşılaştığı güçlükleri, Hristiyanlık düşmanı olduğundan, durumu, bu dinin zafetine mal ederek sergilemeye çalışmıştır. Bu açık eğilim yüzünden, muzaffer Hristiyanlığın V. yüzyıl tarih kitaplarına ilgi göstermemesi şaşırtıcı sayılmaz. V. yüzyılda tarih çalışmalarının bolluğuna rağmen, eserinin neredeyse tamamının korunduğu Zosimos'un dışında, bize sadece bazı fragmanlar ulaştı. Bu parçalardan bazıları, sözgelimi Priskos'un, Attila'nın muhteşem sarayının tasviri, Philadelphialı Malkhos'tan kalanlar, tümünün kaybına hayıflanacak kadar önemli ve ilgi çekicidir.

V. yüzyılın sivil tarihi konusunda ise, kroniklerin yüzeysel anlatılarıyla ya da Sokrates'in, Sozomenos'un, Surlu Theodoretos'un ki-

lise tarihleriyle veya İustinianos'un sarayında çalışan Marcellinus'un Latince kroniği ile yetinmek zorundayız.

İlkçağ'dan Ortaçağ'a geçiş döneminin mensupları ve eski tarih geleneğine doğrudan bağlı Prokopios'un, Agathias'ın kitapları, Menandros'tan, Theophylaktos Simokates'ten kalan parçalar sayesinde, VI. yüzyılın sivil tarihi hakkında çok daha iyi bilgi edinebiliyoruz. Bu isimler arasında kuşkusuz en önemlisi, Suidas sözlüğünün yazarına göre, 527'den itibaren, seferleri sırasında Belisarios'a sekreter ve hukuk danışmanı olarak büyük hizmetler veren ve daha sonra yönetimin üst kademelerine yükselen Kaisariehli Prokopios'tur. Sekiz ciltlik tarihinde, imparatorluğun 554'e kadar yaşadığı iç tarihi anlatır; Bizans İmparatorluğu'nun Vandallar, Gotlar ve İranlılarla yaptığı savaşlara ilişkin ayrıntılı bilgiler sunar. Özel bir doğallık ve Herodotos ile Thukydides'in üslubunu taklit eğilimi gösteren Prokopios, çağının en iyi tarihçisi olmuştur. Dili, sade ve kıvraktır. Agathias'ın anlattığı gibi, olayları, mensup olduğu sınıf açısından çok iyi gözleyen "birçok konuyu bilen ve tüm tarihi araştıran" dikkatli bir tarihçidir. 543-545 arasında, kitabını hazırlarken coşkuyla doludur. Giriş bölümünde belirttiği üzere, "bu olağanüstü olayların, tarihçinin hatası sonucu unutulmasını" hiç istemez. Bu "İlkçağ'da da örneklerine rastlanan hayranlık yaratıcı" seferleri, şanına yaraşır terimlerle yüceltir. Belisarios'a karşı, içten bir takdir hissiyle doludur.

Prokopios'un Hristiyanlığı pek açık değildir. Daha sonra, kuşkululuk ve dinsel konulara kayıtsızlıkla suçlanmıştır. Çeşitli kilise adamı grupları arasındaki Tanrı'nın doğasına ilişkin sert tartışmalarla, ihtiyatlı bir tarzda alay etmiştir. İlkçağ tarihçileri gibi, olayların *fatum*⁴⁷ tarafından yönetildiğine inanır.

560'ta Prokopios, İustinianos'un isteği üzerine, bu hükümdar döneminde, tüm imparatorlukta devletin yaptırdığı başlıca sivil ve askeri kamu binalarının, kiliselerin sayımı konulu *Peri Ktismason* adlı bir kitap kaleme aldı. Ayrıca eserde, imparatora yönelik büyük bir övgü de vardı. Acaba bu dalkavukluk amacına ulaşmış mıydı? En azından, kent valiliği gibi yüksek bir göreve getirildi.

Prokopios'un, 1623'te Vatikan'da, kitaplık memuru Alemanni tarafından bulunan *Gizli Tarih*'i (*Historia arcana*), evrensel edebiyatın kendi türündeki benzersiz anıtlarından biridir. Bu kitapta, İustinianos'un siyasetine tartışmasız itaat eden yöneticilere öylesine büyük bir öfke ve kızgınlıkla saldırmıştır ki, bazı tarihçiler, *Peri Ktismason*'da İustinianos'u göğe çıkartan Prokopios'un, *Gizli Tarih*'in de yazarı olup olmadığını uzun süre tartışmışlardır.

Kitapta önce, Belisarios ile karısı Antonina'nın edebe aykırı özel yaşamları ayrıntılarıyla anlatılır. Daha sonra, İustinianos ile karısı Theodora'nın özelliklerine geçilir ve Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlamaları sergilenir. Ardından, İustinianos'un hangi yollarla tahta ulaştığından ve Theodora'nın geçmişinin ne kadar bayağı olduğundan söz edilir. Bunu, genel bir bakışla, İmparator İustinianos'un yaptıklarının (yazara göre, insanlıkdışı bir zalimlik ve acımasız bir açgözlülük üstüne kurulu) ve Theodora'nın büyük cinayetlerinin anlatımı izler. İustinianos'la Theodora'nın ortak saltanatında eski senato aristokrasisinin ortadan kalkması ve eski Roma düzeninin dağılıp gitmesi anlatılır. En sonunda da, paraya susamış hükümet tarafından halkın çökertilmesi; yönetimin kurumsallaşmış düzeydeki soygunları; hükümet, ticaret ve sanayinin yozlaşması; ordunun bozulması; kentlerin terk edilişi; adaletin çöküşü, genel hatlarıyla belirtilir.

Günümüzde, Prokopios'un *Gizli Tarih*'in yazarı olduğundan kuşku duyulmamaktadır. Bu satırları, 550'de, batıda Gotlarla yapılan savaş gittikçe daha kötü bir seyre döndüğü sırada yazmıştı. Yurtsever yazarın, başta batıya müdahaleden yana olmasına karşın, Belisarios'un hataları ve düşüncesiz davranışları, batıdaki olaylardan uzaklaşmaya başlayan İustinianos'un kayıtsız tutumu umutlarını kırmıştı. Ülkesinin yıkımına tanık olarak, kuşkusuz yayımlama amacıyla kaydedilmemiş notlarına düş kırıklığını, öfkesini ve kızgınlığını dökmüştü. Bu ilginç kitaptan sınıfsal eğilimleri kolayca anlaşılır. Yazar, İustinianos'a muhalif senato soylularının yanında yer almaktadır. Dolaşısıyla Prokopios, VI. yüzyılın, Tacitus ile başlayan ve *Sezar'lar Tarihi* (*Historia Augusta*) ile ortaya çıkan eski senato geleneğinin koruyucusu son Bizanslı tarihçidir.

Prokopios, saray protokolüne İustinianos ile Theodora tarafından getirilen, senatörleri, aristokrasinin saygınlığını zedeleyen kölece bir seremoniye itaat zorunda bırakan değişikliklere çok kızmaktadır. Eskiden, senatörlerin, imparatorun huzurunda sağ dizlerini bükmekle; senato başkanının ise, elini göğsüne götürüp iyice eğilmekle yetindiklerini belirtir. Ama, artık herkes, İustinianos'un, hatta Theodora'nın önünde yerlere kadar eğilmek, dudaklarını yere yapıştırmak ve son derece mütevazı bir tavırla hükümdarlarının ayakkaabalarını öpmek zorunda bırakılmaktadır. İmparatora, büyük bir saygıyla " efendileri " diye hitap edilmeli, kendisi için de " değersiz kulunuz " denilmelidir. Prokopios, insanlık onurunu aşağılayan kölece şekil şartlarından ve Bizans sarayındaki protokolden nefret etme gücünü göste-

ren (üstelik kendi adına!) son Bizanslı tarihçi olmuştur.

Gizli Tarih, İustinianos'un büyük fetih planlarının kurbanı halk kitlelerinin içler acısı durumunu; imparatorluk yöneticilerinin en iyi temsilcilerinin bile hoşnutsuzluk yaratacak kadar yozlaşmasını, açıkça, kuşkusuz olabildiğince, doğru bir şekilde tasvir etmesi bakımından bugünkü okuyucunun da ilgisini çeker. Kitap, çağı kasıp kavuran sınıf mücadelelerini örten örtüyü kaldırmakla birlikte, doğal olarak Prokopios, hiziplerin birbirleri karşısındaki tutumlarını saptayacak ya da siyasal mücadeleyle ekonomik nedeni arasındaki ilintiyi ortaya koyacak durumda değildir.

Prokopios'un izleyicisi, yukarıda adı geçen, avukat, tarih ve şiir yazarı Agathias oldu. Günümüze ulaşan *İustinianos'un Saltanat Dönemi Hakkında* başlıklı beş ciltlik kitabında, 552-558 arasındaki olayları anlatır. Kelimelerini özenle seçmekle birlikte, söz ettiği olaylar, *Gizli Tarih*'tekileri büyük ölçüde doğrulamaktadır. Suriyeli Evagrius'un *Kilise Tarihi*'nde ise, *patricius* Petros'un (İustinianos'un diplomatı), Nonnos'un, Menandros Protektor'un, ne yazık ki tamamı korunamamış eserlerinden kalma fragmanlarındaki önemli tarihi olaylar nakledilir.

VII. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı büyük bunalım, Bizans tarih yazarlığını yüzyıllar boyu kesintiye uğrattı. Son tarih yazarı, İmparator Maurikios'un egemenlik dönemini (582-602) anlatan, Herakleios'un (610-641) çağdaşı, imparatorun sekreteri ve vali Theophylaktos Simokates'tir. Gibbon'ın isabetli deyişle "ayrıntıda cömert, özde cimri" olan Theophylaktos, her şeye rağmen, VI. yüzyılın son on yıllarının en gerçekçi ve iyi tarihçisi olma niteliğini elde etmiştir.

Kronikçiler ya da diğer deyişle vakanüvisler, tarihçilerden kesin biçimde ayrılırlar. Eserleri daha demokratik okuyucu kesimine seslenir. Bu kez yazarlar, yüksek görevliler değil keşişlerdir; temel amaçları ise, İncil'den sapmadan tarihin genel bir özetini yapmaktır. Bunlar, edebiyat dili yerine günlük dili kullanan, oldukça özensiz, ama ortalama okuyucunun düzeyine uygun bir dille yazan basit derlemecilerdir. kronikçilerde, tarihi olaylar arasında nedensellik bağı kurmak için hiçbir çaba görülmez. Bu olaylardan, sıradan insanın ilgisini çekebilecek, sözgelimi tahıl fiyatlarının yükselmesi; salgın hastalıklar, kuyruklu yıldızlar gibi çeşitli "işaretler"in görünmesini; depremler vb'yi birbiri ardına sıralarlar. Anılan edebiyat türünün ilk temsilcisi, Yunanlılaşmış bir Suriyeli olan Malalas'tır. İustinianos döneminin son yıllarında, günümüze de kalan bir *Evrensel Kronik* yazdı.

Kitap, keşişliğin düzeyine ve ihtiyaçlarına çok başarılı bir şekilde cevap vermekteydi. Daha sonra, Bizans, doğu ve Slav yıllıkları üstünde derin bir etki yarattı.

KAYNAKÇA

DAHN, F., *Procopius von Cäsarea*, Berlin, 1865.

DIEHL, C., *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle*, Paris, 1901 (Rusça çevirisi).

GELZER, M., *Studien zur byzantinische Verwaltung Ägyptens*, Leipzig, 1909.

HEYD, M., *Histoire du commerce du Levant au Moyen âge*, 2 cilt, Leipzig, 1923, c. I.

HOLMES, W.G., *The Age of Justinian and Theodora*, 2 cilt, 2. bas., Londra, 1912.

KRUMBACHER, K., *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum ende des oströmischen reiches (527-1453)*, Münih, 1891, 2. bas. 1897.

MONNIER, H., *Études du droit byzantin, Nouvelles revue historique de droit français et étranger*.

PANÇENKO, B., Prokopios'un Gizli Tarih'i Hakkında, *Vizantiyski Vremennik*, II (1895), 300-316; III (1896), 461-527; IV (1897), 402-451) (Rusça).

NOTLAR

1. Prokopios, *Historia arcana*, XI, 6.
2. A.g.e., s. 64.
3. Prokopios, *De bello persico*, s. 121, yay. J. Haury, Leipzig, 1905, 1906, 1913; Dewing, I, 330-31.
4. *Novellæ*, yay. Schoell - Kroll, Nov. 37, 5.
5. Theophanes, *Khronographia*, yay. C. de Boor, Leipzig, 1883-1887, s. 180, II - 20.
6. J. B. Bury, "The Nika Riot", *Journal of Hellenistic Studies*, 1889, II, s. 39 - 48; Theophanes, *Khronographia*, s. 181-184.
7. Yerebatan Sarayı'nın ve Milion Taşı'nın yanında yer alan Bizans yapısı (ç.n.).
8. Sampson adında bir halk hekimi tarafından kurulan, Ayasofya'nın karşısında, Aya İrini Kilisesi'nin kuzeyinde bulunduğu sanılan Bizans yapısı (ç.n.).
9. Çemberlitaş (ç.n.).
10. Bu kentin Marmara Ereğlisi mi, Karadeniz Ereğlisi mi olduğu metinden anlaşılamıyor (ç.n.).
11. Medeni Hukuk Yasası (ç.n.)
12. *Codex Iustinianus*, I, 14, 12.
13. *Novella*, VIII, *præ*.
14. C. N. Uspenskiy, *Bizans Tarihi Dersleri* (Rusça), Moskova, 1917, s. 98.
15. Theophanes, *Khronographia*, s. 175.
16. A.g.e., s. 484.
17. *Cambridge Mediæval History*, Cambridge, 1929, c. II, s. 426.
18. J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire...*, Londra, c. II, s. 114.
19. Prokopios, *Historia arcana*, XVIII, s. 21.

20. İoannes Malalas, *Khronographia*, Bonn Yay., s. 468.
21. A.y.
22. Prokopios, *De bello gothico*, s. 33. Tarihçinin yazıları için ay. bkz. Slav Kilisesi adına çev. M. Spinka ve G. Downey, Chicago, 1940; B. Rubin, *Prokopios von Kaisereia*, Stuttgart, 1954.
23. Bir tür idari kararname (ç.n.).
24. Agathias, *Historiarum libri...*, IV, 30, s. 134. *Bonner Corpus der byzantinischen Historiker* serisi kapsamında B. G. Niebuhr tarafından yayınlandı (Bonn, 1828). Ayrıntılı bir incelemeyle Rusça çevirisi, M. V. Levçenko tarafından yapıldı: *Agafiy. O carstvovanii Yustiniana*, Moskova - Leningrad, 1953.
25. Menandros Protektor, *Excerpta ex historia*, s. 351-353, yay. B. G. Niebuhr (*Corpus Scriptorum Historiæ Byzantinæ*), Bonn, 1829; yay. C. Müller, *Fragmenta Historicorum Græcorum*, IV, Paris, 1885, s. 220 - 269; yay. C. de Boor, 1903, s. 170 - 221, 442 - 477.
26. Agathias, *Historiarum libri...*, c. II, s. 307.
27. Vergi; para cezası (ç.n.).
28. Prokopios, *Historia arcana*, XXIII, 15.
29. Bir tür " hava " vergisi (ç.n.).
30. İoannes Lydos, *De magistratibus*, s. 264.
31. A.g.e., s. 251.
32. Eski Mısır'da yönetsel birim: Yukarı ve Aşağı Mısır, 20'şer *nome*'ye bölünmüştü (Fr. ç.n.).
33. Agathias, *Historiarum libri...*, s. 307.
34. Utugur ya da Utrigur: Don Nehri'nin ağzında yaşayan Hunlar; Kutugur ya da Kutirgur: Azak Denizi'nin kuzeybatısındaki Hunlar (ç.n.).
35. V.-VI. yüzyıllar arasında Karadeniz bölgesinde yaşamış, birçok Rus tarihçisine göre Slav-öncesi bir halk (ç.n.).
36. Agathias, *Historiarum libri...*, s. 307.
37. *Justiniani Nov. 148, præf.*
38. *The Encyclopedia Britannica*, XIX, s. 434.
39. E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Justinus II und Tiberius Constantinus*, Stuttgart, 1919, s. 2.
40. Yazar tarafından verilen tarihler, batıda genel kabul görmüş olanlara bazen uymamaktadır (Fr. ç.n.).

41. Yaratılışın Altı Günü (ç.n.).
42. Münzeviliğin Tarihi; Lausus adında Romalı bir valiye ithaf edildiğinden bu başlıkla anılır (ç.n.).
43. Priscianus, *Institutionum grammaticum libri*, XVIII; Keil, *Grammatici latini*, c. II, Leipzig, 1856.
44. *Heraklaiada* başlıklı bir *epinikion*'da, yani destanda (Fr. ç.n.).
45. Yunancada, şiirlerini müzikli olarak okuyan şair; Doğu Hıristiyanlarında, X. yüzyıla kadar sözleri de kendisi tarafından yazılan ilahi bestecisi (ç.n.).
46. *Analecta Bollandiana*, XIII, 1894, s. 102; *Bizans Kroniği* (*Vizantiyski Vremennik*), VIII, 1901, s. 435-478.
47. Alın yazısı (ç.n.).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VII. YÜZYILDA BİZANS

VII. yüzyıldaki bunalım ve evrensel imparatorluğun dağılması

İustinianos'u izleyen II. İustinos (565-578), II. İustinos tarafından seçilen Tiberios (578-582), Tiberios'un damadı Maurikios (582-602) gibi imparatorlar, hem mali ve askeri açıdan çökmüş bir devlet örgütü devraldılar; hem de, kuzeyden Avarların, Slavların ve Lombardların, güneyden ise İranlıların güçlü baskılarına maruz kaldılar.

İustinos, sirkte ilk kez halkın önüne çıktığı zaman, halk tarafından "acı bize!" haykırılarıyla karşılandı. İustinos'un, bir an önce, zorunlu borçlanma adı altında toplanan paraları iadesi; vergi vermediği için hapse atılmış borçluları serbest bırakması; vergileri azaltması; İustinianos'un yüklü bir haraç karşılığında İranlılarla, Araplarla, Avarlarla, Hunlarla barış yapma siyasetinden vazgeçmesi gerekiyordu. Yıllık haraç ödemesinin reddi, kaçınılmaz şekilde, komşularla girişilen yıpratıcı savaşların tekrar başlamasına neden oldu.

İustinianos döneminin sonunda, Tuna'nın kuzeyinde, yeni ve korkunç bir düşman belirmişti. Pannonia'da, sürekli savaş halindeki Gennet boyları Lombardlar ve Gepidelerin çarpışmalarına Lombardların müttefiki olarak karışan Avarlar, 567'de Gepidelerin devletini parçaladılar. Slav boylarıyla birlikte hareket ederek, imparatorluğun Tuna cyaletleri için gittikçe açık bir tehdit oluşturmaya başladılar.

Batıda, İustinianos'un Noricum'a yerleştirdiği Lombardlar, 568'de İtalya'yı istila ettiler. Oldukça kısa sürede, Kuzey İtalya'nın büyük bir bölümünü ve Toscana'yı egemenlik altına alıp Güney İtalya'ya indiler. Lombard istilası, İtalya'da nüfuzlu bir kilise scnyörü konumuna gelen papanın yükselmesine ve durumunu sağlamlaştı-

masına bağlı olarak, İtalya'nın Bizans'tan kopuş sürccinin başlangıcını, imparatorluğun siyasal egemenliğinin yavaş yavaş gerilemesini gösterir.

Tiberios döneminde, Bizans hükümeti, savunma savaşının tüm cephelerde başarıyla yürütölmeyeceğini görmüştü. İtalya'da savunma savaşını sürdüürerek, Avarlardan kurtulmak için daha yüklü bir haraç ödemeye razı oldu. Böylece, tüm gücünü, en amansız düşmanı İran üstünde yoğunlaştırma fırsatı buldu. Ama Slavlar, Bizans'ın tasarılarını pek umursamıyorlardı. 577'de, Avarlar Bizans'la resmen barış halindeyken, kalabalık Slav grupları (Menandros'a göre yüz bin kişi kadar) Tuna'yı aştılar, Trakya'ya girip Makedonya ve Tesalya'yı yağmaladılar.

Kaynaklar, bu Slavların imparatorluk topraklarına yerleştiklerini yazmaktadır. Olayların tanığı, Efesli İoannes, 583'te, ilk dalgayı izleyenleri kısaca özetlemektedir: "Slavlar, yolları üstündeki, iki-üç mızrağa sahip çok sayıda küçük kaleyi zapt ettiler; egemenliklerine aldıkları bölgelerde serbestçe yerleşip yayıldılar, tüm sürüleri sahiplendiler; zengin oldular, altın ve gümüş ele geçirdiler; Romalılardan daha iyi savaşmayı öğrendiler." ¹

581'de Maurikios, İranlılarla yirmi yıl süren yorucu savaşı, kendi adamı Hüsrev'i ² tahta oturtarak ve Kafkasya'nın güneyindeki İberya ile İran Ermenistanı'nın büyük kısmını sınırları içine alarak başarılı bir şekilde sonuçlandırdı.

İranlılar, Avarlar ve Slavlarla yürütölen savaşlarla uğraşan Maurikios, İtalya'nın savunmasına yeterince asker ayıramıyordu. Bunun yerine, bolca para akıttığı Frankları, Lombardların üstüne salarak onları yok etmeye çalıştı. Bizanslılarla Frankların ortak saldırısı pek başarılı olmadı, ama Lombardların ilerlemesini durdurdu.

Maurikios döneminde, İtalya'daki Bizans arazilerinde eksarkhlik denilen bir vekillik sistemi kuruldu; yönetimi ise, yönetim ve adalete ilişkin tüm yetkiyi elinde toplayan askeri bir valiye verildi. Daha sonra, bu yönetim örgütü Afrika'yı da kapsadı ve hem sık sık tekrarlanan Berberi akınlarını durdurmak, hem de eyaletlerdeki iç karışıklıkları önlemek amacıyla Afrika Eksarkhlığı oluşturuldu.

Avarlar ve Slavlar, Maurikios döneminde Bizans'ın en ısrarlı düşmanları oldular. Avarları yatıştırmak için, yılda 100.000 *solidus* ödeme sözü vermek gerekti. Ama, bu cömertlik bile, Balkanları, Avarların ve bölgeyi güney yönünde aşan kalabalık Slav boylarının yıkıcı akınlarından koruyamadı. Slavlar, 581'de Trakya'ya hücum ettiler, Selanik çevresinde yerleştiler, Peloponnesos'a kadar uzandılar ve bu

bölgede durdular. Singidinum, Viminacium ve diğer Tuna kaleleri, 583'ten beri Avarlarla Slavların ellerine geçmişti. 587'de Mœsia'da birçok kenti aldılar. 591 yılı, Bizans için bir dönemeç oldu. Maurikios, İran'la barış imzaladığından, Avrupa eyaletlerinin savunmasını önemli ölçüde takviye edecek duruma gelmişti. Zaferlerin ve yenilgilerin birbirini izlediği dursuz duraksız bir savaşa girildi. Avarlar ve Slavlar Selanik'i kuşattılar; başkenti de tehdit ettiler. Ancak zafer, sonunda imparatorların yüzüne güldü ve VII. yüzyılın başında, Tuna sınırlarını yeniden düzenlemeyi başardılar.

601'de, Bizanslı komutan Priskos, önce Viminacium önlerinde, ardından da eski Gepide bölgesinde, Tisia kıyılarında Avarlara karşı büyük zaferler kazandı. 602'de de Bizans orduları, Tuna'nın öte yakasına geçip, Slavları kendi topraklarında cezalandırma amacını güden baskınlar yaptılar.

VII. yüzyılda imparatorluğun askeri durumu biraz düzelmişti. Ama, sınıfların itirazları sürekli arttı ve ordu, *deme*'ler, kent *pleb*'leri, çiftçilerle kölelerin birleşik bir cephede toplanmalarına yol açtı. Bu durum, Maurikios yönetimini deviren 602 hareketi ve VII. yüzyılın ilk yıllarında imparatorluğu sarsan bir iç savaşla sonuçlandı.

Genç İustinos, VI. yüzyılın sonunda tekrar ön plana çıkan senatoya uysalca tabi olmuştu. *Latifundia* sahiplerinin kazandığı önem, İustinos'un, tüm eyaletlerde topraklı aristokrasinin yönetime el koymasını yasalaştıran 569 tarihli *novella*'sı ile vurgulandı. Bu *novella*, yönetici ve eyalet valisi adaylarının belirlenmesini piskoposlarla büyük toprak sahiplerine bırakıyor, imparatora da adayları atama lütfu kalıyordu!

Bu durumun tersine, İustinos hükümeti, "azık" dağıtımında ve Bizans *pleb*'leri için gösteri düzenleme giderlerinde kısıntı yaparak, *deme*'lere karşı uzlaşmaz bir tavra girdi. Kronikçi, 568'de İustinos'un Mavilere, "Sizin için İmparator İustinianos öldü"; Yeşillere ise, "Sizin için İmparator İustinianos her zaman hayattadır" dediğini ve her ikisinin de bu söze göre davrandıklarını yazmaktadır.³

Din konusunda İustinos, nüfuzlu ve bağınaz ruhban sınıfının baskısına boyun eğerek, monofizitlere tekrar işkence yapmaya başladı; uygulamalar, Suriye, Mezopotamya ve Mısır'da ayrılıkçı akımların şiddetlenmesine neden oldu. Kitlelerin hoşnutsuzluğunu göz önüne alan Tiberios ise, aristokrasinin taleplerini frenlemek için, süregelen siyaseti değiştirmek ve *deme*'leri desteklemek konusunda zayıf bir girişimde bulundu; İustinianos'un, başkentte ekmek tayinından yararlananlara koyduğu vergiyi kaldırdı. Ancak, Maurikios hükümeti,

çarkı tersine çevirdi. Hazinesinin içine düştüğü sıkıntıyı gidermek üzere, askerin ödeneği ile Bizans *pleb*'lerine bedava yiyecek dağıtımını kısarak, vergi mekanizmasını tekrar gündeme getirmeyi denedi.

Halkın hükümete karşı tepkisi, taşrada, sık sık ayaklanmalarla, *deme*'lerin şiddet gösterileriyle ve orduda isyanlarla ortaya döküldü. Sözelimi, Nikiu piskoposu İoannes, Mısır'ın bir *nome*'sinde çıkan büyük bir isyanı anlatır. İsyancıların kalabalık silahlı birlikler kurduklarını; İskenderiye'ye taşınan tahıla el koyduklarını; isyanın elebaşlarından İsaakios'un korsanlık da yapıp Kıbrıs'ı vurduğunu bildirir. İsyanı bastırmak için İskenderiye, Mısır ve Nübye garnizonlarını çağırmak gerekmişti. ⁴ Mısırlı yetkililer, bu isyanı bastırmalarının hemen ardından, başka bir *nome*'de Azarias adında birinin çok sayıda köle ve kolonla başlattığı bir alt tabaka hareketini daha ezmek zorunda kalmışlardı. İsyan son derece ciddiye, Azarias'ın üstüne güçlü bir ordu gönderilmesi gerekti. Kuşatmaya alınan isyancılar, teslim olmak yerine açlıktan ölmeyi seçtiler.

Bedava ekmek dağıtımını ve gösterileri kaldırma yoluna giden Maurikios'u cimrilikle suçlayan *deme*'lerin çıkarttıkları karışıklıklar da, hükümet için ciddi bir tehlike unsuruuydu.

588'de Avar akınları Bizans yakınlarına kadar sokulunca, *deme*'ler imparatora karşı ateşli gösteriler yaptılar. 601'de ise bir ayını yayan olarak izlediği sırada imparatorun, öfkeli kalabalık tarafından taşlanmasına ramak kalmıştı.

Ama, en güçlü isyan eğilimleri orduda başgösterdi. Ordu, İustinianos'un ardıllarının yönetiminde, köklü değişikliklere uğradı. Silah altına alma bölgeselleşti ve ordu, hükümetin ihtiyaçlarına ve emrine göre belirli bölgelerden derlenen bir milis gücüne dönüştü. Askerler, kentlerin çevresinde yaşayan küçük toprak sahibi çiftçilerden derleniyordu; sayımları yapılıyor, çağrı durumunda, atları ve silahlarıyla birlikte orduya katılmaları sağlanıyordu. Böylece, askerlerin durumu, yavaş yavaş kırsal kesim halkınıninkine benzemeye başlamıştı. Dolayısıyla, ordudaki gösteri ve isyan hareketleri de değişikliğe uğradı. Hareketler, mesleğe özgü niteliklerini korumakla birlikte, belirli bir toplumsal özellik kazandı. Maurikios hükümeti, yerel halktan derlenmiş bir tür bölgesel ordu oluşturup imparatorluğun savunmasını sağlamaya çalıştı. Aynı zamanda da, bir yürüyüş günü sonunda korunaklı yerlerde konaklama, düşman ülkelerde kışlama vb. gibi eski Roma disiplinini yeniden kurarak ordunun masrafını azaltmaya yöneldi.

Ancak, genel bir öfkenin sardığı ordu, yabancı ve düşman bir

iktidarın baskı amacı taşıyan gerçekdışı yükleri yerine koyduğu reformlara, inatla direniyordu. Sonuçta, isyanlar birbirini kovalamaya başladı. 588'de ordu, İranlılara karşı savaşırken başkaldırdı; komutanı Priskos ile kurmaylarını hemen kaçırmaya zorladı; küfürler savurarak imparatorun heykellerini devirdi. 594'te ve 600'de, kargaşalıklar tekrar patlak verdi. 602'de ise, kaçınılmaz sona ulaştı. Tuna'nın sol yakasında, düşman toprağında kışlama emri, isyana iyi bir fırsat yarattı. *Kenturyon* Phokas'ın komutasındaki ordu, Maurikios'la hesaplaşmak üzere Bizans'a yürüdü. İsyân, başkentteki *deme*'lerden ve halktan tam bir destek gördü. Maurikios, oğulları ve iktidarın en yoğun nefreti toplamış temsilcileri öldürüldü. Ordu ve Bizans *pleb*'lerinin güdümündeki 602 devrimi, büyük toprak sahiplerinin hükümetini yıktı.

Ama, tacını orduya borçlu olan Phokas'ın, tahta çıktığında, senato ve büyük toprak sahipleri ile askeri ve sivil yönetimin bir kısmının aşılması güç muhalefetini göz önüne alması gerekiyordu; dahası, kendisini İran'la yeni bir savaşa sürüklenmiş buldu. Düşmanları, Maurikios'un doğum yeri Kilikia'da, Suriye'de, Filistin'de, Önyasya'da ve Mısır'da iç savaş tohumlarını yeşertmeyi başardılar. İlk planda, Yeşillerle Mavilerin ortaya çıktığı bu iç savaş, sadece bir hanedan mücadelesi değildi; çeşitli toplumsal, dinsel nedenlerden, kabile kavgalarından kaynaklanıyordu ve çok şiddetli geçti. Bizanslı tarihçiler ile vakanüvisler, konuyu açıkça dile getirmekle birlikte, batılı tarihçiler bundan hiç söz etmezler. Theophylaktos Simokates, az daha Roma egemenliğini çökartecek tehlikenin başlıca nedeni olarak hiziplerin mücadelesini gösterir. ⁵ Aziz Demetrios'un mücadelelerinin anlatıcısı, bu savaşı şöyle nakletmektedir: "Hepiniz, anısı şanlı Maurikios'un ardılının saltanatı sırasında, şeytanın, Kilikia'da olduğu gibi Asya'da, Filistin'de, komşu bölgelerde ve başkente kadar tüm doğuda, sevgiyi söndürüp nefreti ateşleyerek nasıl bir toz bulutu kaldırdığını biliyorsunuz. Öfkeyi öyle bir kışkırttı ki, *deme*'ler meydanlarda hemşehrilerinin kanını emmekle yetinmediler, birbirlerinin evlerine de saldırdılar, buldukları herkesi öldüresiye dövdüler ve hiç ceza görmediler. Bu barbarlar hemşehrilerini soydular." ⁶

İmparatorluğun siyasal ve mali baskısına, büyük toprak sahiplerinin doğrudan sömürüsüne karşı ayaklanan halk kitlelerinin devrimci gösterileri, nesnel açıdan, merkezi iktidarı sarsıp zayıflatmak dışında bir sonuç yaratmadı. Bununla birlikte, kitlesel devrimci hareketin, toplumsal yaşamı çıkmazdan kurtarmakta güçsüz kaldığı kanıtlandı. Phokas hükümeti, Bizans aristokrasisiyle, terör estirerek mücadeleye girişmişti; ama halkın çıkarlarını da temsil etmiyordu. Hiç-

bir olumlu programı yoktu; kendisine, halkın durumunu iyileştirme gibi bir amaç edinmemişti. Bu nedenle, *deme*'leri ve kırsal kesim halkını kalıcı şekilde kendi tarafına çekemedi. 602 darbesinin hemen ardından, Bizans ordusunun en ünlü komutanlarından Narses, Phokas'ı imparator olarak tanımayı reddetti ve *bucella*'larına güvenerek Urfa'da isyan bayrağı açtı. Arkasından, başkentte de saray aristokrasisi tarafından örgütlenen ve Mavilerce desteklenen bir başkaldırı patlak verdi. O sırada, henüz Phokas'ı destekleyen Yeşillerin yardımıyla isyan bastırıldı; ama başkentten büyük bir kısmı alevlere gömüldü. Ayrıca, başı, Doğu *Præfectus prætorio*'su, hazine müdürü ile çok sayıda senatörün çektiği, üst düzeydeki görevlilerce tasarlanmış bir komplo açığa çıkartıldı ve sorumluları ortadan kaldırıldı.

Sirk hizipleri arasındaki mücadeleye dönüşen iç savaş, taşraya da sıçradı ve doğuda çok sert bir havaya büründü. Özellikle Suriye'de, kötü muamele kurbanı olan kalabalık sayıdaki Yahudilerle çeşitli görüşlerdeki sapkınlar, öteden beri, hükümete karşı az çok açığa vurulmuş bir düşmanlık besliyorlardı.

Deme'ler arası mücadele, doğunun birçok kentinde toplu Yahudi katliamlarıyla ortaya dökülüyordu; bazı yerlerde ise, kent eşrafı, *deme* hareketlerine hükümet karşıtı bir nitelik kazandırmayı başardılar. Bizanslı vakanüvisler, Phokas'ın birliklerinin, Antakya ve Loadikeia'daki *deme* hareketlerini zalimce bastırdıklarını anlatırlar. Phokas, Yeşillerin kamu görevi almalarını, bilinmeyen nedenlerle yasakladı ve açıkça, Ortodoksluk yandaşı Mavilere döndü. Bu şekilde, imparatorlukta tüm monofizitlerin Yeşillerin tarafına geçmesine yol açtı.

İç savaş, Bizans ordusunu ve yönetim örgütünü çökertti. Phokas, yüksek bir haraçla Avarlardan kurtulduktan sonra, bütün askeri gücünü doğuya yöneltmekle birlikte, İran'ı yenemedi. İranlılar 605'te, sınırındaki stratejik Dara Kalcsı'ni ele geçirdiler. Suriye ve Mezopotamya, İran süvarileri tarafından istila edildi. Süvariler, 609'da Anadolu'yu boydan boya aşp Khalkedonia ve başkent yakınlarına kadar dayandı. Hüsrev'in, Maurikios'un intikamcısı olarak öne atılmasına ve maiyetinde, Maurikios'un oğlu Theodosios'un adını alıp Bizans tahtında hak iddia eden birini de taşımasına bakılırsa, topraklı aristokrasinin beslediği korkunç kinin, bu başarıda belirleyici rol oynaması uzak bir ihtimal sayılmaz.

Sonunda senatörler, ayaklanmayı yönetmek üzere, Afrika *eksarkhos*'u Herakleios'un yardımını sağlayabildiler. 609'da, Afrika ordusunca desteklenen Mısır'daki büyük toprak sahipleri Phokas'a baş-

kaldırdılar; Yeşiller de onlara katıldı. Birliklerin ve hükümet yöneticilerinin direnişi kırıldı; Mısır'daki isyanın başarıya ulaşması, başkent halkını açlıkla karşı karşıya bıraktı. Aynı zamanda, Yeşillerin güçlü desteğini alan Afrika donanması Bizans'a doğru yelken açtı. Phokas, 610'da tahttan indirilip öldürüldü. Senato partisince seçilen Herakleios imparatorluk cüppesini giydi (610-641).⁷

Yeni imparator, saltanatının ilk yıllarında, mutlak hükümdardan çok senato başkanı gibi davrandı. Senato, diplomatik ilişkileri de üstlenmişti. Sözelimi, elçiler, İran şahı ile imparator yerine senato adına konuşuyorlardı. Phokas'ın terör rejimi altında iyice ezilen topraklı aristokrasi gücünü yeniden kazandı. Ama, halk kitlelerinin yeni hükümete beslediği gizli düşmanlık nedeniyle, VII. yüzyıl başında devlet örgütüne vurulan ağır darbenin sonuçlarını (yönetimdeki köhnemişlik, hazinenin tükenişi, Asya ve Balkanlardaki geniş toprakların İran'ın, Avarlarla Slavların eline geçişi) ortadan kaldırması zaman aldı. İranlılar, Bizans'tan parça parça toprak kopartmaya devam ediyorlardı; *pleb* sınıfı, özellikle Yahudiler, İranlılara kurtarıcı gözüyle bakıyorlardı ve seve seve İran egemenliğine girdiler. İranlılar, 611'de Antakya'yı, 613'te Şam'ı, 619'da da Mısır'ı aldılar. Başkente Mısır'dan buğday gelmeyince hükümet, yoksul kesime bedava ekmek dağıtımını kaldırdı ve bu durum, halkı kıtlık ve salgınların pençesine düşürdü.

İmparatorluk, batıda da ciddi toprak kayıplarına uğradı. İspanya'da, hâlâ egemenliğinde bulunan kentlerin önemli bir kısmı Vizigotlara teslim oldu; İtalya'da, Lombardlar Ligurya'yı aldılar; Balkan Yarımadası'nda ise, Tuna Nehri ile Balkan Dağları arasında kalan geniş topraklar, uzun süreden beri bölgede yerleşmiş olan Slavların elindeydi. Sonraki bilgiler, Slavların ve Hırvatların tarihsel bölgelerine yerleşmelerini Herakleios dönemine dayandırmaktadır. Bizans, Dalmaçya'nın kıyı kentlerinde tutunmakta da zorlanıyordu.

Durum, öylesine umutsuz görünüyordu ki, Herakleios başkenti Kartaca'ya taşımayı önerdi. Ama, yaklaşan tehlike, yönetici sınıfları hükümetin çevresinde birleştirdi. Kilise olağanüstü hazinesinden vazgeçmek ve bunu, geçici olarak devletin emrine vermek zorunda kaldı. Bu kaynakla, ordu yeniden düzenlendi ve Gürcüler, Ermeniler, Lazlar, Abhazlar ve Hazarlarla ittifaklar yapıldı. Herakleios, Transkafkasya'nın Bizans ordusuna insan kaynağı sağlama-daki önemini anlamıştı. Gerçekten de, Ermeniler, Lazlar ve diğer halklar, yorgun Anadolu'dan daha çok sayıda asker çıkartıyorlardı. Transkafkasya'dan gelen katkının, Herakleios'un ordusunun hem

çatısını hem de kadrolarını oluşturduğu söylenebilir.

Yöneticiler ve ruhban sınıfı, “İsa’nın düşmanları”na karşı kitleleri kışkırtmak yolundaki dinsel bağnazlık çabalarını iki kat arttırdılar. 622’de tekrar başlayan İran savaşı, Önasya, Ermenistan, Lazika, Azerbaycan ve Suriye’yi yakıp yıktı. Savaşın doruk noktası, iki tarafın da ataklığını en yüksek düzeye çıkarttığı 622 yılı oldu. Hazarların desteğini alan Herakleios, Lazika’da İran’a son darbeyi vurmaya hazırlanırken, Hüsrev’in ordusu, Avar kağanıyla birlikte İstanbul’u kuşattı. Ama, Avarların Bizans kuşatması gerçek bir başarısızlıkla sonuçlandı. O sırada Herakleios, 627’de antik Ninova harabelerine yakın bir mevkiye düşman ordusunu dağıtmayı ve İran sarayında, Hüsrev’in ölümüne yol açan bir devrim kışkırtmayı başardı. İran, artık altından kalkılması imkânsız bir yıkıma uğramıştı. Yeni İran yönetimi, fetihlerinden vazgeçmek ve 630’da, Urfa’dan İskenderiye’ye kadar işgali altında bulunan topraklardan çekilmek zorunda kaldı.

Ancak, VII. yüzyıldaki Bizans, içteki çürüme sürecini ya da doğu eyaletlerinin özgürlüğüne kavuşmasını ve imparatorluktan kopmasını artık engelleyecek güçte değildi. Batının, imparatorluğun yıkıntıları üstünde kendi krallıklarını kuran barbarlar tarafından istilas, Batı Roma’nın sonunu getirmişti; doğuda da, aynı rolü, Bizans’ın doğu eyaletlerinin Araplarca fethi oynadı.

Mezopotamya, Suriye ve Filistin, İran savaşında çok büyük sıkıntılara maruz kalmıştı; üstlendikleri ağır vergi yükünün geçici bir süre hafifletilmesine ihtiyaçları vardı. Ama kilise, hükümete verdiği borcun hemen ödenmesini talep ediyor; hükümet de borcunu bir an önce ödemek istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için İranlılardan alınan ganimet yetmedi; savaşlarla harabeye dönmüş doğu eyaletlerinin soluklanma fırsatı bulamamış zavallı sakinlerinin, vergiyle de ezilmesi gerekti.

Doğu eyaletlerinde yeniden kurulan Bizans yönetimi, İran istilas sırasında Bizans’a tavır alanları cezalandırmakta gecikmedi. Urfa’da, Kudüs’te, Celile’de çok sayıda Yahudi, davranışlarının ceremesini canıyla ödedi. Yahudiler, din değiştirmelerini zorunlu kılan bir emir çıkartılınca, kitleler halinde Arabistan’a geçtiler. Herakleios yönetimi, devletin monofizit doğuyla anlaşmazlık nedenlerini ortadan kaldırmakta yarar olduğunu görmüştü. Herakleios, yeni bir çözüm yolu bularak, öncellerine ciddi dertler açan Ortodoksluk sapkınlıklarını tekrar kazanmaya çalıştı. Söz konusu olan, Khalkedon Konsilî’nin aldığı kararlara dokunmadan monofizitlere bazı ödünler vermektir. 638’de, monotelist doktrini (*Ekthesis*) açıklayan bir impara-

torluk fermanı çıkartıldı. Bu iman bildirisi, İsa'nın kişiliğinde toplanmış iki doğaya ek olarak, monofizit tezi bir ölçüde aşan "tek bir irade"yi kabul ediyordu. Ancak, bu da önceki girişimlere benzedi. Haksız vergi baskısı altındaki doğu eyaletleri halkı, imparatorluğa karşı düşmanlığını sürdürdü. Sonradan, bu birliği zorla sağlamak için yapılanlar ise, düşmanlığı arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Ayrıca, ferman batıda, İtalya'da ve Afrika'da, bağnaz keşişlerce kışkırtılan ve sonunda, 640'ta papa IV. İoannes'in monotelizmi sapkınlıkla suçlamasına kadar varan şiddetli protestolara neden oldu. Ayrıca, bu yatıştırma girişiminin gecikmiş olduğu da saptandı. Doğu eyaletlerindeki halkın imparatorluğa karşı öfkesi, Muhammed ile halifeleri döneminde birliğini gerçekleştirmiş Araplardan güçlü bir destek buldu.

Herakleios, var gücüyle Mezopotamya'da ve Suriye'de kilise birliğini oluşturmaya çalışırken, Şam'ın güneyindeki Bostra Kalesi, 643'te, Filistin *duks*'u Sergios'un da yaşamını yitirdiği bir savaşın sonunda Arapların eline geçti. Bir vakanüvisin yazdıklarına göre, Sergios'un ölümü hem Kaisarieh'te hem de diğer kentlerde büyük sevinç gösterileriyle karşılandı.

Aynı yıl Araplar, imparatorun kardeşi Theodoros'u yendiler ve 635'te, Suriye'nin önemli bir kentini, Şam'ı aldılar. 636'da Bizans yönetimi, savaşabilecek durumdaki tüm birliklerini Suriye'de topladı. Bizans ordusu, Araplarla giriştiği Yarmuk Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğradı. Bu savaşın sonucu Suriye, Filistin ve Mısır'ın kaderini de belirledi. Yahudilerle Samiriyelilerin yanı sıra, monofizit halk da Arapları kurtarıcı olarak karşıladı. Din konusundaki engin hoşgörüler; İslamiyet'e geçme halinde bazı muafiyetleri de içeren vergi sisteminin basitleştirilmesi, dolayısıyla, yükümlülüklerin azaltılması, Araplara birçok kentin kapılarını açtı ve kırsal kesim halkının takdirini kazanmalarına neden oldu. Arap fetihleri, tarım alanında da büyük değişiklikler yarattı. *Latifundia* sahipleri, fatihlere boyun eğmeye dayanamıyorlar; topraklarını, Bizans yönetimiyle birlikte terk ediyorlardı. Bu aristokratların arazilerini kolonlar hemen paylaşıyorlardı. Halkın tutumu, Arapların işini kolaylaştırdı. 637'de Kudüs ve Filistin'i, 638'de doğunun merkezi Antakya'yı, Mezopotamya'yı, Osroene'yı, 641-642'de de Mısır'ı ele geçirdiler.

Arap istilasası sırasında Mısır'ın savunma sistemini papirüslerden öğrenmekteyiz. Her kent bölgesinin, daha çok askeri güvenlik görevlisi niteliğinde, bölgeden toplanmış üç-dört yüz kişilik bir askeri garnizonu (*numeri*) vardı. Yönetimin vergi ve tahıl toplamasına

yardım ediyor, ancak, dış düşmanla pek ender olarak savaşıyordu. Hem kilisenin hem sivil iktidarın başı, patrik Kyros'tu. Kilise birliğini şiddet yoluyla sağlamaya çalışması, halkın Bizans'a duyduğu öfkenin daha da artmasına neden oluyordu. Bundan sonra, yerli halkın kitleler halinde Arapların tarafına geçmesine ve imparatorluk askerlerinin konaklama yerlerini Araplara göstermesine şaşmamak gerekir. Böylece, Bizans'a karşı tüm vergilerini ödemiş oldular ve ellerine geçen tüm Bizans askerlerini öldürdüler.⁸

İskenderiye'nin zaptından ve Arap iktidarının güçlenmesinden sonra, çok sayıda Kopt Hristiyanlıktan döndü. Kaynaklar, manastırlarını terk ederek Müslüman ordusuna katılan ve Hristiyanlarla savaşan keşişlerden söz etmektedir. Suriye ve Filistin gibi, Mısır da Arap egemenliğini seçmişti. Dolayısıyla Bizans hükümeti, sadece Araplarla değil, kendi uyruklarıyla da savaşmak zorunda kaldı. Bazı eyaletlerde, Bizans aristokrasisi de merkezi iktidara karşı ayaklandı. Araplarla yapılan Yarmuk Savaşı'nın arifesinde, Bizans ordusunun temel gücünü oluşturan Bardanios ordusu, Herakleios'a karşı çıktı ve kendi komutanını imparator ilan etti.

Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Balkan Yarımadası'nın büyük bir kısmını kaybeden Bizans, VII. yüzyıl ortalarına doğru, şurada burada, sürekli düşman tehdidi altındaki birkaç toprak parçasından oluşuyordu. Elinde kalan bölgelerin en önemlileri ve en kalabalıkları, imparatorluğun temeli niteliğindeki Anadolu, İstanbul ve Trakya'ydı. Hemen yanında, Balkan Yarımadası'nın, devlet açısından resmen Bizans egemenliğinde sayılan, gerçekteyse Slavlar tarafından işgal edilmiş geniş toprakları uzanıyordu. Kıyıda ise, sadece birkaç destek noktasına sahipti. Bizans yönetimi, Epeiros ve Trakya'yı da kapsamak üzere, Yunanistan'daki egemenliğini nispeten daha sağlam bir şekilde sürdürüyordu. VII. yüzyılda Slavlar, daha o çağda yarımadanın yerleşik halkı konumunu kazanmışlardı. Slav dışı yerli halklar (İlliryalılar, Trakyalılar, Yunanlılar), Slavların itmesiyle dağlara ya da Adriyatik ve Ege kıyılarındaki müstahkem mevkilere sığınmışlardı. Kendi şeflerinin önderliğinde küçük boylara bölünen Slavlar, klanlar halinde yaşıyorlardı. VII. yüzyılın altmışlı yıllarında, Sardica, Philippopolis, Edirne gibi eski büyük kentlerin Avarlar tarafından harabeye çevrildiği sırada, başkente komşu Mesembria ve Karadeniz'deki Yunan pentapolisinin öteki merkezleri sınır kentleri sayılıyordu. Batıda ise, İtalya'da birkaç bölge (Güney İtalya ile Sicilya, Ravenna ile komşu pentapolis kentleri, Venedik siteleri), Lombard fetihleri yüzünden birbirinden kopmuş olmakla birlikte, henüz

imparatorluğun egemenliği altındaydı. Ama, bu topraklar sürekli Lombard tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Üçüncü grup ise, Afrika ile Sardinya ve Korsika'yı kapsıyordu. Sözkonusu topraklar arasında Anadolu ve İstanbul, tehlikeye en açık bölgelerdi.

Herakleios, tahtı iki oğluna (ilk evliliğinden olan Konstantinos ile ikinci evliliğinden olan Heraklonas) bırakarak 641'de öldü. İmparatorluğu, Herakleios'un dul eşi Martina'nın gözetiminde, birlikte yöneteceklerdi. Ama, ortak imparator Konstantinos 9 Mayıs 641'de öldü; ölümünden Martina sorumlu tutuldu. Aynı yılın ekim ayında, Anadolu birlikleri Martina ve oğluna başkaldırdılar. Khalkedonia'ya gelerek, Konstantinos'un genç yaştaki oğlunun II. Konstans adıyla tahta ortak edilmesini sağladılar. 642 yılının başında düzenlenen bir komployla Martina ile oğlunun iktidarı son buldu; Martina'nın dili, Heraklonas'ın ise burnu kesildi. 11 yaşındaki II. Konstans, senatonun vesayeti altında tahta çıktı. Bu dönemde, Arap tehlikesi, hiç olmadığı kadar ülkeyi tehdit ediyordu.

Batiya doğru ilerleyişlerini sürdüren Araplar, Kyrenaika ve Tripolis'i zapt ederek 647'da Afrika Eyaleti'ne girdiler. *Eksarkhos* Gregorios, Sufetula yakınındaki bir çarpışmada öldü; bu, yakın bir gelecekte tüm Kuzey Afrika'nın elden çıkacağı anlamına geliyordu. Asya'daki durum da vahimdi. Suriye'nin, Halife Osman'dan filo kurma iznini almış cesur Arap valisi Muaviye, 649'da Kıbrıs'a hücum etti; 650'de Aradus'u, 645'te de Rodos'u aldı. Karada ise, Müslüman akınları Tiflis'e kadar uzandı (651). Araplar, Doğu Anadolu'nun bazı bölgeleri ile Ermenistan'ın büyük bir kısmını fethettiler; bir Ermeni beyinin Bizans'a isyanı, buradaki başarılarını kolaylaştırmıştı.

Konstans, Muaviye'nin İstanbul'a denizden saldırmak üzere hazırlık yaptığını öğrenince, Bizans donanmasının başına geçti ve düşmanın üstüne yürüdü. Taraflar, Lykia kıyılarında karşılaştı. Şiddetli bir çatışma oldu; Bizanslılar yenildiler; Konstans güçlkle kaçabildi. Ama zafer, Araplara pahalıya patlamıştı ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Buna rağmen Muaviye, Anadolu'da Kappadokia'yı yakıp yıktı. O sırada Halife Osman'ın ölümü ve bu nedenle de Araplar arasında iktidar mücadelesinin başlaması, Bizans'a soluklanma fırsatı verdi.

Konstans, bu aralıktan, imparatorluğun Balkanlardaki durumunu sağlamlaştırmakta yararlandı. 657-58'de Trakya'ya düzenlenen bir seferde, Slavları haraca bağlayarak imparatorluğa asker vermelelerini sağladı. 662'de İtalya seferine çıktı; buradaki toprakların geleceği, çocukluğu sırasında tehlikeye düşmüştü.

Monotelist siyaset, Bizans'ta ciddi kaygılar yaratmıştı. Tüm batı, Bizans yönetiminin sapkın dogmalarına karşı papayla güç birliğine girmişti. Bu din tartışmaları, bazı batı eyaletlerinde isyana yol açmıştı. *Cartularius* Mauritius Roma'da, 642'de bir isyan başlattı ve imparatorluğunu ilan etti. Onu, 646'da Afrika *eksarkhos*'u Gregorios izledi. Çaresiz kalan Konstans kavgalara son vermek üzere 648'de, monotelizm konusundaki tartışmaların noktalanması doğrultusunda *Typos* diye anılan bir ferman çıkarttı. İmparatorluk fermanı, papa I. Martinus tarafından 649'da açıkça kınandı; ertesi yıl, *eksarkhos* Olympos, kendisini İtalya imparatoru ilan etti. Ancak, Araplarla savaşırken ölmesi, bu taht tecavüzünü ortadan kaldırdı. Bizanslılarca vatan hainliğiyle suçlanan papa Martinus yakalanıp Khersonesos'a sürgüne yollandı.

İtalya'da bir süre daha kalan Konstans, batıdaki düzeni tekrar kurmaya, yarımadayı tahta daha çok bağlamaya ve batı eyaletlerini gittikçe gelişen Arap tehlikesinden savunmaya çalıştı. Benevento Dukalığı'ndan birkaç kenti geri aldı; Napoli ve Roma'da geçici bir süre konakladıktan sonra Siracusa'da yerleşti. İtalya'daki doğu garnizonlarını takviye etti, Afrika'da imparatorluk iktidarını yeniden kurup savunmayı örgütledi. Ama, bu sırada doğu bölgeleri, Calabria, Sicilya, Sardinya ve Afrika, haksız vergilerin de eklendiği ağır bir mali yük altındaydı. Genel hoşnutsuzluk bir komployla sonuçlandı. Konstans 668'de, Siracusa'da düzenlenen bir suikastta öldü.

Oğlu, IV. Konstantinos Pogonatos, babası tarafından izlenen siyasetten vazgeçti; batıya karşı diplomasi seçeneğini kullanarak tüm gücünü doğuda yoğunlaştırdı. Böylece, Roma'yla uzlaştı ve tehlikeli bir seyre dönen ayrılıkçılığı sona erdirdi. Yeni imparator, iktidarının başlarında çok ciddi bir durumla karşı karşıya kaldı. Sicilya'da Konstans'ın ölümünü yeni bir taht gaspı olayı izledi. Doğuda, Ermeni *strategos*'u ayaklandı ve Arapları yardıma çağırdı. Muaviye tarafından kurulan halifeler hanedanının (Emevi) güçlenmesinden sonra, Araplar Asya'da ve Afrika'da Bizans İmparatorluğu ile tekrar amansız bir mücadeleye giriştiler.

Muaviye, İstanbul'a da saldırdı. 673'te, çok sayıda gemiden oluşan Arap donanması başkent önlerinde belirdi ve nisan-eylül arasında, limana ulaşmak üzere bir geçit açmaya çalıştı. Araplar, tam beş yıl boyunca uğraştılar. Ama gerçekte, imparatorluk başkenti üç tarafı denizle kuşatılmış bir kaleydi ve Bizans'ın askeri tekniği Araplarınkinden üstündü. Bu nedenle, Arapların çabası başarısızlıkla sonuçlandı. İstanbul kuşatması sırasında Anadolu'da zapt ettikleri kentler-

den çekilmek zorunda kaldılar. Borular ya da küçük el bombaları yardımıyla uzak mesafelere fırlatılan barut benzeri, kolay tutuşucu bir madde olan Rum ateşinin ¹⁰ bulunması bu çağa mal edilir. Suyun söndürmediği ateş düşman gemilerini yakıyordu. Araplar, karada da başarıya ulaşamadılar. O sırada Suriye’de, Lübnan Dağı’na sığınan ve Bizans’ı destekleyen Merdailer, ¹¹ halifelikte büyük endişe yaratıyordu. Bu durum üstüne Muaviye, bedeli, Bizans İmparatorluğu’na küçük bir haraç ödemek olan otuz yıllık bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Kıbrıs, Ermenistan, İbery ve Arnavutluk gibi tartışmalı bölgeler, Araplarla Bizanslıların kondominiumu ¹² altında, gelirleri paylaşılacak topraklar olarak kabul edildi. Konstantinos’un Araplara karşı kazandığı zaferler, imparatorluktaki (özellikle batıda) otoritesini güçlendirdi. İmparatorluğun derlenip toparlanması çabasını, dinsel barışın tekrar sağlanmasıyla tamamladı. 680’de toplanan VI. Kiliselerarası Konsil, monotelist sapkınlığı mahkûm etti ve papalıkla yeni bir uzlaşmaya vararak ayrılıkçılığı noktaladı.

Ancak Bizans, Balkanlarda başka bir tehditle karşılaştı. Tuna Deltası’nda ortaya çıkan Bulgarlar, 679’da IV. Konstantinos’u bozguna uğrattılar. Bu yenilginin ardından Bizans, Tuna Nehri ile Balkan Sıradağları arasındaki toprakları, resmen Bulgarlara bırakmak zorunda kaldı. Daha sonra, Bulgarların, Slav boylarının Doğu Balkan grubuyla entegrasyonu, Bulgar devletinin temelini atmış ve Bizans’ın Balkanlardaki konumunu daha da güçleştirmiştir.

VII. yüzyılda Bizans’ın etnik ve toplumsal yapısının değişmesi

Bizans, VII. yüzyılda geçirdiği ciddi sarsıntılar sonucunda çökmedi; ama, bu bunalımları yaşarken kökten değişikliklere uğradı. Evrensel bir imparatorluk olmaktan çıktı; hem etnik hem de toplumsal yapısında yeni unsurlar sergileyen doğulu bir Yunan devleti niteliğine büründü.

Batıda, İspanya’daki topraklar yitirilmişti; Afrika’dakiler ise yitirmek üzereydi. İtalya, Bizans’tan her geçen gün biraz daha uzaklaşıyordu. Doğuda Mısır, Suriye ve Mezopotamya’nın kaybı; Avrupa eyaletlerinin Slavlaşması; Anadolu’nun, Bizans’ın daha sonraki tarihinde baskın bir rol oynamasını gerektirdi. Böylece Anadolu, imparatorluğun temeli olma görevini üstlendi. Bu durum, tüm devlet örgütünün Yunanlılaşması sonucunu doğurdu. O çağa kadar saray, hukuk, adalet, yönetim ve ordu dili Latinceydi; ancak VII. yüzyılda kök-

ten bir değişikliklerle karşılaşmaktayız. Latince, kesin şekilde ve her yerde yerini Yunancaya bıraktı.

Avarların, Slavların ve Bulgarların Avrupa'daki, İranlılarla Bulgarların Asya'daki sürekli akınları, imparatorluğun etnik yapısında önemli değişikliklere yol açtı. Yönetim çarkının işleyişini bozan barbar istilaları, ekilmeyen toprakların değerini sık sık düşürüyor ve genellikle, büyük toprak mülkiyetine ciddi ölçüde zarar veriyordu.

Son olarak, kısa süre önce Frankların, Bulgarların ve diğer Germen boylarının Batı Avrupa'ya yerleşmelerinin sonucunda görüldüğü gibi, Slavların, Ermenilerin, Merdailerin imparatorluk sınırları içindeki kitlesel yerleşmeleri, küçük toprak mülkiyeti ile özgür çiftçilerin önemini arttırdı. Slavlar, kitleler halinde imparatorluğun Avrupa topraklarını işgal etmişlerdi. Sayıları, Anadolu'da bile on, hatta yüz binleri buluyordu; kısacası, sayıca batıdaki Germen boylarından aşağı kalmıyorlardı.

VII. yüzyılın ikinci yarısında, Bizans yönetimi, Balkan eyaletlerini, öncelikle de başkente komşu Trakya ve Makedonya'yı istila etmiş Slavları egemenliğine almak için var gücünü kullandı; bunu gerçekleştirmek için de, Araplarla mücadelede ortaya çıkan en kısa duraklamayı bile değerlendirdi. Yine böyle bir fırsatta, Konstans'ın birlikleri Trakya'yı yarıp geçtiler ve Slavları haraca bağlayıp orduya asker vermeye zorladılar. 689'da, II. İustinianos (685-695, 705-711), başkentle Selanik arasındaki bölgeyi egemenliğine almak üzere yeni bir sefer düzenledi ve bu sırada pek çok Slav boyunu Bizans'a tabi kıldı.

Bizans yönetimi, bunun dışında, barbar akınlarının nüfusta yarattığı boşlukları, büyük ölçüde iç kolonizasyon yöntemiyle doldurmaya çalıştı. Yıkıma uğramış bölgelere, savaşta yenilmiş ya da Bizans egemenliğini kabul etmiş yerlerde kalabalık sayıda yabancı yerleştirdi. II. İustinianos da mağlup Slavları, bu siyaset uyarınca Anadolu'ya yerleştirmişti. Sayıları o kadar fazlaydı ki, çağdaş kaynakların belirttiğine göre, bu Slavlardan 30.000 kişilik bir ordu kurmuştu. 688'de, Araplara boyun eğmeyi reddeden Merdailer de imparatorluk sınırlarına alındılar. Aileleriyle birlikte 12.000 savaşçı Anadolu'ya, Peloponnesos'a ve Epeiros'a gönderildi. Bu iç kolonizasyon VIII. yüzyılda da sürdü. Bir çağdaşın tanıklığına göre, 762'de, 208.000 kişilik bir Slav topluluğu, gönüllü olarak Anadolu'ya yerleşti.¹³

Sözkonusu etnik değişiklikler, VII. yüzyılın kırsal yaşamında büyük bir karışıklığa yol açtı. VI. yüzyıldan beri süregelen bu durumun sonuçları, ancak VIII. yüzyılda görüldü. Kırsal yaşamdaki deği-

şimler, ifadesini özgür köy komünlerinin, küçük köylü mülkiyetinin gelişmesinde ve çiftçilerin yer değiştirme özgürlüğünün yeniden ortaya çıkmasında buldu. Artık egemen sınıf, eski yöntemlerle köylü sömürüsünü sürdürecektir güçte değildi. Bu nedenle de, VIII. yüzyıldaki *Çiftçi Yasası*'nda kolonluk, çiftçilerin malikâneye bağlılığı, büyük toprak sahiplerinin *patronium*'una ilişkin hiçbir kayıt bulamıyoruz. *Çiftçi Yasası*, sahip olduğu tarlaları ekip biçen, ancak malikâneye bağlı olmayan ve özgürce yer değiştirme hakkını kullanan çiftçi köylülerin varlığını kanıtlamaktadır.

Bir köylü, kiraladığı tarlayı yükümlülüklerini yerine getirmeden terk ederse, toprak sahibine, sadece doğan zararı ödemek zorundaydı. İşletmecinin, büyük toprak sahibine, ürünün bir kısmını vermesi gerekiyordu. Ama *Çiftçi Yasası*'nda ortaya çıkan durumun başlıca özelliği, Bizans kırsalında komün ve ortak toprak mülkiyeti sayısındaki artıştır. V. yüzyılda Batı Avrupa'daki gibi, ancak bir asır gecikmeyle ve daha küçük oranda, Bizans toprağını işgal eden barbarlar, kendileriyle birlikte "... köy komünleri şeklinde yerleşik düzenin kalıntısı"nı getirdiler "ve bununla, Ortaçağ'ın en zalim toprak köleliği döneminde ezilen sınıfa, ne İlkçağ kölelerinin ne de şimdiki proleterlerin hazır bulabildikleri bir toprak birimi ile savunma olanakları verdiler..."¹⁴

Küçük toprak mülkiyeti, yeniden doğuş sürecindeki komün sistemi uyarınca belirli bir kalıcılığa kavuştu. Köylü mülkiyetiyle sömürücü büyük toprak mülkiyeti arasında orta yol olan komün, büyük toprak sahibinin zorbalık gücünü zayıflatıyor ve bu şekilde, bireysel küçük toprak mülkiyetinin gelişme olanağını güvenceye alıyordu. *Latifundia*'lar çevresinde toplanmış kolonların arasında bir bağ yoktu; ama, barbarlar tarafından Bizans'a taşınan komün, yasaya aykırı her tür sömürüye karşı, belirli bir ölçüde direnme ve savunmayı sağlayan bir örgütlenme çekirdeği oluşturuyordu.

Ancak, yeni özgür köylülük, ilk dönemlerinden itibaren, sözgelimi Frankların Kavimler Göçü'nden sonra karşılaştıklarından daha güç bir durum içindeydi. Ortaçağ batısına göre, Bizans'ta daha yüksek oranda yararlanılan köle işgücüyle rekabet etmek zorundaydı. Ayrıca, Bizans yönetimi, VII. yüzyılın ikinci yarısındaki sürekli düşman akınları nedeniyle, Franklarınkinden çok daha yoğun bir çalışma içindeydi. Halkın üstüne öyle ağır vergiler ve yükümlülükler bindirilmiştir ki, ünlü Rus Bizansbilim uzmanı Vasilyevski, Bizans devlet dairelerinin ustalığına ya da iyi niyetli halkın tahammülüne karşı sadece hayranlığını belirtebilmiştir. Yeni Bizans uyruklarının daha

VII. yüzyılda, kendilerini sistemli şekilde soyan hükümetten ayrılmaya çalışmalarına şaşmamak gerekir. Slav birliklerinin, sık sık Bizans ordusunu terk edip Araplara geçmesi (sözgelimi 665'te ve 692'de), bu durumun kanıtıdır.

Bizans'ta Slav yerleşmelerine bağlı olarak, kalabalık bir özgür köylü sınıfının ortaya çıkması, komünün ve komün mülkiyetinin geniş bir yaygınlık kazanması, imparatorluğun geleceği üstünde önemli bir etki yapmıştır. Bu durum, Bizans devletinin iki temel ihtiyacını giderir: vergi toplama ve kara ordusuna asker bulma. Kırsal kesimdeki küçük toprak mülkiyeti, yüzyıllar boyu, neredeyse sürekli denilebilecek şekilde, bazen aynı anda iki-üç cephede savaştacak Bizans'a, bundan böyle efendilerin *latifundia*'larını değil, kendi topraklarını korumak için imparatorluk sınırlarını canla başla savunan mükemmel askerler verir.

Bu etkenler göz önüne alınmazsa, Bizans'ın VII. yüzyıldaki korkunç yenilgilerin ardından, VIII. ve daha sonraki yüzyıllarda gösterdiği umulmadık istikrarlı gidişi anlamak imkânsızdır.

Kırsal ekonomideki derin değişimler ve Bizans'ın varlığını sarsan tehlikeler, hükümeti, imparatorluğun bölgesel, askeri ve sivil yönetiminde reforma zorladı. Bizans, Diocletianus ve Constantinus reformlarıyla gerçekleştirilen bölge düzenlemesini VI. yüzyıla kadar sürdürmüştü. Ancak hükümet, VI. yüzyıldan itibaren, bazı eyaletlerde askeri ve sivil yönetimi aynı kişide toplama gereği duydu. VII. yüzyılda imparatorluğun askeri dengesizliği, hükümeti, hemen her yerde olağanüstü tedbirler almaya ve sivil otoriteyi askeri komutanlara bağlamaya yöneltti. Bundan da, imparatorluğun, *thema* adı verilen yeni askeri ve sivil yönetim örgütü doğmaya başladı. Terim, başlangıçta kolorduyu tanımlıyordu; daha sonra bir kolordunun işgali altındaki bölgeyi belirtmekte kullanıldı. Bu bağlamda imparatorluğun yedi büyük askeri birime bölünmesi, 687'de VI. Kiliselerarası Konsil nedeniyle II. İustinianos'un papaya yazdığı mektupta bildirilmiştir.

Eyaletlerin eski sivil örgütü de VII. yüzyıl sonuna dek askeri örgütlerle birlikte varlığını korudu. Bu tarihte, devrini tamamlamış, hantal bürokrasi çarkını tasfiye etme ve görevlerini askeri otoritelere devretme kararı verildi. Bu askeri yönetimler (*thema*'lar), eski bölge düzenlemesinin yerini aldı ve genişletilmiş eyaletlere dönüştü. *Thema*, başta *optimates*, *bukellar thema*'sı gibi, o bölgede bulunan askeri birliğin adıyla anılıyordu. *Thema*'nın başında, genellikle *patrikios* unvanı taşıyan, memurlardan oluşmuş bir kurmay kadrosuyla çevrili

strategos bulunuyordu. *Thema*'nın en üst düzeydeki sivil memurları, levazım hizmetlerini yöneten kurmay başkanı niteliğindeki *khartularios* ile aynı zamanda bölge yargıcı da olan iç işlerinden sorumlu genel sekreter, *protonotarios* idi. *Thema*'lar, *turmarkhos* denilen bir başkanın yönettiği *turma*'lara, bu birimler de birkaç *banda*'ya bölünüyordu.

Thema örgütlenmesi, gelişimini X. yüzyılda tamamladı. *Thema*'ların asker gücü, hizmet süresi ile silahlı sayısı, tahsis edilen toprağın büyüklüğüne göre değişen ve babadan oğula miras yoluyla aktarılan askeri bir kasttan oluşmaktaydı. Bir süvarinin (*stratiotes*) masrafını karşılamak için beş, en az dört libre altın değerindeki bir parsel yeterli sayılıyordu. Bir denizciye verilen toprak, üç libre altın olarak hesaplanıyor ve baba ölünce oğluna kalıyordu. Boş araziler ise, isteyene dağıtılıyor ya da bu topraklara savaş tutsakları yerleştiriliyordu. *Stratiotes*'ler, malla yerine getirilen yükümlülüklerden, taşımacılık, yol inşaatı vb. gibi işlerden muaf tutuluyorlardı. İşgüçlerine gerek duyulduğunda ise bedeli ödeniyordu. Ancak, imparatorluğun diğer uyrukları gibi toprak vergisi veriyorlardı. Bu durum onları, Bizans mali rejiminin yol açtığı sefaletle karşı karşıya getiriyordu. Rolü, özellikle savunmaya yönelik olan *thema* birliklerinin dışında, ordu, genellikle Bithynia ve Trakya'da konaklayan, seferlerinde imparatora eşlik eden süvari alaylarını da kapsamaktaydı.

Kara ordusuyla aynı zamanda, deniz kuvvetleri de örgütlenmeye başladı. Akdeniz'in Roma gölü olduğu sıralarda güçlü bir donanmaya gerek duyulmamıştı. Ancak Arap deniz gücünün doğuşu, tedbirler alınmasını gerektirdi. Kıyı bölgelerinin savunması da aynı temel üstüne kuruldu: Anadolu kıyılarının bir kısmını içeren Kibyraiton ile Dodekanes ve Anadolu'nun kuzeybatı kıyılarını içine alan Ege deniz *thema*'ları. Bu donanma, İstanbul'u kuşatan Arapları geri püskürttü ve Bizans egemenliğindeki Sicilya'yı korudu.

Arap savaşları sırasında karşılaşılan ağır yenilgiler, kırsal bölgeleri çökerten akımlar, VII. yüzyılın ikinci yarısında, sınıf çatışmalarını kaçınılmaz olarak yoğunlaştırdı. Bu gerilimin ifadesi, Pavlusçu sapkınlığın ulaştığı geniş yayılımdı; kentli ve köylü yoksulların hoşnutsuzluğu, sözkonusu mezhep aracılığıyla mevcut rejimin desteği niteliğindeki Ortodoks Kilisesi'ne, malvarlığına ve gücüne yöneliyordu. Pavlusçuluk, özellikle Ermenistan'da alan kazandı; köylüler ve kentli *pleh*'ler arasında yandaş topladı.

Çağdaşlara göre Pavlusçular, çalışkanlıkları ve savaştaki cesaretleriyle dikkat çekmekteydiler. Kilisenin baştaki sade haline dön-

mesini, ruhban sınıfının ortadan kalkmasını istiyorlardı. Pavlusçular, resmi kiliseden tamamen koptular; kiliseyi, hiyerarşisini, ruhban sınıfını, ikonalarını ve orucu reddettiler. İlk kilisedeki eşitliği isteyerek, dindışı günlük yaşamda da aynı eşitliği savundular. Bu hak talebi, zenginle yoksul, efendiyle köle, tokla aç arasındaki toplumsal eşitsizliğe karşı doğal ve içgüdüsel bir tepkiydi.

Bir yandan, Anadolu köylüsü ve kentli *pleb*, Ortodoksluktan günden güne belirgin şekilde uzaklaşmakta; öte yandan da, bölüşülecek pay azaldıkça açık mücadeleye dönüşen anlaşmazlıklar artmaya başlamıştı. Bu mücadeleler, imparatorluk otoritesinin zayıflamasına, taşrada merkezden kopma eğilimlerinin güçlenmesine ve 695 darbesinden sonra, İstanbul hükümdarlarını, tüm otoritesini yitirmiş Merovenj kralları düzeyine düşürme tehlikesi yaratan yirmi yıllık bir anarşi dönemine yol açtı.

Senato, Herakleios'un ölümünden sonra, üstünlüğünü bir süre koruyabilmişti. 641'de, Heraklonas ile annesinin iktidarını noktalaayan saray darbesinde başı çekmişti. IV. Konstantinos, tahta senatonun vasiyeti altında çıkmıştı. 654'te, Anatolikon *Thema*'sının askerleri, Konstantinos'un iki oğlunun ortak imparator yapılmasını istediklerinde senatoya başvurmuşlardı. Ama senato düzeni, daha sonra, büyük toprak mülkiyetinin düştüğü bunalıma bağlı olarak önemini yitirdi. Son darbeyi ise, hükümetin vergi siyasetinden zarar görmüş aristokrasinin önemli bir kısmının imparatora karşı amansız bir mücadeleye giriştiği sırada, II. İustinianos'tan yedi. Ancak 695'te, patrikliğin desteğinde, İustinianos'u devirmeyi başardı. İmparatoru, burununu kestirerek Khersonesos'a sürgün etti. Ne var ki, devlet darbesinin ardından tahttaki üstünlük senatoya değil, ordu ve donanmaya geçti. Artık *Rhinothmetos* (kesik burunlu) diye anılan II. İustinianos, Bulgarların ve Slavların yardımıyla, 705'te iktidarı tekrar ele geçirdi; tek düşüncesi, kendisine düşmanca tavır almış aristokrasi çevrelerini sistemli şekilde çökertmektir. Ancak, 711'de donanmanın isyanıyla bir kez daha devrildi; bundan sonra da, saray darbeleri birbirini izledi.

Özetle, yirmi iki yıl süren anarşi dönemi boyunca tahta altı imparator çıktı. Bu dönemde, ordu iki kez başkente zorla girip (698, 715) zenginlerin saraylarını yağmaladı. İmparatorluğun sürüklendiği sarsıntılar parçalanma sürecini hızlandırdı. 696'da Lazika, 698'de Afrika, 702'de de Ermenistan'ın Bizans egemenliğindeki son toprakları (Ermenistan IV) kesin olarak elden çıktı.

NOTLAR

1. Johann Ephes, *Die Kirschen-Geschichte*, yay. Schonfelder, Münih, 1862, s. 255.
2. II. Hüsrev (ç.n.).
3. Theophanes, *Khrographia*, s. 243, 4-9.
4. Nikiu piskoposu İoannes'in *Kronik'i*, s. 412. Fr. çev. H. Zotenberg, *Chronique de Jean, Evêque de Nikiou, Notices et Extraits des Mss. De la Bibl. Nationale XXIV*, 1883, s. 412; İng. çev.: R.H. Charles, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu, transl. from Zotenberg's Ethiopic Text*, Londra, 1916.
5. Theophylaktos Simokates, *Historia*, VIII, 7.
6. *Acta Sanctorum*, Octobris, IV, 132.
7. Herakleios, aynı adı taşıyan Afrika *eksarkhos*'unun oğluydu; Bizans'a varışı Phokas'ın sonunu getiren donanmaya komuta ediyordu.
8. Nikiu piskoposu İoannes'in *Kronik'i*, s. 443.
9. III. Konstantinos Herakleios (ç.n.).
10. Çinliler tarafından bulunduğu, VI. yüzyılda da Bizanslı keşişlerce geliştirildiği düşünülüyor. Latincedeki *Græcus* 'tan (Yunanlı, Rum) türetilen “ gregois, gregua “ diye de anılan Rum ateşinin gerçek bileşimi bilinmiyor. Güherçile, kükürt, petrol ve bitümden oluştuğu sanılıyor. Su, bu ateşin etkisini azaltmak yerine arttırıyordu. Bakır borulara yerleştirilip üflenerek ya da kundaklı yayla fırlatılan Rum ateşi, havada çizdiği mermiyolu boyunca, alevi arkasında bir kuyruk oluşturuyor ve ışıltı andıran bir ses çıkartıyordu (ç.n.).
11. Eskiden, Lübnan Marunilerine verilen ad (Fr. ç.n.).
12. Ortak egemenlik (ç.n.).
13. *Nicephori Breviarium*, Bonn Yay., s. 77.
14. K. Marx ve F. Engels, *Oeuvres*, c. XVI, 1. böl., s. 132 sol.

BEŞİNCİ BÖLÜM

VIII.-IX. YÜZYILLARDA BİZANS

İKONA-KIRICILIK HAREKETİ¹

VIII. yüzyılda Bizans

VIII. yüzyılın başında, Bizans İmparatorluğu ölümcül bir tehdit altındaydı. Ancak, bu bunalımı aşabilecek ve Ege Denizi havzasındaki topraklarını daha uzun süre koruyabilecek gücü buldu. Bizans'ın VIII. yüzyılda gösterdiği istikrar, devletin tarihinde derin izler bırakmış İsauria Hanedanı'na² (717-802) mal edilir.

Bazı tarihçiler,³ İsaerialı imparatorları, “parlak bir toplumsal, siyasal ve dinsel devrim” gerçekleştiren cesur devrimciler olarak değerlendirmişlerdir. Paparrigopoulos'a göre, toplumsal reform ikonaların kırılmasını, rölik ibadetinin yasaklanmasını ve manastır sayısının azaltılmasını içeriyordu. Toplumsal ve siyasi reform ise, eğitimi ruhban sınıfının elinden aldı; toprak köleliğini kaldırdı; köleliliğin boyutlarını daralttı; belirli bir ölçüde dinsel hoşgörüyü sağladı; kilise toprak mülkiyetini, dindışı sistemin içine kattı. Kısaca, “kesin başarıya ancak on asır sonra ulaşan”, “kalıcı ilkeler” üstüne dayanan bir toplum oluşturmaya gitti. Oysa bu, VIII. yüzyılın “asker” imparatorlarını cesur devrimciler olarak tanıtmaya hiçbir temele dayanmaz.

İsaerialı imparatorların tarzı, genellikle muhafazakâr bir nitelik taşıyordu. Bu, yönetici sınıf adına, bazı soylu gruplarına ve halkın devrimci hareketlerine karşı, imparatorluk aristokrasisinin güçlendirilmesi amacıyla verilen bir mücadele idi. İsaerialılar, çöküş sürecindeki imparatorluğun ve yönetici sınıfın korunması ve güçlendirilme-

si yolunda büyük çaba gösterdiler.

Genel tanımlamalara göre, İsauria Hanedanı'nın egemenlik süresi, ikonalara ibadetin gerekip gerekmediği konusunu açığa kavuşturmak uğruna, bir asırdan fazla süren amansız bir mücadeleyle damgalandı. Ancak, ikona-kırıcı hareketin bu şekilde tanımlanması, Husçu savaşların nedenini, Son Akşam Yemeği'ne bağlamak kadar akla yakındır. Gerçekte, mücadelenin konusu ikonalar değildi. Ama, Bizans toplumunda, sınıfının ekonomik ve siyasal çıkar mücadelesini yürüten bazı grupların bahanesini oluşturdu.

İsauria Hanedanı'nın ilk temsilcisi, Önasya'nın yeni askeri soylu çevresinden gelen ve Anatolikon *Thema*'sının eski *strategos*'u III. Leon (717-740), düşman tehlikesinin imparatorluğu tehdit ettiği bir sırada tahta çıktı. Arap Mesleme'nin ⁴ 80.000 kişilik güçlü ordusu, Hellespontos'u geçip İstanbul surları önüne ulaştığında, Mısır'da ve Suriye'de bir donanma kuran diğer Araplar da denizden saldırdılar. Kuşatma bir yıl sürdü (Ağustos 717-Ağustos 718). Arapların İstanbul'u almak için giriştikleri üçüncü kuşatma da gerçek bir başarısızlıkla sonuçlandı. Rum ateşi, Mısırlı Hristiyanlardan derlenmiş tayfaların ihaneti, çetin geçen kış, ordunun gerisinden yapılan bir Bulgar saldırısı gibi nedenlerle, Mesleme Ağustos 718'de kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Çağdaşların, kuşkusuz abartılı ifadelerine göre, Arapların insan kaybı 150.000 kişiydi ve 1800 parçalık donanmadan geriye 10 gemi kalmıştı. ⁵ Hangi nedenle olursa olsun, Araplar açısından kuşatmanın sonucu korkunçtu ve doğuda büyük yankılara yol açtı. Emevilerin prestiji zedelendi; III. Leon ise, halkı tarafından imparatorluğun kurtarıcısı olarak yüceltili.

Araplar karşısında kazanılan parlak başarı, iktidarın güçlenmesine katkıda bulundu. Bizans yönetiminin, hem anarşinin ezilmesi hem de ülke savaş gücünün pekiştirilmesi için bir dizi tedbir almasına yardımcı oldu. Orduda, tam anlamıyla gevşemiş durumdaki disiplin tekrar kuruldu. Hükümet, gerekli parayı ve askerlerin yerleştirilmesi için toprağı, Ortodoks kilisesinin ve manastırların malikâneleleriyle diğer varlıklarından rahatça sağladı.

Bu davranış, ruhban sınıfının büyük bir kısmı ile özellikle, kilise etkin bir rol oynayan keşişler tarafından sert tepkilerle karşılandı. Direnme, hükümeti, kilise ve manastır mülkiyetiyle mücadelesinde daha kararlı olmaya yöneltti. Kilise, olağanüstü bir varlığa sahipti. Sadece ruhları değil, toplumun ekonomisini de istediği gibi yoğunluyordu. Vergi konusunda sayısız muafiyet ve imtiyazdan yararlanan, en verimli topraklara sahip, topraklarına bağlı insanların sömü-

rücüsü durumundaki manastırlar, geliştikleri oranda devleti güçsüz bırakıyorlardı; devletin varlığını tehlikeye soktukları bile söylenebilirdi. Bizans'ta manastırların gösterdiği dev gelişme, VII. yüzyıldan itibaren, ülke yüzölçümünün büyük bir kısmının kilisenin eline geçmesiyle sonuçlandı. Çağın bir yergi yazısı, dünyanın iki eşit parçaya bölündüğünü önc sürüyordu: keşişler ve keşiş olmayanlar. Durum, VII. yüzyılda Araplarca kovalanan keşişlerin, kitleler halinde merkezi eyaletlere sığınmaları ve bu toprakları manastırlarla kaplamaları yüzünden daha da vahimleşti. Oysa, o sırada Avrupa kesiminin Arap tehdidini savuşturacak askeri ve parası yoktu.

Bu olay, devlet çıkarlarının temsilcisi asker-imparatorlarla manastır kurumu arasındaki çatışmayı kaçınılmaz kıldı. Tarafların mücadelesi, VIII. yüzyıl başında, özel bir şekilde, ikona-kırıcılık görünümü altında başladı. Bizanslı yöneticiler, mevcut düzenin dayanağı konumundaki kiliseyi çiğneyip geçemiyorlardı. Ancak, imparatorluk topraklarında İslam'ın zaferi ve genellikle kiliseyi reddeden Pavlusçuluğun ilerleyişi, hükümeti kilisede, dinsel sömürüye en açık durumdaki hurafelerden arındırma ve kalıcı şekilde devlete tabi kılma yönünde bir reform zorunluluğuna sürüklüyordu.

726'da, İsaerialı Leon, ikonalara (tasvirlerle) ibadeti paganlıkla eş tutan ilk fermanını çıkarttı. İkonalar, saf halk kitlelerini çekmede, kiliselerle manastırların zenginleşmesinde başlıca rolü oynayan büyümlü nazarlıklar ve muskaldı. Bunun yanı sıra imparator, manastır ve keşiş sayısının azaltılmasına ilişkin bir dizi tedbir de alıyordu. Manastırların mülkünü ve varlığını ele geçirme fırsatı bulan saray, askeri aristokrasi ile tüm yönetim kadrosu, manastır kurumunu kendi bünyesine almak amacındaki birçok üst düzey din adamı tarafından da destekleniyordu.

Bu siyaset, Önasya *thema*'larında, özellikle atölyeleri, zanaatçı loncalarıyla sert rekabet içindeki keşişleri desteklemek istemeyen Anadolikon'daki kentli zanaatçılar arasında çok iyi karşılandı. Buna karşılık, kilise ileri gelenleri, piskoposlar ve kuşkusuz, kışkırtılması çok kolay olan halk kitleleri, özellikle kadınlar arasında ateşli propagandalara girişmiş keşişler de imparatorun siyasetine muhalefet ediyorlardı.

Keşişlerin çıkarttıkları karışıklıklar Avrupa eyaletlerinde, başkent halkının büyük bir kısmında ve genellikle, Yunanlıların yoğun oldukları bölgelerde ses getiriyordu. Hatta, III. Leon'un tedbirleri, Yunanistan'da ve Ege Adaları'nda bir isyana yol açtı, ama hareket hızla bastırıldı. Saray çevrelerinde "sonradan görme İsaerialıların

oyunları”ndan rahatsız olan büyük bir grup, ilk fırsatta işe karışmaya hazır şekilde bekliyordu.

İkona-kırıcılık papalar tarafından da ciddi biçimde kınandı; II. Gregorius, imparatorun fermanına verip veristirdi ve İtalya’daki vergi tahsilatını tehlikeye attı. Ayrılma çabası iyice belirginleşen Bizans İtalya’sının Ravenna ve Roma gibi bölgeleri, imparatorluk yönetimine başkaldırıp Lombardlarla ittifaka girdi. Ama, din adamlarının direnişi imparatorun tutumunu hiç etkilemedi. İstanbul patriği Germanos görevden alındı; papa III. Gregorius, Papalığın Güney İtalya’daki gelirlerinin müsaderesi ve Illyricum’un Roma’ya tabilikten çıkarılmasıyla cezalandırıldı.

Keşişlikle mücadele ve ikona-kırıcılık, V. Konstantinos döneminde daha yoğun bir hal aldı. İmparatorun fiili hükümdarlığı, Opsikion *Thema*’sının *strategos*’u Artabasdos’un, rejimin dayanaklarından biri olan ikona-kırıcılık davasına ihanetiyle patlayan bir iç savaşla başladı. Haziran 741’de, Konstantinos’un Araplara karşı asker derlemek üzere Anadolu’ya gittiği sırada, komplo çarkı çoktan hazırlanmıştı. Artabasdos ayaklandı, kendisini imparator ilan etti ve Konstantinos’un ⁶ üstüne yürüdü. Baskına uğrayan Konstantinos, kurtuluşu kaçmakta buldu; İsaerialıların en çok taraftara sahip oldukları Anatolikon *Thema*’sındaki Amorion’a sığındı. Artabasdos’un İstanbul’daki işbirlikçileri, *patrikios* ve *magistros* Theophanes ile patrik Anastasios, Konstantinos’un öldüğü söylentisini yaydılar.

Artabasdos imparator ilan edildi. Başkente girer girmez, halkı kazanmak için, önceli tarafından ikonalar konusunda getirilmiş tüm yasakları kaldırdı. Konstantinos ve ikona-kırıcılık davası kaybedilmişse benziyordu. Ancak, ikona-kırıcılar grubunun, karşıtlarının düşünemeyeceği kadar güçlü olduğu anlaşıldı. Avrupa eyaletleri, Artabasdos’un ve ikona-taparların yanında yer alıyordu; ama Konstantinos, İsaerialılara derinden bağlı Anatolikon *Thema*’sının yanı sıra, Thrakesion ve Kibyraioton *thema*’larıyla Önasya’nın büyük bir kısmı tarafından da destekleniyordu.

742’de Konstantinos, Artabasdos’u ağır bir yenilgiye uğratarak İstanbul’a kaçmak zorunda bıraktı. Aynı yıl, oğlunun birliklerini de ezerek, İstanbul’u hem karadan hem denizden kuşattı. Başkenti ele geçirdikten sonra, düşmanlarıyla hainleri çok sert cezalara çarptırdı. Patrik Anastasios, halkın huzurunda sopayla dövüldü ve bir eşeğe ters bindirilmiş olarak hipodromda törenle dolaştırıldı. Ancak bu durum, daha sonra, on iki yıl boyunca patriklik kürsüsünde kalmasını engellemedi.

Tahta yeniden çıkan V. Konstantinos'un manastır kurumuna açtığı savaşı şiddetlendirmesi doğaldı. 713'te toplanan bir konsilden ikonaların resmen mahkûmiyeti kararını çıkarttırarak bütün manastır mülklerini müsadere etti. Manastırlar kapatıldı; keşişler dinsel yaşamdan uzaklaştırılıp normal elbiseler giymek, her türlü angaryaya tabi olmak ve sıradan ölümlüler gibi evlenmek zorunda bırakıldı.

Manastırlar kışlalara ve ordugâhlara dönüştürüldü. Tarihçi Theophanes'in yazdıklarına göre Konstantinos, Asya *thema*'larına kendisine sadık *strategos*'lar, Anatolikon *Thema*'sına Melissenos Mikhail'i, Thrakesion *Thema*'sına Lakhanodrakon Mikhail'i, Bukellari-on *Thema*'sına ise, iğrenç keşiş "millet"ine karşı en kökten tedbirleri alması için Manes'i gönderdi. Theophanes, Lakhanodrakon'un yaptıklarını çok canlı bir dille anlatır: "Bu *strategos*, *thema*'sındaki tüm keşişleri ve din adamlarını, bölge merkezi Efes'te toplayıp onlara şu bildirimde bulundu: 'İmparatorun iradesine karşı gelmek istemeyenler, iç karartıcı kisvelerini atsinlar ve hemen evlensinler; yoksa gözlerine mil çektirilip Kıbrıs'a sürüleceklerdir. "⁷

Lakhanodrakon, kendi *thema*'sında yeni manastır cemaatlerinin oluşumunu önlemek için, sadece mallarına el koymakla yetinmedi, manastırları sattı ve rölikleri yaktırdı. Theophanes'e göre bu *thema*, manastır sisteminden arınmışa benziyordu.⁸ Thrakesion'da keşişlerin zorla evlendirilmesi, İstanbul'daki olayların sadece bir tekrarıydı. Keşişlere eziyetin en çok yoğunluk kazandığı 765'te, V. Konstantinos hipodromda ilginç bir gösteri düzenledi: keşişlerin ve din adamlarının çiftler halinde geçit töreni. Her keşiş bir kadının elinden tutarak pistte dolaşmaya zorlandı; halk onları yuhaladı. İmparatorun, lanet olası keşiş milletinin rahat yüzü göstermediğinden yüksek sesle yakınmasını, halk "ama kentte bu hayvan soyunun izi bile kalmadı" diye cevaplandırdı.⁹

Manastırların ortadan kaldırılması için ilginç bir yol bulundu; en zenginleri ve en iyi örgütlenmişleri, hizmetleri ve sadakatleri nedeniyle onur unvanı verilmiş çeşitli kişilere dağıtıldı. Manastırların toprakları, yalnızca askeri ve sivil yöneticiler tarafından gasp edilmedi; bir kısmı da askerler arasında bölüştürüldü. Bu durum V. Konstantinos'a, Anadolu'nun kolonizasyonunu geniş ölçekte sürdürme, sözgelimi 762'de, kalabalık bir Slav grubunu bölgeye yerleştirme olanağı sağladı.

Rejimi örgütleme ve güçlendirme kaygısındaki ikona-kırıcı imparatorlar, ömrünü tamamlamış İustinianos hukuk mevzuatını, devletin geçirdiği değişikliklere uyarlayarak modernleştirmeye ve sade-

leştirmeye gittiler. Bu amaçla, III. Leon ve tahta ortak ettiği oğlu V. Konstantinos'un emri üstüne *Ekloga* adıyla anılan "Kısaltılmış Yasalar Seçmesi" hazırlandı. Derleme, ceza hukuku talimatlarından çok, geniş ölçüde medeni hukukla ilgilidir. Adaletin bedel ödenmeden yerine getirilmesi esasını öngörür; yasa karşısında halkla soylu arasındaki eşitsizliği kaldırır. *Ekloga*'nın kabul ettiği ceza sistemi, bedensel sakatlama cezalarının fazlalığıyla dikkat çekmektedir: el, kol kesme; burun, dil kopartma; göz çıkartma.

En hafif ceza kırbaçlamadır; ancak, bu gibi cezalar, o güne kadar cezası ölüm olan suçlara verilmektedir. *Ekloga*, aileyi de korumaya çalışır; nikâhsız yaşamayı yasaklar ve boşanmaya sınırlar koyar. *Çiftçi Yasası*, elyazmalarında *Ekloga*'nın eski bir ekini oluşturması ve içerikte *Ekloga* ile sayısız benzerlik taşıması bakımından, genellikle İsaüralılara mal edilir (aynı terminoloji, bir dizi fasıldaki uygunluk, aynı ceza sistemi). Ayrıca, amacı köylü mülkiyetini korumak olan *Çiftçi Yasası*, öngörülmeyen durumlarda, *Ekloga*'nın ek fasıllar derlemesi sayılabilir. Ancak, *Çiftçi Yasası*'nın İsaüralıların eseri olduğu varsayılsa da, bundan "toprak köleliğini kaldırdıkları" sonucu çıkartılamaz. Çünkü *Çiftçi Yasası*, tarımsal ilişkilerde köklü bir değişiklik yaratmadı; yalnızca törelere girmiş bir geleneği onayladı.

İsaüralılar vergi yükünü azaltmak yerine daha da ağırlaştırdılar. Toprak vergisi, III. Leon tarafından, bir depremde yıkılan İstanbul surlarının onarımı için, 739'dan itibaren 1/12 oranında arttırıldı. Daha sonra da devam ettirilen bu ek vergi, devlet bütçesinin dengelemesine katkıda bulundu.

İkona-taparlar, ikona-kırıcı imparatorlara besledikleri korkunç düşmanlığa rağmen, Konstantinos döneminde temel besin maddelerinin fiyatlarındaki hissedilir düşüş, ürün bolluğu, ucuzluk ve refah düzeyindeki genel yükseliş karşısında eğilmek zorunda kaldılar.¹⁰

VII. yüzyılda aşama aşama gelişen *thema* örgütlenmesi, ilk İsaüralı imparatorlar tarafından yaygınlaştırıldı. VIII. yüzyılda Bizans savaş gücünün artışı, Araplara karşı verilen savaşın başarılı seyrile ortaya çıktı. III. Leon, İstanbul'a yönelen bir saldırıyı geri püskürttükten sonra, Arapları Batı Anadolu'dan yavaş yavaş attı. Arap ordusu, 739'da, Phrygia'da Akronion yakınlarındaki bir savaşta ezildi. Şans V. Konstantinos'a da güldü. 746'da, Suriye'deki Germanikeia kentini aldı; 747'de, Kıbrıs'ı zapt etmeye çalışan Arap donanmasını batırdı.

751-752'de, Melitene ve Theodosiopolis'i ele geçirdi. Böylece, imparatorluğun Önyasya ve Ege Adaları'ndaki topraklarını güvence-

ye aldı. Konstantinos, Avrupa'da Pavlusçuların desteğiyle, Balkanların güney bölgelerindeki konumunu düzelterek Sardica, Edirne ile eski kentleri nüfuslandırdı. Bulgarlarla çıkan çatışmada üstünlük sağladı. 762'de, sert ataklar sonucunda, Bulgarların bir süre için Avrupa *thema*'larına saldırmalarını önleyen bir zafer kazandı.

Leon ve Konstantinos, mükemmel bir kara ordusu kurmalarına rağmen, donanmayla pek ilgilenmediler. Donanma, 698'de Leontios'u, 711'de de II. İustinianos'u devirerek devrimci eğilimlerini etkin şekilde ortaya koymuştu. Ayrıca, Asya ordusunun ikona-kırıcı imparatorları desteklemesine karşın, donanma, ikona-tapar Yunanlılardan derlenmiş denizcilerden oluşuyordu. Üstelik, İsaerialılar deniz birliklerinin sayısını azaltmışlar, donanma baş *drungarios*'luk (donanma komutanı) görevini kaldırarak deniz *thema*'larını alt sıraya düşürmüşlerdi. Deniz gücündeki bu zayıflama Orta İtalya'nın Bizans'tan kopuşunu hızlandırdı. Papa II. Stephanus, ikona-kırıcı imparatorlar ile Lombardlara karşı mücadelesinde Frankların yardımını istedi. 754'te de, kesin şekilde eski Roma Dukalığı'nın fiili ve bağımsız hükümdarı oldu. Bunun sonucunda, Roma Katolik Kilisesi, "tüm feodal Batı Avrupa'yı hem Ortodoks Yunan hem de Müslüman âlemiyle çatışan dev bir siyasal birlik olarak birleştiren" "feodal sistemin uluslararası merkezi" konumuna gelmeye başladı (Engels).

IX. yüzyılda Bizans

VIII. yüzyılda Bizans'ın dış ve iç durumunun güçlenmesi, imparatorluğun ticaret ve sanayi alanında gelişmesine yol açtı. Öncelikle, ele alınan çağlar boyunca Bizans'ın, lüks malların başlıca üreticisi ve dağıtıcısı olduğunu belirtmek gerekir.

IX. yüzyıl Ortaçağ'ının ince lüks eşya olarak tanıdığı her ürün, İstanbul atölyelerinden çıkıyordu. Altın işlemeli brokarlar, zarif kuyumculuk işleri, değerli taşlarla incilerden yapılmış mücevherler, fil dişi işleri, minyatürlerle bezenmiş elyazmaları, mineyle süslenmiş altından rölik muhafaza kutuları. İpek dokuma ve purpura¹¹ kumaş sanayii, Bizans üretiminde büyük bir yer kaplıyordu. Yukarıda anlatıldığı gibi, Bizans'ta ipekçilik VI. yüzyılda başlamıştı. II. İustinianos, 568'de, Orta Asya'dan gelen bir Türk elçisine, o dönemde bile gelişmiş bir ipek sanayii göstermişti. İpckböcekçiliği ve ipek dokumacılığı hızla yaygınlaştı. En değerli ipekli kumaşların üretimi, imparatorluk harem dairesinin tekelindeydi. Altın işlemeli brokarlar gibi ipekliler de dünya çapında bir üne sahipti. IX. yüzyılda başlıca

zanaat merkezleri, İstanbul, Selanik ve ipeklileriyle ünlü bazı Yunan kentleriydi. Patras'ta, zengin işlemelerle bezeli purpura kumaştan elbiseler, üstüne baştan başa tablolar işlenmiş yünlü kumaşlar, incelikleriyle nam salmış ipekliler üretilirdi. Bu sanayi kolunu, hiçbir hareket özgürlüğü olmayan, görevliler tarafından sıkıca denetlenen zanaatçı loncaları yürütüyordu.

Bizans, teknik ve mekanikte, İlkçağ'ın mirasını koruyordu. Bu, savaş gereçlerine ilişkin kaynaklardan; yabancı elçilerin kabulü sırasında, altından kuşların uçuşup ötüşmeleri, altından aslanların şaha kalkıp kükremleri, tahtında oturan imparatorun havaya yükselip huzurdakilerin bakışlarından kurtulması gibi, Kutsal Saray'ın tasvirlerinden öğrenilmektedir.

Ticari alanda İstanbul, IX. yüzyılda tüm yabancı tüccarların yerleştiği bir dünya merkezi görünümündeydi. Bizans, geçmişteki gibi, bir yandan doğu ve Asya, öte yandan da batı ve Kuzey Avrupa ticareti arasındaki tek aracı ülke olma özelliğini sürdürüyordu. Orta Asya'nın baharatı, güzel kokuları, değerli taşları, ülkeye Karadeniz ve Hazar Denizi yoluyla geliyordu. Trabzon, doğu mallarının İstanbul'a gönderildiği bir transit merkeziydi. Doğudan gelen ve ülkede üretilen malların ticaretinin büyük kısmı, Bizanslı tüccarların elindeydi. Karadeniz'de mutlak bir egemenlikleri vardı.

Bizans deniz ticareti, Akdeniz'in doğu havzasında da üstün durumdaydı. Bari, Amalfi, Venedik gibi Bizans İtalya'sı kentleri, İstanbul'la düzenli bir ticaret ilişkisi içindeydi. İstanbul'a giren ya da çıkan her mal, imparatorluk hazinesine önemli bir girdi sağlayan % 10 tutarında bir vergiye bağlanmıştı. İstanbul'a fiili ticaret tekeli sağlama amacındaki Bizans yönetimi, malların üretim bölgelerinden alınmasını yasakladı. Yabancı tüccarları, alışverişlerini İstanbul'dan, hatta çoğunlukla devlet ambarlarından yapmaya zorladı. Devlet en büyük tüccardı; çeşitli vergilere ve narhlara tabi buğday, en kaliteli kumaşlar, şarap, zeytinyağı gibi ürünlerin ticaretini tekelleştirmişti.

Ticaret ve sanayi, devlet görevlilerinin sıkı gözetimi altında yürütülüyordu. İstanbul vali yardımcısı, kente giriş yapan her tüccarın ve malın nereden geldiğini ve ne olduğunu bilmek zorundaydı. Getirilen malı inceliyor; tüccarlara, bunu hangi koşullarda satabileceklerini ve başkentte ne kadar kalabileceklerini bildiriyordu. Sürenin bitiminde, "yasak mallar"ı götürmemeleri için, tüccarları valinin huzuruna çıkartarak satın alınan malların hesap pusulasını sunuyordu.

Çoğunlukla Hazarlar tarafından yürütülen köle ticareti de Bizans ekonomisinde önemli bir yer tutuyordu. İmparatorlukta her köle

satışı, özel bir tarifeyle narha bağlanmıştı; köleler, ev hizmetlerinde, tarımda, hatta sanayide kullanılıyordu. IX. yüzyılda, ipek dokuma atölyeleri sahibi, zengin Peloponnesoslu Danielis öldüğünde, kölelerinden üç bin tanesine özgürlükleri bağışlanmıştı.

Yönetim, hem kredi işlemlerine hem de faiz oranlarına sıkı bir düzenleme getirmişti. İustinianos döneminde, deniz aşırı işlemlere ilişkin kredilerden % 12 faiz alınabiliyordu. IX. yüzyılın bankerleri (kuyumcular) % 8, diğerleri ise % 6 faiz tahsil edebiliyorlardı. X. yüzyıla kadar normal faiz oranı % 8,33; deniz ticaretinde ise, % 16,6 idi. Yönetim, biriken faizin ekonomiye katılması işini de bizzat denetliyordu. Sözgelimi, İmparator Nikephoros, 802'de İstanbul'un zengin tüccarlarını bir araya toplamış ve onlara, 20'şer libre altın karşılığında % 16 faizli hazine borçlanmasını zorla kabul ettirmişti. Ancak, Arap korsanlığı, gemilerin batması, hileli iflaslar gibi nedenler, kredi sisteminin gelişmesini köstekliyordu. Bu yüzden, varlıklı tüccar, zenginleşmiş devlet memuru, askeri aristokrasi, sermayesini genellikle, IX. yüzyılda Asya eyaletlerinde, sonraları da düşman akınlarından korunduğu ölçüde Avrupa eyaletlerinde toprağa yatırmayı tercih etti. Sonuçta, küçük köylü toprak mülkiyetinin zararına, büyük toprak mülkiyeti yeniden gelişti.

Öte yandan, gerici keşişler de davalarından vazgeçmemişlerdi. V. Konstantinos, son yıllarında manastır kurumuna ve mülklerine karşı sert tedbirler almasına rağmen, keşişliğe çökertici darbeyi vuramamıştı. Çünkü, keşişlerin savunduğu din, ibadeti kaba bir fetişizme döndüren ve ibadet için ikonolara, röliklere, diğer büyüculük nesnelerine gerek duyan o çağ köylülerinin dar ve cahil anlayışına hitap ediyordu.

Keşişler, Konstantinos'un ardılı IV. Leon (Hazar, 775-780) döneminden itibaren ayaklanmaya başladılar. Yeni imparator, inançlı bir ikona-kırıcı olmakla birlikte keşişlere eziyetten vazgeçti. İkona-taparların eski düzene dönülmesini militanca savunan aşırı ucu, kilise reformlarının bırakılmasını açıkça talepten kaçınan ılımlılarla birleşti. Keşişlik, IV. Leon'un ölümünden sonra, İmparatoriçe Eirene'nin şahsında bir müttefike kavuştu. 787'de toplanan VII. Kiliselerarası Konsil'de, Ortodoksluğa ve ikona ibadetine yeniden dönüldü.

İkona-taparların 786'daki ilk konsilini dağıtan askeri birlikler, Araplara karşı sefer bahanesiyle İstanbul'dan çıkartılıp terhis edildi ve yerleri, sadık askerlerle dolduruldu. İkona-taparlar nispeten kolay bir başarı elde ettiler. Bunun nedeni, büyük olasılıkla, askeri ve yönetici aristokrasisindeki İsauria yandaşı çoğunluğun, ikona-kırıcı siya-

sette pek çıkar görmemesi; keşişlerden alınan ve 787 Konsili'nin (Nikaia) de tasarrufuna karşı çıkmadığı topraklarla yetinmesiydi. Ayrıca bu, tam ve kesin bir başarı sayılamazdı. Çünkü kazanan taraf bile birlik içinde değildi. Sonuçlardan memnun olmayan manastır başrahipleri (*hegumenos*) Platon ile Theodoros Studites, kilisenin devlet vesayetinden tümüyle çıkartılmasını istiyorlardı. Hükümetle ve başını patrik Nikephoros'un çektiği ılımlı ikona-taparlarla ilişkileri oldukça gergindi. Öte yandan, Eirene hükümeti, kitleleri kazanmak için gümrük vb. vergilerinde indirimlere gitti. Bu durum, askeri önderler arasında hoşnutsuzluğa yol açtı; hükümeti, maliyeyi ve orduyu çöktürmekle suçladılar.

Hükümet dışta da başarısızdı. Araplarla barış, haraç karşılığında sağlanmıştı. Bizans'ın Ortodoksluğa dönüşünü görmezden gelen papa III. Leon, Doğu Roma İmparatorluğu'nun onayını almadan 800 yılında, kendisini Roma İmparatorluğu'nun tek yasal varisi sayan Charlemagne'ı Roma imparatoru olarak kutsamıştı. Dahası, batıda bir imparatorluğun kurulması, Roma ve Ravenna'nın kesin şekilde kaybı anlamına geliyordu. Bu, Venedik ile İstria ve Dalmaçya'daki Bizans topraklarının Lombardlarca alınmasından daha büyük bir kayıptı. Saray aristokrasisi ile kilise arasında gittikçe sertleşen mücadele, kilise tarafından dindarlığı nedeniyle yüceltilmiş Eirene'nin, 797'de öz oğlu İmparator Konstantinos'un gözlerine mil çektiirmesiyle sonuçlandı. Beş yıl sonra, imparatoriçe de sözkonusu aristokrasi tarafından tahttan indirildi; yerine, hazine *logothetes*'i I. Nikephoros imparator oldu (802-811).

İktidarı ele geçiren asker ve bürokrat grubu, ikona konusunu gündeme getirmeden, keşişlere baskı taktiğini tekrar uygulamaya koydular. Manastır arazileri yeniden ordu komutanlarına verildi; manastırların Eirene döneminde yararlandıkları muafiyetler ve imtiyazlar kaldırıldı. İstanbul'a girip çıkan mallardan yeniden gümrük resmi alınmaya ve halk, bir kez daha vergi yükü altında ezilmeye başladı. Hatta, Eirene'nin ertelettiği vergiler geriye doğru işletilerek toplandı. Hane başına alınan vergi sürdürülüyordu; damga resmi de toplanmaya başladı. Yeterince toprak verilmemiş asker-çiftçiler orduya alındı; iase-leri ve donanımları ise, zincirleme kefil olan komşularına yüklendi.

811'de Bizans ordusu, Bulgarlar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı ve Nikephoros bu savaşta öldü; iktidar, tekrar ikona-taparların eline geçti. Tahta, Nikephoros'un korumasındaki bir kişi, I. Mikhail Rangabe geçti (811-813) çıktı. Bu imparator, Bulgarlara karşı dü-

zenlenecek seferin planını Studion başrahibine bırakacak kadar ileri gitti. Ama, saray hadımlarıyla keşişler, savaş yönetmekte son derece beceriksiz çıktılar ve ordu, keşişler hükümetini devirdi.

Mikhail'in ardılı V. Leon (Ermeni; 813-820), ikona-kırıcı tarafın adamıydı; keşişlere ve ikonalara karşı mücadeleye yeniden başladı. Bulgarları otuz yıllık bir barışa zorlamayı ve Abbasileri Anadolu'dan hızla püskürtmeyi başardı. Ancak, ikona-taparların ne ılımlılarını ne de aşırılarını kazanabildi. O yüzden de bir saray darbesiyle öldürüldü.

Genel hatlarıyla öncülünün siyasetini izleyen II. Mikhail'in (Keme ya da Phrygialı; 820-829) yönetim döneminde kölcler, köylüler, *stratiotes*'ler ve kentli *pleb*'ler birleşerek korkunç bir isyan çıkarttılar. İsyanın başına, kendisinin Eirene'nin oğlu "*basileus*" Konstantinos olduğunu söyleyen bir komutan, Slav Thomas geçti. Toplumun çeşitli kesimlerinden çok sayıda taraftar topladı. Mevcut iktidarı beğenmeyenleri, devrimin hükümet siyasetini değiştireceğine inananları kendi yanına çekti.

Slav Thomas Arapların desteğini kazandı. Ayrıca, ikona-taparlarla uzlaştı. Yeni hükümetle anlaşmazlığa düşen V. Leon taraftarları da Thomas'ın yanında yer aldılar. Thomas'ın amacı ne olursa olsun, hareket, başından itibaren altsınıfların açıkça tanımlanmış devrimci gösterileri niteliğini taşıdı. Bizanslı tarihçilere göre, Thomas "köleyi efendisine, askeri subayına karşı ayaklandırma"yı başardı. Bir Bizans kaynağı, Thomas'ın tutumunu şöyle anlatmaktadır: "Tüm mültezimleri tutuklattıktan sonra, yasal vergilerin hepsini kaldırdı ve halka para dağıtarak Mikhail'e karşı güçlü bir ordu topladı."

Bu durumdan, Önasya halkının isyanındaki temel nedenin ağır vergi yükü olduğu sonucu çıkartılabilir. Altsınıfların ayaklanması, neredeyse tüm *thema*'lara yayıldı; Önasya'da Ermeniler, Gürcüler gibi yerli halkların yanı sıra, Slav ve İranlı kolonlar da isyana katıldılar. İki yıldan fazla süren (821-824) iç savaş, kanlı ve çetin geçti. Bir çağdaşın anlatımına göre, "Nil'in bazı kıvrım yerlerinde toprak suyla değil, kanla kaplıydı."

İsyan, Ege denizcilerinin de katılımıyla başta büyük zaferler kazandı. Thomas, denizcilerin yardımıyla imparatorluk donanmasını ele geçirmeyi; Trakya ve Makedonya kıyılarına geçip bu bölgelerde yerleşmiş Slav boylarının güçlü desteğini almayı başardı. 822 yılı boyunca İstanbul, köylüler ve *stratiotes*'ler tarafından kuşatma altında tutuldu. Ama, Ortaçağ'daki her köylü hareketi gibi, bu isyan da

başarısızlığa uğramaya mahkûmdu

Köylü, kentlerde güvenilebileceği müttefik ya da önder bulamıyordu; hem ikona-taparlar hem de ikona-kırıcılar kendisine karşı tavır almışlardı. Bu isyanın sınıfsal boyutu, vakanüvisin sergilediği düşmanlıktan açıkça anlaşılmaktadır. Thomas, ikona-tapar simgesiyle ortaya atılmakla birlikte, mücadele verdiği ikona-kırıcı ve gasıp Mikhail'e karşı birisi olarak onaylanmak zorundaydı.

İstanbul hükûmeti, isyanı Bulgarların yardımıyla bastırabildi. 823 ilkbaharında Bulgarlara yenilen Thomas, Arkadiopolis'e çekilerek, hükûmete beş ay daha direnmesine karşın tutsak alınıp idam edildi. Hareketin boyutundan ürken hükûmet, geçici süre mali baskıyı (hane vergisi) durdurmak zorunda kaldı. Öte yandan, isyanın başarısızlığı (824), köylünün ekonomik ve hukuki durumunun ağırlaşmasına katkıda bulundu. Yukarıda, IX. yüzyılın, büyük toprak mülkiyeti lehine küçük köylü mülkiyetinin yıkılışının başlangıcı olduğunu belirtmiştik. Thomas'm girişiminin uğradığı başarısızlık, kuşkusuz, bu süreci hızlandırdı.

II. Mikhail dönemindeki iç anlaşmazlıklar ve yönetimdeki istikrarsızlık, imparatorluğun dış durumu üstünde de olumsuz bir etki yarattı. Bizans 825'te, stratejik ve ticari açıdan önemli Girit Adası'nı, İspanya'dan gelen Arap korsanlara kaptırdı. Arapların burada kurdukları bir tür korsan devleti, X. yüzyıl ortalarına kadar Ege kıyıları için sürekli bir tehdit unsuru haline geldi. Sicilya'nın büyük bir bölümünün kaybı daha kötü sonuçlar doğurdu. Adaya yerleşen Afrikalı Araplar, yavaş, ama kararlı bir şekilde yayıldılar.

II. Mikhail'in oğlu ve ardılı Theophilos (829-842) döneminde, ikona-kırıcılığın egemenliği doğrultusunda son bir girişimde bulunuldu. Theophilos 833'te, meskûn bölgelerdeki tüm manastırların kapatılmasını emreden bir ferman çıkarttı. Bu ferman, ikona ibadetini bir kez daha yasaklıyor, hatta azizlere saygı gösterilmesine bile karşı çıkıyordu. Ancak bu, ikona-kırıcılığın son mücadelesi oldu. Artık yönetimin, zengin ve saldırgan ruhban sınıfından çekinmesi gerekmedi. Genel olarak, kilise ve manastır mülkleri daha önce ellerinden alınmıştı. Çok sayıda manastır harabeye dönmüştü. Devletin dikkatle vesayet altında tuttuğu kilise malvarlığına çok sert bir darbe vurulmuştu. Böylece, ikona-kırıcılığın ana hedeflerine ulaşılmış oldu.

Öte yandan, alt sınıfların yol açtıkları karışıklıklar, yönetici sınıfları birleştirdi. Bu da, ikona-taparların, başarıya oldukça kolay ulaşmalarını açıklar. Theophilos'un dul eşi Theodora'nın, oğlu III. Mikhail'in (842-886) çocukluğu sırasındaki yönetiminde, kesin şekilde

Ortodoksluğa ve ikona ibadetine dönüldü (843). Keşişliğin zaferine rağmen, manastır toprakları geri verilmedi.

Egemen sınıfın birleşmesi, sapkın Pavlusçulara yapılan zalim işkencelerle bütünleşti. Hükümet, görevleri Pavlusçuları Ortodoksluğa döndürmek ya da yok etmek olan özel yetkililer atadı. IX. yüzyılın ikinci yarısında, on binlerce “sapkın”, insanlıkdışı işkencelerle kazığa oturtularak, suda boğularak, katledilerek öldürüldü; mülklerine hazine adına el kondu. Vakanüvisler, IX. yüzyıl boyunca Bizans kilisesinin terörüne maruz kalanların sayısının 100.000 kişiye ulaştığını yazmaktadırlar.

Toptan imha tehlikesi altında umutsuzluğa kapılan “sapkınlar” silaha sarıldılar ve hükümet birliklerine karşı kararlı bir direnişe geçtiler. Bir kısmı, Karbeas yönetiminde sınıra kadar bir geçit açmayı başardı. Melitene emirinden sığınma isteyerek iki kentte yerleşme izni aldı. İster istemez imparatorluk topraklarında kalan Pavlusçular, dindaşlarıyla birleşmeye çalıştılar. Kısaca, Theodora yönetimi, Pavlusçuları yok etmeyi ya da Ortodoksluğa döndürmeyi başaramadı. Pavlusçular, 872’de, başlıca kaleleri olan Tephrike’nin düşmesiyle çok ağır bir yenilgiye uğradılar. Yüz yıl sonra, çok kalabalık bir Pavlusçu grubu, Trakya’ya göçtü ve bu topraklarda “Bogomil” adıyla anıldı.

Bizans uygarlığının “karanlık çağları” (VII.-IX. yüzyıllar)

Doğu Roma İmparatorluğu’nda, V. ve VI. yüzyıllarda özgün bir uygarlık gelişmekle birlikte, VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren edebiyatta bir çöküş ve genel bağlamda da düşünce düzeyinde bir gerileme görülür. Krumbacher gibi bazı tarihçiler, iki asır süren ve Batı Roma’nın çöküşünden sonraki Batı Avrupa’nın aşağı yukarı ilkel yaşam tarzını andıran bir bunalımdan söz etmektedirler.

Krumbacher’e göre, VII. yüzyılın ortasından IX. yüzyılın sonuna kadar tüm yaratıcı etkinliklerde, başta da edebiyatta bir gerileme gözlemlenir. Dindışı edebiyat hemen hemen tümüyle ortadan kaybolur; dinsel edebiyat ise, nicelik ve nitelik bakımından düşüşe geçer. Bu düşüş, kısmen ikona-kırıclara mal edilir; ikona-taparların elindeki İstanbul Okulu’nu kapatmışlar, sanat eserlerini, ikonaları ve manastır kütüphanelerini tahrip etmişlerdir.

Bu iddialar kesinlikle abartılıdır. O dönemden kalma Bizans sanat eserleri (kiliselerdeki mozaikler, minyatürler ve kitaplar), çağın

Bizans fikir yaşamı hakkındaki bu ağır hükmü ve önceki uygarlık geleneklerinden tümüyle kopma kavramını geçersiz kılar.

İkona-kırıcılar, uygarlık düşmanı görünümü vermediler. İkonaları tahrip ederek dindışı resmin gelişimine katkıda bulundular. Asalak keşiş yaşamını cehenneme çevirerek, yararlı ilcrlemeye, sadece imparatorluğu güçlendirmeye yöneldiler. Bizans'ın uğradığı felaket de onların yüzünden değil, ikona-taparların sonuçtaki zaferinden kaynaklandı. Manastırlara ve mülklerine el koyan ikona-kırıcılar, sadece ikona ibadetine ilişkin kitapları yok ettiler; diğer kitaplar açık arttırmayla satıldı. Ancak, bu çekincelere rağmen, tüm imparatorluğun kültür düzeyinde belirgin bir çöküş yaşandığını kabullenmek gerekir. Özellikle VII. yüzyıl, Bizans için çok zor bir dönemdi. Bu çağda sınıflar arası mücadele patlak vermiş; Bizans, imparatorluktan zengin doğu eyaletlerini kopartan Araplar karşısında bozgunadan bozguna sürüklenmiş; Balkan Yarımadası harabeye dönmüş, sonra da Slavların yerleştirildiği Bizans topraklarında, kültürel gelişime elverişsiz sürekli bir sıkıyönetim hali egemen olmuştu.

VII. yüzyıldaki ekonomik ve siyasi anarşi, toplumsal dönüşüm sürecine ivme kazandırdı. Eski senato aristokrasisi, yerini yavaş yavaş güçlü bir askeri kasta bırakarak ortadan kayboldu. Kırsal kesimde sicilli kolonların yerini köylü komünleri oluşturan özgür köylüler aldı. İmparatorluk yönetim örgütü de değişti; tüm eyalet yönetim organlarını askeri iktidara bağlayan *thema*'lar ortaya çıktı. Ekonomik ve toplumsal değişiklikler, beraberinde idcologik değişiklikler de getirdi. Resmi Ortodoksluk, basit reformlardan yana ılımlı ikona-taparlar kadar, devrimci *pleb* hareketinin, Pavlusçuların da saldırı hedefiydi.

Kısacası, başarısızlığa uğrayan ilerici düşünceler oldu. Sözkonusu dönemin sonuna doğru, gerici güçler baskın çıktılar. Bu uzun ve çetin mücadele yıllarında, ikona-kırıcılar gibi Pavlusçular da, kuşkusuz edebi ürün vermişlerdi. Yine hiç kuşkusuz, bu eserler, birkaç hukuk belgesi dışında, muzafter ikona-taparlar tarafından yok edilmişti. Ayrıca, bu dönemden günümüze ulaşan Bizans edebiyatı, muzafter ikona-taparların kaleminden çıkmıştır. Bizans uygarlık tarihinin bu evresinde düşünce hareketi eğrisi, ekonomik büyüme ve bunun belirlediği toplumsal ve siyasal gelişme eğrisine paralel gider.

"Karanlık çağlar" edebiyatının en tanınmış temsilcilerinden söz ederken, hem Batı Avrupa hem Bizans Ortaçağ skolastiğinin kurucusuna özel bir yer ayırmak gerekir. İoannes Damaskenos¹² (ölm. 754), ikona-taparların kuramcısıydı. Evrensel ünü, Ortodoks ilahiyatını, *Pe-*

Georgios Hamartolos (Günahkâr anlamında), III. Mikhaıl döneminde (842-867), dört ciltlik bir dünya tarihi yazdı (*Khronikon*). İlk ciltte, Adem'den Büyük İskender'e kadar dindışı tarih olaylarının, kesişlerin ilgisini çekecek düzeyde genel bir özetini verir. İkinci

ciltte, İncil'den alınan olayları, üçüncüde Roma tarihini, dördüncü de ise, Constantinus'tan 842'ye Bizans tarihini anlatır. Georgios'un, IX. yüzyıl Bizanslı keşişlerinin düşünce yapısını, görüşünü ve edebiyat çalışmalarını yansıtan eseri, Ortaçağ manastır kroniğine tipik bir örnek oluşturur. Georgios'un *Khronikon*'u daha sonra Slavcaya çevrildi; Slavların, Bulgarların ve Rusların tarih, etnografya ile metafiziğe ilişkin konularda temel başvuru kaynaklarından biri oldu. İkona ibadetine bağnazca sahip çıkan, ikona-kırıcılığın rezil bir tutum olduğunu göstermeyi amaçlayan bu keşiş-vakanüvisler, Theophanes ve Georgios'tan nesnel bakış açısı beklenemez; ancak, her şeye rağmen, ikona-kırıcı dönem tarihi hakkında değerli kaynaklardır.

Adı geçen vakanüvislere, patrik Nikephoros da eklenebilir. 806-815 yıllarında patriklik yaptı ve ilahiyat yazılarının dışında, *Breviarium* başlığıyla 602-769 arasındaki olayların özetini veren bir tarih kitabı yazdı. İkona-kırıcıların düşmanı, ama daha sakın bir tavır içindeki Nikephoros, Theophanes ile Georgios'un kroniklerinde sergilenen aşırılıklara ve saçmalıklara katılmaz.

IX. yüzyıl, Bizans'ta edebi etkinliğin yeniden canlanışını, İlkçağ uygarlığına duyulan ilgiye geri dönüşü simgeler. Bu canlanma, ikona-kırıcı imparator Theophilos'a, ölümünden sonra da oğlunun naibi Bardas'a bağlıdır. Theophilos döneminde matematikçi, düşünür ve hekim Selanikli Leon (Filozof diye de anılır), evrensel bir üne kavuştu. İkona-kırıcı imparator, Leon'a büyük lütuflarda bulundu ve Magnaura Sarayı'nda ¹³ ders vereceği bir okul kurdu. İkona ibadetine döndükten sonra, edebiyat ve sanatın aydın koruyucusu *Cæsar* Bardas oldu. Aşırı hırslı, gücü, parayı ve lüksü seven Bardas, iyi bir yönetici, ciddi ve tarafsız bir yargıç, dürüst bir devlet adamı olmaya da çalıştı. Edebiyatı seviyor, bilimle ilgileniyordu. Büyük bilginlerin eğitim verdiği ünlü Magnaura Yüksek Okulu'nu yeniden açma onuru Bardas'a aittir. Okulda dilbilgisi, felsefe, geometri, astronomi okutuluyordu. Bardas, öğretmenlerle öğrencileri teşvik için, sık sık okula gidiyor ve sürekli bir ilgi gösteriyordu.

IX. yüzyıldaki edebi canlanışın önderi, saygın devlet adamı, papalara karşı verdiği mücadeleyle kilisedeki kesin ayrılığın hazırlayıcısı, patrik Photios'tur (820-891). Edebiyata ilahiyat, felsefe ve kanonik hüküm yazıları, vaazlar ve pek çok mektupla girdi. "*Pavlusçulara Karşı*" adında dört ciltlik bir eseri vardır. En ünlü çalışması olan *Myriobiblion*'da (*Bibliothek*) ise, konu sınıflaması yapılmaksızın, çevresinde toplanan edebiyatseverler arasında okunan kitaplar hakkında kısa haşiyeler, bazen önemli alıntılar eşliğinde bu kitaplara iliş-

kin ayrıntılı değerlendirmeler, bazen de biyografik özetler halinde bir dizi not yer alır. Photios, kaybolmuş ya da günümüze fragmanlar halinde ulaşmış eserlerden yararlandığı için, tarih eserlerini konu alan özetleri son derece önemlidir. Evrensel bir bilgiyi sergileyen bu kiptaki en ilgi çekici nokta, sadece incelenen belgelerin bolluğu ve çeşitliliği değil, içerdiği doğru eleştirilerdir. Kısaca, eserde Bizans edebi eleştirisinin Photios'un kaleminden çıkmış, özellikle az bilinen ya da unutulmuş eserlere ilişkin, 300 kadar örneğini buluyoruz. Yazar, İlkçağ'ın, o dönemde tavan aralarında ya da mahzenlerde gömülüp kalmış birçok edebiyat hazinesini çağdaşlarına tanıtmaya çalışır. *Myriobiblion*'u, geçmişin unutulmuş edebi eserlerini araştırmadaki keşif ve sebat zevkini yansıtır. Eski kitaplar hakkında, bizimle, sanki son edebiyat haberlerini verircesine büyük bir coşku ve canlılıkla konuşur.

Kiril (Konstantin) ve Metodiy'in Slavları Hristiyanlaştırma çalışmaları da Bardas ile Photios'un himayelerinde gerçekleşti. Bizans kilisesi, IX. yüzyılda misyonerlik çalışmasına ağırlık verdi. Kilise, egemen sınıfın dayanağı olduğundan, feodalizmin yeni geliştiği ve hükümdarların iktidarının henüz derin kökler salamadığı ülkelerde, yönetici sınıf için Hristiyanlığın kabulü mükemmel bir destek işlevi görüyordu.

862'de, Büyük Moravya kralı Rostislav, Bizans'tan, Hristiyanlığı Slav dilinde öğretebilecek vaizler göndermesini istedi. Krallığını, Germen bağımlılığından ve Germen din adamlarının güdümünden kurtarmak istiyordu. Bu iş için Slavca bilen iki kardeş, Kiril ve Metodiy seçildi (863). Kiril ve Metodiy, Leon adında Makedonya asıllı bir yüksek memurun oğullarıydı. Bölgede Slavların yaşamaları ve Bizanslılarla sürekli ilişki içinde bulunmaları nedeniyle Slavca öğrenmişlerdi. Metodiy, on yıl boyunca bir Yunan-Slav bölgesinde *strategos*'luk yaptıktan sonra keşiş olmuştu. Kiril adını alan diğer kardeş ise keşişti; Magnaura Okulu'nda parlak bir öğretim görmüş ve Photios'un öğrencisi olmuştu. İki kardeş glagol yazısını ¹⁴ buldular ve İncil'i Slavcaya çevirmeye başladılar. Missa ayinini Slavon dilinde yaptılar; Pannonia ile Moravya'da Slav ruhban kadroları kurmaya çalıştılar (863-885).

Ancak, Latin Germen ruhban sınıfı, Bizanslı misyonerlerle açık bir mücadeleye girdi. Sonuçta, Bizanslı din adamları ne Pannonia'da ne de Moravya'da tutunabildiler. Bu ülkelerden kovulan Metodiy'in öğrencileri, o döneme kadar başarılı sonuçlar vermiş Slavonca din kitaplarıyla litürjiyi kendileriyle birlikte Bulgaristan'a taşıdılar.

Öte yandan, burada, Bulgarlarla Yunanlılar arasındaki uzun beraberliğin ve Bizans uygarlığının güçlü etkisinin olgunlaştırdığı elverişli bir ortam vardı. Ancak, Bizans'a yüklenen önem ne olursa olsun, Bulgarlar, sadece devlet yönetimindeki üstünlük iddialarını sürdürmek ve onaylatmak için Hristiyanlaşmanın öncülüğünü yapmadılar. Ülkede uygun toplumsal koşullar, yeterince tanımlanmış güçlü toplumsal kimlikler bulunduğu için din değiştirdiler. Kuşkusuz bu koşullar, Bulgar çarı Boris'in 864-865 arasında vaftiz edilmesiyle ve Metodiy'in öğrencisi Clemens'in Bulgaristan Metropolitliği'ne getirilmesiyle oluşmuştu. Hristiyanlaşma, Bulgaristan'ın feodalleşme sürecine büyük bir ivme kazandırdı.

KAYNAKÇA

- BRENTANO, L.**, *Die byz. Volkswirtschaft* (Rusça).
- BURY, J.B.**, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene* (395-800), 2 cilt, Londra, 1889.
- BURY, J.B.**, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basile I* (802-867), Londra, 1912.
- HERTZBERG, G.F.**, *Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen reiches bis gegen ende des 16. Jahrhunderts*, Berlin, 1883. Rusça çev. Bezobrazov, P.V. Moskova, 1896.
- KULAKOVSKİY, J.**, *İstoriya Vizantii*, 4 cilt, Kiev, 1910-1915.
- RUNCIMAN, S.**, *Byzantine Civilisation*, Londra, 1933. Fr. çev. Payot, Paris, 1934.
- STEIN, E.**, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Justinus II. und Tiberius Constantinus*, Stuttgart, 1919.
- USPENSKİY, C.N.**, *Bizans Tarihi Dersleri* (Rusça).
- USPENSKİY, F.İ.**, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (Rusça).
- VASİLYEVSKİY, V.G.**, *Toplu Çalışmalar*, St. Petersburg ve Leningrad, 1908-30, 4 cilt (Rusça).

NOTLAR

1. İkonaklazm ya da tasvir kırıccılık. Bizde “tasvir kavgası” diye anılır (Fr. ç.n.).
2. Suriye Hanedanı olarak da bilinir (ç.n.).
3. Paparrigopoulo, *Histoire de la civilisation hellénique*, Paris, 1878.
4. Emevi komutanı Mesleme bin Abdülmelik (ç.n.).
5. Arap donanması, geri dönerken bir fırtınada battı (Fr.ç.n.).
6. Konstantinos, Artabasdos’un kayınbiraderiydi (Fr.ç.n.).
7. Theophanes, *Khronographia*, s. 445.
8. A. Lombard, Theophanes’teki ikona-taparların yakınmalarını genelde abartılı bulur. Ayrıca, V. Konstantinos’a “aşağılık” anlamındaki “*Kopronymos*” adını da bunlar takmıştır.
9. A. Lombard, *Études d’histoire byzantine: Constantin V, empereur des Romains (740-75)*, Paris, 1902, s. 142; Theophanes, a.g.e., s. 437.
10. *Nicephori Breviarium*, Bonn, s. 85.
11. Bazı midye ve şeytanminaresi kabuklarından yapılan, maviden kırmızımsı mora değişen boyayla renklendirilmiş kumaş. Antik Akdeniz kentlerinden Sayda ve Tir bu boyanın üretildiği merkezlerdi. Purpura renkli kumaşlar, Roma ve Bizans aristokrasisinin bir simgesiydi. Hatta, “purpura giymek” deyiimi imparator olmak anlamına geliyordu (ç.n.).
12. Doğuda Dimaşklı (Şamlı) İoannes, batıda Damaskoslu Yohannes adıyla da tanınır (ç.n.).
13. Kutsal Saray, Büyük Saray adlarıyla anılan imparatorluk sarayının bir bölümü (ç.n.).
14. Kiril alfabesi (ç.n.).

ALTINCI BÖLÜM

MAKEDONYA HANEDANI (867-1056)

İmparatorluğun iç durumu

Batılı Bizansbilimciler, genellikle Makedonya Hanedanı'na büyük bir önem verirler. Sözelimi Diehl, tahtta kaldığı iki asrı, Bizans tarihinin en parlak çağları sayar. Onun kanısına göre, bu hanedanın hemen hemen tüm imparatorları saygın hükümdarlardır: “Doğuda Bizans silahlarını eski itibarına kavuşturan I. Basileios (867-886), Romanos Lekapenos (919-944), Nikephoros Phokas (963-969), İoannes Tzimiskes (969-976), uzun hükümdarlık yıllarında, imparatorluğu asırlar boyu görmediği bir genişliğe ve olağanüstü bir refaha ulaştıran II. Basileios (976-1025)”¹

Diehl, Makedonya Hanedanı'nın, genellikle imparatorluğa maddi bir refah sağladığını; imparatorluğu, gücünün ve şanının doruğuna yükselttiğini düşünmektedir. Marksist bir tarihçi bu değerlendirmeyi kabul edemez ve Diehl'e ciddi çekinceler koyar.² Makedonya Hanedanı, IX. yüzyılın ikinci yarısında altsınıfların devrimci eylemlerinin (Slav Thomas, Pavlusçular) ve ikona-kırıcı reform girişimlerinin ardından iktidara geldi. Gericiliğin zaferini tamamladı. I. Basileios'un tahta çıkışıyla, gerici güçler her cephede üstünlüğü ele geçirdiler.

Makedonya Hanedanı'nın kurucusunun yaşamı bir masala benzer; ancak, Bizans tarih yıllıklarında gerçek bir bölüm olarak yer alır. Edirne yakınlarında yerleşmiş Ermeni asıllı bir köylü ailesinden gelen Basileios, heybetli fiziki, becerikliliği ve Peloponnesoslu aristokrat Danielis'in himayesi sayesinde kendini göstermeyi başardı. Önceleri yoksul bir köylüken sonra zenginleşen “güçlü” (*dunatoi*) Makedonyalı, ustaca saraya sokuldu ve İmparator III. Mikhail'in gü-

venini kazandı. Daha sonra Bardas, yeni gözdenin çevirdiği entrikalar sonucu kallesçe katledildi.

İmparator, Bardas'ın katlinin ardından Basileios'u evlat edinip tahta ortak yaptı. Ama, ortak imparatorlukları bir yılı biraz aşkın bir süre devam etti. Basileios 867'de, bir ziyafetten sonra velinimetini de öldürdü ve tahta tek başına geçti. Böylece en yüksek makama ulaşan Basileios, "güçlüler"e ve kilise adamlarına, 843'te Ortodoksluğun zaferinden sonra uygulanan siyaseti öncelinden daha iyi yürütebileceğini kanıtlamaya çalışmadı. İşe, devrimci Paulusçulara saldırarak başladı. Pavlusçuların başkenti Tephrike, bir baskınla alındı ve yıkıldı. Pavlusçu "cumhuriyet" ortadan kaldırıldı. Önderleri Khrisokherios'un (Altın el anlamında) kellesi uçuruldu ve Pavlusçulara karşı kazanılan zaferi törenle kutlayan Basileios'a gönderildi.

Manastır kurumunu yanına çekmek isteyen I. Basileios, yüzü aşkın manastır ve kilise inşa ettirdi. Bu siyaset, ardılı VI. Leon tarafından daha da yoğunlaştırılarak sürdürüldü. Yeni hanedan döneminde, gericiliğin zaferi, ikona-kırıcı hukuk mevzuatının resmen mahkûmiyetiyle ortaya kondu. I. Basileios, "devlete yararı dokunmayan, dolayısıyla yürürlükte kalması saçma eski yasaların devrilmesi gerek" dediği bu yasaları tüm gücüyle inkâr etti. 879-886 arasında düzenlenen *Epanogogia*'daki ikona-kırıcı mevzuat, "İsaurialılar tarafından, tanrısal dogmaya uymayan ve kurtarıcı güçleri tahrip için kabul edilmiş budalalıklar" diye nitelendirildi.

Eski İustinianos mevzuatı tekrar yürürlüğe kondu. 879'da, bu bağlamda pratik bir elkitabı olan *Prokherion* yayımlandı. Basileios'un ardılı VI. Leon (Bilge; 886-912), İustinianos mevzuatını çağın ihtiyaçlarına uyarlayan *Basilika*'ları çıkarttı. Söz konusu mevzuatın sınıfsal özelliği son derece açıktır. Köylü komününü yasallaştıran *Ekloga* ve *Çiftçi Yasası*, büyük toprak sahiplerini frenlemişti. Büyük toprak sahiplerinin, "güçlüler"in baskısıyla çıkartılan *Basilika*'lar ise, köylü mülkiyetlerini *Ekloga*'ya göre çok kolaylaştırıyor; toprak köleliğini (*epanografoi*) yeniden kurumlaştırıyordu. IV. Leon, ayrıca, İustinianos Hukuku'nun, eyalet valilerinin görev bölgelerinde gayrimenkul edinmelerini yasaklayan hükümlerini de hafifletti.

Yönetimin merkezileştirilmesi, Makedonya Hanedanı döneminde tamamlandı ve bürokrasi baskın çıktı. VI. Leon, *municipium* özerkliğinden arta kalanları da yok etti. Kent senatolarını (*curia*) kapattı ve *municipium* seçimlerini kaldırdı; "Çünkü" diyordu imparator emri, "bu kurumlar, her şeyi düşünmekten sadece imparatorun sorumlu olduğu mevcut düzene aykırı düşünüyor."³

Kent *deme*'leri tüm önemini yitirdi ve imparatorluk tören alaylarında geçit resmi yapmaktan başka bir işlevleri kalmadı. VII. yüzyıldan itibaren, senatonun siyasal rolü sifıra indirgenmişti. VI. Leon, senatonun, yasaların hazırlanmasındaki denetleme hakkını resmen iptal etti; memurları bizzat atamaya başladı.⁴ Artık devleti yöneten, sınırsız güce sahip bürokrasi örgütünün başında, debdebeli bir saray, kalabalık bir saray erkânı, çok sayıda daireden oluşan karmaşık bir merkezi yönetim bulunmaktaydı.

Tüm yönetim, saray ve kamu görevleriyle ilişkili kişilerin, soyluların ve memurların sırasını kesin şekilde belirleyen ikili bir hiyerarşiye dayanıyordu. En üst düzeydeki 18 kişi, bir çeşit soylular sınıfı oluşturuyordu. Onursal unvanlardan, *cæsar*, *nobilissimos* ya da *kuro-palates*, sadece imparatorluk ailesinden prenslere verilmekteydi. Bunları *magistros*, *anthypatos*, *patrikios*, *protospatharios*, *disphypatos*, *spatharokandidatos*, *spatharios* vb. izliyordu.

Bu makamlara, çoğu zaman gerçek ve hiyerarşisi iyice belirlenmiş görevler de ekleniyordu. En yüksek mevkiler, genellikle hadımlar⁵ tarafından işgal edilen *preapositos* ya da seremoni başkanlığı, *parakimomenos* ya da başmabeyincilik, *protovestiaros* ya da gardropçu başlık idi.

Daha sonra, VII. yüzyılda taşra yönetimi gibi yeni bir düzenlemeye kavuşan merkezi yönetimin memurları geliyordu.⁶ Latince unvanlar Yunancaya dönüşmüştü. Merkezi yönetimin en üst görevlileri, büyük dairelerin yöneticileri *logothetes* diye adlandırılıyordu. *Dromos logothetes*'i, önce ulaştırma ve bir tür "telgraf" dahil (Bizanslılar, yüksek gözetleme kulelerinden optik sinyallerle haber yollama yöntemini biliyorlardı) posta hizmetlerinden sorumluydu; sonra, dışişleri ve zabıta ile imparatorluk mühürdarlığıyla görevli içişleri sekreteri, ardından da, bir tür başbakan, *megas logothetes* oldu. Onu, maliye ve hazine sekreteri, hazine *logothetes*'i; ordu levazım ve mali işler sekreteri, askeri *logothetes*; haraları ve arazileri yöneten ahırlar *logothetes*'i izlemekteydi. Maliyeye ilişkin diğer üst düzey görevliler, imparatorun malvarlığı ile özel hazinesinden sorumlu *sakellion khartularios*'u; imalathanelere ve tersanelere bakan *eidikoz* ile bir çeşit maliye denetçisi olan *sakellarios* idi.

Adalet bakanı ve mühürdar, imparatorluk cvrakını mühürlemekle görevli *quæstor*, ordu başkomutanı *skhola*'lar *domestikos*'u ya da *megas domestikos*, donanma başkomutanı *megas drungarios* da merkezi yönetimin üst makamlarını oluşturuyorlardı. Son olarak, başkentteki düzenin korunmasından ve iaşesinin sağlanmasından sorumlu

eparkhos ya da İstanbul valisi, zanaat loncalarıyla tüccarları denetliyordu. 60 kişilik üst düzey görev listesinde memurların değeri yoktu. Dolayısıyla görevlerinin önemine rağmen, *dromos logothetes*'i 37 *sakellarios* 32., *eparkhos* 18. sırada almaktaydı. Askeri görevliler, tartışmasız bir şekilde sivillerin önüne geçiyorlardı. Sözgelimi, *thema strategos*'ları sivillerden önce geliyorlardı; en önemlileri olan Anatolikon *strategos*'u büyük görevler listesinde 4., *skhola*'lar *domestikos*'u 5. sırada bulunuyordu.

IX. ve X. yüzyıllarda asker sınıfı, "Romalılar devletin en yüce dayanağı" olarak değerlendirilmekteydi. Üstelik, askerlere sivillerden çok daha yüksek maaş ödeniyordu. Buna karşılık, devlet arabasının yöneticiliği iddiasındaki askerlerin üstünlüğünden rahatsız olan siviller güçlü ve dayanışma içinde bir grup oluşturuyorlar, bu nüfuzu kırmak için her yola başvuruyorlardı. Sivillerle askerler, başkent merkez bürokrasisi ile taşranın askeri aristokrasisi arasında, X. yüzyıldan itibaren açıkça su yüzüne çıkan ve XI. yüzyılda çok sert bir niteliğe bürünen çatışma, işte bu durumdan kaynaklanmaktadır.

60 müdürlüğe bölünmüş çok sayıda daire, yüksek memurlarla bir bürokrat ordusunun emri altında bulunuyordu. *Secreta* ya da *logothesia*'larda çalışan küçük memurların maaşı çok azdı; bu da onları, aradaki farkı halkın sırtından çıkartmaya itiyordu. Bu kalabalık bürokrasinin beslenmesi epeyce masraflıydı. Ama, IX. yüzyılda 120.000 askerden oluşan imparatorluk ordusu çok daha büyük harcamalara yol açmıştı.

Ordu birlikleri iki gruba ayrılmaktaydı: İstanbul'da ya da çevresinde konuşlanan *tagmata*'lar ile taşrada konuşlanan *themata*'lar. *Tagmata*'lar, toplam 16.000 kişilik *Skhola*, *Ekskubitor*, *Arithmos*, *Hikanatos* diye adlandırılan dört atlı muhafız alayından oluşuyordu; bunlara *numeri* denilen piyade alayını da eklemek gerekir. Muhafız alaylarının büyük bir kısmı Hazarlar, Peçenekler, Gürcüler ve Vareg-Ruslar⁷ gibi paralı askerlerden derlenmişti. Vareg-Ruslar, Kiev büyük prensi (Veliki Knyaz) Vladimir döneminden (972-1025) az önce, Bizans ordusunun bünyesinde sürekli bir unsur olarak bulundular; XI. yüzyıl sonunda, yerlerini Anglosaksonlar alana değin, imparatorluk tarihinde önemli bir rol üstlendiler. Sayısı 4000-6000 kişi arasında değişen *themata*'lar ya da taşra ordu birlikleri, esas olarak süvarilerden kurulmuştu. Ağır süvari (*kataphraktes*) ve hafif süvari (*trapezistes*) olmak üzere iki bölüme ayrılan süvarilik, bütün Ortaçağ orduları gibi Bizans'ta da gözde bir hizmetti. Aşağıdaki veriler, ordu yüksek komutasındaki maaşların önemini gösterir. IX. yüzyılın sonu-

na doğru Anatolikon, Armeniakon, Thrakeion *thema*'larının *strategos*'ları yılda 40 libre altın, ⁸ Opsikion, Bukellarion, Makedonia *thema*'larınınkiler ise 30 libre altın alıyorlardı. Orta rütbeli *turmarkhos*'lara da iyi bir maaş veriliyordu.

Hükümet, bu harcamaları karşılamak üzere ticaret ve sanayiden gelen önemli tahsilata, dolaylı vergilere ve gümrük resimlerine, devlet imalathaneleri ve atölyelerine, tekellere, görevlerin ve unvanların satışına güvenmekteydi. Ancak, asıl sistem, köylülerden toplanan vergiye dayanıyordu: toprak, miras, hane vergisi; otlatma, sürü besleme, arıcılık yapma hakları vb. Bizans köylüsü, bu vergilerin yanı sıra, askeri birliklerin manevralarıyla, konaklamalarıyla bağlantılı olarak tahkimat, savaş gemisi inşaatı gibi görevlerle angaryaları da üstlenmek zorunda tutulmaktaydı. Halkı ezen bu ağır vergiler, ticaret ve sanayi gelirleri, IX. yüzyılda Bizans'a bütçesini dengeleme, dışa karşı parasının değerini koruma, hazineye yüklü miktarda kullanıma hazır para bulundurma olanağı sağlamıştı. Ocak 856'da, İmparatoriçe Theodora, senatoya, hazinedeki kullanılabilir kaynak miktarının 150 milyon altın franga eşdeğer bir rakama ulaştığını bildirmişti. Olağanüstü varlıklar kenti İstanbul'un ünü, bu bolluktan kaynaklanıyordu. Diehl'e göre, "Tüm Ortaçağ, İstanbul'u, altın ışıltılar arasından haval meyal görülen bir harikalar kenti olarak düşledi."⁹

Makedonyalılar döneminde Bizans sınırları, *thema*'lara bağlı olarak değişikliklere uğradı. İmparator Konstantinos Porphyrogenetos, 934'te yazdığı *Themalar Kitabı* ¹⁰ adlı eserde, o çağda doğu ve batı olmak üzere iki büyük grupta toplanmış 29 *thema* bulunduğunu bildirir. X. yüzyılda doğu *thema*'ları batıdakilerden önde geliyordu. *Strategos*'ları, yönetim hiyerarşisinde, Avrupa'daki meslektaşlarından daha üst aşamada yer alıyordu. Merkezi yönetimin doğudakilerin maaşlarını üstlenmesine karşılık, batıdakiler düzensiz, rasgele bir gelirle yetinmek zorundaydılar. İmparatora en iyi askerleri, en mükemmel denizcileri, hazineyi ve temel kaynakları Önasya sağlamak-taydı.

Doğu *thema*'ları şunlardı: merkezi Nikaia olan Batı Anadolu'daki Opsikion; merkezi Nikomedia olan Optimaton; Adramyttion, Smyrna, Ephesos, Miletopolis kentlerini kapsayan Güneybatı Anadolu'daki Thrakesion; Samos; Aigaion (Ege Denizi).

Thrakesion *Thema*'sının güneyinde, Anadolu'nun güney kıyılarında konumlanan Kibyraioton; Tarsus Sarazenlerinin ¹¹ yolunu kesen dağlık bölgedeki Seleukeia; eski Phrygia'yı kaplayan Anatolikon; eski Galatia bölgesindeki Bukellarion; merkezi Sinope olan Paph-

logonia; Kappadokia'nın deniz bölümünü oluşturan Armeniakon; Khaldia. İmparatorluğun Makedonyalılar döneminde git gide Fırat'a doğru genişleyen doğu sınırlarında askeri *thema*'lar bulunmaktaydı: sınır milislerinin (*limitanei*, sonradan *akritai*) yaşadıkları kalelerle tahkim edilmiş Kharsianon, Lykandos, Mesopotamia, Sebasteia, Koloneia. Bizans destanı *Digenes Akrites*, Araplara karşı sürekli mücadele içindeki bu sınır *thema*'larındaki halkın zor ve tehlikeli yaşamını parlak bir dille anlatır.

Batı *thema*'ları, Yunanistan dışında, Balkan Yarımadası'nın kıyı kesimlerinde konumlanmaktaydı. İstanbul'u da içine alan Thrakia ile Edirne'yi kapsayan Makedonia, imparatorluk için büyük önem taşıyor; *strategos*'ları, hiyerarşide ve maaşta ilk grupta yer alıyordu. Bunlardan sonra, Ege Denizi boyunca uzanan Strymon; merkezi, Avrupa'daki ikinci büyük kent sayılan Thessalonike; Hellas; İon ve Adriyatik denizlerinin kıyı bölgelerini içeren Peloponnesos; Nikopolis; Kephallenia; Dyrrakhion; Arapların Sicilya'yı ele geçirmesinden sonra Calabria ile sınırlı Sicilya; eski Apulia bölgesindeki Longobardia; son olarak da Kırım'daki Khersones. Khersones *Thema*'sı Hazarlar, Peçenekler, Ruslar ve Doğu Avrupa bozkırlarının diğer halklarının, ekonomik ve siyasal açıdan gözetlendiği bir karakol işlevi yapıyordu.

İmparatorluğun çevresinde, vasalları olan bir dizi kent ve devlet de vardı. X. yüzyılda İtalya'da Venedik, Napoli, Gaetani, Amalfi, Güney İtalya'daki feodal Lombard devletleri (sık sık sadakatsizlik gösteren Salerno, Capua, Benevento); Balkan Yarımadası'nın kuzeybatısındaki Hırvatlar ve Sırlar, bu statüye giriyorlardı. I. Basileios tarafından Hristiyanlığa döndürülen Hırvatlarla Sırlar, Bizans için Bulgarlara karşı önemli bir müttefikti. İmparator VII. Konstantinos, *Seremoniler Kitabı*'nda,¹² Kafkasya'da ve Ermenistan'da, Bagratlı Hanedanı'ndan bir Ermeni beyini; Ermenistan, Gürcistan, Alan ve Abhaz bölgelerinden bir dizi feodal hükümdarı da sıralamaktadır. Vassal senyörler, devlet yardımından, onursal unvanlardan, imparatorluk sarayındaki yüksek mevkilerden; kentler ise, imparatorluk limanlarında ayrıcalıklardan yararlanırlardı. Bunun karşılığında, imparatorluğa asker verirler, imparator adına çıkartılan kararları kendi dillerinde halklarına duyururlar ve portresinin bulunduğu paralar basarlardı.

Roma'ya ait adından başka bir şeyi kalmayan Bizans İmparatorluğu'nda ırk ve dil birliği yoktu. Yirmi farklı ulusu yöneten ve onları "tek hükümdar tek din" formülünde bir araya toplayan tümü-

le yapay bir varlıktı.¹³ Resmi dil Yunancaydı. İmparatorluğun önemli bir kısmı, anadilini koruyan Yunan dışı etnik unsurlardan oluşuyordu. X. yüzyılda, imparatorluğun Avrupa topraklarında, Yunanlıdan çok Arnavutlara, Valaklara,¹⁴ Ermenilere, Ohrid Gölü çevresinde Türklere, Trakya'da ve Tesalya'da Merdailere rastlanmaktaydı. Hatta, Got ve Avar kalıntıları bile vardı. Bölgede ayrıca, VII. yüzyılda Trakya, Tesalya, Epeiros, Attika ve Peloponnesos'u işgal eden çok sayıda Slav boyu da yaşamaktaydı. VIII.-IX. yüzyıllarda Bizans, bu boyları itaate zorlamaya çalıştı; ama, Slav isyanları IX.-X. yüzyıllarda günlük bir olay haline geldi. VII. Konstantinos, *Themalar Kitabı*'nda, VIII. yüzyılda tüm Peloponnesos'un Slavlaştığını bildirmektedir. Özellikle, Trakya ve Makedonya Slavlarla dolmuştu; ayrıca Epeiros'ta da bulunuyorlardı. Tesalya'da, Slavların Velegezit ve Berzit boyları yaşıyordu. Attika'da Atina kapılarına, Eleusis'e kadar dayanmışlardı. Peloponnesos'ta, Taygetos'un iki yamacına yerleşen Miling ve Ezerit Slavları, Bizans hükümetine büyük sıkıntı yaratıyorlardı. Yunanlıların, ülkenin kıyı bölgelerinde ve kentlerde tutunmalarına karşın, Slav boyları, Yunanistan'ın iç kesimindeki halkın temelini oluşturmaktaydılar. Kaynaklar, Önyasya'nın da bir ırklar topluluğu sergilediğini belirtmektedir. İmparatorluğun çeşitli eyaletlerindeki halklar, öncelikle doğu ve batı, Asya ve Avrupa *thema*'ları arasındaki çelişkilerin kaynağı, işte bu boylar mozaiginde bulunmaktaydı. IX. ve X. yüzyıllarda yöneten sınıflar da Yunanlı değildi. Makedonya Hanedanı bile, Romanos Lekapenos, Nikephoros Phokas, İoannes Tzimiskes gibi imparatorlar, X. yüzyılda Bizans ordusundaki birçok komutan, Yunan değil Ermeni asıllıydı. İmparatorluk eyaletlerinin ekonomik koşulları gibi kültür düzeyindeki farklılıklar da işte bu durumdan kaynaklanır.

Bizans ekonomisinin özgünlüğü, ev ekonomisi ile sanayileşmenin; kentsel sanayi yerleşmelerinin de zanaat üretimiyle, çok gelişmiş bir ticaretle ve ticari gelişimin dışında kalmış, bazen klan rejimini aşamamış boyların yaşadığı, içteki tarım bölgeleriyle bağına dayanır.

Bizans, Makedonya Hanedanı döneminde, hem ticari ve sınai üstünlüğü hem de Doğu ve Batı Avrupa arasındaki transit ticaret tekeli sürdürmekteydi. Bu dönem, Roma-Germen ve Slav halklarının büyük senyörlerinin, ancak Bizans aracılığıyla sağlanabilen zarif dokumalara, doğu baharatlarına, maden ve değerli taşlara, diğer lüks eşyalara talebinin arttığı; bu tekeli tehdit eden rekabetin henüz ortaya çıkmadığı bir dönemdi. Marx, *Extraits chronologique* 'te, II. Basilei-

os döneminde “Bizans, Avrupa’nın en güçlü deniz devletiydi” demektedir.

İstanbul, son derece kalabalık nüfusuyla, dönemin ticaret merkeziydi. Bizans’ın tekel konumunu yitirmek üzere olduğu XII. yüzyılda İstanbul’u ziyaret eden Yahudi tüccar Tudelalı Benjamin, kenti şöyle betimlemektedir: “Buraya Babil’den, İran’dan, Hindistan’dan, Mısır’dan, Kenan ülkesinden, Rusya’dan, Macaristan’dan, Peçenek ve Hazar ülkelerinden, Lombardiya ve İspanya’dan her ırktan tüccar geliyor. Dünyanın her ülkesinden kara ve deniz yoluyla tüccarların geldiği büyük bir ticaret kenti; İslam’ın büyük kenti Bağdat dışında, dünyada karşılaştırılabileceği başka bir kent yoktur. Bu kente her devletten, her yerden ve her kentten akan olağanüstü zenginlikler hayal gücünü tümüyle aşar ve tüm dünyanın zenginliklerini bastırır.”¹⁵

İstanbul’un, o dönemde dünya ticaretinin merkezi diye tanımlanmasının nedeni, X. yüzyıl kaynaklarının İstanbul’daki Hazarlar, Ruslar, Yahudiler, Bulgarlar, İtalyanlar, Araplar, Suriyeliler gibi yabancı kolonilerini de kaydetmesidir. Bizans’a bal, yapağı, yünlü kumaş satıp, karşılığında düşük kalitede ipekli ve Suriye’den ihracına izin verilmiş kumaşlar alan Bulgaristan’la sürdürülen ticaret öylesine işlekti ki, 890’da silahlı bir çatışmaya yol açmıştı. Gerçekten de, Bizanslı vurguncular Bulgaristan ticaretini ele geçirmişler ve yüksek gümrük resmine tabi olduğu Selanik’e transferini sağlamışlardı.

Vareg-Rusların “Vareglerden Yunanlılara”¹⁶ giden büyük suyuolu üstünde yerleşmelerinin sonucunda, Bizans’ın, Kuzey Karadeniz havzasındaki ülkelerle ticari ilişkileri canlandı; Bizans mallarına yeni pazarlar açıldı. Sözkonusu ticaret kürk, balmumu ve köle alımı karşılığında, altın ve gümüş simli brokar, ipekli, şarap ve doğu baharatları satımına dayanıyordu.

X. yüzyılda Rusya ile Bizans arasındaki ticaret öyle bir boyuta ulaştı ki, bu ilişkileri antlaşmalarla güvenceye alma gereği duyuldu. Talep, kuşkusuz Rusya’dan geldi; çünkü, Bizans Karadeniz ticaret yollarını istediği kullanıyor ve yabancı tüccarlara kendi koşullarını dayatıyordu.

Ama, X. yüzyılda Kiev Rusyası, Bizans’ı kendisiyle anlaşmaya zorlayacak derecede güçlenmişti. Rus kroniklerinde kayıtlı antlaşmalardan, Bizans’ın Rusların askeri yardımına büyük önem verdiklerini öğrenmekteyiz. İgor’un imzaladığı antlaşmada, Yunanlıların Kiev prensinin (*knyaz*) askeri yardımına “istedikleri kadar” (*eliko khotiat*) başvurabilecekleri yazılıdır. Bizans, antlaşmalarda, Khersones (Kırım’da) ve vasalı konumundaki Bulgaristan’a Rus akınlarını

önmeye çalışmaktaydı. Bunlara göre, Rus tüccarların İstanbul'da en fazla altı ay kalmalarına ve Aya Mamas (Beşiktaş) Mahallesi'nde ikametlerine izin veriliyordu. Kente geldiklerinde, hükümdarlarından aldıkları, bugünkü pasaporta benzer bir izin belgesi göstermek zorundaydılar. İstanbul'a ulaştıkları zaman, en fazla elli kişilik gruplar halinde, silahsız ve bir imparatorluk görevlisinin eşliğinde içeri girebilirler; "bir kötülük yapmayacakları" konusunda teminat verirdi. Belirli bir fiyatın altında kumaş satın almaya hakları yoktu. Satın alınan mallar, bunları damgalamakla görevli bir memura gösterilirdi.

Bu koşullara uyan Rus tüccarların ekmek, şarap, et, hamam da içinde olmak üzere, bedava konaklama hakları vardı ve hiçbir ticari vergiye tabi değillerdi. Ülkelerine kolayca dönmeleri sağlanırdı. Bu antlaşmalar uyarınca, suç, sanığın ait olduğu tarafça yargılanırdı. Katil, suç mahallinde idam edilirdi. Bedensel sakatlamalar para cezasına çarptırılırdı. Hırsızlar ve soyguncular, çaldıkları eşyanın değerinin üç katını ödemekle yükümlüydüler. Kaçan ya da kaçırılan köleler, hemen sahiplerine iade edilirdi. Ruslar tutsakları geri almak için, adam başı 10 *nomisma*,¹⁷ Bizanslılar ise, cinse ve yaşa göre değişen bir bedel öderlerdi. Bizans'ta vasiyet bırakmadan ölen bir Rus tüccarın malları Rusya'daki ailesine yollanırdı; vasiyeti varsa, mirasçılar, ölünün ardında bıraktığı borçları da öderlerdi. Bizans, tüm Avrupa ülkeleri arasında en işlek ticari ilişkileri İtalya ile yürütüyordu. Papalık Roma'sına, en büyük tüketicisi olduğu lüks eşyalar satıyordu. Bizans'la deniz trafiği, Bari, Amalfi, Venedik gibi İtalyan limanları üstünden gerçekleştirilmekteydi.

X. yüzyılda, Bizans ordusunda çok sayıda Amalfili bulunuyordu; İstanbul'da kendilerine ait ambarları vardı; ayrıca, bağımsız bir dinsel cemaat oluşturmuyorlardı. Venedikliler Bizans'a, Dalmaçya kökenli gemi kerestesi, demir ve köle satıyorlardı. Venedik ile İstanbul arasındaki ticaret X. yüzyılda gelişti. Venedikliler gibi Amalfililer de, İstanbul'da "yasak mal" listesindeki ince ipeklileri kaçak olarak almak üzere anlaşmalar yapıyorlardı. Venedik ticaret gemilerinin yüklerinden alman gümrük resmini düşürmeyi başaran ilk Venedik dukası Orseolo (991-1002) oldu.

İstanbul'un rolü, dünya ticaret merkezi olmakla sınırlı kalmıyordu; aynı zamanda çok önemli bir sanayi kentiydi. Darphane, silah fabrikası, tersaneler, en değerli purpura ve ipekii kumaşlar üreten harem daireleri İstanbul'da toplanmıştı. İşletmelerin büyük çoğunluğu küçük zanaat atölyeleri, önde gelen dal ise, lüks eşya üretimi idi. İs-

tanbul'un Augusteion ve Tauri meydanları arasında uzanan ana arteri Mese Caddesi boyunca çeşitli malların üretilip satıldığı dükkânlar sıralanmaktaydı: çarpıcı renklerde sim işlemeli kumaşlar, en güzel kuyumculuk parçaları, değerli taşlar ve inciler kakılmış mücevherler, gümüş ve fildişi eşyalar, Bizans mineleri, mozaikten ikonalar; kısacası, Ortaçağ'da değerli ve ince lüks eşya olarak bilinen her şey...

İmparatorluğun Avrupa bölümündeki Selanik de önemli bir ticaret ve sanayi merkeziydi. Kentte, o çağda "ateş zanaatları" diye anılan bakır, demir, kalay ve cam eşya üreten çok sayıda atölye bulunmaktaydı. Günümüze dek ulaşan *Timarion* diyalogunda renkli bir dille anlatılan büyük panayırı çok ünlüydü ve Champagne bölgesinin panayırılarını hatırlatmaktaydı. Panayır zamanı, kenti, çeşitli ülkelelerin tüccarları istila ederdi. Kent girişinde yan yana sıralanmış çadırlarda Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Gürcistan, İtalya, Mısır, hatta Fransa ve İspanya'dan gelmiş ürünler sergilenirdi. Bir kısmı kara, büyük bir kısmı ise, deniz yoluyla taşınırdı. Pontos'tan gönderilen mallar İstanbul'a indirilir, buradan da kervanlarla Selanik'e taşınırdı.¹⁸ Kentin, İtalya ve Bizans arasındaki ticaretin transit noktası olarak önemini belirtmek gerekir.

İpekliler Peloponnesos'ta ve Thebai'de dokunurdu. *Nikon'un Örnek Yaşamı* adlı eser, X. yüzyılda Sparta'da, ipek dokumacılığında usta, kalabalık bir Yahudi cemaatinin bulunduğunu bildirir. *Timarion*, Selanik panayırında sergilenen mallar arasında ipekçiliğin kapladığı yere dikkat çeker. Bizans kaynakları, incelikte "örümcek ağını geçen" Thebai ipeklilerine övgüler yağdırır. X. yüzyılda Sparta, İtalya'ya halı da ihraç etmektedir.

Dyrrakhion, Korkyra, Demetrias, Abydos, Byzantha, Edirne, Selymbria gibi Avrupa kentleri de refahlarını ticarete borçluydular. Anadolu kentlerini yukarıda anlatmıştık. Ancak, Asya *thema*'larındaki Trabzon, Antakya, Malmistra, Adana, Tarsus, Khios ve Foça'da, gümrük memurlarının kullandıkları türden çok sayıda kurşun mühür (*molidobul*) bulunması, bu kentlerin de ticari önemini kanıtlamaktadır. XI. yüzyılda Venedikliler, söz konusu bölgelerde ticaret temsilcilikleri kurma izni istemişlerdi.

Trabzon, transit noktası olma özelliğini X. yüzyılda da sürdürdü. Bir Arap coğrafyacı, "Trabzon Yunanlıların sınır kentidir. Bütün tüccarlarımız burada toplanırlar. Satın aldığımız tüm Yunan kumaşları ve brokerlar, Trabzon'dan geçer" diye yazmaktadır.

Theophanes'in kroniği, Aya İoannes gününde Efes panayırında, çeşitli vergilerden yüz libre altın toplandığını kaydeder. Tudelalı Ben-

jamin'e göre ise, Manuel Komnenos, sadece İstanbul'da, dükkân kiralardan, satış işlemlerinden ve gümrükten yılda 7.300.000 altın lira elde etmektedir. Bu rakam abartılı gibi görünmektedir; çünkü X.-XII. yüzyıllarda paranın değeri, günümüzdekinden çok daha yüksekti. Ancak, X. yüzyılda Bizans yönetiminin önemli kaynaklara sahip olduğu başka belgelerde de doğrulanmaktadır. Egemenlik döneminin durmak bilmeyen savaşlarla yok edilmesine rağmen, II. Basileios öldüğünde, hazinede 220 milyon altın frangı aşkın miktarda para bulunuyordu.¹⁹

IX.-X. yüzyıllarda, elindeki kaynakların büyüklüğü, Bizans'ı çevresindeki feodal devletler karşısında üstün bir konuma getirmişti. Bizans hükümeti, üstünlüğünü son derece iyi kullanıyordu; bu yüzden, kendisini tehdit eden I. Otton'un elçisi Luitprand'a şu cevabı verdi: "Sahip olduğumuz altınla, tüm dünyayı kralın üstüne sürebilir, onu, bir daha onarılamayacak toprak bir testi gibi paramparça edebiliriz."

Bununla birlikte, ticaretten ve parayla gerçekleştirilen değişimlerden, bazı iktisatçılar gibi (ör. Brentano), Bizans ekonomisinin kapitalist olduğu sonucu çıkartılamaz. İlkçağ'daki gibi Bizans'ta da ekonomi, aslında tüketime, yani genel olarak üretim dışı değil, iç pazara yönelikti. Bizans ekonomisinde tüccarlar ikinci sırada geliyordu. Sanayideki ve tarımdaki el emeği iyice farklılaşmıştı; ama, bu fark ne tam ne de kesindi. Sözelimi, IX. yüzyılın ünlü *arkhont*'u Danielis, hem *latifundia*, hem ipek dokuma atölyeleri sahibiydi. Bizans kentlerinde ahalinin yarısından fazlası tarla işleriyle uğraşırdı. Kaynaklar, ekinlere zarar veren ve Thebai'yi kıtlıkla tehdit eden kuraklık için, halkın kent çevresinde bir ayın düzenleyerek yağmur duasına çıktıklarını bildirmektedir.

Bizans ticareti, temelde işlemeli dokumalara ve ipeklilere, değerli taşlara ve madenlere, doğunun baharatına ve aromalarına, kısaca, yalnız egemen sınıfın alabildiği malları kapsıyordu. Brentano'nun belirttiği gibi Bizans'ta fabrika yoktu. Devlet atölyeleri dışındaki sanayi işletmeleri, genellikle, patronla iki-üç kalfa ya da çırağın binbir zahmetle çalıştıkları küçük atölyelerdi.

Ticaret ve sanayinin örgütlenmesi de kapitalizme özgü koşullarla karşılaştırılabilecek durumda değildi. Cenova Kütüphanesi'nde bulunduktan sonra 1893'te yayımlanan, ancak 900'e doğru yazılmış²⁰ *Eparhikon Biblion* (Valinin Kitabı), bize, Bizans'taki sanayinin örgütlenmesi²¹ hakkında bilgi verir.²² loncanın statüsünün belirlendiği kitap, İstanbul loncalarının, sürekli *eparkhos* gözetiminde tutul-

duğunu, sadece üretimin değil, satışın da denetlendiğini gösterir. Hammadde alımının tarzı, zamanı ve yeri son derece sıkı bir biçimde saptanmıştı. *Eparkhos*'la memurları, fiyatları ve zanaatçıların kârlarını belirliyor, çalışma saatlerini ve ücretleri düzenleyen sorumlular atıyorlardı.

Artış olacağı düşüncesiyle mal stoklama; ihtiyacın üstünde hammadde ve işlenmiş ürün satın alma gibi her türlü girişim sert şekilde cezalandırılıyordu. Sadece loncanın üretimine ilişkin malın alınmasına izin veriliyordu. Sözgelimi, kuyumcuların altın, gümüş, inci ve değerli taş satın alma hakları vardı; ama, bakır, yünlü kumaş vb. yani, başka bir loncanın üretimine tecavüz anlamına gelen şeyleri almaları yasaktı. Bu bağlamda, ipekçilikle uğraşan tüccar sadece ipek satın alabiliyordu. Domuz etinin satışı başka bir ticari etkinliğin konusu olduğundan, kasapların domuz eti satmaları yasaklanmıştı.

Eparkhos'un izni olmadan bir loncaya girilemiyordu. İpek giysi satıcıları loncasına kabul için, beş lonca üyesinin, adayın aranan niteliklere sahip olduğu doğrultusunda bir belge vermesi gerekiyordu. Kabulden sonra aday, hazineye ve loncaya belirli bir miktar para ödüyordu (sabuncu dokuz, ipek giysi satıcısı altı *nomisma*).

Herkesin belirli bir çalışma yeri vardı. Sayı ve kalite kontrolünü kolaylaştırmak için, zanaatçıların evde çalışmaları yasaktı. Benzer şekilde ticaret de titiz bir düzenlemeye sokulmuştu. Baharat ve aroma satan esansçılar, “mallarından hoş kokular saçılması için” tezgâhlarını meydanlarda, hatta saray meydanında kurmak zorundaydılar. Ticari kârda sıkı bir kontrol sözkonusuydu (genellikle, en çok % 8 1/3). Lonca üyeleri, birbirlerini gözetlemek ve her türlü kusuru bildirmekle yükümlüydüler. Bildirmeyen, kusurluyla aynı cezaya çarptırılıyordu.

Yönetim, her türlü yardım için loncalara başvurma hakkına sahipti. Sözgelimi, gemi donatıcılarının, ilk talepte gemilerini yönetimin emrine vermeleri gerekiyordu. Yardımın niteliği ve koşulları, memurların keyfine bağlıydı.

Patron ile genelde köle ve azatlılardan oluşan kalfa ve çıraklar arasındaki ilişkiler de dikkatle belirlenmişti. Farklı kategorilerdeki kölelerin fiyatları yasayla saptanmıştı. *Prokhorion*'un fiyatlandırması şöyleydi: on yaşından büyük acemi köle 20, on yaşından küçüğü ise 10 *nomisma*; meslek öğrenmiş 30, bir noter kölesi 50, bir hekim kölesi 60 *nomisma*; çalışan bir hadım ise, 70 *nomisma*.

Soyluların saraylarındaki kölelerin sayısı binlerle ifade edilmekteydi. 963'te Basileios adında bir üst düzey saray görevlisi, kendisine

ait birkaç bin kölenin başına geçerek, İstanbul *pleb*'lerini, hükümetin başı durumundaki hadım Bringas'a karşı ayaklandırdı ve böylece, Nikephoros Phokas'ın *prununciamento*'sunu ²² kolaylaştırdı. ²³

Atölye patronları, her zaman özgür insanlar olamazdı. *Eparkhikon Biblion*'a göre, efendisinin teminat vermesi koşuluyla, köle bir loncaya girebilir, hatta atölye yönetebilirdi. Kusur durumunda efendi kölesini kaybeder, köle devlete devrolurdu. Bir loncanın, işçileriyle bir ayı geçen süreler için sözleşme yapması ve bir aylıktan fazla avans vermesi; öncceki patronun verdiği avans karşılığındaki çalışma saatini doldurmamış bir işçiye işe alması yasaktı.

Eparkhikon Biblion'da öngörülen cezalar, Bizans anlayışı çerçevesinde düzenlenmişti. Bir libre altın gibi bir para cezası, hafif cezaydı; kırbaçlama, mal müsadere, loncadan ihraç çok doğal sayılmaktaydı. Bir kuyumcu, üretimi için bir kilonun üstünde altın aldığı, bedensel cezanın yanı sıra para cezasına da çarptırılıyordu. Başkentteki ikamet süresi, izin verilen üç ayı geçen taşralı tüccar ile meslektaşının dükkân kirasını dalavereyle yükselten bir lonca üyesine de kırbaçlama cezası verilip malları müsadere ediliyordu. Ham ipeği başkentteki bir tüccardan alması gerekirken taşradaki bir tüccardan alan ipek dokumacısı sopayla dövölüp meslekten atılıyordu. Aynı cezalar, Büyük Perhiz sırasında sabun yapan sabunculara da uygulanıyordu.

Zanaata getirilen özel şartlar, egemen sınıfın, ekonomik çıkar ve altsınıfların her tür itirazını bastırma isteği doğrultusunda dayattığı yönetsel merkeziyetçilik ile işletme merkeziyetçiliğinin açık sonucudur.

Küçük üretimin devletçe örgütlenmesinin temelinde, devlet vesayeti ve ekonomi dışı baskı vardı. Ticaret ve sanayinin bazı dalları, sözgelimi bazı kumaş cinslerinin üretimi devletin tekelindeydi. Herakleios tarafından bedava ekmek dağıtımı kaldırılınca kadar buğday ticareti de devletin elindeydi; ama, resmi düzenleme, imparatorlukta en yüksek görevlilerin bile geniş halk kitlelerinin sırtından zenginleştikleri X. yüzyıla dek sürdü.

İmparator Nikephoros Phokas'ın (963-969) kardeşi Leon Phokas da anılan gruba giriyordu. O dönemde, çevrilen dolaplar sonucunda buğday fiyatları öylesine yükselmişti ki, halk karamsarlığa kapılmıştı. Yaşlı bir adamın bir parça ekmek için bir asker toplama merkezine gittiği anlatılır. Nikephoros, onu bu davranışa iten nedenleri öğrenmek amacıyla sorduğu soruya şu karşılığı almıştı: "Efendim, eskisinden çok daha güçlü durumdayım. Gençliğimde bir altın liraya

aldığım buğdayı taşımak için iki eşek gerekiyordu. İmparator oluşt. nuzdan bu yana, bana iki katına patlayan buğdayı, artık sevine sevine omzumda taşıyorum.”

Makedonya Hanedanı'nın yönetiminde, tarımda, küçük köylü mülkiyeti gittikçe yok olmuş, bunun sonucunda da “varlıklı” “yoksul”u köleleştirmişti. Vasiliyevskiy, “X. yüzyıl, topraklı aristokrasinin, önceki asırlar boyunca gelişen özgür küçük köylü mülkiyetine ve köylü komünlerine en acımasız şekilde saldırdığı tehlikeli bir dönemdir” diye yazmaktadır. “Varlıklı” grubunu taşra aristokrasisi, kilise adına metropolitler, piskoposlar, papazlar, askeri ve sivil yüksek görevliler (ordu komutanları, *patrikios*'lar, *strategos*'lar) oluşturmaktaydı. Topraklı aristokrasinin varlığı ve gücü, saray, ordu, kilise ve sivil yönetim kadrolarında yer almaları nedeniyle daha da artmıştı. Üst yönetim görevleri dışında, tüm memur atamaları, hazineye yük-lüce vergi ödenmesine bağlıydı. Varlıklı, görevin yanı sıra makam ve unvan da satın alabiliyordu. Bu şekilde, X. yüzyılda eski aristokrasi, zengin ve sonradan görme memurlarla kaynaştı ve buyurgan “güçlüler” ya da “efendiler” (*dunatoi* veya *arkhont*) sınıfını yarattı.

Vasiliyevskiy, “Bu sınıfsal kaynaşma, halkın sırtına binen yükü iki katına çıkarttı. Çünkü, bir yandan *strategos*, *protonotarios* vb. olarak vergi toplama ve diğer yükümlülükler için hükümet adına baskı yapıyorlar; öte yandan da, kendi çıkarları adına, edindikleri unvanların bedelini en kısa sürede köylüye ödettirmeye çalışıyorlardı. X. yüzyıldaki imparator *novella*'larında da kanıtlandığı gibi açgözlülük, bencillik, arsızca hileler yapma ya da yasadışı işlere sapma, bu sınıfın ortak özellikleriydi” demektedir. ²⁴

Tarımdaki doğrudan üreticinin durumu farklıydı. Henüz, geniş ölçüde köle işgücünden yararlanılıyordu. Sözgelimi, I. Basileios'un himayasindeki Peloponnesoslu aristokrat Danielis'in binlerce kölesi vardı. Köle sömürüsü, en dayanılmaz görünümeler altında varlığını sürdürüyordu. I. Nikephoros döneminde (802-811), Peloponnesos'ta Patras'ı kuşatan Slavların isyanı bastırıldıktan sonra, yenilenler, Patras'taki Aya Andreas Kilisesi'ne köle olarak verildiler.

Kırsal kesim halkı, başkasının, yani “güçlüler”in topraklarında yaşayanlar ve “*comitura*”lar, yani özgür komünler şeklinde yaşayanlar olarak iki ana gruba bölünmüştü. Özgür komün üyeleri, zincirleme kefaletle, merkeziyetçi devlet sistemine uygun vergi-rant niteliğinde bir toprak vergisi yüklenerek sömürülüyordu. İlk kategoriye giren köylüler, IX. yüzyıldan itibaren, genellikle *paroik* diye anılma-ya başladılar. Bunlardan, toprak sahibine sadece aşar vercnlere *mor-*

tites deniyordu; diğerleri ise, toprak sahiplerine daha büyük bir pay ödemek zorundaydılar. *Paroik*'lerle özgür köylüler, "yoksullar" (*penetes*) denilen Bizans köylüsünü oluşturuyorlardı.

Asya (IX. yüzyıl) ve Avrupa (X. yüzyıl) eyaletlerinin düşman akınlarından nispeten korunduğu dönemlerde, ticaret ve sanayideki sıkıcı mevzuatın da katkısıyla, gayrimenkul en elverişli yatırım aracı oldu. Kırsal kesimdeki büyük toprak mülkiyeti, küçük köylü mülkiyetinin aleyhine hızla gelişti. IX. yüzyıldaki halk hareketlerinin (Slav Thomas ve Pavlusçular) başarısızlığa uğramasından sonra güçlüler, vergiler, mültezimlerin haksız vergi tahsilatı, doğal afetler ve düşman atakları yüzünden sefaletе düşmüş yoksulların durumundan yararlanarak saldırıya geçtiler. Güç ve nüfuz kullanarak, komün köylülerini, topraklarını bağış, kira, hatta ivazlı akitlerle kendilerine bırakmaya ve *paroik*'leri git gide daha ağır yükümlülüklere girmeye zorladılar.

Devlet savunmasının temelini oluşturan askerlerin toprakları da, köylülerinkiyle aynı kaderi paylaştı. Özgür köylü mülkiyetini ortadan kaldıran nedenler, asker topraklarının da benzeri bir duruma düşmesine yol açtı. Güçlüler, *stratiotes*'lerin topraklarını, genelde zorla ele geçirip, askerleri *paroik* konumuna düşürüyorlardı. Küçük köylü mülkiyetinin yavaş yavaş yok oluşunda, ekonomik nedenler dışında, cebir unsuru önemli bir oynadı. XI. yüzyılda hazırlanmış bir tür kazai içtihat olan *Pina*, bu olgunun kanıtıdır. *Pina*'da, güçlülerin yoksulları köleleştirmek için yöntem seçmede zorlanmadıkları görülür. Ele geçirdikleri toprakları daha kârlı koşullarda başkalarına devretmekte; baskınlar yapmakta; köylülerin mallarını çalmakta; sonra da bunları tekrar satın almaları için baskı yapmaktadırlar.

Güçlüler arasında, köylülerin topraklarını zapt etmek konusunda en büyük başarıyı sağlayan askeri soylular, kiliseler ve manastırlardı. X. yüzyılda, çok sayıda adama sahip, nüfuzlu bir feodal askeri soylu sınıfı doğmuştu. Sözgelimi, Asya'da Dalassenos, Phokas, Skleros, Komnenos, Paleologos; Avrupa'da Bryennios, Melissenos, Kantakuzenos aileleri gibi büyük toprak sahipleri, malvarlıklarını vurgun yoluyla durmadan arttırıyorlardı.

Ordunun *thema*'lar şeklinde örgütlenmesi, *stratiotes*'leri hem ordu komutanı hem de büyük toprak sahibi olan kişinin egemenliğine soktu. Bu askeri aristokrasinin üyeleri, çıkar ortaklığına dayalı, evlilik bağları ve Araplara karşı aralıksız seferlerle perçinlenmiş türdeş ve nüfuzlu bir toplumsal grup halinde birleşmişlerdi. Erişilmez şatolarda yaşayan, zenginlikleri, nüfuzları ve askeri başarılarıyla bö-

bürlenen Önasya *arkhont*'ları, merkezi iktidardan kendi görüşlerine ve tavsiyelerine uymasını bekliyorlardı. Hoşnutsuzlukları, X. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğu sarsan tehlikeli isyanlarla kendini gösterdi.

Köylü topraklarına el konmasında toprak magnatlarından sonraki en büyük katkı kilise ve manastırlardan geldi. Malvarlıklarını hızla çoğalttılar; özellikle, X. ve IX. yüzyılda manastır malvarlığında yeni bir gelişmeye tanık olundu. Sömürücü sınıfın temsilcileri, hatta imparator tarafından, Bizans'ta olağan bir durum gibi görünen olası devlet darbelerine karşı güvenli sığınaklar yaratmak amacıyla, birçok manastır yaptırıldı. Mültezimlerin haksız vergilerinden ve güçlülerden kaçan yoksullar da manastırlara sığınmıyorlardı. Sayısı hızla artan manastırlar, yıkılmış ve ezilmiş sıradan insanları memnuniyetle "himaye"lerine alıyorlardı; ama, çıkarıcılara sadece tasarruf hakkını verdikleri topraklarını, tümüyle manastıra devrettirmeyi de unutuyorlardı.

Çağdaş kaynaklar, keşişlerin dindar insanları çekmek için keşişlerce kullanılan yöntemleri çarpıcı bir dille aktarmaktadır. Keşişlere göre her yol mubahtı; bu kaynaklardan birinde, keşişlerin kurbanı ağa düşürme yolları şöyle anlatılır: "İyi yemek ve şarap gibi maddi şeylerle başlangıç yaparlar, sonra maneviyata yönelirler. Perhizden, akşam toplantılarından söz ederler; gizli şeyleri görmekle, mucizelere tanık olmakla övünürler. Sonra, anlatılanlardan büyülenen dinleyiciyi papaz yaparlar. Bu imrendirmelerle saf adamı ağırlarına düşürürler; bütün mülkünü ve parasını elinden alınca da, onunla hiç ilgilenmezler ve beş parasız istediği yere çekip gitmesine yol açarlardı."

X. ve IX. yüzyıllardaki Bizanslı keşişler, dört duvar arasında oturmayı hiç sevmezlerdi. Hiçbir törenden, gösteriden geri kalmazlardı. Sık sık adalet karşısında üçüncü bir kişinin savunmasını üstlendikleri olurdu. Siyasetle de ilgilenirlerdi. Onlar için ticaret, olağan bir uğraştı. XI. yüzyılda yaşamış ünlü yazar ve devlet adamı Psellos'tan kalan ilginç bir mektup, Elias adında bir keşiş-tüccardan söz eder. Psellos, Elias'ın kollarını rica ederken, onun her işe bulaşan keşiş ile tüccar arası bir adam olduğunu belirtir: "Göge yükselmekten mutlu; ama, onu dünya işleri ve kalabalık bir akraba sürüsünün kaygısı engellemekte. Kuzeye, güneye, doğuya, batıya doğru sürekli yön değiştirmek zorunda kalışın nedeni işte bu durum... Onu yönlendiren ne merakı, ne bizi Britanya adalarındaki Thule'den ²⁵ ayıran uzaklığı, ne ünlü okyanusun karayı nasıl kuşattığını, ne de hangi Etiyopyalıların doğuda, hangilerinin batıda yaşadıklarını öğrenmek

arzusu!.. Onun tek amacı, bir yerden aldığı malı başka bir yerde satmaktır.”

Manastırlar, yönetimden adli ve idari özerklik, vergi vermeme gibi muafiyetler de elde etmişlerdi. XI. yüzyılda, bu bağlamda çıkarılmış bir ferman (*khrysobulla*), manastırları şunlardan muaf tutmaktaydı:

“memurlara, *tagmata* ve *thema* görevlilerine, Roma yardımcı birlikleriyle milislerine konak yeri gösterme; yer değiştirme tazminatı ödeme; yargıçları, *strategos*’ları, vergi mültezimlerini, yüksek görevlileri konuk etme; her türlü armağan verme, kalelerinin azığını sağlama, bu kişilere katır, eşek, at, sığır... kümes ve av hayvanı, yumurta verme; toprak vergisine giren yükümlülükler (bir kısmı aynı olarak toplanıyordu); vergiler ve adam başına alınan salmalar; hane vergisi; bazı binalı mülk çeşitlerine ilişkin vergiler; ticaret ve posta harçları; buğday verme, istihkâm, yol yapma yükümlülükleri; *paroik* vergisi; at nalı ve mıhı, saman verme; yargıçların, *duks*’ların, *katepano*’ların, mültezimlerin, *protokentarkhos*’ların... ve hangi nedenle olursa olsun, tüm imparatorluk görevlilerinin ihtiyaçlarını, tayfaların, avcı, süvari, mızraklı ve diğer gruplardan askerlerin donatılarını karşılama... her tür gemi yapımı, kereste biçimi... herhangi bir yükümlülük ve angarya”

Bu *khrysobulla*, yönetimin, halkı hangi vergiler ve yükümlülükler altında ezdiğini göstermesi açısından son derece ilginçtir. Manastırlar bunlardan kurtulma olanağı buldular, ama yoksulların omuzlarına daha hangi yükler bindirilmemişti ki!... 964’te yayımlanan bir *novella*, kilise ve manastır mülkiyetinin gelişme hızını ortaya koymaktadır. Nikephoros Phokas, imparatorluğun ikona-kırıcı dönem öncesindeki anormal haline döndüğünden yakınır: “Gelirini topladığımız toprakları manastırlara terk edersek, kaçınılmaz olarak geçmişteki durumla karşılaşacağız; geçim sıkıntısına, yetersizliğine artık çare bulunamayacak; çünkü, gerekli paraya sahip olamayacağız ve bizim imparator ellerimiz felce uğrayacaktır.”

Bizans yönetimi, küçük köylü mülkiyetinin çıkarlarını gözetiyordu: “Devletin ihtiyaçlarını karşılayan, vergi veren, askerlik yapan bu büyük kitledir; onlar olmazsa her şey çöker.”²⁶ Yönetim, feodal ekonomi geliştiği oranda, kendi ekonomik gücünün azaldığını biliyordu. Durum, Makedonya Hanedanı’nı “bu, altsınıftaki kardeşler”e özen göstermeye zorladı ve bu yüzden de bazı tarihçilerin övgüsünü kazandı.

Sözgelimi Vasilyevskiy, “Eski devlet gelenekleriyle donanmış Bizans imparatorları, uyruklarına karşı ödevlerini çok büyük bir titizlikle ve kesinlikle yerine getirdiler. Hükümdarın iktidarının herkesin ortak mülkü olduğunu; zayıfı ve yoksulu, güçlü ve zengine karşı savunmanın en kutsal görevleri olduğunu bildirmekten çekinmediler” demektedir.²⁷ Ancak Vasilyevskiy, yoksulların bu bildirimlerden pek çıkar sağlayamadıklarını da kabul etmek zorunda kalmıştır.

Makedonya Hanedanı, gerçekte büyük toprak sahipleri ve soylularla bir mücadeleye girmedir. Dev harcamalar gerektiren dış siyasetinin halkın sırtına, küçük köylünün çöküşünü hızlandıran çok ağır bir yük bindirmesine rağmen, aynı sınıfa mensup olması nedeniyle, bunu zaten yapamazdı.²⁸ Makedonya Hanedanı’nın küçük köylüden yana çabalarının, Batı Avrupa’daki Karolenjlerin benzer tedbirleri gibi, sonuçsuz kalmasına şaşmamak gerekir. Aynı kararnamelerin asırlar boyunca tekrarı, etkisizliklerinin kanıtını oluşturmaktadır.

Makedonya Hanedanı yönetimindeki Bizans’ın siyasal tarihi

Kendisini Roma İmparatorluğu’nun tek yasal varisi sayan Bizans yönetimi, İustinianos’un mirasının bir parçası olan topraklar üstündeki haklarından kesinlikle vazgeçmedi. Bizans’ın Batı Avrupa’daki hak talebinin karşısına iki güç çıkmaktaydı: Papalık ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu. Bizans’ın gözünde, VIII. yüzyılda imparatorluğa bağımlılıktan kurtulmuş papalar isyancı, Germen imparatorları da tahtı ele geçirmiş gasip sayılıyordu.

Bizans, zaman zaman taleplerini askıya almak, hatta papalar ve imparatorlarla ittifaka gitmekle birlikte, genel siyasal çizgisi, tüm İtalya, özellikle de imparatorluğun eski başkenti Roma üstündeki haklarını şiddetle savunmaya dayanıyordu. Ama, dikkatini sürekli olarak Araplara ve Balkan Yarımadası’ndaki Bulgarlara çevirmek zorunda kaldı. IX. yüzyıl sonuyla X. yüzyıl başında, Araplar ve Bulgarlar, Bizans’ın bir numaralı düşmanlarıydı. Özellikle, Sicilya ve Girit’i fetheden, Ege Adaları’nı ve kıyılarını talan eden Batı Arapları, Doğu Akdeniz havzasındaki ticareti felce uğratiyordu.

Bizans, imparatorluğa komşu barbarları yatıştırıp egemenliğine almak için, güçlü düşmanları dost, vasala ve uyuşturacak etkili bir propaganda aracı olarak Hristiyanlaştırmaya yöneldi. Bir boyu diğerine kırdırdı; en amansız düşmanlarının önderlerini parayla satın aldı; son çare olarak da silah kullandı.

Bizans'ın ilgisi, Önyasya ve Balkanlardaki komşuları ile Sicilya ve Girit'teki Araplar üstünde odaklaşmıştı. Karpat Dağları ile Hazar Denizi arasında uzanan geniş topraklarda dolaşan boylar da Bizans diplomasisinin gözünden kaçmadı.

Bizans'ın siyasal denge sistemi, X. yüzyılda, Peçeneklerle girilen ittifaka dayanıyordu. Konstantinos Porphyrogenetos, ısrarla, oğlu Romanos'a Peçeneklerle barış ve dostluk içinde yaşamasını tavsiye etmekteydi. Bu ittifakı, her türlü Rus, Macar ve Bulgar tehdidine karşı Bizans'ın garantisi olarak düşünüyordu.²⁹

Bizans, diplomasideki büyük ustalığına rağmen, geleneksel büyük devlet siyaseti uygulaması yüzünden komşularıyla savaşa girişiyordu. Çoğu zaman, Asya, Balkanlar ve İtalya gibi iki üç cephede birden savaştığı oluyordu. Zaferlerle ağır yenilgiler birbirini izliyordu. Ancak, o çağda imparatorluk, bu sürekli ve yıpratıcı savaşa dayacak yeterli güce sahipti. Öncellerinden miras olarak, vergi ödeyen ve orduya asker veren kalabalık bir özgür çiftçi kadrosu devralmıştı. Eski ticari ve sınai hegemonyasını, doğu ile Batı Avrupa arasındaki ticarete aracı rolünü hâlâ sürdürüyordu. Önemli mali kaynaklara sahip Makedonya Hanedanı, kara ve deniz ordularını, etkinliklerinin doruğunda tutabiliyordu.

Bulgaristan'ın Hristiyanlığı kabulü, Bizans uygarlığına bağlanışının ve siyasal etkisine girişinin ilk adımını oluştuyordu. Ama bu gidiş, Ortodoks Bizans ile Katolik Roma kiliseleri arasındaki ilişkileri gerginleştirmişti. Bazı bölgelerde, iki tarafın din adamlarının üstünlük mücadelesi, geçmişte birkaç anlaşmazlığa yol açmış; hatta, IX. yüzyılda bir bozuşmaya kadar varmıştı. Papa I. Nicolaus, manevi bakımdan tüm Illyricum'un kendisine bağlanmasını ve Roma papalarının amansız düşmanı patrik Photios'un görevden azlini istiyordu. Makedonya Hanedanı'nın kurucusu I. Basileios, papaya ciddi tavizler verdi, Photios'u azletti. Buna karşılık, papalara rağmen, Bulgar sorununda Bizans Ortodoksluğunun üstünlüğünü sağlamayı da başardı.

I. Basileios tahta çıktığı sırada Bizans İmparatorluğu'nun durumu pek parlak değildi. Amorion Hanedanı döneminde Önyasya'nın doğu sınırlarında hiçbir tehlike yoktu; batıda ise ciddi şekilde gerilemişti. Amorionların sonuna doğru, Bizans'ın elinde, sadece Sicilya'nın önemli kentlerinden Siracusa bulunuyordu. Sicilya'nın büyük bir bölümü Kuzey Afrikalı Araplara geçmişti. Güney İtalya'da da benzeri bir durum söz konusuydu. IX. yüzyılda Arap fetihleri, parça parça toprak kazanımlarına dayanıyordu; ama, bu bölgelerde Bizans'ın iti-

barı neredeyse ortadan kalkmış ve Güney İtalya kentlerinin yardımına iki kez Batı imparatoru II. Louis koşmuştu. Arap korsanların yatağına dönmüş Girit'in kaybı kötü sonuçlar doğurmuştu.

I. Basileios, Bulgarlar ve Ruslarla iyi komşuluk ilişkileri kurarak kuzeydeki güvenliğini sağladı. Olası Rus saldırılarını önlemek için bir barış antlaşması imzaladı. İlk Hıristiyanlaştırma çalışmalarını para ve giyim kuşam karşılığında gerçekleştirdi. Venedik ve Ermenistan'la ilişkilerini düzene koyarak, tüm gücünü, doğuda ve batıda Araplarla mücadeleye yöneltti. Çabasında başarılı olabilmek için Batı imparatoru ile bir ittifaka bile girdi.

Basileios, 878'e kadar Araplara karşı, özellikle doğuda birkaç zafer kazandı: Pavlusçuların yenilgisi; Tephrike, Zapeta, Samosata kalelerinin alınışı ve Kıbrıs'ın yeniden fethi. Batıda ise, birkaç üstünlüğe rağmen, durum pek iyi değildi. II. Louis'nin ölümünden sonra, Yunanlılar Güney İtalya'nın önemli kenti Bari'yi işgal ettiler. Bizans etkisi, Dalmaçya kıyıları boyunca tekrar duyulmaya başladı.

IX. yüzyılın 60'lı yıllarında beliren Arap tehlikesi, İllirya Slavlarını Bizans'tan yardım istemeye zorladı. VIII. yüzyıl ile IX. yüzyılın ilk yarısı arasında, bu bölgelerdeki Bizans nüfuzu yaklaşık tümüyle çökmüştü. Sırlarla Hırvatların yanı sıra, Dalmaçya'daki Roma kentleri açısından da Bizans İmparatorluğu'nun haklarına ilişkin tüm anılar artık geçmişte kalmıştı. 867-868'de Dalmaçya kentleri yardım gördüler ve Dalmaçya'da yerleşmiş Slav boyları gibi Bizans'ın egemenliğini tekrar tanımak zorunda kaldılar. Konstantinos Porphyrogenetos'un belirttiğine göre, Hırvatlarla Sırların bir kısmı Hıristiyanlığa döndürülerek Bizans'ın manevi ve siyasi etkinlik alanına katıldı.

Siracusa'nın, dokuz aylık bir kuşatmanın sonunda Araplar tarafından 878'de bir baskınla alınışı, Basileios'un fetih planlarına ağır bir darbe vurdu. Bu yenilgi, Sicilya'nın tümüyle kaybına yol açtı. Kıbrıs da tekrar Arapların eline geçti. Basileios, generali Nikephoros Phokas'ın Apulia ile Calabria'da imparatorluk nüfuzunu yeniden egemen kılmasına ve bunun üstüne, Güney İtalya'daki feodal Lombard prensliklerinin Bizans himayesine girmelerine rağmen, planlarından vazgeçmek zorunda kaldı.

Makedonya Hanedanı kurucusunun dıştaki önemsiz başarıları bile, hak etmediği halde tarihe "Filozof" ya da "Bilge" lakaplarıyla geçen VI. Leon'un (886-912) dar görüşlü tutumuyla gölgelendi. Bizanslı yöneticiler, Bulgar sarayı Hıristiyanlığı kabul edince, etkilerine çok güvenmişlerdi. Bu yüzden de ihtiyatsızca davranarak, Bul-

garistan'ı boyun eğmek ya da savaşmak gibi iki seçenekle karşı karşıya bırakmışlardı.

Bulgar çarı Simeon 893'te tahta çıktığı zaman, ülke için Bizans'la yakınlaşmanın sakıncaları hemen fark edildi. Eski antlaşmalar uyarınca, Bulgar tüccarların Bizans'la ticaret yapma hakları vardı. Açgözlü, ancak sarayın gözdesi küçük bir Bizanslı zengin tüccar grubu, etkinliklerinin, Bulgar tüccarlarının daha çok vergi verdikleri Selanik'e transferini sağladı. Simeon, bu duruma şiddetle karşı koydu; sonuçta, 894'te bir savaş çıktı. Nankör ve hilekâr ile aynı anlama gelen Bizans diplomasi sanatının temsilcisi VI. Leon, "yeni Hıristiyan kardeşleri"nin üstüne, Dniepr ve Dniestr arasında yaşayan göçebe Macarları saldı. Macarlar, Bulgarları Tuna ötesine attılar; Büyük Moravya devletini yıktılar; Kuzey, Doğu ve Güney Slavlarının arasına iyice sokuldular.

Ancak Simeon, büyük çaba harcayarak Macarları püskürtmeyi, Bizans'ı ağır bir yenilgiye uğratarak haraca bağlamayı ve Makedonya ile Arnavutluk'un önemli bir kısmını almayı başardı. Hırvatistan, VI. Leon döneminde Bizans egemenliğinden kurtuldu ve X. yüzyılın ilk çeyreğinde güçlenerek bağımsızlığına tekrar kavuştu. 870'e doğru Bizans hükümrانlığını tanıyan Güney Dalmaçya Sırlarıyla Slavları, X. yüzyıl başında Bulgar çarının boyunduruğuna girdiler.

Bu sırada Arap korsanlar Ege kıyılarını talan etmekteydiler. 902'de Tesalya'daki Demetrias kentini soydular; 904'te bir baskınla, Anadolu'daki Antalya, Balkanlardaki Selanik kentlerini yağmalayıp çok sayıda tutsakla birlikte çekildiler. Batıdaki Sicilya ise, VI. Leon döneminde tümüyle elden çıktı.

Bizans'ın deniz üstünlüğünü tekrar kurmak üzere hazırlanan 34.000 kürekçi ile 7000 Yunanlı, 700 Rus ve 5000 Merdai askerden oluşan 200 parçalık görkemli donanma, 911'de, Samos yakınlarında Araplar tarafından tümüyle batırıldı. Bu girişim, çok ciddi harcamalara patlamıştı.³⁰

Askeri durum, X. yüzyıl başında daha da kötü bir gidişe yöneldi. Çar Simeon, Leon'un ölümünden sonra, oğlu Konstantinos Porphyrogenetos'un çocukluk çağlarında imparatorluğun içteki düzensizliklerinden yararlanmaya çalıştı. Avrupa eyaletlerinde yaşayan Slavlara dayanarak tüm Balkan Yarımadası'nın hükümdarı olmak ve Bizans "basileus"larının tacını giymeyi düşünüyordu. X. yüzyıl başında, Bulgar toprakları Karadeniz'den Adriyatik'e; Tuna'nın aşağı kesiminden Trakya ile Makedonya'nın derinliklerine, Selanik yakınlarına dek uzanıyordu.

913'te, Simeon İstanbul surlarının önünde belirdi; 914'te Edirne'yi aldı. 917'de Bizans yönetimi, korkunç düşmanından kurtulmak için her çareye başvurdu; Avrupa ve Asya *thema*'larından topladığı birliklerle güçlü bir kara ordusu kurdu; Peçeneklerden derlediği askerleri donanmayla Tuna'ya taşıttı. Kara ordusu *strategos*'u Leon Phokas ile donanma *drungarios*'u Romanos Lekapenos arasındaki rekabet, çara Bizans ordusunu ezme fırsatı verdi (917'de). Bundan cesaret alarak İstanbul surlarına dayandı ve imparator ilan edilmesini sağladı.³¹ Ama, donanma desteği olmadan başkenti alması imkânsızdı. Ne var ki, bu konuda Afrikalı Araplarla girdiği ittifak da başarısızlıkla sonuçlandı. O arada, Bizans'taki iktidar güçlü ve enerjik Romanos Lekapenos'un eline geçti. İmparator, denenmiş bir taktiği uygulayıp Sırlarla Hırvatları Bulgarlara karşı ayaklandırdı. 927'de Simeon'un oğlu ve ardılı Petro ile barış yapmayı başardı. Bulgaristan alan olarak genişledi ve bağımsız bir patriklik elde etti. Ancak, bundan böyle Bizans etkisi Bulgar sarayına kesin bir şekilde egemen oldu. Romanos, Güney İtalya'daki Apulia ve Calabria'yı başarıyla savundu.

924'te Bizanslılar, Arap korsan filosunun tamamına yakın bir kısmını sulara gömdüler; bu olaydan sonra, denizdeki tehlike giderilmiş sayılabilirdi. Önyasya'nın sınır kentlerinde Araplara karşı verilen mücadelede, denge yavaş yavaş Bizans lehine kayıyordu. Bağdat Halifeliği'nin bir dizi bağımsız ve birbiriyle sürekli çatışan küçük beyliklere parçalanması, bu sınırlardaki ilerlemeyi kolaylaştırdı. Lekapenos'un generali Kurkuas, yirmi yıllık ısrarlı bir çabanın sonucunda, imparatorluğun doğu sınırlarını önemli ölçüde genişletti.

Romanos Lekapenos döneminde, Bizans'ın başkenti Rus "kn-yaz"ı Igor'un saldırısına uğradı. "Kuzeyin öteki barbarlarını Batı Roma'ya çeken aynı büyüleyici hayranlık, Varegleri de Doğu Roma'ya çekiyordu."³²

İlk kez 860'ta, III. Mikhail Araplarla meşgulken ve donanma Sicilya'da savaşıırken, Ruslar İstanbul'a karşı cesur bir saldırıya girişmiş, kentte korkunç bir panik yaratmışlardı. Patrik Photios, dini sohbetlerinde Ruslardan, pek tanınmamış ve yoksul iken, ün ve zenginliğin doruğuna erişmiş bir halk olarak söz etmektedir. Bu ilk saldırı başarısızlığa uğradı; ordu hızla başkent'in yardımına yetişti. Photios'a göre, Ruslar Hristiyanlığı kabul ettiler; imparatorluğun egemenliğine girdiler ve Bizans'a yardımcı askeri birlik gönderme sözü verdiler. Bizans kaynakları Oleg'in seferleri ve Bizans'la yaptığı antlaşmalar konusunda sessizlik içindedir.³³ Ama, Rusların Bizans em-

rinde savaşmaları hakkında imzalanmış belgenin ilgili bölümü, X. yüzyıl başından itibaren Bizans ordusunda paralı Rus askerlerinin bulunduğu, yukarıdaki kaynak gibi, 911 tarihli kroniğimizde de doğrulanmaktadır.

Oleg'in yarı destansı seferlerinin tersine, oğlu İgor'un Bithynia kıyılarına yaptığı çıkartma ayrıntılarıyla bilinmektedir. Bu girişim gerçek bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ruslara karşı koyabilmek için, doğudan *skhola*'lar *domestikos*'u İoannes Kurkuas ile ordusunu çağırarak gerekmişti. Ancak durum, Rus knyazı İgor'u yolundan döndüremedi. Kroniğe göre, 944'te, özellikle Varegler, Peçenekler, Polanlar ile Kriviçlerden ³⁴ derlenmiş büyük bir ordu kurdu ve yeni Rus saldırılarından parayla korunmaya çalışan Bizans'ı tekrar tehlide başladı (945).

Araplara, Bulgarlara ve Ruslara karşı amansız bir mücadele sürerken, küçük köylü mülkiyetine el koymalar öylesine hızlandı ki, Romanos Lekapenos bunu önlemek üzere, 922'de bir *novella* çıkarttı. Köylü komünlerine, gayrimenkullerin satışında şufa hakkı tanıyor ve hangi ad altında olursa olsun (bağış, vasiyet, satış ya da kira), "güçlüler"e köylü komünlerinde mülk edinme yasağı getiriyordu. ³⁵ Son otuz yıl içinde edinilmiş askeri malikâneler, ne şekilde devredilmiş olursa olsun, hiçbir tazminat ödenmeden önceki durumlarına geri döndürülüyordu. Ancak, bu kararname beklenen sonucu vermedi.

928 yılı rekoltesindeki düşüklük, Bizans kırsalına alışılmış konduğu olan kıtlığı getirdi. Kroniğin kaydettiğine göre, 928'deki kıtlık "o güne dek görülenlerin hepsini aştı." Açlığın ve vebanın sonuçları yıllar boyunca silinemedi. Soylular bu durumdan yararlanıp "yoksullar"ın topraklarını ucuza kapattılar. Romanos Lekapenos'un 943 tarihli *novella*'sı, güçlülerin davranışlarını ve önceki yasaya itaati sağlamamayan Bizanslı memurları ağır bir dille suçladı. 922 yasasının hükümlerini tekrarlayan Romanos, yoksulların topraklarına soylularca el konmasını geçersiz kıldı. Bu kişilerin, kıtlık sırasında gasp ettikleri topraklarda hiçbir hakkı yoktu; bunları, aldıkları fiyata yoksullara geri vermek zorundaydılar. ³⁶ Ancak, aynı güçlülerden oluşan üst yönetim, imparatorluk kararnamelerine direniyordu. İktidara zor yoluyla gelen ve VII. Konstantinos mevzuatını tümüyle eyleyemeyen Romanos ise, hanedanını güçlendirmekle meşguldü; dolayısıyla, güçlü soylularla ciddi bir mücadeleyi göze alamazdı. Üstelik, yoksulların topraklarını açlıktan ölmek için satıp satmadıkları, geri almak için gerekli paraya sahip olup olmadıkları da bilinmemektedir.

Romanos Lekapenos, 944'te kendi oğulları tarafından tahttan

indirildi. Ertesi yıl, VII. Konstantinos Pophyrogenetos ortak naiple-rinden kurtulmayı ve tek başına imparator olmayı başardı (945-959).³⁷ Ancak, bu durum Konstantinos'un yaşamında hiçbir değişiklik ya-ratmadı. Devlet işlerini güçlü bir etkiye sahip *parakimomenos* Basi-leios'a bıraktı; gözde uğraşları edebiyat ve sanatla ilgilenmeyi sür-dürdü.

Romanos'un tehditlerinin kimseyi korkutmadığı ve soyluların, yoksulların topraklarını zorla, satın almayla ya da her türlü hileli yol-dan gaspı sürdürdükleri, Konstantinos Porphyrogenetos'un *novella*'la-rından da anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, "Kimin gücü varsa, zavallı toprak kiracılarını gerçek birer köleye dönüştürdü" demektedir.³⁸ Emirlerle paralel olarak askeri komutanların el koymaları da arttı. Konstantinos, onları şöyle nitelendiriyordu: "Tanrı'nın komutanlık verdiği bu kişiler, istisnasız, *stratiotes*'lerini her şekilde istismar edi-yorlar ve haksız vergi topluyorlar ya da yüklü rüşvetler karşılığında askerlikten muaf tutuyorlar. Bunlar hiçbir şeye aldırmayan, savaşıcılık ile ilgisi olmayan ve karıncadan daha ödle, kurttan daha yırtıcı satılık insanlardır. Düşmanları haraca kesmeyi beceremediklerinden kendi uyruklarını soyarlar." VII. Konstantinos, asker-çiftçilerin topraklarının alınamayacağını bildirdi; *stratiotes*'leri *paroik*'e çevirenler ya da topraklarına zorla el koyanlar³⁶ *nomisma* tutarında para cezasına çarptırıldı.

Bizanslı yoksulların, kendilerini hiç direnmeden *arkhont*'ların sömürüsüne koyuverdikleri; bağımsızlıklarını gönüllü olarak yitir-dikleri ya da kent *pleb*'lerinin yönetimin boyunduruğunu itirazsız ka-bul ettikleri öne sürülemez. Ezilen kitlelerin, bu dönemde sık sık pat-lak veren başkaldırıları, içinde bulundukları umutsuzluğun gösterge-leriydi. İyi belirlenmemiş bir hedefle geliyor ve çoğunlukla, impa-ratorluk yönetiminin en büyük nefreti toplamış temsilcilerine suikast-lar şeklinde sergileniyordu. Kendi dağlarına gizlenmiş Arnavutlarla Valaklar. Bizans yönetimini yok saymakla yetiniyorlardı; Slav boyları ise sert bir mücadele veriyorlardı. IX. yüzyılın ikinci yarısında, Peloponnesos'taki Miling ve Ezerit Slavları, Bulgar çarı Boris'le bir-likte ayaklandılar. X. yüzyıl başında, Slav boylarının ayaklanmaları-na, Çar Simeon'un başarıları eşlik etmişti. Romanos Lekapenos, Bir Miling ve Ezerit ayaklanmasını silahla bastırmak zorunda kaldı. Bu boylar, sonuçta Bizans egemenliğini tanımakla birlikte, yerel özerk-liği korudular ve oldukça düşük miktarda haraç vermek zorunda bira-kıldılar.

Asya *thema*'larında, özellikle Kibyraioton *Thema*'sında da sık

sık karışıklıklar ve ayaklanmalar çıktı; İmparator VII. Konstantinos, sözkonusu *thema*'nın adının övgü anlamına gelmediğini, "kibirli olduğu, imparatorluk emirlerine itaatsizlik ettiği ve uygulamadığı için" verildiğini bildirmektedir.³⁹

VII. Konstantinos döneminde, Opsikion *Thema*'sında bir yoksullar isyanı çıktı. Hareketin başında, imparatora başkaldırdığı için idam edilen Konstantinos Dukas olduğunu öne süren Makedonyalı Basilcios vardı. Yakalanıp İstanbul'daki yetkililere teslim edildi ve sağ kolunun kesilmesi cezasına çarptırıldı; ancak kaçmayı başardı. Opsikion *Thema*'sında yeniden ortaya çıktı; yoksulları yönetime karşı ayaklandırdı. Petra Kalesi'ni⁴⁰ zapt ederck hükümet birliklerine karşı sert bir direniş gösterdi. Sonunda yakalandı, işkence gördü ve İstanbul'daki Forum Amastrianum'da diri diri yakıldı.

Halk isyanları, mültezimlere karşı suikastlar, ezilen kitlelerden yükselen acı şikâyetler üstüne, imparatorlar mültezimlerin davranışlarını yerinde araştırmak için özel "müfettiş"ler görevlendirdiler. Merkezi yönetimle yerel görevliler arasındaki yakın bağ yüzünden, bu "soruşturmalar", halka sadece yeni angaryalar yüklenmesine yol açtı.

VII. Konstantinos döneminde, Doğu ve Batı Araplarına karşı mücadelede zaferlerle yenilgiler birbirini kovaladı. Girit'in fethi için, Rusların da katıldığı yeni ve büyük bir deniz harekâtı, 943'te, komutanı olan saray hadımı Gongylas'ın yeteneksizliğinden ötürü başarısızlığa uğradı.

Mezopotamya'da ve Suriye'de, Musul, Tarsus ve Halep emirleriyle girilen savaşlar sürüyordu; en korkunç düşman, Musul emiri Seyfüddevle idi. Talih yavaş yavaş Bizans'a gülüyordu. Bizans ordusu, 950'de Theodosiopolis'te belirdi; 957'de Amida'yı, 958'de Samosata'yı işgal etti; 959'da ise Dicle ötesine yürüdü. Ele geçirilen bölgelerde yeni *thema*'lar kuruldu: Mesopotamia, Lykandos, Selcukeia. Ermenistan ile Gürcistan Bizans'ın nüfuz alanına girdi. X. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren Ermeniler ve Gürcüler, yönetimde, özellikle de doğu ordusunda en yüksek mevkilere geldiler.

onstantinos Porphyrogenetos'un tek başına iktidar olduğu dönemde, Ruslarla barışçıl, hatta dostça ilişkiler yürütüldü. 957'de, daha önce Hristiyanlığı kabul etmiş Prenses (knyaginia) Olga, kalabalık bir maiyet eşliğinde Bizans sarayını ziyarete geldi. Konstantinos, *Seremoniler Kitabı*'nda bu görkemli kabulü ayrıntılarıyla anlatır.

Konstantinos'un oğlu II. Romanos'un kısa imparatorluk döne-

minde (959-963), Araplarla savaş başarıyla sürdürüldü. Her tip geminin katılımıyla imparatorluğun en iyi generali Nikephoros Phokas'ın yönettiği yeni Girit seferi, parlak bir zafer ve bu önemli adanın imparatorluğa geri dönüşüyle sonuçlandı. II. Romanos, tahtı, anneleri Theophano'nun naibeliğinde iki küçük oğluna bırakıp öldü. Bunun üstüne, Nikephoros Phokas, Theophano ile evlenerek kendisini imparator ve iki küçük Porphyrogenetos'un iktidar ortağı ilan etti.

Nikephoros Phokas, Önasya'nın askeri soylu sınıfını temsil ediyordu ve en zengin *arkhont* ailelerinden birine mensuptu. Bu yüzden, köylü mülkiyetini savunan yasalarla ilgilenmedi. 967 tarihli *novella* ile yoksullara ve *statiotes*'lere verilmiş topraklar üstündeki şufa hakkını kaldırarak, soylulardan yana tavır aldı. Ancak, manastır mülkiyetinin hızlı gelişimini durdurmaya çalıştı; gerekçe olarak da, imparatorluğun vergiden ve savunma için gerek duyduğu etkin nüfustan yoksun kalmasını gösterdi.

Phokas, 964'te çıkarttığı *novella*'da, "Keşişler, İncil'in buyurduğu hiçbir erdeme sahip değiller. Her an, yeni bir dünya malı edinmekten; görkemli binalar dikmekten; sayısız at, sığır, deve, kısaca her çeşit hayvan satın almaktan başka şey düşünmezler. Tüm güçlerini ve gayretlerini bu şekilde zenginleşmeye adanmışlardır" demektedir. ⁴¹ *Novella*, keşişlerin açgözlülüğünü vurguladıktan sonra, yeni bir manastır temeli atılmasını; yüksek din adamlarına ve *hegumenos*'lara, soylu ya da köylü sınıfına ait her türlü toprak alımını yasakladı. Ayrıca, kilise mülkiyetini çok sıkı bir vergi sistemine bağladı. Saray ve çok sayıda hizmetçi için yapılan harcamalarda ciddi bir kısıntıya gitti. İstanbul *pleb*'lerinin sırtındaki papaz arpalıklarını ortadan kaldırdı.

Nikephoros Phokas döneminde, Kıbrıs, Kilikia ve Kuzey Suriye ile stratejik önemdeki Tarsus ve Suriye'nin merkesi Antakya, Araplardan geri alındı. Nikephoros, *thema* birlikleri dışında, paralı Ermeni, Gürcü, Rus, Macar, Peçenek vb. askerlerden oluşan kalabalık bir ordu kurdu.

Arap tehlikesi savuşturulunca, Bizans yöneticileri, Bulgaristan'la olan eski hesaplarını görmeye yöneldiler. Bizans, Asya'da Araplarla başarılı savaşlar yaparken, Bulgaristan iç karışıklıklarla uğraşıyordu. Köylülerin aşırı derecede sömürülmesi, Bogomillik bayrağı altında birleşen altsınıfların tepkilerine yol açtı. Böylece, Bizans'taki *paroik* sorunu X. yüzyılda Bulgaristan'a taşınmış oldu. Ayrıca, krallık iktidarı, boyar isyanlarıyla da zayıflamıştı. Feodal beylerin başkaldırısı, batı bölgelerini Tuna Bulgaristan'ından ayırıyordu. Batı bölgeleri,

başında, Boyar (kont) Şişman ile oğullarının bulunduğu yarı bağımsız feodal bir devlet durumundaydı.

967'de, Nikephoros Phokas Bulgaristan'ın işini bitirmeye karar verdi. Yıllık haracı ödemeyi reddetti. Bizans diplomasisine özgü bir yöntemle, 1500 libre altın ile cazip sözler verdiği Rus büyük knyazı Svyatoslav'ın birliklerini Bulgaristan üstüne sürdü. Ağustos 967'de, Svyatoslav, birlikleri ve Peçeneklerle birlikte Tuna kıyılarında belirdi. Bazı Bulgar senyörlerinin desteğiyle Kuzey Bulgaristan'ı kolayca ele geçirdi. Ama, bir kez yerleştiği Bulgaristan'dan çıkmak istemiyordu. Bizans, bu durumu hiç hesaba katmamıştı. Hemen çark etti ve bağımsız Bulgaristan'ın koruyucusu ve savunucusu olduğunu açıkladı.

Nikephoros, Svyatoslav'la boy ölçüşmeye yeltenmedi. Önasya askeri soyluları lehine izlediği program, hem sivil yönetimde hem de başkent halkı ve keşişler arasında şiddetli bir hınç yarattı. Tüm zaferlerine rağmen, Girit ve Tarsus kahramanı kendi başkentinde öyle büyük bir nefretin hedefi olmuştu ki, sarayını bir kaleye dönüştürmek zorunda kalmıştı. Ancak, bu tedbir bile, onu berbat bir ölümden kurtarmadı. 969'da, bir saray darbesiyle katledildi.

Katili ve ardılı İoannes Tzimiskes (I. İoannes; 969-976) de, Nikephoros gibi Önasya askeri soylu sınıfının doruklarından geliyordu. Öncelinin başına gelenden ders alıp, kilise ve saray çevrelerine önemli tavizler vererek ekonomi siyasetini değiştirdi. Köylü mülkiyetinin soylular ve kilise tarafından gaspı tüm hızıyla sürüyordu. Güçlüler, bir bölgeyi tümüyle ele geçirdikleri zaman, imparator bu duruma müdahale edemiyordu. Leon Diakonos, Tzimiskes'in başarılı bir sefer dönüşünde, senato prensi Basileios'un davranışının zengin bölgelerdeki halkta yarattığı yıkıcı etkileri gördüğünü belirtir. Ama, "üzüntülerini, kızgınlığını dile getirmek; Basileios'u açgözlülüğü ve zalimliği yüzünden azarlamakla" yetinmiştir.

Tzimiskes, iktidarının ilk yıllarında, Knyaz Svyatoslav ile uğraştı. Phokas'ın katlinden sonra tahta çıktığında, Rus istilasını imparatorluğu da tehdit ediyordu. 970'te Svyatoslav'ın birlikleri Balkanları aştı, Philippopolis'i talan etti ve başkent dolaylarında bile paniğe yol açtı. Ancak, burada kalabalık bir Bizans ordusunca karşılandı. Tzimiskes'in bir akrabası, Bardas Skleros, Rusları Arkadiopolis yakınlarında durdurdu ve Bulgaristan'a çekilmeye zorladı. 972'de Svyatoslav, Bizans ordusu ve donanması tarafından kuşatıldı; zorlu bir çatışmanın ardından Bulgaristan'dan çıkmak zorunda kaldı. Bizans'ın kararlı tutumu, Rurik Hanedanı'nı "Rusya'daki iktidarını güçlendirme"ye yöneltti.

Svyatoslav yenildikten sonra, Bulgarlara verilen sözler unutuldu. Tuna Bulgaristan'ı Bizans'a katıldı ve sınırlar, tekrar Tuna'ya ulaştı. Üç asır boyunca Bizans'a dehşet yaşatan Bulgaristan Krallığı, artık mağlup ve neredeyse çökmüş durumda ayaklarının altına serilmişti. Bulgar ruhban sınıfı, İstanbul Patrikliği'ne bağlandı. Tzimiskes, Bulgarlardan gelecek herhangi bir kıpırdanmaya hazırlıklı olmak amacıyla, Philippopolis dolaylarına kalabalık Pavlusçu koloniler yerleştirdi. Bağımsız devlet olarak, sadece Batı Bulgaristan (Makedonya ve Arnavutluk) ayakta kaldı.

Slav ipoteğinden kurtulan Tzimiskes, Arap cephesine döndü. İki başarılı seferde (974-975) Amida ve Martyropolis emirlerini haraca bağladı. Lübnan Dağları'nı aşır Humus, Baalbek, Damaskos ve Berythos'u aldı. Fetihleri, 976'daki ölümüyle son buldu. Başarıları geçici oldu; ama Bizans'ın, en azından Nikephoros Phokas dönemindeki kazanımları elde tutmasına yaradı.

İoannes Tzimiskes'in ölümünden sonra, on sekiz yaşındaki yasal varis, II. Romanos'un oğlu Basileios tek başına tahta çıktı.⁴² Gerçekten, onun adına yönetimi *parakimomenos* Basileios yürüttü. Ancak, Önasya askeri soylu sınıfı, Bizans'a imparator verme konusunda eline geçirdiği imtiyazından vazgeçmek istemiyordu. O yüzden, Tzimiskes'in ölümünün hemen ardından, Bizans'ın en ünlü generallerinden Bardas Skleros, imparatorluğunu ilan etti. Önasya, üç yıl boyunca (976-979) kanlı bir iç savaşa sahne oldu. Skleros, hadım Basileios komutasındaki merkezi yönetim ordusunu iki kez yendi; İstanbul'u kuşatmaya hazırlanıyordu.

Bunun üstüne, merkezi yönetim, Asya topraklı aristokrasisinin başka bir temsilcisini, Bardas Phokas'ı, Tzimiskes'e karşı bağımsız bir isyan girişiminden sonra kapattığı manastır hücrelerinden çıkartıp Skleros'un üstüne göndermek zorunda kaldı. İsyan, ancak 979'da bastırıldı; Skleros Araplara sığındı. Ama, hükümetin merkeziyetçi tedbirleri, Asya *arkhont'*lerini tekrar ayaklandırdı. 15 Ağustos 987'de Bardas Phokas, kendisini imparator ilan etti. Merkezi yönetimin gücü, yeniden İstanbul'a indirgenmişti. Ancak, XI. yüzyılda "İstanbul'da hüküm sürenin daima galip çıktığı" anlaşıldı. Dev kaynaklara sahip, paralı Varg-Rus askerlerinin güçlü desteğini sağlamış Bizans hükümeti, Asya feodallerinin başkaldırısını 989'da ezdi. Artık merkezi yönetim, askeri aristokrasinin isyan bayrağını çeken güçlü ve eski ailelerine güvenemezdi.

II. Basileios, 996'da, yasadışı, yani *stratiotes* ve köylü topraklarını gasp eden sözleşmeleri kapsayan talimatı kırk yıl sonra yürürlükten kaldırarak feodallerin ekonomik çıkarlarına darbe vurdu. 1001-1002'de, büyük toprak sahiplerini, yoksul komşularının ödeyemedikleri vergileri verme yükümlülüğüne sokan bir "*allelengyon*" *novella*'sı çıkarttı. Bu tedbir, kuşkusuz, sadece *paroik*'leri kapsıyordu. Çünkü hükümet, köylü komünü mensuplarından alacağını zincirleme kefalet yöntemiyle güvenceye bağlamıştı. Ancak, gerek dindışı mülkiyet gerekse kilise mülkiyeti, söz konusu yasadan çok büyük zarar gördü. Bunun üstüne patrik Sergios, zaten başarısızlığa uğramış *allelengyon*'un iptali için, piskoposlar ve keşişlerle birlikte duruma müdahale etti. Diğerleri gibi Basileios yönetimi de, güçlülere karşı sistemli bir mücadeleye girmede. 988'de, "keşişlerin tavsiyesi"yle, Nikephoros Phokas'ın manastır mülkiyetinin genişlemesini sınırlayan yasalarını, "sadece çok dindar manastırlara değil, bizzat Tanrı'ya da hakaret olduğu" gerekçesiyle tümünden iptale gitti.⁴³

Bizans'ta Tzimiskes'in ölümünden sonra merkezi yönetim ile Asya askeri aristokrasisi arasında çıkan mücadele, Bulgar halkının bağımsızlığını kazanmak için ayaklanmasına ortam hazırladı. Durumdan yararlanan Bulgar boyarlarından biri, Kont Şişman'ın oğlu Samuel, on yılda (977-986), Tuna Bulgaristan'ı ile Makedonya ve Tesalya'nın büyük kısmını özgürlüğüne kavuşturmayı başardı. Ama, merkezi hükümet paralı Vereg-Rus askerlerinin yardımıyla topraklı aristokrasinin isyanını bastırınca, Bulgar başarıları da noktalandı. Bizans, 996'dan itibaren tekrar saldırıya geçti. "Marifet"leri nedeniyle "Bulgaroktonos" (Bulgar kasabı) diye adlandırılan II. Basileios, benzeri görülmemiş bir vahşetle savaşıyordu. 1014'te, 15.000 savaş tutsağının gözleri oyuldu; her yüz tutsaktan birinin, arkadaşlarını çara götürebilmesi için sadece tek gözü kör edildi. 1018'de Bulgaristan tam anlamıyla ezilmiş ve çökertilmişti. İsyankâr Bulgarlar kitleler halinde Ermenistan'a tehcir edildi. Bulgaristan'ın fethiyle, imparatorluğun egemenliği Sırbistan'a kadar uzandı ve hükümet, bu bölgeye *strategos*'lar atadı.

Bizans, Asya'da fethettiği toprakları koruyordu. Basileios, Bulgaristan'a baş eğdirdikten sonra, Transkafkasya devletlerine döndü. Seferler, Gürcistan'ın bir kısmının tabiiyeti, Ermenistan'ın bir kısmının ilhakı, öteki kısmının da vasallaştırılmasıyla sonuçlandı. II. Basileios öldüğünde, Bizans İmparatorluğu, İustinianos dönemindeki gibi Tuna'dan Fırat Nehri'ne uzanıyordu.

Ardılı VIII. Konstantinos (1025-1041), kızı Zoe ile sırayla taht

ortağı olan üç kocası, III. Romanos Argyros (1023- 1034), Paphlogonialı IV. Mikhail (1034-1041), Konstantinos Monomakhos (1042-1054) ve Monomakhos'un kız kardeşi Theodora (1054-1056) dönemlerinde, iktidar bir kez daha saray hadımlarıyla ruhban sınıfı tarafından desteklenen soyluların eline geçti.

Merkezi yönetim, askeri aristokrasinin gücünü ve nüfuzunu kırmak amacıyla, ordunun harcamalarını kısıtı ve asker sayısını düşürdü. Yavaş yavaş, paralı askerlere dayanmaya kadar gitti. Hükümetin tutumundaki değişikliği daha iyi anlamak için, Makedonya Hanedanı imparatorlarının sürekli savaştıkları X. yüzyıl ile XI. yüzyılın başı arasında, asker unsurunun olağanüstü etkisini göz önüne almak gerekir. Bu imparatorlar, orduyu, ordu komutanlarını her çeşit lütuf, imtiyaz ve cömertlikle ödüllendiriyorlardı. Taşra topraklı aristokrasisi, özellikle orduya komutanlar veren Önasya aristokrasisi, yöneticiler arasında ilk sırayı alıyordu. Artan gücü yüzünden gittikçe daha talepkâr olmaya, hatta her fırsatta isyanla tehdide hazır bir tavır içinde hükümeti yönlendirmeye başlamıştı.

Üst mevkideki sivil yöneticiler askerin imtiyazlı konumunu onaylamıyorlar; imparatorun bağış, tahsisat, mülk şeklinde ortaya koyduğu, özellikle yüksek rütbelilere yönelik cömertliğini çekemiyorlardı. Askerin önemini azaltmaya çalışan bürokrasi, Bardas Phokas ve Bardas Skleros isyanlarının bastırılmasından sonra oluşan elverişli havadan yararlandı. Bu başkaldırıların ardından imparator bile ordu- dan, özellikle komutanlardan kuşkulnmaya başlamıştı. Sivillerin askeri komutanlığı ikinci plana atması, nispeten kolay gerçekleşti. Bundan doğan ve sürekli artan gerilim ise, sivillerle askerler, başkent bürokrasisi ile taşra soyluları arasındaki ciddi çatışmaların kaynağı oldu. XI. yüzyıl tarihi bu gibi örneklerle doludur.

Bulgar kasabı II. Basileios, bütün ömrünü seferde ya da savaşta geçirmesine rağmen, Phokas ve Skleros isyanlarını unutamadı. Bizanslı bir yazarın şu sözlerle özetlediği siyaset ona mal edilir: "Çok güçlü memurları hoşgörmemek; hiçbir üst rütbeli komutanın büyük varlık edinmesine izin vermemek; tüm zamanlarını kendi işlerine ayırmaları için zorba vergilerle ezmek; hiç kimseye güvenmemek ve amaçlarını, çok az sayıda sırdaşa anlatmak."⁴⁴

II. Basileios'un ölümünden sonra, ardıllarının karasız ve tutarsız siyaseti, güçlülerin, küçük köylü mülkiyetini silip süpürmesine yaradı. Kökeni ve aile bağları soyluları kayırmasını gerektiren İmparator Romanos Argyros (1028-1034), *allelengyon*'u⁴⁵ yürürlükten kaldırdı. Hükümetler bu gelişmeyi, Makedonya Hanedanı'nın düzen-

lediği mevzuatı iptal etmeden, mülke imtiyaz tanıma, “*pronoia*” (Batı Avrupa’daki *beneficia*’nın ⁴⁶ karşılığı) yoluyla sağladılar. Bu yöntemle toprak edinen, imtiyaz sözleşmesi uyarınca, korumasına giren çiftçi adına da vergi vermeyi üstleniyordu.

XI. yüzyıl imparatorları, devletin tarım toprakları daralmaya başladığı zaman, köylülerin topraklarını soylulara vermeye kadar gittiler. *Pronoia* sahipleri, toprağı, geri alma koşuluyla bölüp dağıtıyorlardı. *Pronoia* olarak hazine toprakları, şatolar (*Parapinaka Novella*’sı uyarınca), sürülmüş tarlalar, meralar veriliyordu. *Pronoia* sistemi, köylü ve özgürlüğünden geri kalanlar için son derece büyük bir tehlike oluştuyordu. Komün topraklarının *pronoia*’ya devri, komünün varlık nedenini (*comitura*) ortadan kaldırıyor; *pronoetes*’leri beslemeye yarayan birimlere bölerek komünü parçalıyordu. Böylece, komünün varlığı da tartışma konusu oluyordu. Özgür çiftçiler aşar ve angarya yüzünden *pronoetes*’lere bağımlı hale geldiler. *Pronoetes*’ler, güçlü sayısının ve toplumsal nüfuzlarının artmasına katkıda bulundular. *Paroik*’lerin durumuysa, ettikleri toprakların *pronoetes*’lerin eline geçmesiyle çok ağırlaştı. Kaydı hayat koşuluyla sahip olduğu *pronoia*’yı miras bırakamayan *pronoetes*’in ıslah için bir nedeni bulunmadığından, *paroik*’lerden, sadece en fazla verimi almaya çalışıyordu. Sonuç olarak, çiftçiler için *pronoia*’ya devredilmek en büyük felaket, kurtulmaksa en büyük lütuflardan biri sayılıyordu. Özetle, bu sistem, XI. yüzyılın ikinci yarısında Önasya’nın doğusunda özgür köylü mülkiyetinin tümüyle ortadan kalkmasına, yerini, soylu ve manastır büyük mülkiyetinin almasına yol açtı.

Büyük senyörlere ve manastırlara böyle bir imtiyaz tanınmasına rağmen, hükümet ordu komutanlarına kesinlikle güvenmiyordu. Bu duygu, önceki yüzyılın siyasetinden kopuşu simgeleyen bir dizi tedbirle ortaya kondu. Avrupa’dan yeni derlenen birliklerle Önasya’dakiler karşılıklı olarak yer değiştirdi, askerlik yükümlülüğü asker vergisine dönüştürüldü. Bu tedbir mevcut sayıyı önemli ölçüde düşürdüğünden, fark paralı asker sayısının artırılmasıyla kapatıldı. Hükümet, yabancı askerin kendisine saygılı ve bağlı olacağını düşünüyordu. Küçük köylü mülkiyetinin hızla ortadan kalkması, vergi gelirinde ciddi bir düşüş yaratmıştı. Hükümet, bu durumu askeri harcamaları kısmakta bahane olarak kullandı. Askeri bütçedeki, müstahkem mevkilerin bakımı, donanım ve asker sayısı fasıllarında büyük kısıntıya gitti.

II. Basileios döneminde sivrilen generaller, güvensizlik nedeniyle saraydan uzak tutuluyordu. Ender istisnalar dışında, imparator-

lar ordunun başında savaşa gitmiyorlardı. Bu, Zoe ve üç kocasının döneminde iktidarı ele geçirmiş saray hadımlarıyla bürokrasinin yönettiği hükümetin sergilediği yeni siyasal eğilimlerin bir göstergesiydi. Sadece sivillerden oluşan saray, ruhban sınıfı, yüksek bürokratlar, ordu ve komutanlarına düşman büyük bir parti halinde birleşmişlerdi.

Bu parti senatoya dayanıyordu. XI. yüzyıl başında yeni üyelerle sayısını tamamlamış senato, sözkonusu dönemde büyük önem kazanmıştı. Basileios'un ardıllarınca yürütülen siyaset, ülkede hoşnutsuzluk yarattı. Bu siyasetle doğrudan bağlantılı olan ve çok çabuk bastırılan taşra askeri aristokrasisinin başkaldırılarını (1043'te Georgios Maniakes, 1047'de Leon Tornikon'un kalkışmaları) da belirtti.

İstanbul'un kalabalık ve aç *pleb*'leri, hükümetle yöneticileri çok kaygılandırıyordu. Saray soylularıyla ruhban sınıfı, onlardan tiksinti ve korkuyla söz ediyorlardı: "Halk tabakasından aylaklar takımıyla proleterler (?), bir karışıklık sırasında hemen yağmaya, evleri yakıp yıkmaya, hemşehrilerini öldürmeye başladılar." O dönemde İstanbul'da, çok sık toplumsal kargaşa çıkıyordu. Bu bağlamda, halkın, binlerce insanın ölümüne mal olan zorlu bir mücadeleyle muhafız birliğinin direnişini kırıp Kutsal Saray'ın kapılarına dayandığı 19 Nisan 1042 ayaklanmasını da vurgulamak gerekir. Halk, hazinenin ve vergi kayıt defterlerinin korunduğu yerlere girdi ve ne varsa yağmaladı, defterleri yırttı. Ama, *pleb* sınıfının eylemi bununla sınırlı kalmadı; isyan, Makedonya Hanedanı taraftarlarının da işine yaradı. Tahtı gasp eden Mikhaıl Kalaphates devrilip gözlerine mil çektiler; II. Basileios'un kızları Zoe ile Theodora tahta çıkartıldı.

İmparatorluk, Basileios'un ölümüyle bütün sınırlarda saldırıdan savunmaya geçmek zorunda kaldı. Bizans ordusunun son zaferleri, Georgios Maniakes tarafından 1031'de Urfa'nın zaptı, 1038'de de Sicilya'yı Araplardan almak üzere yapılan (başta başarılı) bir girişim oldu. Ama, sarayda çevrilen dolaplar nedeniyle komutanın geri çağırılması ve tutuklanması, Bizanslıların Sicilya'daki başarılarının da sonunu getirdi. Az sonra, Güney İtalya'daki Bizans egemenliği korkunç bir düşmanla karşılaştı; Normanlar, 1041'de Amalfi'yi Bizans'tan aldılar. Ayrıca, Sırp-Bulgar *thema*'larında mali yükümlülüklerin artması ve aynı yükümlülüklerin yerini vergiye bırakması, Bulgar halkının Bizans'a karşı ayaklanmasına yol açtı (1041). İsyancılar Dyrrakhion ile yaklaşık tüm çevresini, Nikopolis'i ele geçirdiler. Selanik de doğrudan tehdit altına girmişti. Bazı boyarların, eyleme

önce destek vermesi, sonra ihanet etmesi, Bizans'ın zaferine hız kazandırdı. İsyanın başarısızlıkla sonuçlanması, Bulgaristan'ın durumunu daha da kötüleştirdi. Özerkliğini tümünden yitirdi. Bulgar kilisesinin yönetimine ve piskoposluk makamlarına Yunanlı din adamları geçti.

Bulgaristan'da düzenin sağlanması, imparatorluğun Tuna sınırını güçlendirmeye yetmedi. 1043 kışında güçlü bir Peçenek grubu Tuna'yı aştı ve yolunun üstünde ne varsa çiğneyip geçtikten sonra Edirne'ye dayandı. İmparator Konstantinos Monomakhos yenildi ve maliyeti yüksek bir barışa zorlandı: Peçenekler, Balkanların kuzeyinde işgal ettikleri topraklarda yerleştiler.

Bizans yönetimi, Gürcistan ve Ermenistan konusunda hatalı bir tutuma giderek, özerkliklerine saygı göstermek yerine, Bizans'a bağımlı kılmak için her yola başvurmayı seçti. Ermenistan'ın, hem dış hem de Bizans'la işbirliğine giren iç düşmanlar tarafından hırpalanan son kralı Gagik, 1044'te teslim bayrağını çekti. Bizans birlikleri, 1046'da Ermenistan'ın merkezi Ani'yi işgal ederek, imparatorluk sınırlarına kattılar. Bizans'ın açgözlü bürokrat ve ruhban takımı, hemen Ermeni kentlerine, piskoposluklarına ve manastırlarına yerleştiler. VII. yüzyıldaki derslerini unutan Yunanlı din adamları, Ermenilere karşı tekrar işkenceye başladılar. Benzer hoşgörüsüzlük ve bağınazlık, yeniden Bizans'a geçen Suriye topraklarında da hortladı.

Öte yandan, Ermenistan'ın ilhakı, sadece Bizans'ın savunmasını zayıflatmaya yaramıştı. Her birinin emrinde silahlı bir birlik bulunan Ermeni beyleri, Selçuklu Türklerinin doğudan gelen ve gittikçe güçlenen baskısını durdurmayı başarmışlardı; dolayısıyla, imparatorluğun doğu sınırlarındaki güvenliği de sağlıyorlardı. Ne var ki, Konstantinos Monomakhos, Ermeni milislerini terhis ederek ve askerlik yükümlülüğünü vergiye dönüştürerek durumu değiştirdi. Bu davranışla, Selçukluların yayılmasını kolaylaştırıyordu.

1054'te doğu (Bizans) kilisesiyle batı (Roma) kilisesinin kesin olarak birbirinden ayrılması da, Bizans'ın dıştaki konumunu düzeltmeye yaramadı. İstanbul patriği Mikhail Kerullarios ile papa arasındaki yeni duruma ilişkin tartışma, yani, Güney İtalya'daki piskoposlukların kimin yönetiminde kalacağı sorunu, Bizans yönetimine büyük sıkıntı olmuştu. Çünkü, İtalya'da Norman işgalinde bulunan topraklarını, Papalığın yardımını almadan savunacak durumda değildi.

Bu yüzden hükümet, papayla çıkan sorunu dostlukla gidermeye çalıştı. Ama, Mikhail Kerullarios, hükümet aleyhine düzenlediği gü-

rütlülü gösterilerle Konstantinos Monomakhos'un kendisine karışmamasını sağladı. Kerullarios, Roma ile kopuşu kaçınılmaz hale sokan davranışlar sergiledi. 1054 yazında, papanın *legatus*'ları, ⁴⁶ Aya-sofya'daki büyük sunağın üstüne, "Patrik Mikhail ve suç ortaklarını, bütün sapkınlar, şeytan ve melekleriyle birlikte" aforoz eden bir bul-la ⁴⁷⁻⁴⁸ koydular.

Mikhail de, yanıt olarak bir sinod topladı ve "Tanrı'nın koruduğu kente, gerçeği ortadan silmek için yıldırım ve fırtına, daha doğrusu yabandomuzları gibi gelmiş papanın elçileriyle maiyetlerindeki keşişleri" aforoz etti. ⁴⁹

Kiliselerin ayrılığı, Batı Avrupa feodal yönetici çevrelerinin Bizans'a karşı düşmanlığını iyice yoğunlaştırdı ve bu düşmanlık, yaşanan olaylara hızla yansıdı.

IX.-XI. yüzyıllar arasında Bizans uygarlığı

IX. yüzyıl sonu ile XI. yüzyıl arası, Bizans için nispeten istikrarlı bir dönem oldu. Makedonya Hanedanı, kara ve deniz gücünü dorukta tutmayı; titiz bir hiyerarşiye soktuğu dev bürokrasi örgütünü çalıştırabilmeyi; hem kendi halkının hem de barbarların gözünde İstanbul yönetiminin prestij göstergesi sayılan, Roma İmparatorluğu'ndan kalma eski ihtişamını sürdürmeyi başarmıştı.

Ortodoks Kilisesi'nin ikona-kırıcılık üstündeki zaferi, dinde şekilciliğin gelişmesine, eski geleneksel seremonilere dönüşe, sarayda teşrifatin, üst mevkilerin, unvanların artmasına katkıda bulunmuştu. Bu şekilcilik, teşrifat, mevkiler anlamsız değildi; her birinin, devletin siyasal örgütlenmesinde önemli bir varlık nedni ve yeri vardı. Kuramsal bakımdan mutlak irade sahibi "*basileus*"ların davranışları, uygulamada, zincirleme seremoniler ve karmaşık bir teşrifatla, yöneten sınıfın ortak bilgeliğini ve deneyimini simgeleyen protokol kurallarıyla sınırlanmıştı. O çağda hiçbir şey, imparatoru katı protokol kurallarına uymaktan alıkoyamaz; yaşam tarzının geleneksel şekillerine karşı çıkmasına izin veremezdi. Seferde ya da döndüğünde; sirkte; nadide mermerler ve muhteşem mozaiklerle bezenmiş sarayının geniş, şatafatlı dairelerindeki kabullerde; Ayasofya'ya ya da başka bir kiliseye gidişinde, imparator her adımını bir seremoni kuralına göre atıyordu. Bizans hükümdarını insanlığın geri kalanından ayıran büyük farkı vurgulamaya yönelik bu karmaşık protokol ve abartılı saygı sayesinde, imparator, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi gibi görünüyordu.

Düşman akınlarından az çok korunması ve içindeki karışıklıkların durulmasının getirdiği güvenlik hissi, Makedonya Hanedanı döneminde edebiyatın gelişmesinde yardımcı etken oldu.⁵⁰ Konstantinos Porphyrogenetos tarafından yeniden örgütlenip düzene sokulan Magnaura Yüksek Okulu, devlete, boş zamanını edebiyat ve bilimle değerlendiren çok sayıda aydın memur, senatör yetiştirdi. Öncelikle, imparatorun buyrukları uyarınca resmi edebiyat serpildi. Bu resmi edebiyat, İmparator Konstantinos Porphyrogenetos ile çevresindeki bilgin ve bilge grubunun çalışmalarına dayanır.

945'te tek başına yönetime geçen VII. Konstantinos (913-959), gerçeklerden uzak, İlkçağ incelemelerine dalmış bir kişi olarak görüldü. Bu düşünce haklı bir temele dayanmıyordu. Dönemindeki edebi çalışma, antik kültürün engin mirasından, çağın, hükümetin ve yöneten sınıfın yararlanması amacındaki sürekli bir çabayla özellik kazandı. Bunu gerçekleştirmek üzere, geniş tarihi ansiklopediler; askeri taktik elkitapları; ziraat, tıp, veterinerlik ansiklopedileri; imparatorluk yönetimi, azizlerin yaşamı hakkında kitaplar yazıldı. Metinlerde, kitlelere sunulan manevi besinlerde değişiklikler yapıldı. Konstantinos'un emriyle düzenlenen *Excerpta*'lar arasında, hacim ve önem yönünden ilk sırayı tarih ansiklopedisi kaplar.

Yayının resmi hedefi, "*Erdemler ve Kusurlar Üstüne*" başlıklı derlemenin, "Tarihin hacmi sonsuzluğa ve karşı konulamaza uzanır" denilen önsözünde belirtilmektedir. Konstantinos, en mükemmeli sistemli şekilde seçerek İlkçağ tarihçilerine başvuruyu kolaylaştırmaya çalışır. Ama bu sorun, çok otomatik bir tarzda çözümlenmiştir. İlkçağ tarihçilerinin eserlerindeki edebi ve estetik değer göz önüne alınmaksızın, belgelerin tümü içeriğe göre, her biri belirli bir konuda, elli üç derlemede özetlenmiştir. Bu konular, eskilerin, sarayın ve devletin işleyişinde karşılaştıkları çeşitli durumlardan alınmıştır: elçilik antlaşmaları, hükümet komploları; tahta çıkış seremonisi, kentlerin teslim alınması, imparatorluk yönetimindeki çeşitli sorunlar.

Konstantinos'un girişimiyle hazırlanan ziraat elkitabı *Geoponika* da aynı pratik amaçları taşıyordu. Ancak, imparatorun engin bilgisine tanıklık etmekle birlikte, X. yüzyılda Bizans tarımına ilişkin bir bilgi içermez. IV. ve V. yüzyıllara inen eski tarım kitaplarını temel almıştır. Yeni zamanlara ilişkin, sadece, doğruluğu kuşkulu çok sayıda yöntem ve tavsiye eklenmiştir. Sözelimi, şarabın sirkeye dönüşmemesi için, fiçilerin üstüne XXXIV. mezmurdan alınma "Gelin ve tadın, o (Tanrı) tatlıdır" sözlerinin kazınmasında ya da sarhoş olmadan şarap içebilmek için, "İda'nın doruklarında Bilge Zeus gürlüyor-

du” dizesinin okunmasında yarar vardır gibi. Askeri taktik, genel tıp ve veterinerlik elkitapları da derlemedir; konu hakkındaki ilerlemelerin irdelenmesini sağlayıcı bilgiler içermezler.

Üst düzey saray görevlisi Simeon Metaphrastos’un azizlerin yaşamları hakkındaki derlemesi, yazarın, meslektaşlarından daha özenli ve bilgili olduğunu kanıtlar. Ayrıca, uzun süreden beri, azizlerin yaşamları, halkın tek değil, ama başlıca “aydınlatıcı” okuma kitabı durumundadır.

Bu yemin kitlelere nasıl yutturulacağı konusu, yönetimin ve kilisenin de gündemindeydi. Kilise, dindışı eserleri okuma isteğinden vazgeçirmek için, okuyucunun ilgisini sadece azizlerin yaşamlarıyla sınırlama yolunda büyük çaba harcıyordu.

Ama, az çok eğitilmiş ve zevkli insanlar, bu değersiz manevi yemi, bazı yaşamların akıldışı çığlıklarını, diğerlerininse kabalığını çok çabuk fark ettiler. O yüzden, sözkonusu yaşam öykülerini elverdiğince ayıklamak, gözden geçirmek, çok sayıda yabancı ve Yunan elyazması toplamak, metinleri karşılaştırmak, sağduyuya ters düşeni çıkartmak; sonra da bunları çağın çerçevesine yerleştirmek, günün beğenisine uygun hale getirmek gerekiyordu. Metaphrastos’a yönelik övgüde, yazarın ortaya koyduğu sorunlar şöyle açıklanır: “Azizlerin yaşamları ya yalanlarla süslenmişti ya da konunun genişliğine uygun bir şekilde işlenmemişti. Yazarlar, tiranların zalimliğini ve acımasızlığını, *martys*’lerin ⁵¹ yanıtlarındaki bilgeliği gereken ustalıkla betimlemeyi bilmiyorlardı. Saçma ve birbiriyle ilintisiz düşüncelerin ifadesindeki güzellikten yoksunluk, kaba ve seviyesiz bir üslup, okuyucuyu güldürüyor ya da tiksinti uyandırıyor.”

Simeon, bu yetersizlikleri giderebilecek imkânlara sahipti. Muhteşem sarayında çok sayıda elyazması toplamıştı. Boş zamanını, tümüyle bu çalışmalara adanmıştı; kâtiplerine yazdırdığı metinler, daha sonra hattatlar tarafından temize çekilerek kitaba dönüştürülürdü.

VII. Konstantinos’un emriyle yazılan derlemelere, 960’a doğru, çeşitli sözlüklerden, şerhlerden ve dilbilgisi kitaplarından yararlanarak yazılan, saygın filoloji anıtı *Suidas Sözlüğü*’nü de eklemek gerekir. Yazarı, eleştirici düşünce yönünden yetersiz kalmaktadır; ancak, Batı Avrupa’da bilimsel Yunan filolojisi çalışmalarının tümüyle bırakıldığı bir çağda hazırlanan bu sözlük, Avrupa klasik filoloji uzmanları için, günümüze dek gerçek bir hazine olarak önemini korumuştur. Kelime açıklamalarının yanı sıra, özellikle yazarların biyografileri ve eserleri gibi birçok değerli bilgiyi kapsar.

VII. Konstantinos, Bardas tarafından kurulan Yüksek Okulu ye-

niden örgütlemekle ve pek çok derlemeyle ansiklopedinin yazımını teşvik etmekle kalmamıştı. Kendisi de yazmaktan özel bir zevk alıyordu. Bu dönemin Bizans uygarlığı, kendi kitaplarının yanı sıra, adını taşıyan birçok eseri de ona borçludur. İlk sırada, Makedonya Hanedanı'nın en parlak günlerinin yöneticisi olan büyükbabası Basileios'un biyografisi gelir.⁵² *Yönetim Kitabı*⁵³ adlı eserinde Konstantinos, oğlu Romanos'a X. yüzyılda Bizans iç siyasetinin ilkeleri, genel coğrafya ve Bizans'a komşu halklar hakkında birçok değerli bilgi verir. Bu kitap, Tacitus'un eski Germanleri anlattığı *De Origine et situ Germaniæ* gibi, SSCB'nin en eski halklarının, Güney Slavlarının ve Macarların tarihinde bir hareket noktası olabilir. *Seremoniler Kitabı*'nda ise, eski dönemlerde, Bizans sarayı ile devlet yönetiminde geçerli protokol kurallarını konu alır. Bu hacimli eser, dinsel ve dindışı törenleri; soylulara ve memurlara unvan vermenin, Kutsal Saray'da düzenlenen eğlencelerin seremonilerini ayrıntılarıyla açıklar. Bir başka eseri, *Temalar Kitabı*, kentlerle eyaletlerin halkı ve yönetimi üstüne resmi veriler yerine, oldukça şaşırtıcı bir tarzda, imparatorluğun İustinianos dönemindeki coğrafyasına ilişkin ayrıntılı bilgiler içerir. X. yüzyıl için de, sadece eyaletlerin yeni adlarını ve yönetsel bölünmelerini anlatır.

VII. Konstantinos, tüm zamanların en iyi tarihçilerini kapsayan geniş tarih ansiklopedisinin dışında, hanedanca görevlendirilmiş "Theophanes'in izleyicileri"ne, Bizans tarihini, bir yandan Theophanes ile Georgios Hamartolos'un bıraktıkları çağdan sürdüren, öte yandan da yalnız X. yüzyıl tarihini işleyen birçok kitap hazırlattı. Vakanüvislerin yanı sıra, yaşadığı dönemi konu alan tarihçiler de çıktı. Sözgelimi, yüksek soylu çevresinden Genesios, Bizans'ın 813-886 arasındaki tarihini; İoannes Kameniates de, 904'te Sclanik'in Araplar tarafından zaptını yazdı. Yaşadığı çağın (959-975) olaylarını anlatan Leon Diakonos, Nikephoros Phokas ile İoannes Tzimiskes'in dönemlerini, Tzimiskes'in Svyatoslav ile mücadelesini yazdı ve eski Bulgarlarla Ruslara ilişkin değerli bilgiler bıraktı.

Bizans edebiyatında X. yüzyıl, genellikle intihal ve ansiklopedi, sözlük, antoloji derlemeleri çağı sayılır. Krumbacher bu edebiyatı, " bir döneme uyarlanmış, eleştiri ve yaratıcılıktan yoksun" diye nitelendirir. Bağımsız olmadığı, ahlaki, felsefi, siyasi düşünce açısından zayıf, yaratıcılıktan uzak bulunduğu gibi gerekçelerle ağır eleştiriler alır. Bu eleştiriler, doğrudan VII. Konstantinos'un teşviğiyle hazırlanan eserlerde adresini bulur. Ancak, olguyu X. yüzyıl Bizans edebiyatının geneline yaymak gerçeğe ters düşer. Çünkü, ustalığın ve

ince zevkin göstergesi olan eserler de vardır.

İoannes Geometres'in şiir kitabı, anılan eserlerin başında yer alır. II. Basileios'un ilk yıllarında, Bizans'ı çökerten felaketleri canlı bir dille anlatır. Sayfaları karıştırırken, acımasız bir asker olan imparatorun bilginlere ve kitaplarına hiç değer vermeyen, üstelik küçümseyen bir hükümdar olduğunu öğreniyoruz. Şair, onun döneminde bilimin ve eğitimin unutulduğundan; eski hükümdar gözdelelerinin maruz kaldığı baskı ve alaylardan yakınır. İç mücadeleler ve Bulgar akınları, yazara en sevdiği kahraman Nikephoros Phokas'ın şanlı silüetini hatırlatır; pek çok duygulu kitabe yazdığı imparatorun yazgisına hâlâ gözyaşı dökmektedir. Bunlardan birinde, Nikephoros'un ağzıyla şunları söyler: "Halkı, altı yıldır bir imparatora yakışan şekilde yönettim. Korkunç İskit Mars'ı⁵⁴ yıllarca zincire vuruldu. Suriye ve Fenike kentleri önümde eğildi. İsyankâr Tarsus'a boyunduruk taktım. Adaları düşmandan temizledim; büyük Girit'ten ve görkemli Kıbrıs'tan barbar kargılarını kovdum. Bereket dağıtan Nil ve Libya çölleri gibi, doğuyla batı da tehditlerim karşısında tir tir titredi. Ama ben sarayda yenildim, güçsüz bir kadının kollarından sıyrılamadım. Bir başkente, bir orduya ve içten çifte sur duvarına sahiptim. Ama, gerçekte ölümlü bir insandan daha zayıf bir varlık olamaz."

Sanatını Nikephoros Phokas onuruna seve seve sunan şair, tahta hangi yolla ulaştığı çok iyi bilinen Tzimiskes'ten sadece bir defa, son derece bağışlamasız bir tarzda söz eder. "Aşagılık tiranlık aşkı, yaşamım boyunca bana hükmetti" diye konuşturur Tzimiskes'i, "sağ elimi kana batırıp hükümdarlık esasını kaptım."

Geometres'in şiiri yaşamdan kopuk değildir. Yurtseverdir; çağının önemli siyasal olaylarını duyarlı bir anlatımla yansıtır. Önasya'da Bardas Phokas ile Bardas Skleros'un yol açtıkları iç savaşın berbatlığını tanımlayacak söz bulamaz. Kıtlığın ve iç savaşların çiftçiler üstündeki yıkımına ilişkin canlı ve renkli bir betimleme bırakmıştır.

Bu dönem edebiyatını incelediğimizde, köhnemiş dinin ve koşmuş Ortodoksluğun dışavurumunda hiç değişmeden kalmış X. yüzyıldaki Bizans'la ilgili düşüncelerimizi düzelten birkaç unsura rastlarız. Bu inceleme, kutsal olayları, epeyce küstah bir üslupla işleyen, hatta, ilahilere parodi yazmaktan bile çekinmeyen özgür bir düşünce akımının varlığını gösterir.

Bu bağlamda, X. yüzyılın ikinci yarısında, Lucianus üslubunda yazılmış *Philopatris* diyalogu çok ilginçtir.⁵⁵ Bu eserde, bir pagan ile bir Hristiyan arasındaki uzun bir tartışmadan oluşan diyalogun

niteliği, daha ilk bölümde ortaya çıkar. Adı bilinmeyen yazar, yaşlı bir paganın din değiştirmesini bahane ederek Ortodoksluk, manastır kurumu, İstanbul patriği ve çevresiyle dalga geçer; X. yüzyılın ikinci yarısında bir imparatora (Nikephoros Phokas) karşı çevirdikleri entrikaları komik bir dille anlatır. Öyle sert saldırılar içerir ki, diyalog uzun zaman Lucianus'a ⁵⁶ mal edilmiştir. Ancak, yazarın gerçekten X. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, ruhban hiyerarşisine muhalif özgürlükçü akıma mensup biri olduğu; taht ile patriklik arasında o sırada sık görülen kavgaların ve çekişmelerin, yazara, düşüncelerini olduğu gibi aktarmasını sağladığı, daha yakın zamanlarda anlaşılmıştır.

XI. yüzyılın verimli şairi, *patrikios* ve *Paphlogonia strategos*'u Midillili Khristophoros'un bazı şiirlerinde, belirgin bir hiciv eğilimi vardır. Khristophoros da, taklitçileri olan XII. yüzyıl şairleri gibi, antik Yunan hayranıdır. Gerçekler karşısındaki düş kırıklıkları, içinde yaşadıkları toplumdan kaynaklanmaktadır. Khristophoros'un bir hicvinin Şestakov tarafından yapılan çevirisi, şiirinin niteliği hakkında bir fikir verebilir: Andreas adında rölik koleksiyoncusu bir keşiş ile bu rölikler üstünden vurgunculuk yapan sahtekârların özenli bir dille ele alınması. ⁵⁷

Ortaçağ'a ilişkin Bizans serüven romanları, Bizans edebiyatı hakkındaki düşünceleri daha da değişikliğe uğratar. XIX. yüzyıl sonuyla XX. yüzyıl başında keşfedilen Bizans edebiyat ürünleri arasında en çok ilgi çeken *Bizans Destanı*'dır. Tıpkı batıdaki *Roland* ve *El Cid* gibi, Bizans'ta da, XI. yüzyıl başına doğru ulusal kahraman *Dhigenis Akritas* çevresinde bir kahramanlık destanı doğdu. Bu kahramanın şanı, halk ezgileriyle ağızdan ağza tüm Hristiyan doğuda dolaştı. En eski elyazması XIV. yüzyıla tarihlenen uzun bir varyantı çok gözdeydi; ama, kökeni, kuşkusuz çok eski bir çağa dayanıyordu.

Basileios Dhigenis Akritas'ın destanı bizi X. yüzyıl ortalarına götürür. Bu şiir, Önasya'nın doğudaki sınır kentlerinde, düşmana karşı sürekli uyanık ve mücadele içinde yaşayan halkı över. X. yüzyıldaki savaşlar Bizans lehine gelişmekte ve devletin sınırları, zafer üstüne zaferle, gittikçe daha doğuya uzanmaktaydı. Dolayısıyla, *Dhigenis Akritas* destanında betimlenen ülke hayal ürünü değildir. X. yüzyılın askeri strateji sorunlarına ilişkin Nikephoros Phokas'ın adını taşıyan bir kitapta, *Dhigenis* dönemindeki gibi canlı bir yorum bulmaktayız. Bu kitapta, büyük bir gerçekçilikle, Toros ya da Kappadokia sınırlarında, her gün Arap saldırılarıyla yüz yüze kalan halkın zorlu yaşamı anlatılmaktadır. Oradaki yaşam hareketli ve zor, heyecan dolu, İstanbul'daki yöneticilerin şatafatlı, hatta efeminelik derecesinde

nazik yaşamından çok farklıdır. Kahramanları da, imparator adına hiç durmadan kâfir ve eşkiyayla (*apelates*) savaşıyan büyük senyörlerdir. Sürprizler, zaferler, serüvenlerle dolu; barbarlıkla inceliğin, güçlü tutkularla duygulu bir şefkatin iç içe örüldüğü, kısaca garip çelişkilerle dolu bir yaşam...

Dhigheis, dini duygulara da sahiptir; “kıyamet günü”nden, “karanlıklar prensi, insanoğlunun can düşmanı şeytan”dan korkar. Ama dini hava, anlatı ortamında tümüyle ortadan kaybolur. *Dhigheis*’in iki tutkusu vardır, bedensel aşk ve savaş. Yaşamı serüvenler, başarılı mücadeleler, kadınlara karşı duyduğu aşk, adi paraya karşı beslediği hırs, soygunlar, katliamlar ve zafer özlemiyle doludur. Bu Bizanslı destan kahramanı, bize birçok bakımdan, Batı Avrupa’nın “hakkı güç yaratır ve kılıç beye aittir” sözünü bayrak edinmiş şövalyelerini andıran yarı barbar bir kişi olarak görünür. Ancak, üç yıl bilim öğrenen bu sert asker, güzel sanat eserlerini beğenir, doğadaki güzelliklerin tadını çıkartır. Yüce duygular, görgü kuralları, kadına saygı yabancı-sı değildir. Özellikle kadına saygı, şeytan tarafından günah aracı olarak gönderilmiş, erkeğin hizmetçisi ve kölesi olmaya adanmış saydığı kadına hiç değer vermeyen Bizans kilisesinin resmi ideolojisiyle ciddi anlamda çelişir.

Oysa *Dhigheis*, sevgilisinin gözü önünde çarpışmaktan ve ölmekten mutludur. *Dhigheis*’in aşk serüvenlerini tek tek sıralayan (*strategos* Dukas’ın kızının kaçırılışı) destan, Eudokia ile ilk karşılaşmasını güzel sahnelerle anlatır; bunu, kahramanın aşkını ilan ettiği bölüm izler: “Benim tatlı sevgilim, aşkımızı unutman mümkün mü? Sakin ve tasasız uyuyabiliyor musun? Uyan benim mis kokulu gülüm, taptığım çiçeğim! Gün ağarıyor. Gel!...” Duyarlı ve şiirsel bir anlatımla, sevgililerin karşılıklı konuşmalarını verir, çok güzel doğa tabloları çizer. Kahraman, ölmeden önce sevgilisiyle, şu dokunaklı ve sevecen sözlerle vedalaşır: “Seni kederli görmektense bir an önce ölmeyi tercih ederim. Aşkın için bütün dünyayı ve kendimi feda ederim. Ama Kharon, beni, yenilmez beni götürüyor. Ozan, senin sevdanı benden alıyor aşkım!”

Şiir, X. yüzyıldaki Bizanslı senyörlerin zenginliğine ve şatafatına ilişkin renkli imgeler içerir. *Dhigheis*’in harika bir bahçenin ortasında yükselen şatosu, çeşitli renklerdeki taşlardan yapılmış ve duvarları güzel bezemelerle süslenmiştir. Şatonun önünde, çatısı üç kubbeyle örtülmüş bir köşk vardır. Duvarlar, içte mozaiklerle, altın ve değerli taşlardan kakmalarla kaplıdır. Kabul salonu, *İlyada* kahramanlarının, Samson’un ve Davud’un başarılarını gösteren resimlerle

donatılmıştır. Bu noktada, İlkçağ ve İncil konularının ilginç bir bileşimi söz konusudur.

Destan kahramanı, mükemmel bir siyasi kimliğe sahiptir. *Dhigenis*, gerçek bir Bizans yurtseveridir. Ruhunda, Ortodoks diniyle Romalı gücü iç içe geçmiştir. Düşünceleri, sürekli olarak imparatorluğun sınır güvenliğini sağlamaya, imparatorluğun gereksiz harcamalarını kısma, kâfirleri yenmeye ve Ortodoks Romalı imparatora haraç verme zorunda bırakmaya yönelmiştir. İmparatorun sadık bir uyuşturucu; ancak, bu saygılı dış görünüşün altında, saray adamlarına güvensizlik ve küçümsemeyle bakan kibirli Önasya aristokrati yatar. Kendisini imparatorla hemen hemen eşit tutar; ona tavsiyelerde bulunma ve söylediklerinin hayata geçirilmesinde ısrar etme hakkına sahip olduğunu düşünür. Bu bağlamda, Bizans'ın ideal destan kahramanının, X. yüzyılda yaşamış bir Bardas Skleros ya da Bardas Phokas'ın yanında merkezi hükümete isyan bayrağı açmış Önasyalı senyörlerden hiçbir farkı yoktur.

XI. yüzyılın en ünlü ve ilginç yazarlarından Mikhail Psellos üstünde de durmak gerekir. Sırasıyla avukat, felsefe profesörü, keşiş, saray görevlisi, senato *prædros*'u (prens ya da başkan) ve hükümet başkanı oldu. Çağının bütün bilgilerini edinmiş Bizans ansiklopedi yazarının bir örneğidir. Bilgisiyle, yazarlıktaki ustalığıyla en büyükler arasında sayılabilir. Psellos hemen her konuda yazdı. Anılarının yanı sıra, çok çeşitli konularda söylevler, şiirler, mektuplar, yergiler; felsefe, fizik, fizyoloji, hatta gizli bilimler hakkında yüzlerce kitap çıkırdı. Tüm eserlerinde bol nükteler, iğneler, alaycılık, bilimle ilgilenenler için çekici bir yan vardır. Klasik İlkçağ'a ve Platon felsefesine karşı gösterdiği coşkuyla Rönesans'ın habercisi niteliğini taşır. Tarih anılarında (*Khronographia*) biçimsel mükemmellikte doğru çıkan Psellos, çağdaşlarının canlı ve renkli portrelerini çizer.

Ancak, aynı Psellos, dürüstlüğe, bağımsız düşünceye, gerçek bilime saygısız saray hadımları, memurlar, hatipler gibi hiziplerin garip bir temsilcisi olarak ortaya çıkmaktadır. II. Basileios'un ölümünden sonra dizginleri ele geçiren bu takım, Bizans'ı hızla yıkıma sürükledi. Psellos, entrikaya karşı aşırı düşkünlük, dalkavukluk, ani ve rezilce çark etme, gözden düşenlerden yüz çevirme alçaklığı, kendini beğenmişlik gibi özellikleriyle, aynı zamanda, XI. yüzyılda çöküş sürecine girmiş Bizans'ın üst düzey yöneticilerinde görülen keskin zekâ ile karaktersizlik karışımının çarpıcı bir örneği, saray çevresinde gelişen bu kokuşmuş dünyanın bir temsilcisiydi.

Khronographia'sı, bütün çıkarlarının saray çevresinde odaklan-

dığını gösterir. Kendisine danışan ve sırlarını açan imparatorlar ve imparatoriçelerle sürdürdüğü ilişkileri ayrıntılı şekilde anlatır. Başka şeylerle ilgilenmez. Dış savaşlardan birkaç satırla söz eder. Bu anıları okurken, XI. yüzyılın görkemli Bizans İmparatorluğu'nun parçalanma çağı olduğunu; Peçenek akınlarının, Sırp ve Bulgar ayaklanmalarının, Önasya'da Selçuklu Türklerinin Bizans'ın gücünü tükettiğini anlamak mümkün değildir.

Psellos, Leon Diakonos'un tarihini devam ettirmeyi düşünmekle birlikte, *Khronographia*'ya III. Romanos (Argyros) dönemiyle başladı. İmparatoriçe Zoe'nin aşk maceralarını ayrıntılarıyla aktardı. Sefahat düşkünü X. Konstantinos'a (Dukas) yeni Akhilleios sanın taktı; ⁵⁸ ama, IV. Romanos'a (Diogenes) karşı, ağır ve haksız bir tutum izledi. Anıları, zavallı Mikhail Parapinakios'a övgülerle bitmektedir. ⁵⁹

Psellos'un başkentin yönetim ve din adamı takımını temsili gibi, Kekavmenos da, *Strategikon* başlıklı eserinde, o sıralarda ikinci plana itilmiş taşra askeri aristokrasisini temsil ediyordu. Ermeni asıllı yazar, eski bir asker, XI. yüzyılın Bizans *strategos*'larından biriydi. Kitabında derin bir bilgiye rastlanmaz; büyük olasılıkla bilmediği için klasiklerden de söz etmez.

Kitabı, taşra soylusunun ideallerini yansıtmaması, daha doğrusu, hiçbir ideali olmadığını göstermesi açısından bizim için önemli ve ilginçtir. ⁶⁰ Bu sınıfın mensupları, henüz Bardas Phokas ve Bardas Skleros isyanlarından çıkan dersleri unutmamışlardı. En azından Kekavmenos, oğluna, merkezi iktidara karşı her türlü harekettten kaçınmasını ısrarla öğütlemektedir. Çünkü, "İstanbul'da hüküm sürenin" iç savaştan "her zaman galip çıktığı"na inanmıştır. Ona göre, taşrada bir ayaklanma patlak verdiğinde, kesinlikle yönetimin yanında yer aldığını ve ayaklanmacılara karşı savaşacağını açıklamakta yarar vardır. İmkân yoksa, herhangi bir kaleye kapanmak ve hükümete bağlılığını duyurmak; daha da olmazsa İstanbul'a kaçmak gerekir.

Kekavmenos oğluna, kimseye ve hiçbir şeye aldırmmamasını da tavsiye etmektedir. "Dostunla ya da kölenle oyalanıp hoşça vakit geçiriyorsan, onun ölümlü bir insan olduğunu unutma. Ölünce de sakın üzülme, çünkü bu, sana hiçbir şey kazandırmaz. Altından, mermerden, camdan bir kap hoşuna gidiyorsa, onu elde ettiğinde birinin kayb olduğunu, ötekinin kırıldığını unutma. Ve başına böyle bir şey gelirse üzülme!"

Kekavmenos dostluğa da inanmaz. "Uzakta yaşayan bir arkadaşın varsa" der oğluna, "senin oturduğun kente uğrarsa, onu evinde

misafir etme, bırak başka bir yerde konaklasın; ihtiyacı olan her şeyi ona gönder; sana minnettar kalır. “Yoksa” diye devam eder, “her şeyi, hizmetçilerini, sofranı, geleneklerini eleştirir; şuna da, buna da sahip misin diye meraklanır... Fırsat bulursa karına baygın baygın bakar, küstahça göz süzer, onu baştan çıkartır. Emeline ulaşamasa bile, evinden ayrılp gittiğinde, çevresine böyle bir şeyi olmuş gibi gösterebilir; bir tartışmada, kendisi değilse bile, düşmanın bunu sana karşı kullanabilir!”

Ama, merkezi yönetim hızla zayıflıyordu. Taşra *strategos*’ları çeşitli vesilelerle bağımsızlıklarını kanıtlayabiliyorlardı. Kekavmenos, ihtiyatlı yaklaşımına rağmen, benzer bir siyasetin komşu “*toparkhia*”lara 61 karşı da izlenebileceğini düşünür. Sözgelimi şöyle önerilerde bulunur: “Komşun *toparkhia* ise ve sana bir oyun oynasa, zarar verse de ona sert davranma; kendini barışçı ve saf duygularla dolu biri gibi göster. Ama, armağanların ve sahte sevgi gösterilerin sayesinde kendisini güvende hissettiği anda, gizlice adamlarını topla ve birdenbire saldır; böylece başarısızlığa uğramazsın ve onu ortadan kaldırırsın.” Kekavmenos, bu davranışın merkezi yönetim tarafından da onaylanacağını düşünmektedir.

İmparatorluğun restorasyon ve bir ölçüde de istikrar çağı olan Makedonya Hanedanı döneminde Bizans sanatı, önceki asırlarda yaşadığı karanlıktan sıyrılıp gelişme sürecine girdi. İmparatorluk sarayının gösterişi ve görkemi, güzel sanatlar sanayiinin, lüks eşya üretiminin ilerlemesine katkıda bulundu. Bizans atölyelerinden, ince zevkin ve üstün tekniğin doruklarına yükselmiş muhteşem kumaşlar; şaheser telkâri, altın, gümüş, bakır ve seramik işleri; çok şık camcılık örnekleri çıktı. Bu güzel sanatlar sanayii, bir yandan Bizans aristokrasisinin ihtiyaçlarını karşılayarak, bir yandan da doğu zevkinin ve lüksünün gelişimine yardım ederek büyüyordu.

Doğunun çokrenkli ve alacalı eşyaya duyduğu ilginin etkisiyle, bölmeli mine tekniği doğdu. Bölmeli mine plakalar, rölik kutularının ve ikonaların yanı sıra, Bizans yüksek sosyetesinin elbiselerini de süslüyordu. Dönemin mineleri, tonlardaki uyum, renklerdeki netlik ve yoğunluk, kusursuz cilalama tekniğiyle büyük ün kazanmıştı.

Çağa ilişkin pek çok sanat eseri, zamana direnip günümüze kadar ulaştı. İstanbul, Yunanistan, İtalya, Rusya ve Kafkasya’da, Bizans resim sanatının örneklerini görmek mümkündür. Bunlar arasında, Bizans kiliselerinin duvarlarını süsleyen mozaikler son derece ilgi çekicidir. Yunanistan, Fokis’te Daphni Manastırı’ndaki Aya Lu-

kas Kilisesi ile SSCB, Kiev Svyatoya Sofiya Katedrali'nde XI. yüzyıldan kalma mozaikler vardır; Sicilya kiliselerinde ise, XII. yüzyıla ait pek çok mozaik bulunur. Bizans uygarlığının etkisinde kalmış her yerde XI.-XII. yüzyıl fresklerine rastlanır.

XI. yüzyıla doğru, Bizans resminde, İustinianos dönemindekinden tümüyle farklı yeni bir üslup doğdu. Resim, belirgin şekilde geleneksel, soyut ve görkemli bir görünüme büründü. Helenistik geleneğin gerçekçi katkısı henüz sürmekle birlikte, daha az hissedilmeye başladı. Kilisenin çilecilik ideallerini işleyen donuk soyutlamalar ortaya çıktı. Portrelerde, betimlenen kişilerin bireysel özelliklerinin yerini durağan kilise tiplerine aldı. Peyzaj, figürleri çevreleyen sıradan bir fon konumuna geldi. Resim sanatı, antik mekân ve boyut anlayışından geleneksel düzlem anlayışına geçti. Bu döneme ilişkin Paris Ulusal Kütüphane *Mezmurlar*'ı, Nazianzoslu Gregorios'un vazaları, II. Basileios'un *Menologion*'u ⁶² gibi, minyatürlerle bezenmiş çok sayıda eser bulunur.

Sözkonusu minyatürlerin en iyileri, çağın Bizans ressamının, çok güçlü bir şekilde antik geleneğin etkisinde kaldığını kanıtlar; eskinin insan bedenini işleyiş tarzına uygunluk gösterir; duruşlar, elbise kıvrımları çok zariftir. Sözgelimi, *Mezmurlar*'daki Davut betimlemesinde, İlkçağ mitolojisinden esinlenmiş alegorileri çizmekten kaçınmaz. Bu minyatürlerde resim sanatı, teknik mükemmellik, renk çeşitliliği, bezemedeki olağanüstü yetkinlik ve zenginlikle dikkat çeker. Aynı zamanda, ruhban sınıfının ressamları kendi güdümlerine alma eğilimi de sezilmektedir. II. Basileios'un ünlü *Menologion*'undaki pek çok resimde, bu vesayetin izlerini görmek mümkündür. İmparatorun siparişiyle bu işe girişen, kuşkusuz usta ressamlar, yorumda kusursuz bir teknik, desende ise, büyük bir incelik sergilerler. Ancak, konuyu zorunlu olarak kilise normlarına göre ele aldıkları açıkça anlaşılır. Bu yüzden, çoğu zaman, kişisel yorum özelliğinden uzaklaşma sonucunda doğmuş bir tekdüzelik sözkonusudur. Ama, genel anlamda çağın Bizans resminin tümüyle canlılıktan ve özgürlükten yoksun olduğu iddia edilemez. Bazı eserler, sadece teknikteki mükemmellik, desendeki çeşit, ustalık ve zariflikle değil, tartışılmaz bir canlı gerçeğini gözlemlene yeteneğiyle de göze çarpar.

İkona-kırıcılar, öfkelerini, özellikle heykelden çıkartmışlardı. İkona-taparların zaferinden sonra, anıtsal heykeltıraş yerini küçüklerle bıraktı. Heykeltıraş kuyumcu, dökümcü, oymacı oldu; heykel bağlamında ise, sadece fildişinden küçük eşyalar yaptı. Bu çeşit örneklerin tümü, anıtsal heykel geleneklerinden esinlenmişti.

Bizans, Rusya ve Batı Avrupa

IX.-XI. yüzyıllar arasında Bizans uygarlığının en büyük fethi, Rusya'nın Hristiyanlığı kabulüyle, uçsuz bucaksız Doğu Avrupa topraklarına yaptığı güçlü giriş oldu. Rusya'nın Hristiyanlığa geçişi bir defada ve kolayca gerçekleşmedi. 860'ta Rusların İstanbul'a saldırılarından hemen sonra, patrik Photios'un yazdığı piskoposluk mektubu, Hristiyanlığın daha önceden benimsendiğini gösterir. 945 antlaşması, Kiev Rusya'sında Hristiyanların varlığını kanıtlar: İgor'un elçileri arasında, kilisede yemin eden bir grup Hristiyan bulunduğu belirtilir.

Büyük olasılıkla, 957'de İstanbul'u ziyaret eden Büyük Prenses Olga da Hristiyan idi. Hristiyanlığın Kiev Rusya'sına nüfuzu, Vladimir döneminde, Hristiyanlıkta çıkar bulan güçlü toplumsal grupların oluşumu gibi elverişli koşullar doğduğunda başarıya ulaştı. Bizans yönetimi de, bu durumdan kendi çıkarları doğrultusunda en iyi şekilde yararlanmaya çalıştı.

Rusya'nın Vladimir döneminde Hristiyanlığa geçme konusu tartışmalıdır ve henüz, tüm ayrıntılarıyla açıklığa kavuşmamıştır. Bildiğimiz kadarıyla, Bardas Phokas ayaklanması, 987'de başarılı bir giriş almıştı ve duruma kendi imkânlarıyla egemen olamayacak II. Basileios için büyük bir tehlike unsuruydu. II. Basileios, Rus knyazı Vladimir'den yardım istedi; karşılığında da, Hristiyanlığa dönmesi koşuluyla kız kardeşi Anna'yı eş olarak veriyordu. Vladimir teklifi kabul etti; İstanbul'a gönderdiği 6000 kişilik bir Vareg-Rus birliği, Basileios'a isyanı bastırmakta yardımcı oldu. Ancak, antlaşma hükümlerinin yerine getirilmesinde karşı taraftan kaynaklanan gecikmeler ve sürtüşmeler, müttefikler arasında çatışmaya yol açtı. Vladimir Khersonesos'u (Thaurike'de; Ruslar Korsun diye anarlar) aldı. Bunun üstüne, Bizanslı prenses Vladimir'e eş olarak gönderildi. Kievlilerin Bizans tarafından Hristiyanlaştırılmasıyla, iki devlet arasında çok sıkı ilişkiler kuruldu. Ancak Kiev-Bizans ilişkilerinin, Rusya'nın Hristiyanlığı kabulünün hemen ardından sarsılmaz bir dostluğa dönüştüğü söylenemez.

Bizans'ın bu ilişkilerden sağladığı çıkarın bir kanıtını da, Rus knyazı ile Bulgar kasabı Basileios'un birliklerinin 1016'da Hazar Devleti'ni ortadan kaldırmalarında görüyoruz; ittifak, Taurike'de Bizans egemenliğinin genişlemesi sonucunu vermişti.

XI. yüzyılda bir Vareg muhafız birliğinin kurulması, Bizans için

yaşamsal bir önem taşıyordu. Basileios'a 6000 kişilik yardımcı bir ordu gönderilmesinden sonra, Bizans saflarında, gerek Önyasya'da gerekse İtalya ve Sicilya'da, Rus askerilerine rastlamaktayız. Vasilyevski'nin çalışmaları, XI. yüzyılda Bizans'taki "Vareg" unsurunun sadece İskandinav Vareglerini kapsamadığını gösterdi. Bu ordunun kalabalıklığı bile tersini kanıtlamaya yetmekteydi. Kuşkusuz, XI. yüzyılda bu orduda İskandinav Normanı da vardı; ama, o çağdaki sayı, Kiev'e göre İstanbul'da daha azdı.

Her şeye rağmen, oldukça uzun bir süre boyunca, Bizans ile Kiev Devleti arasında düzenli bir siyasal ve dinsel ilişkinin varlığından söz edebilecek bir gösterge bulamıyoruz. Kaynaklar, Vladimir'in akrabası Khrisokhiros'un Çanakkale Boğazı'na akın düzenlediğini, Lemnos'a geçmeyi başardığını ve oradaki bir çarpışmada öldüğünü kaydetmektedir. Rusya'da Hristiyanlığın kesin şekilde kabulü, Yaroslav döneminde piskoposluk yönetiminin kurulmasıyla gerçekleşti. 1037'de Kiev Metropolitliği kuruldu ve Rus ruhban sınıfının başına bir Yunanlı metropolit olarak geçti. Hristiyanlığı yeni kabul eden ülke, Bizans Kilisesi'ne bağlı bir birim haline geldi. İstanbul'un atamasıyla Kiev'e yerleşen metropolit Theopemptos, İstanbul Patrikliği'nin yanı sıra, *basileus*'u da temsil ediyordu. Dolayısıyla, XI. yüzyılda, bu üst düzey din adamının hakları ve imtiyazları, geniş ölçüde din çerçevesinin dışına taşıyordu.

İki ülke arasındaki yakınlaşma, Bizans'ın sınırı aşan talepleri yüzünden hızla ve resmen bozuldu. Rusya'nın Hristiyanlığı kabulü ve Kiev'e, imparatorun adamı olan Yunanlı bir metropolitin yerleştirilmesinden sonra, Bizans, Kiev knyazını vasalı olarak düşünmeye başladı. XIII. ve XIV. yüzyıllardaki Bizanslı yazarlar, Kiev knyazının İstanbul sarayının *dapifer*'i ⁶³ unvanını (*o epi tes trapeses*) taşıdığını kaydederler. ⁶⁴ Mikhail Psellos *Khronographia*'sında, 1043'te Rusların İstanbul'a yaptıkları başarısız seferi, "Rusların isyanı" (*tes tou Rôs epanastaseos*) olarak nitelendirir. Rusya'nın Hristiyanlığı kabulünden sonra, Rus prensleriyle yapılmış ve süresi dolmuş ticari antlaşmalar yenilenmiyordu. Görünüşe göre Bizans yönetimi, bundan böyle Kiev prensinin ticarete de, özel bir antlaşma yapılmaksızın "*basileus*"un emirlerine boyun eğmek zorunda olduğunu düşünüyordu. Ama Bizans, Rusya'yı sömürgeleştirme amacını eylemle ortaya koyacak güçte değildi. Sözgelimi, Yaroslav'ın 1043'teki İstanbul seferi gibi tarihsel olaylar da amacını hayata geçirmeyi engelliyordu.

Bu seferin tanığı ve saray çevresinin mensubu olan Psellos, ha-

reketi, yeni uyrukların imparator iktidarına karşı "isyan"ı olarak niteler ve nedenini de, imparatorluk "hegemonya"sının Ruslarda uyanırdığı nefret şeklinde açıklar. 1043 seferi Rusya açısından yenilgiyle bitti; fırtınalar ve Rum ateşi, önemli sayıda Rus teknesini (*ladii*) yok etti. Ancak, daha aradan üç yıl bile geçmeden Bizans, kuşkusuz Peçeneklerin Balkan Yarımadası'nı istilasıyla bağlantılı olarak, Kiev Devleti ile barış imzalamaya çalışmıştı. 1051'de Yaroslav, Rus din adamı Hilarion'u İstanbul Patrikliği'ne haber vermeden Kiev Metropolitliği'ne atayarak, Bizans'a karşı dinsel bağımlılığını koparıp attı. Bizans yönetimi, Yaroslav ile arasındaki sürgit olma tehlikesi doğuran anlaşmazlığı gidermeyi ve İstanbul'un belirlediği Yunanlı bir metropoliti kabul ettirmeyi, ancak 1053'te başarabildi. Barış, Yaroslav'ın oğlu Vsevolod ile İmparator Konstantinos Monomakhos'un kızının evlendirilmesi sonucunda sağlandı. Vsevolod döneminde, kalıcı dinsel ilişkilerin kurulması ve Bizans uygarlığının süregelen etkisi sayesinde Bizans'ın nüfuzu arttı. Ancak Bizans, Selçuklu Türkleri karşısında Malazgirt yakınlarında uğradığı bozgunundan sonra, Rus topraklarına el uzatma düşünden vazgeçmek zorunda kaldı.

İstanbul patrikleri ise, Rusya Metropolitliği'ne kendi çevrelerinden bir Yunanlıyı getirme imtiyazını daha asırlar boyu ısrarla sürdürdüler. Moğol öncesi dönemde, Kiev Metropolitliği'ne, İstanbul Patrikliği'ne bildirilmeksizin sadece üç kez atama yapıldı. Rusya'nın Bizans'a kilise konusundaki bağımlılığı ancak 1448'de sona erdi.

Bizans, Rusya ile sürdürdüğü yakın ilişkilerden epeyce kazançlı çıkmıştı. Ama, kültürel açıdan çok gelişmiş bir ülkeyle ilişkiler Kiev Rusya'sına da yaradı. Rusya için Hristiyanlığın kabulü, çağı olumlu bağlamda etkileyen çok önemli bir olaydı. Bu sayede klan rejiminin kalıntıları, hakareti kanla temizleme geleneği, çokeşlilik ortadan kalktı; teknik hızla gelişti. İnşaat tekniği ilerleme kaydetti, bezemeyi de kapsamak üzere elsanatları ilerledi. Ayrıca, XI. yüzyılda Bizans sanatı, Kiev Rusya'sının gelişimine önemli bir katkıda bulundu. Bizanslı ustalar, mozaikleri ve freskleriyle ünlü Kiev Svyatoya Sofiya Katedrali (temeli 1037'de atıldı) gibi Bizans anıtları inşa ettiler.

XI. yüzyılda Rusya, imparatorun diplomasi ve din elçilerinin yanı sıra, çok sayıda mimar, ressam, zanaatçı, şarkıcı, müzisyen, özellikle değerli kumaşlar, madenden aletler, elbiseler, şarap, tıbbi bitkiler, mermer vb. getiren tüccarları da konuk ediyordu. Yunanlılar Rusya'ya, tedbir olarak filolar halinde gidiyorlardı. Rus prensleri bu ticareti öylesine önemsiyorlardı ki, koruma amacıyla, Yunanlıları (*Greçniki*) karşılamaya bile çıkıyorlardı. Sözelimi, 1170'te Mstislav, diğer prensler-

le birlikte Kanev'e kadar inip Yunan ırmak kervanını karşılamıştı.

İleri Bizans uygarlığının etkisi, sadece kiliselerin muhteşem mimarisinde, eşsiz mozaiklerde, Kiev ile Ryazan hazinelerinin zarif mineli ve telkâri mücevherlerinde değil, Slavonca metinlerin yayılmasında da kendini gösterdi. Rusya, Hristiyan inancını çağın en uygar devletinden öğrenmekle kalmadı, bu öğretimi kendi anadilinden aldı. Bizans Kilisesi, litürji, vaaz ve dinsel edebiyatı Slavon diliyle benimseterek Rus ulusal kültüründe itici güç işlevi gördü. Oysa, Roma Katolik Kilisesi, halkın bilmediği Latinceyle Doğu Slavlarının kültürel bağımsızlığını engelliyordu.

Rusya'da ilk okul açma girişimleri Vladimir, yazının gelişimi ise, Yaroslav dönemlerine rastlar. Başta din kitapları ve *Kutsal Mehtinler* olmak üzere, Slavonca eserler Bulgarlar aracılığıyla yayıldı. Ardından, yavaş yavaş dindışı edebiyat ortaya çıktı. Bu kitapların niteliği şöyle özetlenebilir: İncil'den öyküler, uydurmaca öyküler, azizlerin yaşamı, kilise babalarının eserleri; fizyoloji, *heksameron* ve Kosmas İndikopleustes'in *Hristiyan Topoğrafyası* şeklinde çok kısa doğa tarihi ve tarih kitapları; *khronographia*'lar gibi kronik türünde tarihsel edebiyat ürünleri; çeşitli dindışı antolojiler; Rusya'ya Bulgarca ya da Sırpça çevirileriyle ulaşmış, *İskenderiye* ile Bizanslı yazarı bilinmeyen, Buda'nın yaşamının Hristiyan tarzındaki bir uyarlaması olan *Troya Savaşının Öyküsü* gibi Bizans'ta ya da doğuda kaleme alınmış romanlar.

X. yüzyılın sonunda ve XI. yüzyılda Hristiyanlık, hem olumlu hem de olumsuz açıdan, Dniepr havzasındaki feodal beylerle, Kiev Rusya'sı ile Batı Avrupa arasında kültürel ilişki kurulmasında önemli bir rol oynadı.

Bu çağdan itibaren kilise, büyük toprak mülkiyetine sahip en güçlü kurum oldu. Kiev Rusya'sına ekonomik yönetim metotlarını getirdi; tüm otoritesini kullanarak, o güne dek özgür köylü komünü mensuplarını ezen feodal rejimi destekledi; komün topraklarındaki kamulaştırmayı hızlandırdı.

VI. ve XI. yüzyıllar arasında Bizans İmparatorluğu, gerek Doğu gerekse Batı Avrupa'nın kültür ve sanat merkezi oldu. Ancak, bazı tarihçiler gibi, bu ilişkilerin yoğunluğu ve Batı Avrupa üstündeki Bizans etkisi abartılmamalıdır. Bizans, etkisini en çok, sıkı ilişkide olduğu İtalya'nın bazı bölgelerinde hissettirmişti. Daha sonra, İtalya yoluyla diğer Avrupa ülkelerine yayıldı. Charlemagne, binalarının görkemi ve sarayının gösterişiyle Bizans imparatorlarına yetişmeye çalışarak, Bizans örneklerini taklit eden çeşitli anıtlar yaptırdı. O çağ-

dan günümüze ulaşan en önemli binalardan biri, 805'te tamamlanan Aix Kilisesi'dir. ⁶⁵ Bu yapı, Bizans sanatının Batı Avrupa'daki en eski temsilcisi (543-47'de inşa edildi) olan, sekizgen planlı ve kubbeli Ravenna San Vitale Kilisesi'nin bir kopyasıdır.

Yunan-Roma ve Bizans mimarisini tümüyle taklide yönelen Karolenj Rönesans'ının inşaatçıları, dış planla yetinmeyip, binaları, İtalya'dan parça parça taşıdılar. Bu yüzden Ravenna, ciddi bir tahribata uğradı. Durum, X. ve XI. yüzyıllarda da devam etti. İtalya, geçmişteki uygulamayı sürdürerek, ikona, mozaik, ayin eşyaları, ikonostas ⁶⁶ gibi imalatı zor ve kaliteli sanat eserleri için Bizans'a başvurmaktaydı. Sözgelimi, XI. yüzyılın ikinci yarısında, Monte Cassino Manastırı'nın ünlü rahibi Desiderio, İtalya'daki sanata yeni bir ruh kazandırmak istedi ve İstanbul'dan sanatçılar getirterek, manastırında kurduğu sanat okulunun yönetimini onlara verdi.

Venedik dukaları, İstanbul'daki Havariyun Kilisesi'ni model alan ünlü San Marco Kilisesi'nin inşaatına başladılar; İstanbullu ressam-lara, *Palad'Oro* ikonasını (mine plakalar halinde) yaptırttılar. Amalfi tüccarlar ise, İstanbul'dan değerli ve süslü kumaşlar ithal etmekteydiler. Roma ve İtalya'daki mozaik sanatı Bizans modelini izledi. Roman sanatı, biçim ve kompozisyon bakımından, büyük ölçüde Bizans sanatının etkisinde kaldı. Bu çağın sonuna doğru, Bizans resmi, Norman Sicilyası'nda geniş bir uygulama alanına kavuştu.

Bizans'ın Batı Avrupa'daki etkisi sanatla sınırlanmadı. Bizans ideolojisinin batıyı etkilemesine ilişkin örnekler de verebiliriz. Sözgelimi, Theophanes'in Latinceye çevrilen *Khronographia*'sı, Batı Avrupa'daki yıllık yazım tarzı üstünde derin bir etki yarattı.

IX. yüzyılın en saygın ilahiyatçılarından John Scotus Erigena Yunanca biliyordu; Pseudo-Dionysios Areopagites'in ⁶⁷ *Tanrısai Hiyerarşi* başlıklı kitabını çevirirken tanıdığı yeniplatonculuk ile VII. yüzyıl mistiği Günahçıkarıcı Maksimos'tan çok etkilendi.

Bizans'taki imparatorluk iktidarı anlayışı, İustinianos Hukuku'nun gündeme çıkması sonucunda, XII. yüzyılda Batı Avrupa'da da saygınlık kazanmaya başladı. Roma hukuku çalışmalarının ilk izlerini, XI. yüzyılın sonuna doğru birçok kentin ekonomik atılıma geçtiği İtalya'da görmekteyiz. Hukuki yorum yöntemlerinde çığır açan uzmanlar bu dönemde ortaya çıktılar. XIII. yüzyılda Batı Avrupalı hukukçuların çalışması, gücünü pekiştirmede Roma hukukundan yararlanan krallık iktidarı tarafından da desteklendi ve onaylandı.

KAYNAKÇA

DIEHL, C., *Figures byzantines I¹⁰ et II8.*, Paris, 1925, 1927.

DRINOV, M.S., *X. Yüzyılda Güney Slavları ve Bizans* (Moskova Üniversitesi, Rus Antikite ve İmparatorluk Tarihi Kurumu Dersleri), Moskova, 1875, III cilt (Rusça).

KRUMBACHER, K., *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum ende des öströmischen reiches (527-1453)*, Münih, 1891, 2. bas., 1897.

RAMBAUD, A., *L'Empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète*, Paris, 1870.

SCHLUMBERGER, G., *L'Épopée byzantine à la fin du dixième siècle*, 3 cilt, Paris, 1896-1905; *Un empereur byzantin au Xe siècle. Nicephore Phocas*, Paris, 1890.

SKABALANOVİÇ, N., *XI. Yüzyılda Bizans Devleti ve Kilise*, St. Petersburg, 1884 (Rusça).

VASİLYEV, A., *Bizans ve Araplar*, cilt I-II, St. Petersburg, 1900-1902 (Rusça); Fr. yay. haz. H. Grégoire, M. Canard, *Byzance et les Arabes*, Brüksel, 1935-50 (*Corpus bruxellense historiæ byzantinæ*, I, II, 2).

VASİLYEVSKIY, V.G., *Bizans Devletinin İç Tarihi Hakkında Belgeler*, *Toplu Eserler*, IV cilt (Rusça).

VOGT, A., *Basile I, empereur de Byzance et la civilisation byzantine à la fin du IXe siècle*, Paris, 1908.

NOTLAR

1. Yön.: G. Glotz, *Histoire Générale*; C. Diehl ve G. Marçais, *Histoire du Moyen Âge, le Monde Oriental*, c. III, S. 437.
2. Yazar, büyük ölçüde bizim ünlü Bizansbilimcilerimizin çalışmalarından esinlendiği için, bu gözlem son derece gariptir (Fr. ç.n.).
3. C.E. Zachariæ, *Jus Græco-Romanum*, Leipzig, 1856-1884, c. III, s. 138-139.
4. Nov. 47, 78.
5. Yazar, hadımlar konusunda makamlarla görevleri karıştırır gibi gözükmetedir (Fr. ç.n.).
6. J.B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, Londra, 1911; S. Runciman, *Byzantine Civilization*, Londra, 1933, s. 81-108.
7. VIII.-IX. yüzyıllarda Doğu Slavları, yani Ruslar arasına karışan Vikingler (ç.n.).
8. 45.000 altın frank (Fr. ç.n.).
9. C. Diehl, *Études byzantines: Introduction à l'histoire de Byzance, les études d'histoire byzantine en 1905*, Paris, 1905, s. 13.
10. *Peri Thematōn* ya da *De thematibus*, yay. I. Bekker (*Corpus Scriptorum Historiæ Byzantinæ*), Bonn, 1840 (ç.n.).
11. Batı dillerinde Müslüman Araplar (ç.n.).
12. *De ceremoniis aulæ byzantinæ*, yay. J.J. Reiske ve I. Bekker (*Corpus Scriptorum Historiæ Byzantinæ*), Bonn, 1829-1840.
13. A. Rambaud'nun *L'Empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète*, Paris, 1870, s. 209-252'deki analizi (Fr. ç.n.).
14. Büyük olasılıkla, Romalılaştırılmış Traklar ve Daçyalılardan oluşan çoban bir halka Slavlarca verilen ad (ç.n.).
15. Marcus Nathan Adler (yay.), *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, Londra, 1907, s. 12-13.
16. Baltık kıyısındaki devletleri, birbirini izleyen göller ve akarsular

aracılığıyla Karadeniz'e bağlayan bu ticaret yolunu Ruslar " İz Variagues v Grieki" diye adlandırıyorlardı (Fr. ç.n.).

17. Bizans sikkesi (ç.n.).

18. C. Pappariopoulou, *Histoire de la Civilisation hellénique*, Paris, 1878, s. 294.

19. C. Diehl, a.g.e., s. 125.

20. Gerçekte, İmparator VI. Leon'un fermanıdır; bu yüzden "çıkarılmış" demek daha doğru olur (Fr. ç.n.).

21. A. Andreades, Byzance, paradis du monopole et du privilège, *Byzantion*, s. 171.

22. İspanyolca bildirge anlamında. Askeri bir komutanın ya da bir grup subayın hükümete itaati reddeden akti; bu nedenle kaleme alınmış bildirge (ç.n.).

23. Her ikisi de *parakoimomenos* (başmabeyinci) idi. Ancak, Basi-leios yerini Bringas'a bırakmak zorunda kalmıştı (Fr. ç.n.).

24. V.G. Vasilyevskiy, Bizans Devleti'nin İç Tarihine İlişkin Belgeler, *Toplu Eserler*, I, IV, s. 256 (Rusça).

25. Atlas Okyanusu'nda, Britanya adalarının kuzeyinde bir ada. İlk kez Marsilyalı denizci Pythcas'ın söz ettiği ada, eski çağlarda yeryüzünün son noktasındaki cfsanevi bir toprak olarak görüldü (ç.n.).

26. 934 *Novella'sı* (Fr. ç.n.).

27. V.G. Vasilyevskiy, *Toplu Eserler*, IV, s. 259 (Rusça).

28. Bizansbilimcilerimiz tarafından çok iyi belgelenmiş bu teze, Vasilyevskiy'in de katıldığını görmek ilginçtir (Fr. ç.n.).

29. *Constantinus Porphyrogenetus, De administrando imperio*, yay. G. Moravcsic, çev. R.J.H. Jenkins, Budapeşte, 1949, s. 67.

30. *Constantinus Porphyrogenetus, De ceremoiis aulae byzantinæ*, yay. J.J. Reiske ve I. Bekker (*Corpus Scriptorum Historiæ Byzantinæ*),Bonn, 1829-1840, s. 651.

31. Bulgaristan imparatoru (ç.n.).

32. *Byzantion*, c. VIII, s. 561.

33. K. Marx, *Secret Diplomatic History*, s. 76.

34. Doğu Slav boyları (ç.n.).

35. C.E. Zachariæ, a.g.e., c. III, s. 234-241.

36. V.G. Vasilyevskiy, a.g.e., c. IV, s. 242-252.

37. VI. Leon'un oğlu; 911'den itibaren imparatorluğa ortak oldu. 920'de iktidarı ele geçiren kayınpederi I. Romanos Lekapcnos'un otoritesine girdi. 945'te tek başına iktidara geldi (ç.n.).

38. C.E. Zachariæ, a.g.e., c. III, s. 264.

39. Kibir kelimesi, Arapçadaki "kibr"den gelmektedir. Yunancayla bağlantısı doğrulanamadı (ç.n.).

40. Kilise belgelerinde, Manisa yakınlarında piskoposluk merkezi olan bir kent (ç.n.).
41. C.E. Zachariæ, a.g.e., c. III, s. 293.
42. II. Basileios iktidarı, ölümünden sonra yerini alacak küçük kardeşi Konstantinos'la paylaştı (Fr. ç.n.).
43. 988'de Bardas Phokas'ın isyanı en yoğun dönemini yaşıyordu ve II. Basileios'un topraklı aristokrasiyi yenmek için kilisenin desteğiyle parasına ihtiyacı vardı (Fr. ç.n.).
44. Mağlup ve tutsak Skleros'un, II. Basileios'un isteği üzerine verdiği öğütleri, Psellos bu şekilde aktarıyor (Fr. ç.n.).
45. İmparatorun, askeri hizmetler karşılığında, sınır bölgelerinde bağışladığı toprak (ç.n.).
46. Papanın resmi temsilcisi (ç.n.).
47. Latinedeki mühürden; tüm Hıristiyanlığı ilgilendiren bir konuda yazılmış, üstünde papalık mührü bulunan resmi mektup (ç.n.).
48. P.G. Migne, *Patrologiæ cursus completus*, Series Greco-latina, Paris, 1857, c. 143, s. 1002-1004.
49. A. Lebedev, *IX., X. ve XI. Yüzyıllarda Kiliselerin Ayrılış Tarihi*, 2. bas., Moskova, 1905 (Rusça), s. 317.
50. Önceki bölümden de anlaşılaacağı gibi, yabancı akınları ve senyörlerin isyanları, Makedonya Hanedanı döneminde kesilmedi; İstanbul bile, birçok kez doğrudan akın ya da isyan tehlikesiyle karşılaştı. Dolayısıyla, bu çağda edebiyat ve sanattaki gelişmenin kaynağını başka bir nedende aramak gerekir (Fr. ç.n.).
51. Sözlük anlamı tanık; inancı nedeniyle öldürülen ya da işkenceye uğrayan Hıristiyan (ç.n.).
52. *Historike Diegesis tu Biu Basileiu* (ç.n.).
53. *Peri Basileiu Takseos* (ç.n.).
54. Mitolojideki savaş tanrısı kastediliyor (ç.n.).
55. *Leonis Diaconi*, Bonn, s. 325-342.
56. Yergi ustası Lucianus II. yüzyılda yaşamıştı (ç.n.).
57. Şestakov, "*Bizans Rönesansı'nın Üç Şairi*", Kazan Üniversitesi Bilimsel Bildirileri, 1906, s. 13.
58. K.N. Sathas, *Bibliotheca græca medii ævi*, VII cilt, Venedik ve Paris, 1872-1894, IV. cilt.
59. Psellos'un öğrencisi VII. Mikhail Dukas, tahta çıkar çıkmaz hocasını başbakanlığa getirdi. Bu durum övgülerin nedenini açıklar (Fr. ç.n.). VII. Mikhail döneminde pahalılık çok artmıştı ve bir altın sikke karşılığında, eskisi gibi tam bir *medimnos* (ölçü birimi) değil, bir *medimnos*'tan bir "*pinakion*" eksik buğday alınabildiği için impara-

tora bu sıfat yakıştırılmıştı (ç.n.).

60. *Journal du Ministère de l'Instruction publique*, St. Petersburg, 1881, Temmuz-Ağustos.

61. Helen ya da Roma çağlarında, doğuda bir bölgenin yöneticisine verilen ad (ç.n.).

62. Yunan Kilisesi'nde azizlerin yaşamı hakkında yazılmış derleme (ç.n.).

63. Ortaçağ'da, sofrada hükümdarlara hizmet eden subay (ç.n.).

64. Yukarıda adı geçen patrik Photios, Rusların, 860'ta İstanbul'a yaptıkları başarısız saldırıların ardından imzalanan antlaşmadan söz ederken, o tarihten itibaren Rusların "imparatorluğun uyrukları ve yardımcıları sınıfında yer aldığı"nı belirtir. H. Grègoire, *Byzantion*, c. VIII (Fr. ç.n.).

65. Aix-en-Provence'taki St. Saveur Katedrali (ç.n.).

66. Ortodoks kilisesinde nefi, papazın dua ettiği ana sunak bölümünden ayıran, ikonolarla kaplı yüksek bölme.

67. Aziz Pavlus tarafından Atina'nın ilk piskoposu yapılan Dionysios Areopagites, 95 yılında yakılarak öldürüldü. Adıyla anılan birçok mistik yazının V. yüzyıla doğru yeniplatoncular tarafından kaleme alındığı düşünülür. O yüzden, bu yazılardan söz edilirken adının başına "*pseudo*" (sahte) sıfatı eklenmektedir (ç.n.).

YEDİNCİ BÖLÜM

BİZANS VE HAÇLILAR

Komnenosların dış siyaseti ve iç yönetimi

Bizans, Makedonya Hanedanı'nın sona ermesiyle birlikte uzun süreli bir anarşi dönemine girdi. 1059-1081 yılları arasında, tahta beş imparator çıktı: I. İsaakios Komnenos (1057-1058), X. Konstantinos Dukas (1057-1067), IV. Romanos Diogenes (1067-1071), VII. Mikhail Dukas (1071-1078), III. Nikephoros Botaneiates (1078-1081).

Makedonya Hanedanı'nın son imparatorlarının egemenliği, yukarıda belirttiğimiz gibi, taşra soylusuyla yerli orduyu ikinci plana iten sivilin, senatonun ve kilisenin iktidarı oldu. Bu siyaset, mutlak yetki sahibi bürokrasi ile ordu komutanları arasında, kaçınılmaz olarak sert bir çatışmaya yol açmıştı. 1057'de Önyasya *thema*'larının isyanı, askeri partiyi zafere taşıdı; en saygın temsilcilerinden İsaakios Komnenos'u imparator ilan etti.

Komnenos, önce askeri partinin programını uygulamaya koydu. Yüksek bürokratların aylıklarında kısıntı yaptı; saray soylularının, bilginlerin, çok sayıda din adamının devlet hazinesini borca sokan arpalıklarını kaldırdı; patrik Mikhail Kerullarios'u görevden azletti. Bununla birlikte, askeri parti iktidarda ancak iki yıl tutunabildi. İsaakios Komnenos çok ciddi engellere çattı ve siyaseti, hem mutlak yetkili bürokrasinin zaferini, hem de askeri soylu sınıfına karşı bir tepkiyi gösteren Konstantinos lehine tahttan çekildi.

Konstantinos Dukas yönetimi, askeri feodaliteyi yola getirmek

amacıyla, asker sayısında ve ordu bütçesinde kısıntıya yöneldi. Ama, imparatorluğun uluslararası alandaki durumu, bu tasarruf tedbirlerinin aksini gerektiriyordu. Kuzey sınırında Peçenek akınları sürüyordu; İtalya'da Normianlar, birbiri ardına Troja (1060), Otranto (1068) gibi Bizans kentlerini almışlardı. Ama, tehlikenin en büyüğü, Selçuklu Türklerinin günden güne güçlendikleri doğuda belirliyordu. Konstantinos Dukas ve sonra dul karısının naibelik dönemleri sırasında, Selçuklu sultanı Alparslan, Ermenistan'ı fethederek başkenti Ani'ye girdi; Suriye'nin bazı bölgelerini, Kilikia ve Kappadokia'yı kırıp geçirdi.

Tehlikeli bir seyre dönen dış olaylar, askeri partiyi bir kez daha zafere ulaştırdı ve kendi adamı IV. Romanos Diogenes'i tahta çıkartma fırsatı sağladı. Ama, orduyu temsil eden bu imparator, Türklerle ve senatoya, patrikliğe, ruhban sınıfına, Dukas'a bağlı muhafız birliğine karşı aynı anda direnmeyi başaramadı. Romanos'un Türklerin ilerleyişini püskürtme girişimi gerçek bir yıkımla sonuçlandı. 1071'de, Van Gölü'nün kuzeyinde yapılan Malazgirt Savaşı'nda, ordusu tam anlamıyla bozguna uğradı; kendisi de Türklerin eline düştü. Esaretten dönerken, Dukas'm emriyle gözlerinc mil çekilerek vahşice kör edildi.

Senyörlerin topraklarını serflerle kölelerin ekip biçtiği Önasya, Türk fatihler için kolay bir av oldu. Sultan Süleyman, ¹ bu serfleri ve köleleri salma ödemek koşuluyla azat etti; bu durum, alt tabakadan halkı Türk egemenliğine yaşamsal çıkarlarla bağlayan bir unsur oldu.

Bizans, Önasya'nın doğu bölümüyle Ermenistan'ı, tek bir darbeyle ve geri dönüş umudu olmaksızın kaybetti. İmparatorluğun elinden, İtalya'daki son toprakları da kayıp gidiyordu. 1071'de Normanlar, Bizans egemenliğindeki son kenti, Bari'yi aldılar. İmparatorluğun içinde de bir karışıklık hüküm sürüyordu. Halk kitleleri ağır vergilerin altında eziliyordu. Feodal soylu sınıfı, zayıf düşmüş merkezi yönetime karşı isyan üstüne isyan çıkartıyordu. Çoğunluğu Normanlardan oluşan paralı Bizans askerlerinin komutanları (Baliol, Henri vb.), sadece kendi çıkarlarını kolluyorlardı. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Konstantinos Dukas'ın oğlu, VII. Mikhail olarak imparator ilan edildi (1071-1078). Ancak, feodal soyluların iki temsilcisi, Nikephoros Botaneiates Asya'da, Bryennos (Nikephoros) Avrupa'da imparatora karşı ayaklandılar. İmparatorluğun askeri gücünün zayıflamasından ve iç mücadelelerden yararlanan Türkler, Önasya'da batıya doğru ilerleyişlerini sürdürdüler. Sözgelimi, Nikephoros Botanei-

ates'i taht mücadelesinde destekleyerek, onunla birlikte İznik ve Üsküdar'a kadar yürüdüler; İznik'i aldılar. Nikephoros Botaneiates imparator olduğunda (1078-1081), tahtta hak iddia eden iki ayaklanmacı daha ortaya çıktı: Asya'da Melissenos ile Avrupa'da Basilakes. Bu sırada, Balkan Yarımadası'ndaki eyaletler Peçenek saldırıları altında inliyordu. Nikephoros Botaneiates'in 1 Nisan 1081'deki darbeyle devrilmesi ve tahta Aleksios Komnenos'un geçmesi, otuz yıl süren anarşi dönemine son verdi. Topraklı askeri aristokrasiye sivil parti üstünde kesin bir zafer getiren bu devrim, imparatorluğun ömrünün üç asır daha uzamasına neden oldu.

Komnenos Hanedanı'nın ilk yıllarında devlet, çeşitli güçlüklerle karşı karşıyaydı. Malazgirt bozgunuyla uzun bir iç karışıklığın ardından, imparatorluğun en büyük geliri ve en iyi askeri elde ettiği Önasya'nın zengin bölgeleri Türk egemenliğine girmişti. XI. yüzyılın 80'li yıllarında, Türkler Mezopotamya'dan Suriye'ye, Kilikia, Kapadokia, Lykaonia, Phrygia ve Bithynia'ya kadar ilerlemişler; Aleksios yönetiminin ilk yıllarında, Anadolu'nun batı kıyılarını, eski Lydia'yla çok sayıda adayı ele geçirmişlerdi. Anadolu'da, imparatorluğa birkaç kıyı kenti kalmıştı. Avrupa eyaletleri ise, durmak bilmeyen düşman akınları altında sürekli eziliyordu. Bu tablo, Norman tehdidiyle daha da kararıyordu. Yetmişli yıllarda, imparatorluktan Apulia ve Calabria'yı kopartan Norman serüvenciler, artık Adriyatik'i geçip doğuya, Bizans'a saldırmaya hazırlanıyorlardı. Askeri birlikleri, güçlü, ama utanmasız Apulia dükü Roberto Guiscardo tarafından tek bayrak altında toplanmıştı. Norman ordusu, 1081'de Epeiros kıyılarını koruyan müstahkem Dyrrakhion'u kuşatmaya aldı.

Bizans, düşmana karşı koyabilecek güce sahip değildi. Donanması yoktu; karadaysa, asker sayısında tedbirsizce indirime gitmişti. Önasya topraklı aristokrasisi, Komnenosların şahsında, bu koşullar altında iktidara el koydu ve devletin "kurtuluş" programını uygulama olanağına kavuştu. Komnenosların iktidarı, en büyük ve en güçlü konumdaki Komnenos, Dukas, Angelos, Paleologos, Kantakuzenos gibi az sayıda ailenin ittifakını temsil ediyordu. Yönetimdeki hizipleşme, safları birbirine yakınlaştırdı; merkez ve taşra yönetimindeki en yüksek mevkilerle görevleri, gerçek anlamda tekeline alma yoluyla Önasya'daki geniş *latifundia*'ların kaybını giderdi.

Bizans, daha önce sahip olmakla övündüğü gücünü sonsuza dek yitirmişti. Ama Komnenoslar, devletin dağılmasını bir asır geciktirmeyi başardılar. XII. yüzyılda Bizans, komşularıyla giriştiği, bazen başarı da getiren bitmek bilmez zorlu savaşlara dayanarak, Avrupa'da-

ki büyük devlet olma rolünü hâlâ sürdürüyordu. Önasya'nın kaybına rağmen, devletin güç kaynakları henüz kurumamıştı. O çağda yönetim, Avrupa'nın en gelişmiş ticaret merkezi İstanbul ile Yunanistan'daki ipek ve purpura üreticisi birkaç kerfi (Thebai, Korinthos) yitirmemişti. Komnenoslar, yönetilen bölgelerden yüksek gelir toplama konusundaki eski Bizans geleneklerini koruyorlardı. XII. yüzyılda batı toplumları, bitmez tükenmez olarak görülen Bizans kaynakları karşısında hayrete düşüyorlardı. Komnenosların, hazine gelirlerini en üst düzeye çıkarttıklarını unutmamak gerekir. Bu hanedanın ilk üç imparatoru, Aleksios Komnenos (1081-1118), II. İoannes (1118-1143) ile I. Manuel (1143-1180), üstün yetenekli, cesur ve atılgan hükümdarlardı. Bizans'ın uğraştığı uluslararası olaylar, etkin olmayı gerektiriyordu. Çünkü ülke, varlığını sürdürebilmek için Türklerle, Normanlarla, Peçeneklerle ve Macarlarla aynı anda savaşmak zorundaydı. Bu yüzden, XII. yüzyıl boyunca, Bizans yönetimlerinin savaşı, ulusal savunma sorunlarını ön plana çıkartması son derece doğaldır.

Komnenos Hanedanı'nın ilk temsilcisi Aleksios, yönetimi boyunca iç ayaklanmalar ve dış düşmanlarla mücadele etti. İmparatorluğun iç ve dış durumunu düzeltmek için olağanüstü bir çaba ve kararlılık sergiledi. Dış düşmana karşı, hem silahla hem de Bizans diplomasisine özgü kurnaz düzenlerle savaştı. Normanlar Avrupa eyaletlerini işgal edince, Selçuklu Türkleriyle barış imzalamak, Nikaia kenti de dahil olmak üzere, fetihlerini tanımak zorunda kaldı. Artık Aleksios, karşıda Türk egemenliğine giren dağları, sadece büyük sayının penceresinden görebiliyordu.

Aleksios, Bizans'ı korumak amacıyla, Güney İtalya halklarını ve Almanya imparatoru IV. Heinrich'i, kuşkusuz para gücüyle, korkunç Roberto Guiscardo'ya karşı kıskırttı. Önemli ticaret imtiyazları vererek, Norman düşmanı Venediklilerle ittifak yaptı. Normanlarla savaşa, on yıl önce Romanos Diogenes'in Türklere karşı komuta ettiği ordunun gölgesi sayılacak kadar küçük bir güçle girişti. Ordusu, henüz Bizans yönetimi altındaki Thrakia, Makedonia *thema*'larıyla Tesalya'dan derlenmişti.

Çoğunluğu Anglosakson paralı askerlere dayanan bu ordudaki yardımcı birlikler ise Türkler, Franklar, Sırplar vb'den oluşuyordu. Aceleyle savaşa sürülen ordu, 18 Ekim 1081'de ağır bir bozguna uğradı; ardından da Roberto Guiscardo, bir baskınla Dyrrakhion'u aldı. Ama, Aleksios'u ne ilk bozgun ne de 1083'teki diğer ikisi yıldırayabilirdi; savaşa büyük bir gayretle devam etti. Ağır bir bedel ödeyerek

kazanılan deneyimin sonucunda, mücadeleyi vur-kaç taktiğiyle sürdürüyor, düzenli savaştan kaçınıyordu. Para karşılığında, Norman feodalleri arasında nifak yaratmayı başardı. İtalya'da Bizans altını, Normanların başına çok büyük dertler açtı. Savaş uzadı ve Roberto Guiscardo ölünce (1085) Aleksios, Normanların eline geçen toprakları, limanları ve adaları geri aldı. Ama, Bizans soluklanma fırsatı bulamadı. Aleksios, Normanlardan kurtulur kurtulmaz imparatorluğun kuzeyinde yeni bir tehlike belirmişti.

Ağır vergi yükü, Bizanslı mültezimlerin ve memurların insanlıkdışı davranışları, Bulgarların Bizanslılara ırk bağlamındaki muhalefeti, Pavlusçularla Bulgar izleyicileri olan Bogomillerin öğretisinin, hem köylüler ve çobanlar hem de kent sakinleri arasında, sistemli cziyetlere rağmen, yayılmasına katkıda bulundu. Avrupa'ya bu öğretiyi, V. Konstantinos ile İoannes Tzimiskes'in Ermenistan'dan tehcir ettiği Pavlusçular tanıtmışlardı. Philippopolis, Balkanlardaki merkezleri haline gelmişti. Tzimiskes, Svyatoslav karşısındaki zaferden sonra bu kentin çevresine doğulu bir koloni yerleştirirken ikili bir amaç gütmüştü: dikkafalı ve savaşçı müritleri, alt edilmesi güç şatolarından ve yurtlarının dağlık geçitlerinden söküp atmak; Trakya'da, Kuzey Skythia'dan gelecek akınlarla istilalara karşı savunma aracı olarak kullanmak. Ama sonuç, Bizans'ın hesaplarını tersine çevirdi. Gerçekten de, Philippopolis'teki Pavlusçularla Bogomiller, Bizans'a karşı düzenlenen her isyana katıldılar.

Aleksios Komnenos'un Norman savaşı için derlediği karma ordu, kendilerinden biri olan Ksanthos'un komutasında 2800 Bogomil bulunuyordu. En kritik sırada, bu birlik Aleksios'u yarı yolda bırakıp geri döndü. İmparator da, onlara ibret oluşturacak cezalar verdi. Philippopolis cemaatinin önderlerini ve eşrafını huzuruna çağırıp hepsini hapse tıktırdı; malları müsadere edilerek memurlara dağıtıldı. Korkuyla bakılan "sapkınlar"ın aileleri, Philippopolis'te hapsedildi. Pavlusçularla Bogomiller de, bu davranışa cevap olarak " şeytanlara adanmış tapınaklardaki idollerin hizmetçileri" dedikleri Bizanslılara başkaldırdılar. Önderleri olan Bogomil Dobromir, binlerce köylüyü bir araya topladı; Balkan geçitlerini Peçeneklerden savunmak yerine, bu "İskitler"le ² Bizans'a karşı anlaştılar.

Peçeneklerle sapkınlar, 1086'da Bizans birliklerini ezip geçtiler. Bu olayın sonucunda Dristra ve Tuna Bulgaristan'ı bağımsızlığına kavuştu. Bizanslı general Nikolaos Mavrokatalon 1087'de, Çelgu Han komutasında Trakya'yı istila etmiş kalabalık Peçenek gruplarını durdurabilmek için büyük çaba harcadı. 1088'de Aleksios Balkanları

aştı; ama, Dristra yakınlarında gerçekleşen savaşta yenildi. Bundan sonra büyük çatışmalardan kaçınarak, gücünü vur-kaç eylemlerine yöneltti. Peçenekler, uzun süreden beri Bogomillerden çağrı aldıkları Philippopolis'i işgal ettiler ve Trakya'da Meriç Ovası'na yayıldılar. Bizans'ın durumu, Selçuklular doğudan saldırıya başladığında daha da kritik bir hal aldı. Böylece, iki Türk boyu (Peçenekler ve Selçuklular) aynı anda, Avrupa'dan ve Asya'dan Bizans'ı sıkıştırmaya başlamışlardı; Selçuklular, Çanakkale Boğazı yoluyla Avrupa'daki akrabalarına ulaşmaya çalışıyorlardı. Türk emiri Çaka Bey, İznik sultanının kızıyla evlendi. ³ Batı Anadolu kıyılarında, Sporades Takımadaları'nda iyice yerleştikten sonra, İzmir'i kendisine başkent olarak seçti. Bir filo donatıp, kıyıdaki Foça ve Klazomenai kentlerini, Lesbos ile Khios adalarını aldı; yakından tanıdığı Peçeneklerle ilişki kurdu.

Çaka Bey, Peçeneklere özel görevliler yolladı. Gelecek ilkbaharda Gelibolu Yarımadası'nı işgal etmelerini istiyordu; böylece, tasarlanan plan uyarınca, doğrudan ilişkiye geçip birlikte davranma olanağı bulacaklardı. Amacı, aynı anda İstanbul'u taşradan ayırmak ve denizden ablukaya almaktı.

Bizans İmparatorluğu, uzun süredir 1091 sonbaharındaki kadar kritik bir durum yaşamamıştı. Ama, Bizans diplomasisi ve altını, Normanlarda olduğu gibi, Peçenek sorununda da işe yaradı. Aleksios, büyük bir beceriyle, ortak hareket içindeki Peçeneklerle Polovtsileri⁴ karşı karşıya getirdi. Aşağı Dniepr ve Aşağı Don arasındaki havzada yaşayan göçebe Polovtsiler Bizans'la ittifaka girdiler. 29 Nisan 1091'de, müttefik Bizans ve Polovtsi birlikleri, Peçenekleri acımasızca kılıçtan geçirdiler. Sağ kalanlar, Yukarı Makedonya'da Moglena dolaylarına gönderildiler. İstanbul'u fethetmeyi düşleyen, hatta *basilus* unvanı verilen ⁵ Çaka Bey, donanmasıyla Peçeneklerin yardımına zamanında koşmadı ve böylece de kendi ölüm fermanını imzalamış oldu. Bizans donanmasıyla başa çıkamadı; önce ele geçirdiği toprakların bir kısmını, sonra da yaşamını yitirdi. Bizans entrikaları, kızıyla evlendiği Türk sultanını kendisine karşı kıskırtmayı becerdi; tehlikeli ve gözüpek emir, kayınpederinin emriyle öldürüldü (1093).⁶

Ama, Bizans yönetimi dış tehlikeyi başarıyla savuşturduğu sırada, imparatorluk yeni bir tehditle karşılaştı; bu, I. Haçlı Seferi idi.

XI. yüzyılda Batı Avrupa, genel bağlamda bir ekonomik atılım sürecine girdi; üretimin gelişmesi işbölümüne yol açtı. Batı Avrupa ile doğu arasındaki ticari ilişkilerin niteliği değişti. Batı Avrupa'nın rolü edilgenlikten etkinliğe döndü. Doğuya artık, hammaddenin yanı

sıra işlenmiş ürün de yolluyordu. Dolayısıyla doğuya yapılan ticari gezilerin sayısı arttı; ticari amaçlar, dinsel motiflerle iç içe geçmeye başladı. Bu yolculuklar sırasında batılı şövalyelerle tüccarlar, doğu tekniğinin ve kültürünün batıdan üstün olduğunu bizzat gördüler.

XI. yüzyılın ikinci yarısında, doğuya yönelik ticari ve dini hamle, Türkler tarafından ciddi şekilde engelleniyordu. Bağdat Halifeliği'ni ve Önyasya'nın büyük bir kısmını ele geçirmiş Türkler, Batı Avrupa'dan gelen kervanları soyuyorlar ya da haraca kesiyorlardı. Bu engel yüzünden batı, doğuyu doğrudan doğruya fetih fikrini geliştirmeye başladı. Fikrin temeli, Kutsal Topraklar'ın kâfirlerin elinden kurtarılmasına dayanıyordu. Çağrılar, Avrupa'nın tüm toplumsal sınıfları arasında geniş bir yankı uyandırdı. Fransız ve Alman şövalyeler, doğunun olağanüstü hazineleriyle zenginleşmeyi düşünüyorlardı. Doğunun fethi, büyük senyörler açısından topraklarının genişlemesi, gelirlerinin çoğalması, siyasal nüfuzlarının artması anlamına geliyordu. Haçlılarla doğrudan ilgili İtalyan ticaret kentleri bakımından, doğu ve batı arasındaki ticarete, temel aracı rollerinin ön plana çıkması demekti. Köylüler de, feodallerin boyunduruğundan kurtulmak, yoksun kaldıkları özgürlüğe yeni topraklarda kavuşmak umuyla yola koyuluyorlardı.

Papalık Roma'sı, Haçlıları Müslüman doğuya yönelten vaazlarıyla, bu durumdan ustaca yararlandı. XI. yüzyılda gerçekleşen iki olay, batı-doğu ilişkilerini kolaylaştırdı: Tuna yoluyla Avusturya'dan, Bizans'ın ileri karakollarının bulunduğu Bulgaristan'a geçişi sağlayan Macaristan'ın Hristiyanlığı kabulü; Orta Akdeniz havzasında Arap deniz gücünün çöküşü. Pisahılarla Venediklilerin Korsika ile Sardinya'yı, Normanların da Sicilya'yı Araplardan almaları sonucunda Akdeniz'deki ulaşım güvenliği sağlandı. O güne dek, sadece Araplar ve Bizanslılar arasında egemenlik tartışmasına konu olan Akdeniz'de, dört yeni devletin donanması daha boy göstermeye başladı: Cenova, Pisa, Venedik ve Güney İtalya'daki Norman devleti.

1095'te Aleksios, "myrias"⁷ batılının imparatorluk sınırlarına dayandığı haberini aldı. Bizans hükümeti, Haçlıların iyi niyetli olduklarına pek inanmadı. Çünkü Aleksios, batıdan sadece birkaç yardımcı birlik talebinde bulunmuştu. Haçlı ordularının kendi topraklarında belirmesinden telaşa kapıldı; kaba ve disiplinsiz "Latinler"in, Bizans'ın zenginliğini görüp silahı kendisine doğrultmalarından kaygılanıyordu. Bizans'ın yeminli düşmanı Taranto dükü Bohemond'un en gözde Haçlı komutanlarından biri olması korkusunu arttırıyor; imparatorluk toprağına ilk giren Pierre l'Hermite'in çetelerinin giriştiği

yağmalarsa, bu korkusunu doğruluyordu.

Bizans'ı yeni tehlikeden korumayı, hatta Haçlıların sırtından bazı avantajlar sağlamayı amaçlayan Aleksios, diplomasinin ustalığını ve kurnazlığını sonuna dek kullandı. Bazı Haçlı komutanlarını kandırmayı, bazılarını satın almayı başardı; bazılarını da şövalye yemini⁸ etmeye ve kâfirlerden geri alınacak bütün toprakların kendisine iadesi konusunda söz vermeye zorladı. Bizans, Haçlıların bu koşullarla Önasya'ya geçmesine razı oldu. Ayrıca, İsa Mezarı'nı buluncaya kadar, onları insan ve iâşe bakımından destekleme sözü verdi. Bizans yönetimi, Haçlıları kullanarak Anadolu'daki otoritesini yeniden tesis etmeye çalışıyordu. 1097'de Haçlı ordusu İznik'i kuşattı. Aleksios, İznik Türklerinin Haçlılara değil de kendisine teslim olmaları için uğraştı. Haçlılar bu duruma çok kızdılar; artık, Aleksios'un rüşvetleri ya da dostluk gösterileri hiçbir işe yaramadı. Dorylaeion yakınlarında Türkler karşısında kazanılan galibiyet, Haçlıların daha ileriye, Phrygia ve Kappadokia'yı aşip Suriye'nin kuzeyine inmeleri ve Antakya'yı kuşatmaları sonucunu verdi. Aleksios ise, Selçukluların zayıflamasından yararlanarak Anadolu'nun batı kıyılarını, Ephesos, Sardeis, Laodikeia, Philadelphia gibi kentleri kolayca sınırlarına kattı. Böylece, başlangıçta, Marx'ın belirttiği gibi "I. Aleksios döneminde batıdan gelen ilk Haçlılar, doğu tehlikesini savuşturarak imparatorluğu kalındırdılar."

Ancak, "Franklar" (doğuda Haçlılara takılan ad) ile ilişkiler günden güne gerginleşiyordu. Haçlıların Suriye ve Kudüs'ü fethetdikleri sırada, Aleksios, yalnızca Önasya'daki topraklarını genişletmekle ilgileniyordu. Bizans için çok şey yaptıklarını düşünen Haçlılar, karşılığını görememekten şikâyet ediyorlardı. Bu durumu ortaya atarak, Bizans'ın 1085'ten beri elinden çıkmış olan ve geri dönüşü büyük önem taşıyan, son fetihleri Antakya'yı Bizans'a vermediler. İstanbul'da imzalanan antlaşmaya ikisi de uymamıştı; suçu birbirlerinin üstüne atıyorlardı. I. Haçlı Seferi, Bizans'ın Suriye üstündeki otoritesini yeniden kurmakla kalmadı; aynı zamanda Urfa, Antakya, Trablusşam ve Kudüs'te feodal Latin devletlerinin doğuşuna yol açtı. Haçlı Seferi sayesinde imparatorluk Suriye'yi tekrar kazanamadı. Ancak Anadolu'daki Türk topraklarının sınırı iyice doğuya itildi. Bizans, İznik'ten sonra Karia'yı, tüm Lydia'yı ve Phrygia'nın önemli bir kısmını ele geçirdi. Selçuklular büyük güç kaybına uğradılar ve bir asır boyunca saldırıdan vazgeçip savunmaya çekildiler.

Haçlıların Türklere indirdiği ağır darbeden sonra, Aleksios Komnenos'un son dönemleri, ilk yıllardaki tehlikelerden uzak, oldukça

sakin geçti. Antakya prensi Bohémond, 1107'de Roberto Guiscardo'nun girişimini tekrarladıysa da, Bizans kolayca durumun üstesinden geldi. Bohémond, aşağılayıcı bir antlaşma imzalamaya zorlandı; bundan böyle Kilikia'da hak iddiasından vazgeçiyor ve Antakya Bizans'ın vasalı oluyordu.

Aleksios'un oğlu ve ardılı II. İoannes Komnenos, tahta çıktığında (1118-1143), babasının ilk yıllarındakinden çok daha iyi bir ordu, mali kaynak ve bir dış durum buldu. Aynı babası gibi atak ve enerjik bir savaşıydı; yönetim dönemi savaşlarla geçti. Batı sınırlarındaki nispeten sakin gidişten yararlanıp var gücüyle Anadolu eyaletlerinin fethine yüklendi; amacı, tek harekâttan çifte kazanç sağlamaktır: sınırları yeniden Antakya ve Fırat'a uzatmak; Doğu Latinlerini Bizans'ın metbuluğunu tanımaya zorlamak. Bu amaç doğrultusunda bazı başarılar elde etti. Phrygia'daki Laodikeia, Paphlagonia'nın güneyi, Psydia'nın bir kısmıyla Pamphylia imparatorluğa geri döndürüldü. Bu başarıların göstergesi, Bizans'ın bir kıyı şeridi oluşturan Anadolu topraklarının, Selçukluları üç taraftan da kuşatmasıydı.

Ancak, İoannes son yıllarında, Anadolu eyaletlerindeki kesin egemenliği güvenceye almakla uğraşmadı; oysa bu konu imparatorluk için yaşamsal önem taşıyordu. Bunun yerine, gücünü aşan bir hedefe, Suriye ve Filistin'in fethine yöneldi. Anadolu'daki zaferi, Türkleri bu topraklardan atma çabalarının bir gün başarıyla taçlanacağı umudunu güçlendiriyordu. Ama, batı ticaretinde Bizans üstünlüğünü tekrar kurma, Aleksios'un Roberto Guiscardo ile savaşırken Venedikli tüccarlara vermek zorunda kaldığı yıkıcı imtiyazları iptal çabası gerçek bir fiyaskoyla sonuçlandı. Babasının verdiği imtiyazların onayı konusunda İoannes'ten alınan her olumsuz cevap üstüne Venedikliler, İon ve Ege denizlerinin kıyı kesimleriyle adaları vuruyorlardı. Bu noktada, Aleksios yönetiminin Venedik'le boy ölçüşebilecek bir donanma kurma gayretine rağmen, Bizans'ın denizdeki zaıflığı ortaya çıktı. Venedik, deniz üstünlüğünden yararlanıp Bizans'a ait Kefalonya Adası'nı zapt edince, İoannes, Venediklilere verilmiş eski imtiyazların tümünü yenilemek zorunda kaldı.

Bu başarısızlığa rağmen, ardılı I. Manuel Komnenos'a (1143-1180) tahta çıktığında devraldığı mirasın benzerini bıraktı: dolu bir hazine, deneyimli bir ordu, hissedilir derecede düzelmiş bir dış durum. Manuel de babası ve büyükbabası gibi bir askerdı; ama, İtalya'daki Bizans egemenliğini tekrar kurma düşüne kapılmasıyla onlardan ayrılıyordu. Bu yüzden, doğuyu (Anadolu) ihmal ederek gücünü batıya yöneltti. Manuel dönemindeki Bizans dış siya-

seti, akla yatkın ve gerçekleştirebilir olma özelliğini tümüyle kaybetti.

Batının şövalyelik anlayışı çerçevesinde yetiştirilmiş, batının imparatorlarına ve krallarına çeşitli nedenlerle bağlı olan Manuel, çok belirgin bir şekilde batının çekim alanına girmişti. Bizans halkı, orduya çok sayıda Latin asker aldığından ve bu uygulamanın pahalıya patladığından şikâyetçiydi.

Egemenlik dönemi, tüm öncelleri gibi, uzun süre zafer getiren savaşlarla geçti. Yiğitliği ve sınırsız enerjisi nedeniyle, çekirdeğini deneyimli paralı yabancı süvarilerin oluşturduğu orduda çok seviliyordu. Bizans'ın uslanmaz vasalı Antakya prensi Raymond'un itaatini sağladı; Selçukluları, başkentleri Konya'ya kadar püskürttü. Bizans, Fransa kralı VII. Louis ile Alman imparatoru III. Konrad'ın kalabalık ve disiplinsiz birliklerine topraklarından geçiş izni vermek zorunda kaldığında, II. Haçlı Seferi'nin yol açtığı tehlikeli bunalımı pek zarar görmeden atlatmayı başardı. Bu olay, Sicilya kralı Ruggero'nun Bizans topraklarına saldırmasıyla aynı zamana rastladı. Tıpkı I. Haçlı Seferi'ndeki gibi, Bizanslılarla Haçlılar arasında anlaşmazlıklar ve çatışmalar sürüp gidiyordu. Böyle bir sorun sırasında, İstanbul surlarının önünde, Fransız birliklerinin komutanına kentin bir baskınla zaptını bile düşündüren, neredeyse kesin bir bozuşma aşamasına gelindi.

Bilindiği gibi, II. Haçlı Seferi yıkımla sonuçlandı. Önasya'daki Alman ve Fransız orduları, Şam surları önünde, Selçuklulardan çok açlık ve hatalı örgütlenme nedeniyle telef oldular. Manuel, Haçlıların başarısızlığını önlemek için fazla bir girişimde bulunmadı; bu yüzden davranışı, batıda Yunanlıların hainliği olarak nitelendirildi. Yine de, Sicilya Normanlarına karşı İmparator Konrad ile 1149'da ittifak antlaşması imzalayarak bu işten kârlı çıktı.

Sicilya Normanlarının saldırıları Bizans'a büyük zararlar veriyordu. İki Sicilya kralı Ruggero, bir baskınla Korfu'yu aldı; Bizans'ın mali baskısından yılmış ada halkı Normanlara kucak açtı. Sicilya donanması, Korfu'nun işgalinden sonra Euboia ile Attika'yı yağmaladı; Bizans ipekçiliğinin merkezi Thebai'yi talan etti. Yüklü miktarda ipekli kumaşla en usta dokumacılar Sicilya'ya götürüldü. Diğer bir merkez, Korinthos da aynı yazgının kurbanı oldu. Normanların, talan dışında elde tutmayı amaçlamadıkları bu kentleri, Bizans kısa sürede geri aldı. Ancak, bölge sanayii ve ticareti olaylardan çok kötü bir şekilde etkilenmişti.

Bizans yönetimi, Venedik'ten Normanlar üstüne bir filo daha

göndermesini istemek zorunda kaldı. Onların yardımıyla, 1149'da Korfu Adası tekrar Bizans'a geçti. Manuel, Yunan kıyılarını düşman istilalarından korumak için savaşı İtalya'ya taşımaya karar verdi. 1151'de Ancona'yı işgal etti ve Apulia'yı fetih umuduyla, papa ve Almanya imparatoruyla müzakerelere başladı. Ama, her ikisi de Bizans'ın yeniden İtalya'ya yerleşmesini istemiyordu. Mikhail Paleologos'un, başta birkaç zafer kazanmasına karşın, İtalya'daki eski topraklarını fetih girişimi, gerçek bir başarısızlıkla noktalandı. Bizans ordusu Normanlar tarafından bozguna uğratıldı, generalleri tutsak edildi. 1158'de Bizans, tarafların önceden sahip oldukları toprakları korumalarına yönelik bir barış yapma kararı verdi.

Manuel hükümeti, Sicilya Normanlarıyla uğraşırken, Macaristan'a da savaş açtı. Manuel bahane olarak, Macaristan'ın, o çağda imparatorluğa bağlılıkları kâğıt üstünde kalmış Sırp'ların ayrılıkçı hareketlerini desteklemesini gösterdi. 1152-1154 arasında Bizans birlikleri, güçlü bir savunmaya sahip Zeugmin'i zapt etti. Macaristan'la savaş Bizans lehine geliyordu. Eskiden Sırp'lar, ağır bir bağımlılık altında yaşıyorlardı; hatta, 1151'de Bizans ordusuna asker bile veriyorlardı.

1162'de Ma'nuel, Macar kraliyet ailesinin iç mücadelelerinde taraf oldu. Ordusu, 1165'te Zeugmin ve Sirmium'a girdi, Macaristan Dalmaçya'sını aldı. III. Béla (1173-1196), Bizans'ın desteğiyle tahta çıktı ve Macaristan, kısa sayılabilecek bir süre, Bizans'ın siyasal ve kültürel vesayeti altında kaldı.

Ancak, Manuel'in yöneldiği askeri ve diplomatik girişimlerin esas amacı, İtalya'da Bizans egemenliğini tekrar kurmaktır. Bizans İmparatorluğu'nun, tarihsel gerçeği göz ardı eden egemen sınıfı, XII. yüzyılda bile mutlak hükümlanlık düşlerinden vazgeçmemiştir. Manuel Komnenos, İustinianos gibi, evrensel Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma doğrultusundaki fantastik tasarısını gerçekleştirmek istedi.

XII. yüzyıl Bizans edebiyat ürünlerine, Ortaçağ Bizans İmparatorluğu'nun eski Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı ve tüm haklarının koruyucusu olduğu "*megalo idea*"sı egemendir. Bu düşünce, asrın bütün tarihçilerinin eserlerindeki "anamotif'i" oluşturur. Söz konusu anamotife, 1070-1079 arasındaki olayları anlatan *cæsar* Nikephoros Bryennios ile büyükbabası Aleksios Komnenos onuruna yazılmış kapsamlı bir tarih bırakan, eşi Anna Komnenos'un *Aleksias*'ında da rastlamaktayız. Bu eserin esin kaynağı, prensesin eğitiminden, kolumundan ve doğuşundan duyduğu gurur olmuştur. Prens, Haçlı-

ların hareketlerini, devlet için ciddi bir tehlike, babası açısından da sıkıntı kaynağı olarak değerlendirir.

Anna'nın izleyicisi, Manuel'in sekreteri ve 1118-1176 yıllarını yazan Kinnamos da, Latinlere, papalara, İstanbul "*basileus*"larının yasal haklarını gasp etmiş saydığı Almanya imparatorlarına açık bir düşmanlık sergilemektedir. Bizans'ın, eski Roma'nın mirasçısı olarak tüm hakları elinde tuttuğu düşüncesi, XII. yüzyılın diğer ünlü yazarlarında da vardır: *Historia*'sında 1180-1204 arasını kaydeden senatör Niketas Khoniates, Okhrida başpiskoposu Theophylaktos, Selanik metropoliti Eustathios, Atina metropoliti ve filolog Mikhail Khoniates vb.

Papalarla Hohenstaufen Hanedanı (o sırada Friedrich Barbarossa) arasında sürüp giden sert mücadeleden doğu ve batı kiliselerini birleştirmekte yararlanmaya çalışan Manuel Komnenos, bu amaçla, yöneten konumundaki topraklı askeri soylu çevresinin siyasetini kararlılıkla uygulamaya koydu. Bu siyaset, ifadesini, papalık tahtı mücadelesinde, papa I. Alexander'i desteklemesinde buldu. Papaya, iki kilise arasındaki birliği kuracağı, yani ayrılığı sona erdireceği konusunda söz verdi. Lombard Kentler Birliği'ne, Friedrich Barbarossa'yla mücadelesi için yaptığı para yardımını iyi değerlendiremedi. Çağa ilişkin belgelerde, "en zengin hükümdar" Yunan imparatorunun, "olağanüstü kaynaklar"ı ve "cömert destekler"i, İtalya'daki kent komünlerine akıttığı kaydına sık sık rastlamaktayız. Ancak, Bizans diplomasisinin deneyimine, becerikliliğine ve İtalya'da Friedrich Barbarossa'ya büyük sorunlar yaratmasına rağmen, Manuel istediği sonucu alamadı. Batıya, askeri ve diplomatik girişimlerle müdahalesi çok masraf gerektirmişti. Sonuçta, ülke hiçbir somut kazanç elde edemedi; aksine, halk kitlelerinden, imparatorluk siyasetini ve imparatoru Latin-sever olmakla suçlayan yoğun bir eleştiri yükseldi. Halk, Venediklilerin gelişine daha da çok kızdı. Bizanslı tarihçi Kinnamos'a göre, Venedikliler "Bizans yurttaşlarına köle gibi davranıyorlardı";⁹ başka bir tarihçi, Niketas Khoniates ise, "sadece Romalılara karşı aşağılayıcı bir şekilde davranmakla kalmıyorlar, imparatorlardan fermanlar, karamameler de çıkarttırıyorlar" diyordu.

1171'de halk, Venedik'e kişisel nedenlerle kızan Manuel'in, imparatorlukta yerleşmiş tüm Venediklileri hapsedtirmesinden ve mülklerine el koymasından büyük mutluluk duydu. Venedik, bu olaydan ciddi zarar görmüştü. Misilleme olarak, büyük bir donanmayla Dalmaçya'yı kırıp geçirdi ve Euboia'ya saldırdı. Gemiler, tayfalar ara-

sında veba salgını çıkınca geri döndüler. Ancak Venedik, 1175'te Sicilyalı Guglielmo ile Bizans'a karşı ittifak imzaladı. Bunun üstüne Manuel, boyun eğmek, tutsakları salmak ve Venedik'e imtiyazlarını geri vermek zorunda kaldı. İmparatorluk bir kez daha, Bizans ticaretini çökerten batılı tüccarlarla doldu; bu da, sadece düşmanlığı körüklemeye yaradı.

Manuel son yıllarında, doğuyu ihmalin yol açtığı tehlikeyi nihayet fark etmiş gibi gözükür. İhmalci davranışıyla, Konya sultanı Kılıç Arslan'a, diğer Türk beyliklerini ortadan kaldırıp egemenliğini genişletme ve Anadolu Yarımadası'nın önemli bir kısmını kendi yönetiminde toplama fırsatı vermişti. Kılıç Arslan, beylikleri yıktıktan sonra, Friedrich Barbarossa'nın kışkırtmasıyla Bizans'a karşı daha tehditkâr bir tutum izlemeye başladı. Bu durumun göstergesi ise, akınlarının gittikçe şiddetini arttırmasıydı. Manuel'in Anadolu kıyılarını korumak için çifte savunma hattı oluşturması da pek işe yaramadı.

1176'da Manuel, Andronikos Vatatzes kuzeydoğuda Neocæsaria'ya saldırdığı sırada, Selçukluların başkenti Konya'yı kuşatmaya karar verdi. Ama, harekât iyi planlanmadığından, saldırılar aynı zamanda gerçekleştirilemedi. İki sefer de başarısızlıkla sonuçlandı. Vatatzes, Neocæsaria önlerinde yaşamını yitirdi, ordusu bozuldu. Manuel ise, Myriocephalon (Phrygia dağlarında) yakınlarında, ihtiyatsızca dar bir boğaza dalmıştı. Bizans, burada gerçek bir felaketle karşılaştı. Manuel bozgunu, başarısız Malazgirt Savaşı'na benzetiyordu. Artık, doğuda saldırıya geçme sözkonusu olamazdı. Bu bozgunla çöken Bizans ordusu savunmaya geçmek zorunda kaldı ve Anadolu'daki Bizans topraklarını korumakta çok güçlük çekti. Myriocephalon Savaşı, Selçukluları Anadolu'dan kovma umudunu tümüyle yok etti. Manuel yönetimi uzun sürmüştü ve dışta başarılı olmuştu. Ama imparatorluk, bu dönemden askeri açıdan zayıflayarak çıktı; ekonomisi de tam anlamıyla çökmüştü.

Komnenosların dursuz duraksız atılganlıklarının sonucu olan bu durum şaşırtıcı sayılmaz. Savaşlar ve bunlara mali kaynak bulmakla uğraşan Komnenoslar, başarılı bir dış siyaset için deneyimli bir ordunun yetmediğini, öncelleri kadar iyi kavrayamamışlardı. Çünkü, dış siyaseti doğru bir biçimde yönlendirmenin yolu, sağlam temellere dayanmaktan geçiyordu. Oysa Komnenoslar, temsil ettikleri aristokrasinin çıkarına, dar bir sınıf siyaseti güderek bu temelleri yıkmışlardı. Ulusal savunmayı düzenleme biçimleri, merkezi yönetimin haklarıyla imtiyazlarını, hissettirmeksizin feodal aristokrasiye; kent mercuzlerinin ise, Venediklilerle diğer Latin tüccarlara devrediyor-

du. Kilise mallarının bir kısmına el koymalarına rağmen, ruhban sınıfının nüfuzunu da göz önünde tutmaları gerekiyordu. Diğer sınıfların çıkarlarıysa, kuşkusuz sözkonusu bile edilmiyordu. Yerli ticaret, Venediklilere ve diğer İtalyan kentlerine verilen imtiyazlar nedeniyle zarara uğruyordu. İmparatorluk halkı düşüncesini ifade hakkına sahip değildi. Hiçbir şekilde devlet yönetimine katılamıyor, görevlilerin baskısı ve haksız vergiler altında inliyordu. Çağdaş bir tarihçiye göre, “görevliler, halkı ekmek gibi çiğniyorlardı.”

Yukarıda belirtildiği üzere, ulusal savunma konusu XII. yüzyıl Bizans yöneticilerinin gözündeki temel bir rol oynuyordu. Dönemin Bizans ordusu, aynı geçmişteki gibi yerli birliklerle paralı askerlerden oluşmaktaydı. Yerli birlikler, alanlarının daraltılması nedeniyle, komutan olarak *strategos*’ların yerini *duks*’ların aldığı *thema*’lardan derleniyordu. Eyaletlerde yaşayan nüfusun sayıca azalması yüzünden asker toplama işi gittikçe güçleşiyordu.

Bizans egemenliğindeki bölgelerin halkı, aralık vermeyen Türk akınlarından yılmıştı; bazen tutsak alınıp götürülüyor, bazen de kentlere sığınmak zorunda kalıyordu. Çiftçilerin terk ettikleri topraklardan ne asker ne de vergi alınabiliyordu. Tuna eyaletlerinin sakinleri Peçenek, Kuman ve Macar akınlarından bıkmışlardı. Batı eyaletlerinde yaşayanlarsa, gelip geçen Haçlıların çapulculuklarından, Sırp akınlarından, Norman istilalarından çekiyorlardı. Savaşlar, akınlar, verimsiz hasat, aşırı vergiler, o çağda hâlâ özgür kalmış çiftçileri, geçmişteki gibi, özel mülklerde ve kilise topraklarında *paroik* olmaları itiyor; özgür çiftçi sayısı hızla azalıyordu.¹⁰

Kırsal kesimdeki durum öyle tehlikeli bir boyuta ulaştı ki, Manuel bir ferman çıkartarak kendi yönetim döneminde, çeşitli nedenlerle bu konuma düşenlere özgürlüklerini bağışladı ve kölelerini salan toprak sahiplerinin zararlarını hazinenin karşılayacağını bildirdi.¹¹

Bu yolla azat edilen köylüler hemen asker kategorisine sokuluyordu. Savaş tutsakları önceden, genellikle köle olarak satılıyordu; Manuel ise, onları geri alıyor ve *stratiotes*’lerin bıraktıkları topraklara yerleştiriyordu. Bizans devleti, komşu düşman topraklarında savaş tutsağı avından vazgeçmedi. Manuel, Macarlarla savaşırken halktan binlerce, hatta on binlerce kişiyi tutsak olarak götürdü ve Macar topraklarını kökünden kuruttu. Ayrıca, orduya asker bulma sıkıntısı, askerlik hizmeti karşılığında toprak verilen barbar kolonilerinin, olduğu gibi imparatorluk topraklarına aktarılmasına yol açtı. Selanikli Eustathios, “Romalıların imparatorluğuna savunma için çok sayıda in-

san soktuğu” için Manuel’e övgüler yağdırır. Ancak başka kaynaklar, yabancıların imparatorluk topraklarına yerleştirilmesinin çeşitli sorunlar yarattığını bildirmektedirler. Birçok defa, barbarların yakınlarına iskânından tedirgin olan köylüler, kentlere sığınmak üzere evlerini terk etmişlerdi.

Ama, aslında bu tedbirlerin tümü geçici çözümlerdi. Komnenoslar, ordularını geçmiştekinden çok farklı temellere dayanarak yeniden örgütlemek zorundaydılar. Devletin savunması, artık özgür köylü ve *stratiotes* malikâne sistemine bırakılamazdı. Ulusal savunma sistemlerini, ekonomik bakımdan güçlü büyük toprak mülkiyetine dayandırmaları gerekiyordu. XI. yüzyıldan itibaren devlet arazileri (boş ya da *paroik*’lerce ekilen), *pronoia* (sözlük anlamı vesayet) olarak, ömür boyu yüksek memurların (sivil, asker, saray görevlisi vb. gibi her kategoriye mensup) tasarrufuna verilmişti.

Uygulama, XII. yüzyılda, çiftçileriyle birlikte gittikçe büyüyen bir alanı kapsayarak genişledi.¹² Genellikle, bu tür topraklar özerk bölge yapısındaydı; *pronoetes*, bölgesinde devletin hukuk ve yönetim haklarını kullanıyor; bir kısmını devlet hazinesine devretmek koşuluyla, çiftçilerin tabi oldukları vergilerden, angaryalardan, yükümlülüklerden yararlanıyordu. *Pronoia*’lar, imparatorlukta çok sayıda iç bölge oluşturuyor ve manastır topraklarıyla rekabete girerek daha da genişliyordu. *Pronoia* toprağı, önceleri belirli bir süre için veriliyordu; ama, sonradan mirasa tabi mülkiyet özelliğini kazandı. Böyle bir uygulamanın yaygınlaşması, yönetsel ve hukuksal haklarla donatılmış büyük toprak sahiplerinin, eski Bizans merkeziyetçiliğinin temellerini çökerterek, merkezi yönetimin otoritesini olumsuz şekilde etkilemeleri sonucunu doğurdu. Bizans *pronoia*’sı, gittikçe batının *beneficium*’una benzemeye başlamıştı. Ayrıca, 1204’ten sonra eski Roma topraklarına yerleşen batılı feodaller, Bizans eyalet geleneklerine hiç yadırgamadan kolayca uyum sağladılar.

Pronoia örgütlenmesi, devletin asker ihtiyacını kısmen karşılayabiliyordu. Ülke sınırlarının daralmasıyla birlikte bu sistemin yetersizliği de ortaya çıktı. Çünkü, Konstantinos Dukas’tan itibaren, askerlik yapmak istemeyenler özel bir vergi ödüyorlardı. Bu yasa, Komnenoslar döneminde de yürürlükteydi. Dolayısıyla, Bizans ordusunun temelini oluşturmayı sürdüren yabancı askere müracaat zorunluluğunu daha fazla duyuyorlardı. XII. yüzyıldaki Bizans ordusunda çok sayıda paralı asker (Anglosakson, Peçenek, Türk, Slav, Gürcü, Fransız, Alman) vardı. Yerli halkın gerçek bir bela gibi gördüğü bu askerler, barınma, yiyecek isteme hakkına sahiplerdi ve bu hak, zor-

balığın, şiddetin her çeşidine bahane yaratıyordu. Paralı asker sayısının yerli birlikleri aşmaması kuralına da artık pek uyulmuyordu. Paralı askerlerce oluşturulan bu boylar ve halklar karımasından bir kısmı süreli bir kısmı süresiz olarak hizmete alınmıştı; bir kısmı da imparatorluğun vasalları ve müttefikleri tarafından sağlanmaktaydı.

Komnenoslar, ordu komutanlıklarına asla yabancıları getirme konusunda, XI. yüzyıl başına kadar titizlikle uygulanan bir diğer değişmez Bizans siyasetini de bıraktılar. Bu bağlamda, XII. yüzyılda, Bizans ordusunun en yüksek komuta mevkilerinde yabancıları görüyoruz.

Komnenos Hanedanı'nın ilk üç imparatorunun, bu farklı unsurları tek bir askeri kimlik altında kaynaştırmak için fazla bir çaba harcamaları gerekmemişti; çünkü bunu bir ölçüde başarmışlardı. Aleksios Komnenos'un en büyük merakı, birliklerin sefer öncesinde sürekli eğitim yapmasıydı. Genellikle asker, savaştan sonra, İoannes Komnenos tarafından Anadolu'da Lopadion yakınlarındaki Rhyndakos kıyılarında, Avrupa'da da Sofya dolaylarında kurulan büyük ordugâhlara çekilerek savaşa hazır durumda tutulmaktaydı. Orduda disiplin çok sert tedbirlerle sağlanıyordu. Bizans onurunu korumak üzere, çoğunlukla çeşitli bedensel cezalar uygulanıyordu. Yalnız askere değil, komutanlara da kırbaçlama, burun kesme, göze mil çekme cezaları verilebiliyordu. Askerlerin başarısı, ikramiyeler ve at, silah, araç gereç dağıtma gibi maddi ödüllerle teşvik ediliyordu.

Komnenoslar, kara ordusunun yanı sıra, donanmanın yeniden örgütlenmesiyle de ilgilendiler. Hanedan tahta çıktığı zaman donanması çökmüştü ve Bizans hükümeti, Norinlanlarla denizde çarpışmak üzere sağlanan Venedik yardımının bedelini çok ağır ödemişti. Aleksios Komnenos'un kurduğu donanmanın başarısı, Peçenek mücadelesindeki katkısı, Türkleri Ege Adaları'ndan kovma, Haçlılarla işbirliği yapma, Norman donanmasıyla boy ölçüşme gibi somut olaylarla ortaya kondu. Hatta, Manuel döneminde Mısır'da kadar uzandı.

Komnenoslar, devletin askeri gücünü örgütleyerek, Bizans'ı sadece yeni toprak kayıplarından korumakla kalmadılar. Sözelimi, Birinci Haçlı Seferi'nin başarılarından yararlanan Aleksios, Anadolu'nun doğu bölgelerini geri aldı. Ardılı İoannes ise, bu toprak kazanımlarını genişletti.

Manuel, Sırbistan'ın Bizans'a itaatini sağladı; uzun süre önce elden çıkmış Dalmaçya'yı geri aldı; Balkan Yarımadası'nın yaklaşık tamamını, kesin egemenliği altında topladı. Ancak, bu başarılar çok pahalıya çıkmıştı. Sürekli savaşlar ve sonuçları; yüklü miktarlar kar-

şılığında müttefikler bulma ve bunlara büyük paralar akıtma zorunluluğu; masraflı bir paralı ordunun bakımı; yeni hanedanın vazgeçmek niyetinde olmadığı saray debdebesi; yandaşlarına ve çevresine cömertçe saçtığı bağışlarla, ödeneklerle yardımların bedeli çok yüksekti ve bu bedel, imparatorluk sınırlarının daralması yüzünden sayısı azalmış vergi yükümlülerinin sırtına olanca ağırlığıyla çöküyordu. Yeni hanedan da eski geleneği izleyip, halkı son derece acımasız bir şekilde eziyordu.

Çağın kaynakları, çiftçilerin mültezimlere yönelttiği şikâyetler ve cleştirilerle doludur. Okhrida başpiskoposu Theophylaktos, mültezimlerin “Tanrı’nın ve insanlığın yasalarını çiğneyen soyguncular” olduklarını söylemektedir. Mektupları, XII. yüzyıl başında Tuna Bulgaristan’ının durumu; II. Basileios’un fethinin ardından ülkeye sürüler halinde üşüşen mültezimlerin davranışları hakkında değerli bilgiler vermektedir.

Theophylaktos, mültezimlerin, manastır topraklarında yaşayan *paroik* sayısını belirlemeye çalışırken, bu *paroik*’lere her türlü işkenceyi yaptıklarından, hatta papazları bile son gömleklerini alıp çırpılıp çıplak bıraktıklarından yakınmaktadır. Köylülerin sayımı yapılmış ve en ağır araştırmalara tabi tutulmuşlardır. “Toprak, adeta pire ayağıyla ölçülüyor... her şey inceleniyor ve tartılıyor; bu saçmalık, et ve kemik tartmaya kadar varıyor.” Mültezimlerin yönetici kesimden bir din adamını bile takmadıkları düşünülürse, Bulgar halkına neler yaptıklarını hayal etmek kolaylaşır. Söz konusu mektupların, yönettiği Slav cemaatini son derece küçümseyen ve onlar hakkında “üstlerine sinmiş keçi kokusuyla havayı kirleten bu pis barbarlar” diyen bir Yunanlı papazdan çıktığını göz ardı etmeyelim.

Komnenoslar döneminde Bogomil öğretisinin, yönetimin amansız işkencelerine rağmen, geniş bir yankı bulmasına şaşmamak gerekir. Yukarıda gördüğümüz gibi, sapkınlar 1086-87’de Peçeneklere başvurmuşlar ve onları yardıma çağırmışlardı. Bizans yönetimi bu tehlikeyi savuşturmak için çok uğraşmak zorunda kalmıştı. Aleksios döneminin başında, Girit’te ve Kıbrıs’ta, mültezimlerin sert tutumları yüzünden isyanlar çıktı. Bu isyanlar, Aleksios’un akrabası İoannes Dukas’ın komutasındaki kapsamlı bir seferle bastırılabilirdi. Alt tabakalar, baskıcı bir devlete artık dayanamıyorlardı. Manuel döneminde, Korfu Adası’nın “çıplaklar” diye anılan ve özellikle hane vergisine çok öfkelenen *pleb* sınıfı, 1147’de Normanlara kucak açtı ve kaleyi, hemen fatihlere teslim etti. “Çıplaklar”, ada geri alınınca sert cezalara çarptırıldılar; Niketas Khoniates’in ifadesine göre, “özgürlü-

ğün her çeşidini" kaybettiler. Ancak, Manuel adanın tümünü yerel aristokrasi arasında paylaştırarak zararı karşıladı.¹³

Her şeye rağmen, toplanan vergi yetersiz kalıyordu. İstanbul'un evrensel ticaret merkezi olma işlevini Haçlı seferleri yüzünden yitirmesi, devlet hazinesinin açığını arttırdı. I. Haçlı Seferi, Bizans'a Anadolu'daki topraklarının büyük bir kısmını geri alma imkânı sağlamıştı. Ama, hemen ardından Cenovalılarla Venediklilerin Suriye limanlarına yerleşmeleri, İstanbul ticaretini kısa sürede olumsuz bir biçimde etkiledi. Batı Avrupa ile İran, Mısır, Suriye ve Hindistan arasındaki değişim, artık İstanbul Boğazı yoluyla gerçekleştirilmiyordu. İtalya'ya, Fransa'ya, Almanya'ya doğu mallarını Venedik ve Cenova pazarlamaya başlamıştı. I. Haçlı Seferi'ni izleyen yarım asır boyunca İstanbul ticaretinin yarısı değilse bile, üçte birinin azaldığı sanılmaktadır. Dolayısıyla, bu çöküş devlet hazinesine doğrudan yansımaktaydı. Çünkü, en önemli gelir kaynaklarından birini, ticari vergilerle gümrük resimleri oluşturunuyordu.

Bu bağlamda Komnenos Hanedanı'nın yönetimi, devlet gelirlerinin düşmesine ilişkin şikâyetlerle geçti. Batı Avrupa'yı doğuya doğrudan bağlayan Haçlı seferlerinin imparatorluk ekonomisine önemli ölçüde zarar verdiği kuşkusuzdur. Bu zarar, İtalyan kent-cumhuriyetlerine ölçüyü aşan ticari imtiyazlar tanımak zorunda kalan Bizans yönetiminin siyasetiyle daha da ağırlaşmıştır.

Sözkonusu siyaset, 1081'den itibaren uygulamaya kondu. Komnenosların, imparatorluk ordularını yeniden örgütleme amacıyla aldıkları tedbirlerin (iyi ya da kötü) hayata geçirilmesi için belirli bir süreye ihtiyaç vardı. Ancak, Bizans'ın varlığını tehlikeye sokan Türk ve Norman saldırıları, acil savunma tedbirleri almayı gerektiriyordu. Bu koşullar altında Aleksios, Normanlara karşı savaşta, Venedik donanmasının yardımı için talep edileni pazarlıksız ödemek zorunda kaldı ve Venediklilere, imparatorluğun yaklaşık tüm limanlarına gümrüksüz serbest giriş hakkı¹⁴ tanıdı. Kendi halklarının yararlanmadığı avantajlar yabancılara veriliyordu. Yerli tüccarlar, Venedikliler tarafından bütün pazarlardan atılmalarına çok kızıyorlardı.

Aleksios'un, dar kapsamlı olmakla birlikte, Pisalılara da benzer imtiyazlar tanınması üstüne durum daha da vahimleşti. İtalyanlara verilen imtiyazlar, Bizans'ı, çağlar boyu koruduğu ticari üstünlükten uzaklaştırdı. Ayrıca durum, yerli ticareti tam anlamıyla çökme noktasına getirmişti. Daha sonra, Bizans yönetimi bu külfetli antlaşmalardan defalarca kurtulmaya çalıştı; ama, bunu hiçbir zaman başaramadı. Aksine, Venediklilere bağımlılığı arttıkça arttı. İmparatorlukta, git-

tikçe kalabalıklaşan Venedik kolonileri kuruldu. İstanbul'un en güzel mahalleleri, Venedik'in diplomatik dokunulmazlığa sahip imtiyazlı bölgeleri haline geldi.

Paranın değerinin düşürülmesi de, XII. yüzyılda İstanbul'un evrensel ekonomi merkezi olma işlevini yitirdiğinin somut bir göstergesidir. Aleksios Komnenos, koşulların zorlamasıyla, eski altın *nomisma* ile birlikte, yine aynı adı taşıyan, ancak değeri eskisinin üçte biri karşılığında dört *miliaresia* olarak hesaplanan, bakır-altın ya da gümüş-altın alaşımından üretilmiş *nomisma*'yı dolaşıma sürdü. Devlet, vergilerin yüksek değerli *nomisma* ile ödenmesini istiyor, ama, yükümlülüklerini düşük değerlisiyle yerine getiriyordu. Altın *nomisma* ile birlikte bol miktarda değersiz paranın dolaşımı, ticari değişimde, vergilendirmede ve vergi tahsilinde güçlük yaratmakta gecikmedi. Ayrıca, mültezimlerin keyfi davranışları, yükümlülere çok ciddi zararlar verdi. Sonuçta, Avrupa'da ve Asya'nın önemli bir kısmında, yedi asırdan beri tek sağlam ödeme aracı sayılan ve bu son derece uzun süre içinde, sadece çok önemsiz dalgalanmalara maruz kalan *nomisma*, hem dengesini hem de buna bağlı olan güvenilirliğini yitirdi.

XII. yüzyılda Bizans'ın "güç kaybı", çağın edebiyatına da yansdı. Dönemin Bizans edebiyatı, soylularla üst düzey din adamlarının dışında, Theodoros Prodromos, Tzetses, Philes vb. gibi daha halk kesiminden gelenlerce temsil edildi. Bu üretken edebiyatçılar şiirler, *skholia*'lar kaleme aldılar; şiir, yergi, kitabe, övgü kitapları ve mektuplar yazdılar. Eserlerden bazıları, düşünceden yoksun içeriğiyle okuyucuyu iter; bazıları da meraklı bir gözlem yeteneği sergiler. Bunlarda, güncel olayların en az yaşananlar kadar canlı betimlemelerine rastlanmaktadır. Ama Bizans'ta edebiyat, kendi mensuplarını besleyemiyordu. Yazarların aklını açlıktan ölme kaygısı kaplamıştı. O nedenle, her fırsatta yoksulluklarını, sefaletlerini dile getiriyorlar ve yardım istiyorlardı.

Manuel'in ölümünden sonra, oğlu II. Aleksios küçükken, naiplik görevini, halkın hiç sevmediği bir Latin, Antakya prensinin kızı ve imparatorun dul eşi Maria üstlendi. Maria, yönetimi imparatorun akrabası, sadece zenginleşmekle ilgilenen, Bizanslıların nefret ettiği, sırtını yabancılara dayamış vasat bir kişi olan *protosebastos* Aleksios'a (Komnenos) bıraktı. Yeni hükümet otorite kuramadı. Manuel'in ölümüyle, iç çekişmeler ortaya çıktı ve saray çevrelerinde naiplik konusunda entrikalar dönmeye başladı. Bu olaylar, uzun süreden beri homurdanmakta olan halkın tepkisine yol açtı. Yönetimin, hal-

kın çıkarlarına aldırmadığını sık sık ortaya koyması, kitleleri ayaklandırdı. Halk, Latinlerin durdurulmadığı takdirde “Romalılar”ı kesinlikle köleleştirecekleri kaygısını dile getirmeye başlamıştı.

Ama, halkın istemediği sadece Latinler değildi; kendi yöneticilerinden de nefret ediyordu. 1180’de, İstanbul *pleb*’leri, *eparkhos* ile yüksek mahkeme *procurator*’unun görkemli saraylarını basıp yağmalamışlardı. Zengin evlerine yapılan saldırılar ve talanlar gittikçe artıyordu.

Demokratik bir hükümdarlık kurma girişimi - IV. Haçlı Seferi ve Bizans’ın çöküşü

Halk hareketinin önderi rolünde ortaya atılan kişi, Komnenos ailesinin yan dallarından birine mensup, Manuel tarafından sürgüne yollanan ve sürekli gözetimde tutularak Andronikos’tu. Oldukça karmaşık bir kişiliğe sahipti. Marx’ın tanımlamasına göre, “Alkybiades-Neron-Bizans karışımı, zevk düşkünü, ihtiraslı, çok yetenekli, son derece acımasız... cesur, alçak, kurnaz, kalleş, yiğit”, üstün niteliklerle donanmış bir kişiydi.

Andronikos, kuzeni Manuel’le anlaşamıyordu. Vatana ihanetle suçlanarak altı yılını hapiste geçirdi. Zindandan kaçırıldı ve Galic prensine¹⁵ sığınma yolları aradı. 1166’dan itibaren gezici bir yaşam sürdürdü; Antakya, Filistin, Damaskos, Bağdat ve Gürcistan’da dolaştı. Ölümünden az önce Manuel, II. Aleksios’un çocukluk çağında iktidarı ele geçirmeye çalışmayacağı konusunda söz alarak Andronikos’la barıştı ve ikameti için, ona Paphlagonia’da bir kent verdi. Andronikos 1181’e kadar burada yaşadı.

2 Mayıs 1182’de, Maria’nın naibelik yönetimine karşı bir isyan çıktı. Latinlere düşman olan halk, 67 yaşındaki Andronikos’u imparator naibi ilan etti. “İmparatoru kötü danışmanlardan kurtarmak” amacıyla, Paphlagonia askerlerinden oluşan bir birliğin başında Khalke-donia’ya geldi. İtalyanlar, özellikle Venedikliler, Andronikos’un İstanbul’a girişini engellemek için her çareye başvurdular. Ama, yabancıların müdahalesi, bir ihanete, kopmaya yol açtı ve donanma, Andronikos’un tarafına geçti. Ardından İstanbul *pleb*’leri, Haliç’te yaklaşık 60.000 kişinin yaşadığı Latin mahallelerine hücum ettiler. Andronikos’un Paphlagonialıları İstanbul Boğazı’nı aşır *pleb*’lerle birleştilediler. Denizden kaçmayı beceremeyen Latinlerin tümü acımasızca katledildiler. Evlerinden çıkmamakta direnenler, her yeri ateşe

boğan yangında öldüler. Zengin yabancı mahalleleri dumanlar tüten moloz yığınlarına döndü. Kaçaklar, denizde Rum ateşinin yardımıyla avlandı. Sağ kalan 4000 kişi (Venedikli, Cenovalı, Sicilyalı) Türklerle köle olarak satıldı.

Bu katliamdan sonra, Andronikos imparator ilan edildi. İsyanın başında soyluların bir kısmı yanında yer almıştı; ama, gerçek desteği alt tabakalardan gördü. Andronikos, bu durumu göz önünde bulundurarak, köylülerin imparatoru olduğunu açıkladı. Yeni yönetim, söz-konusu çerçevede, köylüleri sömürenlere, topraklı aristokrasiye savaş açtı ve imparatorlukta yaşayan yabancıların kökünü kazımaya yöneldi.

Batı Avrupa'yla mücadele ve yoksulların korunması, sadece yeni imparatorun çıkarlarına hizmet amacı güden sözler olarak değerlendirilemez. Andronikos'un iç yönetimine ilişkin çok az şey biliyoruz. Ancak bu kadarı bile, temsilcisi olduğu ve halk hareketinin öne çıkarttığı grubun, iç yönetim konusuna ilk üç imparatorundan çok daha iyi eğildiğini kanıtlamaktadır. Söz konusu olan, toplumun öz yaşam kaynağını oluşturan bu unsurları birleştirme yoluyla, devletin temellerinin güçlendirilmesidir. Kısacası, Andronikos'a oldukça düşmanca bakan Niketas Khoniates dahi, imparatorun kısa egemenlik döneminde, iç yönetimde başarılı değişiklikler gerçekleştirdiğini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Andronikos, alt sınıflara, yoksullara ve çiftçilere çok büyük bir ilgi gösterdi. Öncellerinin aksine, şikâyet dosyalarını bizzat inceliyor; suçlunun konumunu göz önüne almaksızın, sadece adaletin gerektirdiği çözümler üretiyordu. Andronikos hükümeti, memurlara "gönüllü bağış"ın yasaklanması, vergi tahsildarlarının suiistimallerinin ortadan kaldırılması için bir dizi tedbir aldı.

"Vergisini ödeyenlerden artık hiçbir şey istenmiyordu; eskisi gibi son gömleği sırtından çekilip alınmıyor, şiddet uygulanarak öldürülüyordu. Andronikos'un adının söylenmesi bile sihirli bir etki yapıyor, ağgözlü tahsildarları dağıtıyordu. Adı, emirlere aykırı vergi toplayanlar üstünde dehşet yaratıyordu." ¹⁶ Andronikos hükümeti, yönetim kadrosunu bizzat seçiyordu. İmparator, rüşvet ve suiistimali önlemek üzere, yerel yöneticilerin maaşlarını iyice yükseltmişti. Amacı, çoğunluğun bununla yetinmesi, daha fazlasını çıkartmaya çalışmaması, dolayısıyla ağır cezalara maruz kalmamasıydı. Khoniates, sözlerini şöyle sürdürüyordu: "Bunun sonucunda, toplumsal felaketlerin uyuşturup komaya soktuğu halk, İsrail'in borusunu ısıtmışçasınc uzun ve tüketici bir uykudan uyanıp yeniden hayat buldu."

Andronikos, “yosun hakkı”¹⁸nı (fırtınanın kıyıya savurduğu gemileri yağmalama bağlamındaki barbar geleneği) ortadan kaldırmayı başardı. İki üç yıllık hükümdarlığında, taşra sakinlerinin geçim koşullarında belirgin bir iyileşme sağladı. Haksızlıklar sona erince, kaçanlar evlerine döndüler; hem kentlerin nüfusu hem de hazine geliri arttı. Artık para Latinlerin eline geçmiyordu. Tarım gelişti. Yiyecek fiyatları düştü. Bu siyaset, taşrada ticaret, sanayi ve tarımla uğraşan halkın, Andronikos’a sempati ve bağlılık duymasına neden oldu. Andronikos, yönetiminin demokratik niteliğini vurgulamak amacıyla, süslü imparatorluk giysileri yerine, yoksul bir çiftçi gibi dizlere kadar inen mavi bir elbiseyle, elde büyük bir tırpan tutarken betimlenmesini emretmişti.

Eyalet yönetimindeki reformlar, Andronikos’tan çok acımasız davranışlar gören ve imparatora kıyasıyla savaş açan aristokrasiye yönelik kovuşturmalara birlikte yürüyordu. Andronikos, İstanbul’a girişinden itibaren, Bizans soylu sınıfını ve eski rejimin nüfuz sahibi temsilcilerinin tümünü sistemli şekilde ortadan kaldırmaya girişti. Sırayla, imparatorun öz kız kardeşi Maria ile kocası Ranieri (di Montferrato), *megas duks* Kontostephanos, *dromos logothetes*’i Kamateros öldürüldüler. Aristokrasinin, Andronikos aleyhine entrika çeviren temsilcileriye yakalanıp kör edildiler.

Ardından, İmparatoriçe Maria ile oğlu II. Aleksios’un idam fermanı imzalandı. Thrakesion *Thema*’sı komutanı, *megas domestikos* İoannes Komnenos Vatatzes, Philadelphia’da Andronikos’a karşı ayaklandı ve 1182’deki ölümüne kadar kenti başarıyla savundu. Philadelphia, ancak bu olaydan sonra düştü. Andronikos’un tahta çıktığı ve II. Aleksios’un öldürüldüğü haberi duyulur duyulmaz, ünlü Bizans ailelerinden Angeloslarla Kantakuzenoslar, Anadolu’da İznik, Bursa ve Ulubat kentlerinde çok güç bastırılan isyanlar kışkırttılar.

1184’te, Bizans tarihinde benzerine rastlanmayan bir duruma tanık olundu. Kıbrıs imparatorluktan ayrıldı ve İsaakios Komnenos Dukas, kendisini adanın hükümdarı ilan etti.

Andronikos idam, göz oyma, diri diri yakma gibi yöntemlerle, muhaliflerine, onların dostlarıyla akrabalarına yönelik terörü kararlılıkla sürdürüyordu. Ama, şu iki düşmana karşı aynı anda savaşacak gücü yoktu: halkı soyan soylu yöneticiler; ticaret ve sanayideki üstünlükleriyle ülkeyi ekonomik açıdan çökerten Latinler. Bu iki grup, aşağı yukarı uzlaşma içinde davranıyorlardı. Manuel’in yeğeni Aleksios Komnenos, Latinlerle bir antlaşma imzaladı. Bunun sonucunda Güney İtalya Normanları Bizans’a saldırdılar. Sicilyalı Guglielmo,

1185 yazında Dyrrakhion'u aldı, hemen ardından imparatorluğun ikinci kenti Selanik'e yöneldi. Bu iki kent arasında uzanan bölge savaşızsız teslim oldu. 1185'in ağustos ayında, kısa bir kuşatmadan sonra Selanik de zapt edildi. Zavallı Selanik halkı, 1182'de İstanbul'da girilen Latin katliamının kefarecini ödedi. Bu olay, İstanbul'daki reform yanlısı partiye öldürücü bir darbe vurdu. İstanbul *pleb*'leri, eldeki tüm birlikleri Latinlere karşı savunma hattına yerleştirmek ve tüm donanmayı İstanbul'da toplamak gibi mümkün olan her şeyi yapmasına rağmen, Andronikos'u ülke savunmasını ihmalle suçladılar. Yaşanan olaylar, İstanbul'daki *pleb* sınıfının oynak tavrını bir kez daha gözler önüne serdi.

Yukarıda adı geçen, Andronikos ile başkent *pleb*'lerinin düşmanı, 1182-1185 olaylarından gözü çok korkmuş, çağdaş tarihçi Niketas Khoniates de "İstanbul'un alık ve yüzsüz halkı, özellikle domuz kasaplarıyla sepiciler, tüm günlerini küçük dükkânlarda ve ayakçı meyhanelerinde tüketenler, ayakkabı tamiriyle kıt kanaat geçinenler ve iğneyle kuyu kazarak ekmeğini kazananlar" hakkında sözünü sakınmıyordu. "Başka kentlerdeki ayaktakımı akılsızdır ve güçlkle yönetilir. Ama, İstanbul'un ki çeşitli ırklardan oluştuğu için, taşkınlığı ve inatçılığıyla özellik kazanır. Bu yüzden de, haklı olarak sadakatsizliği, zayıflığı ve ikiyüzlülüğünden ötürü ayıplanır. Otoriteye saygısızlıkta bulunmayı marifet sayar. Bugün seçtiğini yarın hainler gibi cezalandırır" diyordu.¹⁹

Andronikos da işte bu durumda bulunuyordu. İstanbul *pleb*'leri hemen, Selanik'i savunmayan, tüm çabasını eyalet halklarının geçim koşullarını iyileştirmeye veren, başkentteki sirk oyunlarının giderlerini kısan, hatta artık sirke bile gitmeyen imparatorun aleyhine dönmüşlerdi. 12 Ocak 1185'te,²⁰ gizli polisin elinden kaçıp Ayasofya'ya sığınan Bizanslı ödek aristokrat İsaakios Angelos, tüm kenti Andronikos'a karşı ayaklandırmayı başardı. İsaakios imparator ilan edildi. Büyük Saray yağmalandı. Andronikos'un "Tauro-İskitler'e (Galiç prensleri) kaçma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Öfkeden gözü kararmış aristokrasinin ve idolünden vazgeçen *pleb* sınıfının kurbanı olarak korkunç işkencelerle katledildi.

Andronikos'un kendisi için pek çok şey yaptığı taşra halkı, ülke siyasetinde hiçbir zaman önemli bir rol oynamamıştı, imparatorun yardımına koşacak zaman bulamamıştı. Çevresinde çok az Paphlagonialı vardı. O sırada başkentten uzakta Normanlarla çarpışan orduyu, isyanı bastırmakta kullanmak da mümkün değildi. Bizans'ta her zaman başlıca siyasal faktör olan ve bu yüzden de aristokrasinin oyun-

cağı haline düşen başkentini ayaktakımı, Bizans tarihinde demokratik bir hükümdarlık yaratma konusundaki tek girişime son noktayı böylece koyuyordu.

XII. yüzyıl reform girişimlerinin uğradığı bu başarısızlık, imparatorluğun çöküş işareti oldu; devlet, hızla kaçınılmaz sonuna doğru yaklaştı. Andronikos'un ölümünü, bütün reformların reddi ve sert bir gericilik dönemi izledi. Yeni Angelos Hanedanı'yla birlikte, topraklı aristokrazi iktidarına tekrar kavuşmuştu. Hanedan, yönetimde ne kadar yeteneksiz olduğunu ve devlet için kendi bencil çıkarlarından en küçük bir özveride bulunmak istemediğini kanıtlamaktaydı.

Bizans tahtında Andronikos'un yerini alan, Marx'ın kısa, ama özlü ifadesine göre, "sefahat düşkünü ve işe yaramaz" İsaakios Angelos, özellikle, Norman tehlikesinin abartıldığını gördükten, general Aleksios Branas'ın, salgın hastalıkların kırıp geçirdiği Norman birliklerini Kasım 1185'te kolayca yenilgiye uğratmasından ve Normanların Selanik, Dyrrakhion ile Korfu'dan atılmasından sonra, kendini elenceye vermişti.

İsaakios, yobaz bir kişi olmakla birlikte, saray eğlencelerini çok seviyordu. Değerli taşlara aşırı derecede düşkündü; görkemli ve gereksiz binalar inşa ettiriyor, ikona koleksiyonu yapıyordu. Bütün reformlardan vazgeçti; tek tasası vergileri arttırmaktı. Memurlar, görevlerini tekrardan açık arttırmayla elde etmeye, rüşvet almaya ve haksız uygulamalara başladılar. İsaakios yönetimi, Bizans ordusundaki yabancı birlikler arasında disiplini sağlayamadı; yüksek vergilendirmeye rağmen, masraflarını karşılamamın yolunu bulamadı. Devletin dağılma süreci hız kazandı. Andronikos'un egemenliği sırasında Kıbrıs imparatorluktan kopmuş; Macaristan, Dalmaçya'yı almıştı (1183). Ancak, Bizans'a ölümcül darbeyi vuran Bulgaristan oldu. 1186'da Bizans sarayı, İsaakios'un düğün masrafını çıkartmak üzere, Bulgaristan'a aşırı bir vergi yüklemişti. Tahsilata gönderilen memurlar, Tuna Bulgaristan'ında yaşayan köylülerle çobanların sürülerine el koydular. Öfkeden çılgına dönen Bulgarlar Valaklarla birleşerek başkaldırdılar. İsaakios, isyanın bastırılışında sadece askeri yeteneksizliğini sergilemedi, gerçek bir korkak olduğunu da gösterdi. Sırp boyları, daha önce Bizans egemenliğinden kurtulmuşlar ve Stephan Nemanya yönetiminde Raska adında bağımsız bir devlet kurmuşlardı.

Bu beceriksiz siyaset yüzünden, İsaakios tacından oldu. 1195'te tahttan indirildi; Bizans töresi uyarınca gözlerine mil çekildi ve oğlu

Aleksios'la birlikte hapse atıldı. III. Aleksios sanıyla imparator olan erkek kardeşinin, devlet yönetimi konusunda daha da beceriksiz olduğu ortaya çıktı. Hükümdarlığı sırasında, yönetim örgütü tam anlamıyla dağıldı. Sık sık imparator değiştirmeye alışmış saray halkı, devlet hazinesini boşaltarak, rüşvet ve zorbalığa saparak kesesini doldurmaya bakıyordu.

Megas drungarios, yönettiği donanma üstünden tam bir yelken, kürek, donanım ticaretine girişmişti; bu "ticari faaliyet"ın sonu çok kötü oldu ve Bizans donanmasız kaldı. Bulgaristan'la yapılan savaş, İsaakios Angelos dönemindeki kadar başarısızdı; Selçuklulara karşı mücadele de benzer bir seyir izledi. İmparatorluğun küçük, yarı feodal devletlere bölünme süreci ivme kazandı. Aleksios hükümeti, halkın hiçbir çıkarını savunacak durumda değildi. Kendi karasularında İtalyan kentlerinin gemileri birbiriyle savaşırken, sessizce seyretmek zorunda kalıyordu. Aleksios, Venediklilere eski imtiyazlarını iade etmeye, Bizanslılarla İstanbul'da oturan Venedikliler arasındaki anlaşmazlıklara hukuki çözüm getirme hakkını Venedik elçisine bırakmaya zorlandı; Venedik'in tüm tazminat taleplerini karşılamayı taahhüt etti.

Yukarıda anlatıldığı gibi, Bizans'ın Angeloslar dönemindeki zayıflığı, merkezi hükümete ait iktidar ve paranın, taşrada topraklı aristokrasiye, İstanbul ile diğer kentlerde de Venedikli, Cenovalı, Pisalı tüccarlara devredildiği uzun bir sürecin sonucudur. İmparator, kuramsal olarak tebaası üstündeki mutlak egemenliğini korumakla birlikte, magnatlarla mücadele konusunda, çağın, isyancı vasallarla çoğu zaman başa çıkamayan batılı imparatorları ve kralları gibi aciz kalıyordu.

XII. yüzyılda Bizans imparatorlarının, bazı eyaletlerde yönetimin babadan oğula aktarılmasını engelleyecek güçleri bile yoktu. Sözgelimi, Struma Vadisi'ndeki sınır birliklerinin (*akritai*) komutanı, Dobromir Stretz ya da Khrysos, Sırp'ların desteğiyle 1199'da Bizans'tan ayrıldı; Yukarı ve Orta Vardar'ın dağlarında, ulaşılmaz Prosek'teki müstahkem mevkiinde, III. Aleksios'a karşı başarıyla direnip topraklarını korudu. Aitolia'da Branas ile Kantakuzenos, Fokis ve Messinia'da Melissenos, Lakonia'da Kamateros aileleri, malikânelerinde son derece özgür davranıyorlardı.

Yunanlı *arkhont*'ların, çağdaşları olan batılı baronlardan farkı, Nauplion *arkhont*'u Sgueros örneğinde ortaya çıkar; III. Aleksios'la kurula uygun bir savaş yaptı (1202'de) ve ondan, Argos ile Korinthos kentlerini aldı. Komnenos Hanedanı, Trabzon'da yerel yönetici-

lerin, görevlerini verasetle devretme girişimiyle mücadelede hayli zorlanmıştı. Trabzon, Angloslar döneminde Ermeni Gabrasların yönetiminde küçük bir bağımsız devlet haline geldi.

Henüz imparatorluk memurlarınca yönetilen eyaletler, vergilerden bunalmışlardı. Atina metropoliti Mikhail Khoniates'in mektupları, XII. yüzyıl sonunda Bizans eyaletlerinin içinde bulundukları durumu canlı bir şekilde anlatmaktadır. Antik Yunan hayranı olan bu bilgin Atina'da Akropolis'i ziyaret etmeyi ve kiliseye çevrilmiş Parthenon'da ayin yapmayı çok istemekteydi. Pire'ye ulaştığında oyunlar ve danslarla karşılandı; ama, kentin viraneliğini görünce derinden sarsıldı. Bir tören alayının başında Atina'ya girerken, kentin tüm mahallelerinde, sadece yıkık duvarlar ve daha çok kulübeyi andıran harap evlerle karşılaştı. Kısaca, XII. yüzyılın sonuna doğru ünlü Atina, "yoksulların yaşadığı moloz yığınları" durumundaydı. Çevresini kuşatan yıkık dökük Attika köyleri de aynı kente benziyordu.

Metropolit, Parthenon'da toplanmış Atinalılara hitaben yaptığı konuşmada, cemaatini, maddi ve manevi bakımdan şanlı atalarının uzantısı olarak değerlendiriyordu. Ama, bu hususta da düş kırıklığına uğradı. Anadolu bilginin özenle hazırladığı, mecazlar ve istiarelerle dolu, klasiklerden, İncil'den alıntılarla bezenmiş söylev, sadece halk Yunancasını anlayan dinleyicilerin kavrama gücünün üstüne çıkıyordu. Metropolitin daha sonraki gözlemleri, ilk izlenimlerini yalnızca doğrulamaya yaradı. Merkezi de kapsamak üzere Attika'nın tümü, halkının yaklaşık yarısını kaybetmişti. Ülke, uzun zamandan beri süren kıtlığın pençesinde kıvranıyordu. Mikhail Khoniates, kendisini, sanki Babilliler tarafından kuşatılmış Kudüs'te gibi hissettiğini yazıyordu. İkinci bir "Yeremya"²¹ olarak, "çökmüş duvarlar, bomboş sokaklar ve paçavralar içinde, bir lokma arpa ekmeğinden yoksun halkın gözyaşları karşısında" dehşete düşmüştü.

Mikhail, "hatip ve filozof eski kuşak öldü" diye yazmaktadır; "onun yerini, müzikten anlamayan, hem maddi hem de manevi açıdan geri bir kuşak aldı. Geçmişin ünlü ve görkemli kenti, orada burada bir demirci ya da çilingir dükkânına rastlanan bir çöl haline gelmiş."

Attika'da artık özgür köylü bulunmuyordu. Zanaat her çeşit engellemeye karşı karşıyaydı; vergiler yüzünden halkın soluğu kesilmişti. Devlet de, halkı durmak bilmeyen akınlardan ve korsan vurgunlarından koruyacak durumda değildi. İtalyan ve Yunanlı korsanlar, askeri birliğin bulunmadığı ülkeyi, keyiflerince yağmalıyor, yakıp yıkıyorlardı. Khoniates, birçok mektubunda onların taşkınlıkla-

rından yakınmaktadır. Hatta, Atina'nın karşısına düşen Egin, haydutlara yataklık ediyordu. Bu adadan belirli bir miktar vergi alan İstanbul hükümeti, Atina metropolitini tahsilatla görevlendirdi; ancak Khoniates, bir yıl sonra bu görevi bıraktı. Metropolitin gerekçesi, korsanlar yüzünden halkın çoğunluğunun adadan ayrılması, kalanların onlarla işbirliği yapması, o nedenle de Egin'e kimseyi yollamaya cesaret edememesiydi. Vergiler ve memurların aldıkları haraçlar, halk için çok büyük bir yıkım oluşturunuyordu. Merkezi iktidar zayıfladıkça, eyalet yöneticilerinin suiistimleri vahimleşiyordu. Daha Manuel döneminde, taşra sakinlerinin çektikleri eziyetler dayanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Çünkü imparator, Türklerle yapılan savaşların masrafını çıkartmak üzere, "askerlerin, o güne dek hazinece karşılanan iâşesini temin işini" ağır vergilerle ezilen "kentlerle köylere yıkarak berbat bir yenilik getirdi." İmparatorluk karnamelerine dayanan askerler, kentleri, köyleri basıyorlar; alın teriyle elde ettiklerini, hatta tüm mallarını alıyorlardı. Zavallı insanlar da, köle olmaksansa, kurtuluşu kaçmakta buluyorlar ya da sonunda askerlere katılıyorlardı." ²²

Hellas ile Peloponnesos'un *strategos*'ları, *prætor*'ları, *protoprætor*'larının (Khoniates döneminde iki *thema*, yönetsel bakımdan tek bir bölgede toplanmıştı) bir sürü sivil ve asker memuru vardı; bunların masrafı halka ek bir yük getiriyordu. Andronikos dönemindeki Hellas ve Peloponnesos *prætor*'una Atina adına yaptığı konuşmada, Khoniates şöyle seslenmekteydi: "Zavallı ben, bütün bilgeliklerin kaynağı idim; erdemleri ben ürettirdim. Karada ve denizde, birçok savaşta Persleri yendim. Ama, şimdi birkaç korsan teknesi beni yere seriyor ve bütün limanlarım yağmaya veriliyor.. Tanrıların elinden şarap içtim, ama, şimdi açlıktan, yoksulluktan ve susuzluktan bitkin düştüm... İç ve dış kıranların saldırısı altındayım. Korsanların kılıcı ile tahsildarların korkusu beni soluksuz bıraktı. Ölmek üzereyim, bana elini uzat! Seni Themistokles'lerin, Miltiades'lerin, Namuslu Aristeides'lerin yanına koyabilmem için bana bir yaşam soluğu ver!.." ²³

Andronikos döneminde Atina'nın sefaleti dindirilmekle birlikte, bu durum kısa sürdü. Böyle düşünmemizin nedeni, Mikhail'in III. Aleksios'a sunduğu dilekçedir. Metropolit, *prætor*'ların maiyetleriyle birlikte saptıkları utandırıcı suiistimleri, çeşitli *logariastes*'lerin, *protovestiaris*'ların, *protokentarkhos*'ların sanki ülkeyi zapt etmiş fatihler gibi soymalarını eleştirmekte; vergi tahsildarlarından, değişiklikleri belirleyen kadastro memurlarının, neredeyse ağaçların yapraklarını ve o toprakta yaşayanların başındaki saçları sayarak, tarla-

ları kılı kırk yaran bir dikkatle ölçmelerinden acı bir dille şikâyet etmekteydi. Askeri birliklerin komutanları, yükümlülüklerin yerine getirilmesini istiyorlar, uymayanları tutuklayıp hayvanlarına el koyuyorlar, sonra da, esas sahiplerini bunları yeniden satın almaya zorluyorlardı. Mikhail, bu suiistimallerin halkın kaçmasına yol açacağı konusundaki kaygısını belirtiyordu. Bu kaygılar hiç de abartılı sayılmazdı. Çok sayıda kent ve köy boşaltılmıştı; umutsuzluk içindeki halk, Türklerin ya da Sırların yanına kaçıyordu.

Gemi inşa vergisi adı altında salınan vergiler, özellikle Atinalıların sıkıntıya sokuyordu. Savaş gemisi yapmak üzere, keyfi olarak belirlenen parayı ödemek zorunda tutuluyorlardı; ama, gerçekte gemiler tezgâha bile konmuyordu. Hasılat hazineye verilmiyor, memurlar tarafından çalınıyordu. Khoniates'in karamsarlığı, sıra kilise mülklerinin vergilendirilmesine gelince, kuşkusuz daha da artmıştı. Bize ulaşan belgelerden, bu boş toprakları *paroik*'lerin ektiklerini; buğday, zeytin yetiştirdiklerini ve her gün korsan korkusuyla burun buruna yaşadıklarını öğreniyoruz. Khoniates, bu konudaki duygularını aktarmak için, yazılarında son derece sert ifadeler kullanmaktan çekinmiyordu.

"Atina'da, tiranların düşmanı, bütün aydın insanların ortak yurdu olan geçmişin bu muhteşem kentinde barbarlar gibi davranıyorlar" diye eleştirdiği görevlileri, soyguncu olarak niteliyordu. Ona göre İstanbul, her yere, ama özellikle Yunanistan'a, "Yehova'nın Mısır'a saldırdığı kurbağadan çok daha fazla mültezim, *prætor*, gemi inşa vergisi tahsildarı" gönderiyordu. Halkın durumu, devlet memurlarının yerine Nauplion magnatı Leon Sgueros'un geçmesiyle de değişmedi. Yoksul Atina'dan, daha şanslı Korinthos ile Nauplion'a oranla daha fazla vergi toplamayı başardı. Khoniates'in, yalnızlığa dayanması gittikçe güçleşiyordu. Orada, tıpkı bir ölü gibi unutulduğundan şikâyet ediyordu. Kenti, gölgelerden başka bir dostun bulunmadığı Tartaros²⁴ olarak tanımlıyordu. "Kuş uçmaz kervan geçmez Atina'da, insan kendisini mutsuz hissediyor. Bir kayanın üstüne oturup, kendi sözlerinin anlamsız aksini ileten yankıyı dinliyor."

Khoniates'in yazıları, XII. yüzyıl sonunda viraneye dönmüş Bizans eyaletlerinin tenhâlığını ve çöküşünü canlı bir şekilde sergilemesi bakımından son derece önemli ve değerlidir.

Diğer eyaletlerin, Atina'ya oranla daha az yıkıma uğradığı düşünülebilir. Ancak, emekçi kitlelerinin imparatorluğun her yerinde benzer koşullarda yaşadığından kuşku duyulamaz. Bölge halkı, çareyi Türklere, Sırlara, Macarlara sığınmakta buluyor ya da o günlerde

ülkeyi istila etmiş çapulcu çetelerine katılıyordu.

İmparatorluğun dağılması, uzun süreden beri Bizans'ı ortadan kaldırıp topraklarını ve hazinelerini paylaşmayı düşünen batılı komşularının gözünden kaçmıyordu. Latinlerin "ayrılıkçı" Yunanlılara duyduğu bağnaz hınç, Haçlıların, kendi başarısızlıklarını örtmek için Bizans'ı hainlikle suçlamalarında yatan öfke, çağlar boyu birikmiş Bizans hazinelerini ele geçirme hırsıyla besleniyordu. 1182'de, İstanbul'da Latinlere karşı girişilen katliam, III. Aleksios'un kardeşine uyguladığı şiddet, birçok kişinin gözünde Bizans'a saldırıyı haklı kılıyordu.

III. Aleksios döneminde Bizans'ta süregelen kargaşalık karşısında, batılı devlet adamlarının en ağırbaşlıları bile, Venedik donanmasının amirali yaşlı Margariton'la aynı kanıyı paylaşıyorlardı. Margariton, İstanbul'un fethinin oldukça kolay gerçekleştirilecek bir hareket olduğu düşüncesindeydi. Bazıları, ayrılıkçı imparatorluğun yıkılmasını, Türklerle mücadelenin başarıya ulaşmasında bir önkoşul olarak görüyorlardı. Venedik *doge*'si Enrico Dandolo gibi bazı gerçekçiler ise, Bizans'ın aleyhine yeni bir güç oluşturma ve Venedik ticaretini geliştirme umudunu besliyorlardı. Bizanslılara karşı artan düşmanlık ve diğer İtalyan kentlerinin rekabeti, bir asırdır doğu ticaretinin efendileri olan Venediklileri endişelendiriyordu. Çünkü, XII. yüzyılda imtiyazlarını savunmak için silaha sarılmak zorunda kalmışlardı.

O nedenle, Venedikli siyaset adamları, özellikle Dandolo, Venedik'in siyasal ve ekonomik gücünü arttırmada en uygun yöntemin, çökme sürecindeki Bizans İmparatorluğu'nun fethi olduğu sonucuna ulaştılar. Koşullar da bu tasarının hayata geçirilmesini kolaylaştırmaktaydı. Bizanslıların can düşmanı Enrico Dandolo, "ticari bir alışverişte bulunmak için Haçlıların saflığından yararlanmaya karar verdi..."²⁵ Venedikli yöneticiler, IV. Haçlı Seferi için toplanan ve o sırada Venedik'te konaklayan dev ordu aracılığıyla Bizans'ın işini bitirmeyi düşündüler. Bazı tarihçiler, Bizans'a karşı seferin baştan mı kararlaştırıldığı, yoksa bir dizi rastlantının doğurduğu bir son dakika kararı mı olduğu konusunu uzun süredir tartışmaktadırlar. Ancak, ne olursa olsun, Venedik *doge*'sinin, baştan beri Venedik'te toplanmış Haçlıları elde tutmayı ve Bizans'a yönlendirmeyi düşündüğü açık ortadadır.

Dandolo, tasarılarını gerçekleştirmek için, gözlerine mil çekilip hapsedilmiş İmparator İsaakios Angelos'un oğlu, genç veliaht Aleksios'u 1203'te konuk eden Almanya imparatoru Philipp von Schwa-

ben'e güvenebilirdi. Philipp von Schwaben, İsaakios'un kızı Eirene ile evli olduğundan, akrabasının Bizans tahtını ele geçirmesi için yardıma hazırды. Papanın çağrısıyla Fransızlar, Flamanlar ve İtalyanların, yeni bir Haçlı seferine çıkmak üzere oluşturdıkları ordu, bu amaca çok uygun düşüyordu. İlk seferlerin acı tecrübelerinden ders almış Haçlılar, açlıkla karşılaşacakları Suriye yerine, kâfirleri Mısır'da ezme için Venedik'te toplanmışlardı.

Venedikliler, 95.000 gümüş mark ²⁶ karşılığında, Haçlıları Mısır'a taşımaya söz verdiler. Ama, aynı zamanda da Mısır seferini engellemek üzere tedbirler aldılar. Çünkü Mısır'la yapılan ticaretten büyük kazanç sağlıyorlardı ve İsa Mezarı'na yeniden kavuşma gibi soyut bir amaç uğruna maddi avantajlarını kaybetmek istemiyorlardı. Haçlı komutanları belirlenen miktarı toparlayamadılar. Bu olay, Venedik'in planlarını gerçekleştirmesine katkıda bulundu. Marx, *Extraits chronologiques*'te şu hususu özellikle vurgulamaktadır: "III. Innocentius, Venediklilerin planını fark etti ("anlaşmaya varılan rakamın çok yüksek olduğunu, Dandolo'nun, bu parayı veremeyen Haçlıları kandırmayı ve onları, Venedik'in fetihlerinde kullanmayı düşündüğünü anlamıştı") ve Haçlı Seferi'ne, Haçlıların Hristiyanlara saldırmaması koşuluyla izin verdi..." ²⁷

Venedikliler, seferin ilk güzergâhını başka bir yöne çevirmek için, bu bahaneden mükemmel bir şekilde yararlandılar. Yöneticiler çok ihtiyatlı davranıp kartlarının tümünü açmamışlardı; Haçlılara, kalan miktarı, Macar kralının elindeki Zara kentini (Dalmaçya'da) Venedik adına fethederek ödemelerini önerdiler. Venedik'in destekçileri, bu öneriyi Haçlı konseyinden geçirmeyi başardılar. Papanın, Macar topraklarına dokunulmasını yasaklamasına rağmen, Zara kuşatıldı ve zapt edildi.

Kentin fethinden on beş gün sonra, Bizans veliahtı Aleksios, akrabası Philipp von Schwaben'in elçileriyle birlikte Haçlı ordugâhında ortaya çıktı. Elçiler, baronlar konseyine yasal imparatoru ve oğlunu Bizans tahtına geçirmeyi önerdiler; karşılık olarak da, yüklü miktarda para ödeneceği ve geleceğin imparatorunun Mısır seferiyle kiliselerin birleştirilmesinde destek olacağı teminatını verdiler.

Dandolo ile İtalyan marki Monferrato di Bonifacio'nun ısrarları üstüne, Haçlılar kısa bir tereddüt evresinden sonra bu teklifi kabul ettiler. Aleksios Angelos ve babasıyla, Haçlılara 200.000 gümüş mark verme, Filistin'e destek birlikler gönderme, doğu kilisesini Papalığa bağlama gibi konuları kapsayan bir anlaşma imzalandı. 7 Nisan 1203'te, Haçlı donanması Korfu'ya gitmek üzere demir aldı ve 24

Mayıs'ta rotayı İstanbul'a yöneltti. Bizans yönetimi, Haçlı armadasını denizde durdurmak için hiçbir teşebbüste bulunmamıştı.

Haçlı kronikçisi Villehordouin, "İlk kez gördükleri İstanbul'a nasıl baktıklarını bir bilseniz" diye yazıyordu. "Çünkü, kentin çevresini kuşatan yüksek surları, çok sayıdaki kuleyi ve sahip olduğu inanılmayacak kadar çok zengin sarayla görkemli kiliseyi görene dek, yeryüzünde böylesine etkileyici bir kent bulunduğunu düşünemiyorlardı; kentin uzunluğu ve genişliği bildiklerinin hepsini aşıyordu... Ve kimsenin, titremeyecek kadar cesur olmadığını da göz önünde bulundurun; bu durum şaşırtıcı sayılmazdı; zira, dünya yaratıldığından beri, bu denli büyük bir işe, böylesine az sayıda adamla girişilmemişti." ²⁸

III. Aleksios, Herakleios ve III. Leon dönemlerinde İstanbul'u koruyan güçlü surlarına güvenerek başkentine çekilmişti. Ancak bu defa, o güne dek yaşananların aksine, İstanbul denizden de saldırıya uğruyordu ve Aleksios'un yeteneksiz yönetimi, Haçlılara denizde karşı koymak için hiçbir güce sahip değildi. Aleksios'un ordusunun çekirdeği, paralı Anglosaksonlardan, Danimarkalılardan, müttefik Pisalılardan oluşuyordu. Onların da canla başla savaşıması beklenemezdi. Ücretleri düzenli şekilde ödenirse, disiplin kurmayı bilen dirayetli ellerde üstlerine düşen görevi yapabilirlerdi. Ama, III. Aleksios pasif savunmayı yeğledi. Bu taktik, etkisini hemen kanıtlayan kuşatma gerçekleriyle donatılmış Venedik filosu karşısında hızla iflas etti. Daha ilk saldırıda 25 kule Haçlıların eline geçti. Venedikliler, Bizanslıları alt etme çabası içinde surlara bitişik evleri ateşe verdiler; bu da geniş alanlara yayılan bir yangına yol açtı. Korkak Aleksios, başarısız bir çıkış harekâtının ardından, başkentini kara yazgısıyla baş başa bıraktı; hazinesi ve ailesiyle birlikte Trakya'ya kaçtı.

Haçlıların İstanbul'a girmesini engellemek isteyen Bizanslılar, kör İsaakios'u, Haçlı ordugâhında bulunan oğlu Aleksios'la birlikte apar topar tahta oturttular. Kuşkusuz, sefer amacına ulaşmıştı. İstanbul hazinelerinin düşünüy kuran Haçlılar, İsaakios'un Zara'da oğluyla imzalanan antlaşmayı onaylamasından sonra, savaşı gönülsüzce bıraktılar. Ancak ortak imparatorlar, antlaşmanın özellikle Haçlıların en çok ilgilendiği, karşılık ödenmesi hükmünü yerine getiremiyorlardı. Devlet hazinesi boştu; Aleksios kaçarken ne varsa alıp götürmüştü. Bunun üstüne, imparatorluk ailesinin kişisel mallarının müsadereğine gidildi; İstanbul'daki birçok kilisenin değerli ibadet eşyaları ödemede kullanıldı; bu, kararlaştırılan miktarın 100.000 marklık ilk yarısının verilmesini sağladı.

Ama İsaakios yönetimi, şimdi de kalan miktarı ödeme güçlüğüne düşmüştü. İbadet eşyalarına el konması, Latin karşıtı propaganda ya iyi bir malzeme yarattı ve İstanbul'da uzun süreden beri Latinlere karşı duyulan öfkeyi arttırdı. Bunun sonucunda, yerli halkla İstanbul'da oturan "Franklar" arasında kanlı çatışmalar çıktı. Sarhoş Flamanlarla Yunanlılar arasındaki bir kavgada, çembere alınan Flamanlar kenti yine ateşe verdiler. Çıkan korkunç yangın, iki gün iki gece ortalığı kasıp kavurdu ve başkentin doğu mahallelerinde, iki kilometreyi aşkın bir mesafeye yayıldı. İstanbul, V. yüzyıldan beri böyle bir yangın yaşamamıştı. Bu yangının ardından Yunanlıların Haçlılara duyduğu kızgınlık öyle bir boyuta vardı ki, Bizans'ın yakın dostu olan Pisalılar bile, kenti terk edip Haçlı ordugâhına sığındılar. Çok sayıda insan öldü; her çeşit eşya yanıp kül oldu; görkemli binalar ve sanat eserleri ağır şekilde tahribe uğradı.

Bunun üstüne, İstanbul halkının düşmanlığı, Latinler için ülkeyi soyan İmparator İsaakios ile oğluna yöneldi. Şubat 1204'te, din adamları, soylular ve İstanbul halkı, yeni imparatoru seçmek üzere Ayasofya'da toplandılar. Toplantıya senatör olarak katılan Niketas Khoniates, bize, Bizans halk kitlelerinin aristokrasiye bağımlılıktan kurtulduğunu gösteren somut bir belge bıraktı.

"Büyük Kilise'ye doğru inanılmaz bir insan akını vardı; senato, başpiskoposlar konsili ve ruhban sınıfı, yeni imparator seçimi konusunu tartışmak için bu toplantıya katılmak zorunda tutuldu. Mevcut durum hakkındaki fikrim sorulduğunda, imparatorların tahttan indirilmesine karşı olduğumu ve yeni birinin seçilmesine rıza göstermediğimi bildirdim. Zira, yeni bir imparator, hem bütün partilerce onaylanmayacak hem de İsaakios'un oğlu Aleksios'u desteklemekte yarar gören Latinlerin muhalefetiyle karşılaşacaktı. Ama, kendi isteğini her şeyin üstünde tutan, taşkınlık seline kapılmış halk kitlesi, Angelos Hanedanı'ndan bir imparatorun yönetiminde kalmak istemediğini ve belirlediği hükümdar seçilene dek toplantıyı terk etmeyeceğini tekrarlıyordu. Bu insanların inadını tecrübelerimden tanıyordum; kederime acı acı yanarak sustum. Çünkü, doğacak felaketleri önceden görüyordum." ²⁹

İmparatorluk ailesinin bir akrabası, Murtzuphlos (bitişik kaşlı) diye anılan Aleksios imparator seçildi. IV. Aleksios zindanda boğduruldu. Murtzuphlos, Latinlere karşı askerle mücadele etmekte kararlıydı. Paralı birliklerin desteğini sağladı; yerli milis gücü kurmaya çalıştı; kuşatma altındaki kentten birçok çıkış harekâtı düzenledi; ilk Haçlı saldırısını püskürttü. Ama İstanbul, artık savunulacak durum-

da değildi. Yeni yönetimin hiç parası yoktu ve paralı askerler ücret bakiyesi ödenmedikçe savaşmayı reddediyorlardı. Yerli bir ordunun örgütlenmesi için zamana ihtiyaç vardı. İstanbul halkını silahlandırma girişimi, zaten düzenli ordu için vergi verdiğini ve bu yüzden kişisel yükümlülükten muaf olduğunu düşünen zengin kesimin ciddi muhalefetiyle karşılaşılıyordu. Bu koşullarda, Murtzuphlos'un başkenti savunma çabası başarısızlığa uğruyordu.

İkinci saldırı 12 Nisan'da başladı. Haçlı gemileri, dengeyi sağlamak için ikiye ikiye birbirine bağlanmıştı. Bütün güç, kıyıdaki, Haliç'e yakın alçak surlara verildi. Haçlı donanmasının mancınıkları, kıyı kulelerinden birini savunanları yerinden söküp attı. Ele geçirilen kuleye doğru gemilerden bir köprü kuruldu ve birliklerin önemli bir kısmı için geçit açıldı. Surlardaki kısa çatışmaların ardından, Murtzuphlos'un adamları, kentin iç kesimlerine çekildiler. Haçlılar yol açmak üzere kenti tekrar ateşe verdiler; gün battığında, İstanbul'un kuzeybatı bölümünü, Blakhernai Mahallesi'ni ³⁰ almışlardı. Ertesi akşama kadar süren üçüncü yangın, bu büyük kenti silip süpürmeye devam etti. Fransız kronikçi Villehardouin, "Fransa Krallığı'nın üç büyük kentinde bulunandan daha fazla sayıda ev yandı" diye yazıyordu. Üç yangının ardından, Villehardouin'i büyüleyen görkemli saraylardan ve kiliselerden geriye, sadece dumanı tüten moloz yığınları kalmıştı.

Yangın çarpışanları ayırınca, Murtzuphlos boşuna bir çabayla, sokak çatışmalarını ertesi gün sürdürebilmek amacıyla birliklerini toparlamaya çalıştı. Ama askerlerinin pek çoğu dağılmıştı. Garnizonun en deneyimli ve güvenilir kesimini oluşturan paralı muhafızlar, borcun geri kalanı ödenene kadar savaşmak istemiyorlardı. Direnişi sürdüremeyen Murtzuphlos, karanlık bastırıldığında kaçtı. Çıkan kargaşalıktan yararlanan şövalyeler kenti zapt ettiler (13 Nisan 1204).

Bunun ardından, İstanbul'da, Ortaçağ yıllıklarında başköşeyi tutan, anısı tüm doğunun belleğinden uzun süre silinmeyen bir yıkım başladı. Çatışmaların bitişinden dokuz saat sonra, Haçlılar sistemli bir yağmaya giriştiler. Haçlı komutanları, adamlarını ya engelleyemediler ya da engellemek istemediler. Kent üç gün boyunca, açgözlü ve uzun süren kuşatmanın çilgına çevirdiği başıboş askerin talanına bırakıldı. Her Haçlı istediği eve girdi ve ev halkına canının istediğini yaptı. Haçlıların üç günü, savunmasız insanların öldürülmesi, ırza tecavüz, çocukların köle olarak satılması, içki âlemleri ve soygunlarla geçti. Özellikle kiliselerle manastırlar, hırstan ve yağmadan paylarına düşeni aldılar; bu mekânlarda bulunan bütün kutsal eşyalar çalındı.

Haçlılar, İstanbul'da Constantinus ve ardıllarınca toplanan, karışıklıklara, yangınlara, pek çok afete rağmen büyük bir kısmı korunan antik sanat eserlerini acımasızca yok ettiler. Bizans kaynakları, Haçlıların kırıp döktükleri sanat eserleri arasında şunları saymaktadır: Lysippos'un Herakles, Samoslu Hera, Altın Elmalı Paris, Troyalı Helena heykelleri ve benzerleri. Sadece, Lysippos'un, Hippodrom'u süsleyen Atlılar'ı Dandolo tarafından kurtarılıp Venedik'e götürüldü. İstanbul'un zengin kütüphaneleri de heykellerle aynı sonu paylaştı. Çağlar boyu biriktirilen kültürel değerlerin bu toplu yıkımı, Avrupa uygarlığını da ciddi ölçüde zarara uğrattı. IV. Haçlı Seferi, sadece bir talan olayı olarak değerlendirilse bile (ki, gerçekte böyledir), batı açısından çok yararlı sonuçlar verdi. Üç günlük bireysel yağmalardan sonra, kalan değerli eşyalar bölüştürülmek üzere bir araya toplandığında, Haçlılar öyle büyük bir ganimete sahip olmuşlardı ki, kronikçilerinden birine (Villehardouin) göre, "Dünya yaratılalı beri, bir kentten böylesine yüklü bir ganimet elde edilmemişti." Sonra, "Ganimet öylesine büyüktü ki, kimse size ne kadar olduğunu söylemezdi: altın ve gümüş, kap kakak, vazo ve değerli taşlar; atlaslar, ipek elbiseler; sibiryasincabı, gri tilki ve kakım kürkünden mantolar ve yeryüzünde eşisi asla bulunmayan tüm lüks ve pahalı eşya." diyordu.

Marx, bu yağma sayesinde "Doğunun güzel sanatları ve zanaatları batıda daha iyi tanındı: Latinlerin evleri, sarayları, kiliseleri, sonradan çalıntı eşyalarla bezendi. Saygın Venedikliler ise, bu iş için özel bir gayret gösterdiler..." diye yazıyordu.

KAYNAKLAR

CHALANDON, F. - *Essai sur le règne d'Alexis I Comnène (1081-1118)*, Paris, 1900.

- *Les Comnènes II: Jean Comnène (1118-1143) et Manuel (1143-1180)*, Paris, 1912.

DIEHL, C., - *Figures byzantines, Ire et IIe*, Paris, 1925, 1927.

- *Une république patricienne. Venise*, Paris, 1916.

NEUMANN, C., *Griechische Geschichtschreiber und Geschichtsquellen im zwölften Jahrhundert. Studien zu Anna Comnena, Theodor Prodromus, Johannes Cinnamus*, Leipzig, 1888.

USPENSKIY, F.İ., - *Haçlı Seferleri Tarihi*, St. Petersburg, 1900 (Rusça).

- *İkinci Bulgar Krallığının Kuruluşu*, Odessa, 1879

(Rusça).

- *Bizans Uygarlık Tarihi Hakkında İncelemeler*,
St. Petersburg, 1892 (Rusça).

- *Bizanslı Bir Yazar, Niketas Khoniates*, St. Petersburg, 1874 (Rusça).

VASİLYEVSKİY, V.G., - Bizans ve Peçenekler, *Toplu Eserler*, c. I, 1908 (Rusça).

- XII. Yüzyıl Bizans Tarihi Hakkında. İki İmparatorluğun İttifakı, *Toplu Eserler*, 1930 (Rusça).

NOTLAR

1. Kutalmışoğlu Süleyman Bey (ç.n.).
2. Yazar, kuzey bozkırlarından inen Peçenekleri, yine aynı yönden gelen ve İlkçağ Yunanlılarının korkulu rüyası olan İskitlere benzetiyor (ç.n.).
3. Bu konuda hem Levçenko hem de kitabı Fransızcaya çeviren P. Mabilie yanılmaktadır. Çaka Bey İznik sultanının kızıyla evlenmemiş, kızını sultana eş olarak vermiştir (ç.n.).
4. Slavların Polovtsi, Bizanslıların Kuman, Koman (Komanoi) diye andıkları Kıpçaklar (ç.n.).
5. Anna Komnenos'un kaydettiğine göre (ç.n.).
6. İznik sultanı Süleyman kastediliyor (Fr. ç.n.). Çevirmen bu konudaki yanılığını tekrarlamaktadır. İznik sultanı diye anılan kişi, İznik'i başkent seçmiş ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuş, 1086'da ölmüş Kutalmışoğlu I. Süleymanşah değil, yerine geçen oğlu I. Kılıç Arslan'dır. Dolayısıyla, üstte, not 3'te belirtildiği üzere, kızını Kılıç Arslan'la evlendiren Çaka Bey, kayınpederinin değil, damadının emriyle öldürülmüştür (ç.n.).
7. Yunancada on bin (ç.n.).
8. Vasalın, senyörüne bağlılığını bildiren ve sadakatin ölene dek korunacağına ilişkin edilen yemin (ç.n.).
9. Kinnamos, *Özet*, Bonn yay., s. 281. (İoannes Kinnamos, *Historia*, yay. haz. A. Meineke, Bonn, 1838.)
10. Kinnamos, VI, 8, s. 276; Tafel, G., *Eustatii Thessalonicensis opuscula*, s. 340.
11. Chalandon, F., *Les Comnènes II: Jean Comnene (1118-1143) et Manuel Comnène (1143-1180)*, Paris, 1912, s. 162.

12. Niketas Khoniates'e göre, Manuel "ordularını *paroik*'lerin bağışlarıyla doyuruyordu" (*Historia*, VII, 4, s. 272).
13. Chalandon, a.g.e., s. 97.
14. Günümüzde bu durumu, açık liman ya da serbest bölge diye adlandırıyoruz (Fr. ç.n.).
15. Başkenti Galiç olan ve Galiçya'da kurulmuş bir Kiev Rus prensliği (ç.n.).
16. *Nicetæ Choniatae Historia*, Bonn, II, 3, s. 422.
17. A.g.e.
18. Enkaz soyguncularına, bizde "kıyı kardeşleri" denir (Fr. ç.n.). Ortaçağ Normandiya'sına dayanan gelenek uyarınca, toprağı deniz kıyısında bulunan derebeyinin, denizin fırtına ya da dalgayla karaya veya bir atlinın mızrağıyla dokunabileceğı uzaklığa attığı her şeye sahip olma hakkı (ç.n.).
19. *Nicetæ Chonitæ*, s. 304.
20. Andronikos hakkındaki bu çok ilginç incelemede verilen tarihler, bizde genel kabul görmüş olanlara uymuyor. Özellikle, Andronikos'un yaşamını yitirdiğı devrim Eylül 1185'te, Selanik'in zaptıysa Ağustos 1185'te gerçekleşmiştir(Fr. ç.n.).
21. İncil'de adı geçen büyük peygamberlerden biri; İÖ 587'de Kudüs'ün yerle bir edilişine tanık oldu (ç.n.).
22. *Nicetæ Chonitæ*, De Manuele Comneno, a.g.e., VII, 5, s. 272.
23. Mikhail Khoniates, *Ta Sozomena*, yay. S. Lampros, Atina, 1879, I, s. 147.
24. Yunan mitolojisinde ölümler ülkesinin dibinde yer alan cehennem (ç.n.).
25. K. Marx, *Extraits chronologiques*.
26. Yaklaşık 4.200.000 altın frank (Fr. ç.n.).
27. K. Marx, a.g.e.
28. G. De Villehardouin, *La Conquête de Constantinople*, yay. N. De Wailly, Paris, 1872. Yay. ve çev. E. Faral, Paris, 1938-39.
29. F. Uspenskiy, *Bizanslı Yazar Niketas Khoniates*, s. 29 (Rusça).
30. Bizans döneminde İstanbul'un 14. bölgesi; Haliç ile Edirnekapi arasındaki mahalleleri kapsıyordu (ç.n.).

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BİZANS'IN RESTORASYONU VE YIKILIŞI

Latin İmparatorluğu ve İznik İmparatorluğu

Haçlılar, İstanbul'un yağmalanmasından sonra, imparatorluğu paylaşma ve feodal bir Latin devleti kurma çalışmalarına başladılar. Flandre kontu Baudouin imparator seçildi; Venedikliler, yeni imparatorun yönetimindeki İstanbul'un efendisi olmayı düşünüyorlardı.

İmparatorluğun dörtte biri, yarısı yanıp kavrulmuş ve yıkılmış, halkının beşte dördü ölmüş ya da kaçmış İstanbul'la birlikte Latin imparatora verildi. Badouin, başkentin yanı sıra, Trakya ile tekrar fethetmesi gereken Anadolu cyaletlerini aldı. Kalan dörtte üçü ise, Venedik ve Haçlı komutanları arasında paylaşıldı. Venedik, ticari açıdan en işlek ve verimli kıyı kentleriyle bölgelere sahip oldu. En büyük kazancı Kıbrıs, Venedik, İstanbul ve Mısır yollarının kesiştiği bir kavşak noktasıydı. Kuşkusuz, eski ticari imtiyazlarının onaylanmasını da sağlamıştı.

Hareketin üçüncü lideri Bonifacio di Monferrato'nun payına, Baudouin'in vasalı konumunda, Selanik'le birlikte Makedonya, Tesalya ve Epeiros düştü. Gerisi de, IV. Haçlı Seferi'ne katılan baronlar arasında, küçük feodal senyörlükler olarak paylaşıldı.

Böylece Haçlılar, halkının kültür düzeyi batılılarinkinden çok üstün, yöneticilerinin az önce, Manuel döneminde evrensel imparatorluk düşü kurduğu bir devleti ganimet olarak bölüşmüşlerdi. Ancak, bu devletin fethi henüz bitmemişti. Karmaşık ve merkezi bir yönetimin iplerinin uzandığı İstanbul'un alınışı, kuşkusuz, beraberinde

Bizans İmparatorluğu'nun dağılışını da gündeme getirmişti. Ayrıca, İstanbul'un düşüşüyle, Bizans eyaletleri kendilerini tek bir kimlik altında toplayan bağı da yitirmişlerdi. Bu nedenle, tepedekilerle altınıflar, topraklı aristokraziyle köylüler, bürokrasi ve kentliler arasında amansız bir mücadele başladı. Latinlerin zaferi bile, bu iki grup arasındaki sert çatışmayı noktalamadı. Senato temsilcisi Niketas Khoniates'in okuyucularına, Latin yağmasında sadece egemen sınıfların malını mülkünü yitirdiğini belirtmesi çok ilginçtir. Yazara göre, alt tabakalar, Haçlıların çaldıklarını üç kat ucuza alıp zenginleşmişlerdi. Tarihi, bize, kırsal kesimin (köylüler ve Trakya çobanları) İstanbul aristokrazisinin başına gelen felakete hiç de üzülmediklerini bildirmektedir. Hizmetçilerini ve kölelerini kaybeden Khoniates, akrabaları ve ailesiyle birlikte, binbir zahmetle İstanbul'dan kaçarken, yolda kırsal kesim halkının çirkin davranışlarına ve alaylarına maruz kalmıştı. O nedenle dilenci kılığına girmişti; beraberindeki kadınlarla genç kızlar da, güzelliklerini yollarda dolaşan Haçlılardan saklamak için, yüzlerini ve boyunlarını karalara bulayıp yaşlılar gibi iki bölüküm yürümüşlerdi.

Khoniates'in şikâyetleri, bize, Latinlerin gelişiyle *paroik* çiftçilerin ve çobanların daha az ezilecekleri, durumlarının düzeleceği umudunu beslediklerini gösterir. Onların, eski efendilerinin birdenbire yoksulluk ve sefaletle düşmelerini, adaletin tecellisi saydıklarını görünce isyan eder. "Bu toplumsal felaket" diye ekler, "onları sevindiriyordu ve 'Tanrı'ya şükürler olsun, bakın biz çok zengin olduk!' diyorlardı."

Feodal batı âlemi, İstanbul'u çiğneyip geçerken, çağlar boyu Bizans'a karşı içinde biriken kıskançlık ve intikam duygularını kusmuştu. Venedikli siyasetçiler, doğuda deniz ve ticaret üstünlüğünü ele geçirme planlarını gerçekleştirmişlerdi. Papalar, kilise ayrılığının son bulduğunu düşünüyorlardı. Venedikli Morosini, Latin İstanbul Patrikliği'ne getirildi; papaya, Yunan Patrikliği'nin zor kullanarak ortadan kaldırılıp kilise birliğinin kurulduğu haberi iletildi.

Ancak, Bizans İmparatorluğu'nu yıkmak ve yerine feodal bir Latin devleti kurmak üzere kullanılan yöntemler, Haçlıların ileriye görmekten ne kadar uzak olduklarını kanıtlamaktadır. Bizans'a gerçekten kalıcı şekilde yerleşmeyi ve İstanbul'u devletlerinin başkenti yapmayı düşünselerdi, kenti yakıp yıkmamaları gerekirdi; çünkü, böyle bir davranış kendi kendini yağlamak demektir. Fatihlerin bir başka vahim hatası da, Bulgaristan'la çıkarttıkları, sadece bozgun getiren çatışma oldu.

Yerli Yunan halkıyla, vasat da olsa ilişki kuramama konusunda-

ki beceriksizlikleri, fatihler için tehlikeli sonuçlar yarattı. Haçlıların giriştikleri baskı ve zulüm, gerek durumlarında hiçbir düzelme göremeyen alt tabakada gerekse üst tabakada genel bir düşmanlığa yol açtı. Bazı istisnalar dışında Yunanlılar, hükümrânın küçümseyici tavır içindeki fatihlere, şiddetli bir düşmanlıkla karşılık veriyorlardı. Bu düşmanlık, fatihlerin, daha sonra Bizanslıların topraklarına ve mülklerine el koyma gibi barbarca uygulamaları kadar kültür, inanç, din farkıyla da artıp bileniyordu.

Yeni efendilerin hizmetine, yalnızca birkaç aristokrat girdi (Theodoros Branas gibi). Halkın çoğunluğu, Latin fatihlere karşı büyük bir hınç besliyor, onların Yunanlı uşaklarını aşağılıyordu: “Bu köle ruhlular, açgözlülükleri yüzünden kendi vatanlarına düşman oldular; bu satılmışlar, mallarını korumak için, Latinlerle canla başla savaşmak yerine, fatihlere boyun eğdiler.”

Latin fethi, eski Bizans İmparatorluğu halkını Latin düşmanlığında birleştirdi. Bu koşullarda, Latin İmparatorluğu’nun ömrü fazla olamazdı. Ancak 57 yıl ayakta kalabildi ve Yakındoğu ülkelerinin çalkantılı tarihinde kısa bir sayfa oluşturdu.

Yeni imparatorluğun ilk yıllarından itibaren, sağlam bir temele dayanmadığını ortaya koyan bazı veriler vardı. Öncelikle, Haçlılar eyaletlerin paylaşımını amaçladıkları şekilde gerçekleştiremediler. Oysa, İstanbul’un alınışını izleyen ilk şaşkınlık dönemi sırasında, her yerde egemenlik kurmuş gibi gözükyorlardı. Bonifacio di Monferrato, Trakya’da ve Orta Yunanistan’da Atina’ya, Korinthos’a, Nauplion’a kadar zaferle yürüdü (1204-1205). Baudouin’in kardeşi Henri de Flandre, Kasım 1204’te Anadolu’nun fethine girişti; hızla, Bithynia’nın Nikomedia, Abydos, Adramyttion, Lopadion gibi önemli kentlerini aldı.

Ama, Trakya’daki Yunanlılar ayaklandılar ve yardıma çağırdıkları Bulgar çarı Kaloyan (Johannitsa) birdenbire Trakya’ya saldırdı. Baudouin’in engelleme girişimi, Edirne savaşında Bulgarlarla Kumanların Haçlıları bozguna uğratmasıyla sonuçlandı. Haçlı birliklerinin önemli bir kısmı yok edildi ve Baudouin tutsak alındı.

Kardeşi ve ardılı Henri de Flandre, üstün niteliklerine ve cesaretine rağmen, ne paylaşımında kendisine düşen Anadolu eyaletlerini fethedebildi, ne Bulgarları Balkanların gerisine püskürtebildi, ne de Bizans halkını Latin egemenliğiyle uzlaştırebildi. Durum, Balkan Yarımadası’ndaki diğer feodal Latin devletlerinde de farklı değildi. Bonifacio di Monferrato, 1207’de Bulgarlarla çarpışırken öldü ve geçici krallığının toprakları, Epeiros’un güçlü Yunanlı *despotes*’i Theo-

doros Angelos'un yönetimine geçti. Selanik de, Epeiros Yunanlıları ve Arnavutları tarafından 1222'de geri alındı. Ege ve İon denizlerindeki Bizans adaları, Girit ve özellikle, kıyılardaki bazı bölgeler üstünde Venedik egemenliğinin kalıcı olduğu görüldü.

Feodal merkezi imparatorluk, daha Angeloslar döneminde parçalanmaya başlamıştı. Bu süreç sonunda doğan bütün ülkeler, imparatorluğun fatihlere ve rezil Katolik ruhban sınıfına direnmesine büyük katkılarda bulundular. İmparatorluk hanedanının akrabaları, nüfuzlu yerel toprak aristokrasisi, hatta eyalet yöneticileri, direniş hareketlerinin başına geçtiler.

Çeşitli bölgelerde isyan bayrağı açan dokuz kişiden üçü, güçlü direniş merkezleri oluşturdular. Bunlar arasında en önemlisi, Bizanslı aristokrat Theodoros Laskaris'ti; İstanbul'un düşüşü sırasında, Haçlılara karşı verilen son mücadelede başa geçmeye çalışmış, sonra Anadolu'ya kaçmıştı. Eski Bizans ordusundan arta kalanlar çevresinde toplandılar; Bithynia kentleri ona kapılarını açtılar. Laskaris imparator ilan edildi ve İznik'i taht merkezi olarak seçti.

İstanbul Ortodoks Patrikliği, sivil ve askeri aristokrasi mensupları, üst düzey din adamları ve diğer kaçaklar, İznik İmparatorluğu'na sığındılar. Henri de Flandre'in, Anadolu'daki Bizans eyaletlerini baronluklar ve malikâneler şeklinde bölgelere ayırmak için yaptığı çeşitli girişimler, başarısızlığa uğradı ve Laskaris tarafından geri püskürtüldü.

Bu sırada, Trabzon İmparatorluğu da kuruluyordu. 1204'te, Gürcistan kraliçesi Tamar, ¹ I. Andronikos'un torunu, yeğeni Andronikos Komnenos'un, Rioni Irmağı'ndan Sinop'a uzanan kıyı şeridinde, başkenti Trabzon olan bir hükümdarlık kurmasına yardım ediyordu. Andronikos'un Bithynia'yı alma çabası başarısızlığa uğramakla birlikte, kurduğu hanedan, Trabzon'da yaklaşık üç asır hüküm sürdü.

Balkan Yarımadası'nın batısında ise, üçüncü bağımsız Yunan devleti kuruldu. III. Aleksios'un akrabası Mikhail Angelos, Epeiros kentlerinin *destepotes*'i olmuştu. Arnavut birliklerinin desteğiyle, Latinlerin Atina ve Tesalya'ya düzenledikleri saldırıları püskürtmeyi başardı. Kardeşi ve ardılı Theodoros da Selanik Latin Krallığı'nı fethetti. Komşuları olan iki devlet (Kaloyan ve II. İvan Asen yönetimindeki ikinci Bulgar Krallığı ile Konya Sultanlığı ²), Bizans'ın parçalanmasından yararlanarak topraklarını genişletmeye çalıştılar. Ayrıca, XIII. yüzyıl, bu devletlerin çok çeşitli ittifaklar içinde yürüttükleri çatışmalarla geçti. Bazen Bizanslılar, Latinler, Bulgarlar, Türkler gibi yabancılarla mücadele ediyorlar; bazen Latin "imparatorlar" bir-

birleriyle savaşıyorlar; bazen de Latinler Bulgarlarla çarpışıyorlardı. Bu sürekli çatışmalara, bozulduğu kadar kolay yapılan dayanıksız barışlar, ittifaklar ve birlikler eşlik ediyordu.

Öte yandan, Laskaris tarafından bozguna uğratılan Selçuklu Türkleri, XIII. yüzyılın kırklı yıllarında Moğollar karşısındaki yenilgilerle daha da zayıflamışlardı. Konya sultanı Moğollara haraç vermek zorunda kalınca, olaylarda, eskisi gibi etkin bir rol üstlenemedi. Bulgaristan, 1241'de II. İvan Asen'in ölümüyle kargaşaya düştü; zayıf ardılları, Asen'in Makedonya ve Trakya'da fethettiği bölgelerden çekilmek zorunda kaldılar. Yunanlıların nefret ettiği, yaşamsal kaynaklara sahip olmayan, alan bakımından İstanbul ve çevresiyle sınırlı Latin İmparatorluğu, varlığını adeta sürünerek koruyordu. Bizans topraklarında yaşayan tüm soylu ve ruhban sınıflarının tek amacı vardı: Bizans'ın restorasyonu ve Latinleri İstanbul'dan kovulması.

Ne var ki, hareketin başına İznik imparatorlarının ya da Epeiros *despotes*'lerinin geçmesi konusunda birbirlerinden ayrılıyorlardı. Bu sorun, ancak 1241'de çözülebildi. O güne dek Latinlere karşı savaşmış iki Bizans devletinin giriştiği sert çatışma, İznik imparatorunun galibiyetiyle sonuçlandı. Bizans'ın restorasyonu mücadelesindeki başarıları, Theodoros Laskaris'i izleyen ardılı "imparator" II. İoannes Dukas'a (Vatatzes) yol göstermişti.

İznik İmparatorluğu'nun iç tarihi pek iyi incelenmemiştir. Ancak, III. İoannes Vatatzes'in (1222-1254) vasat durumdaki gelirini arttırmak, tarımın ve bağcılığın ıslahı, sürü ve kümes hayvanı besiciliği için çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Konya Sultanlığı'nı ² kasıp kavuran kıtlık sırasında, Türklere buğday satarak önemli miktarda gelir sağladı. Latin işgaliyle birlikte, Bizans'ın sanayi kolundaki hegemonyası da sona ermişti. İznik İmparatorluğu halkı Venedik kumaşı satın almak zorunda kalmıştı. Vatatzes, yerli sanayii kaldırmak için imkânsız gerçekleştirdi. Bu amaçla, "hainlik" cezası, yani hak ve mal müsaderesi cezasıyla, yabancı kumaş alımını yasakladı. "Romalıların topraklarında, Romalıların elinden çıktığı kadarıyla" yetinmeleri gerekiyordu.

Bu tedbirlerin etkili olup olmadığı bilinmiyor. Ancak, çağdaş kaynaklar, Vatatzes'in tasarruf ve denetim konusundaki sert tedbirler sayesinde, Anadolu eyaletlerinin ekonomik durumunu düzelttiğini kaydediyorlar.

Vatatzes, imparatorluğun restorasyonu çizgisindeki dış siyasette daha etkin ve atak bir tavır sergiledi. 1224'e doğru, Anadolu topraklarının tamamına yakın bir kısmını Latinlerden geri aldı. Donan-

ması, Lesbos, Samos ve Kos adalarını fethetti. Ardından, İznik ordusu Avrupa'ya geçip Latinleri Güney Trakya'dan attı. İstanbul, Latinlere yardım için tam zamanında yetişen Venedik donanması sayesinde kurtuldu.

Ancak Vatatzes, bu başarısızlığı Makedonya'daki topraklarını genişleterek giderdi. Epeiros'taki rakibi Angeloslarla çarpıştı ve 1241'de başkentleri Selanik'i kuşattı. İoannes Angelos, imparatorluk unvanını bırakmak ve İznik'in vasallığını kabul etmek zorunda kaldı.

1241'de İvan Asen'in ölümüyle Bulgaristan'ın zayıf düşmesinden yararlanarak, Makedonya ve Trakya'da, Asen tarafından ele geçirilmiş bölgeleri geri aldı. 1246'da İoannes Angelos'un ölümü üstüne, Selanik'i egemenliğine kattı. Epeiros Despotluğu İznik'e tabi olduğundan, Angelosların mirasçısı, bu hanedanın Epeiros ve Arnavutluk'taki eski topraklarından sadece önemsiz bir kısmını elde tutuyordu. Vatatzes, önceden kızıyla evlendiği ve papanın can düşmanı II. Friedrich von Hohenstaufen ile Latin İmparatorluğu'nun koruyucusu papaya karşı ittifaka girdi.

İmparatorluğun restorasyonunda öncü rol oynamak isteyen Epeiros'lularla Bulgarları geri püskürttükten sonra, Bizans'ın büyük bir kısmı Vatatzes'in egemenliğine girdi; bu durum, imparatorluğun fiilen restorasyonu anlamına geliyordu. İoannes Dukas Vatatzes, 1254'te öldü; yerine, tahtta ancak dört yıl kalabilen oğlu II. Theodoros geçti. Theodoros, Bulgarları Makedonya'dan attı ve Angelos Arnavutlarını dağlara sürdü.

Ardılı ve oğlu İoannes Dukas'm henüz sekiz yaşında olması, İznik sarayının belli başlı soyluları arasında açık bir iktidar ve nüfuz mücadelesine yol açtı. Bu mücadeleden, İznik sarayında toplanmış Yunan aristokrasisinin en seçkin temsilcisi, becerikli ve hilebaz Mikhail Palaiologos galip çıktı. Dukas'ın haklarına tecavüz ederek tahtın ortak imparatoru oldu.

Mikhail Palaiologos, eski hanedanın akrabalarını ve taraftarlarını yönetimden uzaklaştırarak, yerlerine kendi adamları geçirdi. Bağışlar ve sözlerle, soylu sınıfının, din adamlarının, ordunun desteğini kazandı. Orta Yunanistan ve Sicilya'daki Latin feodallerle kendisine karşı güç birliği yapan Epeiros *despotes*'ini 1260'ta³ yendikten sonra, otoritesini kurdu. Mikhail, batı tehlikesini ortadan kaldırınca, imparatorluğun restorasyonunu tamamlamak üzere doğuya yöneldi. Marx, Cenovalılarla girdiği ittifakın önemini şu sözlerle anlatmaktadır: "Mikhail Palaiologos, Cenovalılara Venedik'e karşı ittifak önerdi; Cenovalılar, o güne dek Venediklilerin Latin İmparatorluğu top-

raklarında yararlandıkları imtiyazların kendilerine de tanınması koşuluyla, İstanbul'un zaptı için donanmalarını yardıma gönderme sözü verdiler."

1261'de, İstanbul'un tek gerçek savunma gücü olan Venedik donanması, geçici bir göreve gönderildiği sırada, Mikhail kenti kolayca zapt etti. Latin imparator, Venedikliler, Latin patrik ve Katolik din adamları, kurtuluşu kaçmakta buldular.

Bizans İmparatorluğu'nun restorasyonu

Devrimci Zelotes hareketleri

Palaiologoslar döneminde (XIV.-XV. yüzyıllar)

Bizans'ın yıkılışı

Olayları genel bakış açısından değerlendiren bir araştırmacı, Mikhail Palaiologos'un restore ettiği imparatorluğun, İsaakios ile Aleksios Angelos dönemlerindeki devletin sadece bir uzantısı sayıldığını; İstanbul'daki yarım asırlık Latin hakimiyetinin Bizans'a hiçbir değişiklik getirmemiş geçici bir süreç olduğunu düşünebilir. Ancak böyle bir değerlendirme hatalı olur. 1204'teki Bizans'la 1261'deki birbirine benzemekle birlikte, imparatorluğun zaman içinde geçirdiği değişimler göz ardı edilemez. Öncelikle, ycniden can verilen imparatorluk, Aleksios Angelos'un bıraktığına oranla önemli ölçüde alan kaybına uğramıştı. Mikhail Palaiologos'un 1261'deki toprakları Anadolu'nun kuzeybatısını, Trakya ve Selanik'le birlikte Makedonya'nın büyük bir kısmını, Ege Denizi'nin kuzeyindeki birkaç adayı kapsıyordu. Ayrıca, yönetiminin başında, Pelagonia Savaşı'nda tutsak düşen Akhai prensi Guillaume'un (de Villehardouin) fidyesi olarak Peloponnesos'taki üç stratejik kaleyi de almıştı: Monemvasia, Mistra, Maina. Epeiros Despotluğu ise, imparatorluğa zaman zaman tabi oldu.

İstanbul'un Latin egemenliğinde kaldığı süre içinde, Bizans'ın Asya'daki bazı toprakları, Antalya'yla birlikte Psydia'nın, Sinop'la birlikte Paphlagonia'nın kıyı bölgeleri Müslüman Arapların eline geçmişti. Kuzeydoğudaki Pontos eyaleti de, Komnenosların yönetiminde bağımsız bir devlet olmuştu. Avrupa'daki kayıplar çok daha büyüktü. Balkan Dağları'nın güney yamaçlarıyla (Trakya'nın kuzeyi) Kuzey Makedonya tamamen Slavlaşmıştı. Epeiros ile Arnavutluk, İtalya Latinleri ve Orta Yunanistan'la sıkı bir ittifak içinde, İstanbul

imparatorlarına karşı bağımsızlıklarını koruyorlardı. Küçük, feodal Latin devletlerine bölünmüş Orta Yunanistan ve Peloponnesos da elden çıkmıştı. Ege adalarının büyük bir kısmıysa, Venedik Cumhuriyeti ve Venedikli *patricius*'lar tarafından kalıcı şekilde işgal edilmişti.

Artık İstanbul'da, dünyanın eski ve görkemli merkezinden hiçbir şey kalmamıştı. 57 yıllık Haçlı egemenliğinin ardından, İstanbul harabeye dönmüştü. Mikhail Palaiologos, hemen yıkık dökük surların, sarayların, kiliselerin ve yarısı çökmüş manastırların onarımına başladı. Büyük masraf gerektiren bu işleri hazine taşıyamaz hale geldi ve ödemeler güçlükle yapıldı. Ama, tüm yapıların onarımı, Bizans'ın karşılayamayacağı kadar yüklü harcamalar gerektiriyordu. Tarihçi Nikephoros Gregoras'ın yazdığına göre, XIV. yüzyılda, III. Andronikos döneminde de "imparatorların ve soyluların sarayları yıkılmaya yüz tutmuştu ve gelip geçenler tarafından hela olarak kullanılıyordu; ayrıca, Büyük Ayasofya Kilisesi'ni çevreleyen ve süsleyen görkemli Patriklik binaları da, İlkçağ mimarlarıyla eskileri kadar usta yeni sanatçıların eserleri olduğundan, yıkılıp yerle bir edilmişti."⁴

Latin egemenliği, eski yönetim örgütünü de dağıtmıştı. Restorasyondan sonraki Bizans devleti, ekonomik ve siyasal açıdan bağımsız, birbirinden kopuk, çoğunlukla, fiilen kurtulmak istedikleri merkezi hükümete görünüşte tabi küçük devletlere bölünmüş bir ülkeydi. Haçlılarca getirilen töre ve gelenekler, 1204'ten sonra Bizans'ın elinde kalan bölgeleri bile etkilemişti. Anadolu'daki valiler, kendilerini yaşam boyu bağımsız yöneticiler olarak görüyorlardı. Türk emirleriyle, sadece kendi çıkarları doğrultusunda, devleti hiç düşünmeden ittifaklar ve barışlar imzalıyorlardı. Avrupa'daki Dukaslar, Angeloslar, Kantakuzenoslar ve Bizans soyluları da benzer şekilde davranıyorlardı. Merkezi hükümet, hem laik toprak sahipleriyle kilise malikânelerine hem de kentlere bol bol imtiyaz dağıtmak ve askerlere verilmiş toprakların mirasla devrini kabul etmek zorunda kalmıştı. Geliri, ulusal savunmanın vazgeçilmez unsuru orduya harcanan tarımsal kaynakların kurumasıyla birlikte, merkezi iktidarın zayıflama süreci de hızlanmıştı. Merkeziyetçi yönetimden kopmalar, "güçlüler" ve "yoksullar" arasındaki uçurumu derinleştiriyordu.

Eski aristokrasi, zengin tüccar ve yüksek din adamlarının oluşturdukları doğuştan soylu ya da soyluluğu parayla edinmiş, devlet yönetiminde görevli grubun temsilcileri, kendi iradelerini zorla kabul ettirerek vergilendirme, faiz, tefecilik yoluyla yoksulları sömürüyorlardı. İç mücadelelerle darma dağın olmuş, bencil çıkarlarından

başka bir şey düşünmeyen bu aristokrasi, 1204 olaylarından sonra da, olan bitenden ders almadığını ve kötü alışkanlıklarından vazgeçemediğini kanıtlamaktaydı.

Öte yandan, imparatorluk geçmişteki gibi XIV. yüzyılda da, en yoğun şekli Selanik'teki devrimci Zelotes⁵ hareketinde dile gelen, güçlü-yoksul arasındaki sınıf mücadeleleriyle sarsılıyordu.

Merkezi iktidarın, gittikçe vahim boyuta ulaşan mali zayıflığı, merkezden uzaklaşma hareketinin güçlenmesine katkıda bulundu. Restorasyondan sonra Bizans, Venedik ve Cenova cumhuriyetlerinin ve sayetinden çıkamadı; bu tüccar ülkelere verilen imtiyazlar, hükümeti gelirinin önemli bir kısmından mahrum ediyordu. Geçmişte, Bizans'ı Avrupa ticaretinin dağıtıcısı konumuna yükseltmiş eski deniz üstünlüğünü de tekrar kuramıyordu. Üstelik, bu ticaret tekeli, Haçlılar tarafından tehlikeye düşürülmüştü. Latinlerin İstanbul'u fethi, bu etkinliğe ölümcül bir darbe indirmişti. 1204'ten sonra Bosporos ile Karadeniz ticaretinin denetimini ele geçiren Venedik, İstanbul'un, Avrupa'nın merkez pazarı olma işlevini sürdürmesini istemiyordu. İstanbul'u, Karadeniz ticaretinde önemli bir transit noktası ve Marmara havzası için yerel bir pazar olarak düşünüyordu. 1204'ten itibaren Avrupa ticaretinin merkezi İtalya'ya kaymıştı. Tüccar cumhuriyetler, Venedik ile Cenova, 1261'deki restorasyondan sonra Bizans İmparatorluğu'nun vesayetlerinden çıkmasını engellemek için bütün imkânlarını kullandılar.

Bu durum karşısında, Bizanslılar da iki tüccar cumhuriyet arasındaki çekişmelerden yararlanma ve onları birbirine düşürme çareleri arıyorlardı. Cenova hükümetiyle ittifaka giren Mihail Palaiologos tarafından başlatılan bu siyaset, Bizans'ın durumunu düzeltemedi. Bizans donanmasının gücü, Palaiologosların yeniden örgütlenme çalışmalarına rağmen, Venedik ve Cenova filolarının çok altında kaldı. Ne var ki, Palaiologoslar deniz üstünlüğünü kurmadan Venedik ile Cenova'dan kurtulamazlar ve başkentin coğrafi konumundan kaynaklanan avantajları kullanamazlardı. Cenovalılar, kendilerine sunulan bu fırsatı çok iyi değerlendirdiler. Bizans donanmasının güçsüzlüğünden yararlanarak, gemilerini Ege Adaları'ndaki limanlara yığdılar; Karadeniz ve boğazlar yoluyla gerçekleştirilen ithalatı ele geçirdiler. Tarihçi Nikephoros Gregoras'a göre, XIV. yüzyılda "Galata'daki Cenova kolonisinin yıllık gümrük geliri, Bizans'ın aynı kalemle ancak 30.000 *hyperpyron*⁶ sağladığı sırada, 200.000 *hyperpyron*'a ulaşıyordu."⁷

Bu koşullarda Bizans, XIV. yüzyılda, eskisi gibi Avrupa'nın baş-

lıca gücü olma işlevini sürdüremezdi. Restorasyondan sonra imparatorluk, temelde İznik İmparatorluğu'nun uzantısı olmasına, hükümdarlarının tekrar İstanbul'a yerleşmesine ve parlak elbiselerle dolaşmasına rağmen, artık üçüncü sınıf bir Yunan devleti kategorisine giriyordu.

Ayrıca Palaiologoslar, ne güçlüklerden sıyrılmak için gerekli diplomatik tavrı gösterebildiler, ne de iyi yönetici olabildiler. Hanedanın kurucusu Mikhail, gerçekten ender rastlanan bir diplomasi yeteneğine sahipti; ama, değerli bir hükümdar olma özelliğini kazanamadı. İstanbul'un fethiyle kanıtladığı başarı, aslında 21 yıl hükümdarlığının son başarısı oldu. Avrupa'daki sınırları Franklara, Bulgarlara, Epeiros Despotluğu'na karşı binbir güçlükle korudu; ama, aynı etkinliği Asya'da gösteremedi.

Theodoros Laskaris ile Vatatzes, aklı başında yöneticiler ve usta komutanlardı. Halkın mali olanaklarını özel bir itinayla yönettiler; feodal yapılanmalarla mücadelede mutlakiyetçiliği korudular; kent yönetimlerine belirli bir özerklik tanıdılar. Ama Mikhail döneminde genel siyaset değişti. Küçük bir çocuğu tahttan indirip gözlerine mil çektiren bu gasıp, ömrünü aynı sonla karşılaşma korkusu içinde geçiriyordu. Güvensizliği ve zalimliğiyle ünleniyor; devlet gelirlerini kişisel güvenliğine harcıyordu. Taht gaspındaki başarısını güvenceye almak amacıyla, kuşkusuz halkın parasını saçıp savurarak, aristokrasinin, ruhban sınıfının ve ordunun desteğini kazanmaya çalıştı. Mikhail ile ardılları, öncellerinden daha çok, asalak ruhban sınıfına dayanmaya ve halkın üretici kesiminin zararına, haklarıyla imtiyazlarını arttırmaya yöneldiler. Mikhail, hanedanını korumak uğruna Anadolu eyaletlerinin savunmasını çöktürdü.

İznik imparatorları, sıkı ekonomik tedbirler sayesinde, sayıca az, ama iyi eğitilmiş bir ordu kurmuşlardı. Aynı zamanda, Türk sınırlarına milisler yerleştirmişlerdi; bunlar, eski askeri malikâne sistemindeki gibi vergiden ve diğer yükümlülüklerden muaf tutuluyorlardı. Sınıra komşu bölgelerde yaşayan bu çiftçilerin (*akritai*) tek görevleri, sınırı Türklere karşı savunmaktı. Belgelerden anlaşıldığına göre, görevlerini, bir asır boyunca cesaret ve başarıyla yerine getirmişlerdi. Ancak, Dukasların yanında yer alan sınır birlikleri, gasıp Palaiologoslara karşı çıkıyorlardı.

Bu durum, Mikhail'e, *akritai*'lerden hükümet desteğini kesmek ve topraktan sağladıkları gelirin önemli bir kısmının devlete verilmesini istemek için iyi bir gerekçe oluşturdu. Önemli ve deneyimli savunma güçlerinin huzurunu bozan bu tedbirler, 1262'de Bithynia'da-

ki *akritai*'lerle köylülerin ayaklanmasına yol açtı. Artık, Anadolu eyaletlerinin savunması, yönetimin vasat imkânlarının daha fazlasını beslemesine izin vermediği küçük düzenli orduya kalıyordu. Bu durum, Türk akınlarını, hatta işgallerini çok kolaylaştırdı. Selçuklu Türkleri, Mikhail döneminde Karia'nın, Lydia'nın iç kesimlerini, her bakımdan önemli Tralles kentini aldılar; Güneybatı Anadolu'daki Bizans topraklarını yavaş yavaş dar bir kıyı şeridine sıkıştırdılar.

Mikhail, yine aynı nedenlerle yerli birliklerin önemli bir bölümünü dağıttı. Savunmanın ağırlığını, tekrar paralı askerlere kaydırarak, elverdiğince Yunanlı komutanları terfi ettirmekten sakındı. İznik imparatorları, vergi açısından halkı pek sıkılamışlardı. Ancak, aristokrasiyi beslemekte, İstanbul'u onarmakta, Napoli, Sırp, Bulgar savaşlarını sürdürmekte zorlanan Mikhail, halkı her tür vergiyle ezme-yi kapsayan eski sisteme döndü.

Avrupa'daki çatışmalar, yönetimin dikkatini Anadolu'dan uzaklaştırdı ve Türklerden gelen büyük tehlikeyi göz ardı etmeye zorladı. İznik sarayından bir üst düzey görevlinin, İstanbul'un Latinlerden geri alınma haberini duyunca, "işte, asıl şimdi her şey mahvoldu!" diye haykırması hiç de boşuna değildi. Bu sözler, mevcut durumu gayet iyi yansıtmaktadır.

Marx fetih sonrasını şu sözlerle anlatır: "Herkes Anadolu'yu bırakıp Avrupa'ya yöneldi; henüz yirmi yıl geçmişti ki... ilk göçebe Osmanlılar Anadolu'ya yerleştiler." ⁸

Mikhail'in izlediği din siyaseti de başarılı değildi. Bizans'ın Cenna ve Pisa ticaretini kolaylaştırması yüzünden, papa ile Venedik, Latin imparator Baudouin'in mirasçılığına kalkışan Charles d'Anjou'ya yardım kararı verdiler. İmparatorluğa karşı yeni bir Haçlı seferini engellemek için, Mikhail, batı kilisesinin 1274'te Lyon'da topladığı konsile, doğuda papanın otoritesini kurmayı ve bu yolla kiliseleri birleştirmeyi önerdi.

Ancak Yunanlı din adamları, Kutsal Ruh'un Baba ve Oğul'dan kaynak bulunduğu doğrultusundaki Katolik *Credosu*'na ⁹ karşı ayaklandılar. Papa, İstanbul'a resmi bir temsilci gönderince, ruhban sınıfının kıskırttığı halk, iman konusunda imparatora itaati reddetti.

Marx, olayı şöyle yorumlamaktadır: "Mikhail ölümüne kadar (1282), Türklerle karşı giriştiği mücadelenin çok daha sertini kendi halkına karşı vermek zorunda kaldı... Katolik imanının muhaliflerini zalimce ezdi; kendi kilisesi ve papa tarafından aforoz edildi; Yunan patriğince sapkın olarak damgalandı ve oğlu II. Andronikos (Yaşlı) babası ölür ölmez papacı tutumu terk etti..." ¹⁰

Mikhail'in ardılı II. Andronikos (1282-1328), bir tarihçinin deyişine göre, "mizaç itibariyle ilahiyat öğretmeni olmalıydı, ama, tesadüfler onu imparator yaptı." ¹¹ Babasının düşüncesizlik, hainlik, zalimlik gibi tüm kusurlarını taşıyordu; ama, babasından farklı olarak ödeleklik ve hurafeye inanma huyları da vardı. Anadolu'daki Bizans egemenliği Andronikos döneminde çöktü.

Tüm dikkatiyle dinsel sorunlar ve patriklik seçimleriyle ilgilenildiği sırada, Selçuklu Türkleri ve Osmanlılar Anadolu eyaletleri üstündeki baskıyı arttırdılar; hatta Efes, İzmir, İznik, Bursa kapılarına dayandılar. En sonunda, Bizans hükümeti, Türk tehlikesine karşı Anadolu topraklarını korumak için birtakım çabalara girişti. Ama yöntemleri, sadece kayıplarını çabuklaştırmaya yaradı; üstelik, Avrupa eyaletlerinde korkunç yıkımlara yol açtı.

Mikhail Palaiologos'un siyasetini izleyen Bizans yönetimi, tüm umudunu, Sicilya ile Napoli arasında, XIV. yüzyılın başında (1302) barış imzalandığından beri işsiz kalmış Büyük Katalan Birliği diye anılan paralı askerlere bağlamıştı. Andronikos, yeğeninin Katalanların komutanı Roger de Flor'la evlenmesini kabul etti; onu yüksek bir rütbeye getirip birliğine yüklü bir para ödedi. XIV. yüzyılın başında (1303) Roger de Flor, 10.000 kadar adamıyla ¹² İstanbul'a ayak bastı. Katalanlar, hemen Türk kuşatması altındaki Philadelphia'ya yardım için Anadolu'ya sevk edildi.

Ancak Andronikos hükümeti, paralı askerleri topraklarına yerleştirmekle düşüncesizlik ettiğini çok çabuk kavradı; çünkü, herhangi bir sorun karşısında, yerli ordu onlarla başa çıkabilecek durumda değildi. İlk galibiyetlerin ve Philadelphia'nın kurtarılmasından sonra Katalanlar, Bizans'ın Anadolu eyaletlerinde bir malikâne edinmek konusundaki gizli amaçlarını 1303-1304'ten itibaren ortaya dökmeğe başladılar. Bu yüzden, Anadolu'nun yerli halkı ve Bizans hükümetiyle ilişkileri hemen sertleşti. Andronikos yönetimi, yapılan budalalığı temizlemek için, imparatorluğu daha çok batağa saplayan bir yola başvurdu. Roger ile Katalanlarını geriye çağırdı; onlar da Gelibolu Yarımadası'nı işgal ettiler. Roger'nin müzakere bahanesiyle Edirne'ye çekilip kalışe öldürüldüğü sırada, İstanbul ve diğer kentlerde bulunan Katalanlar da katledildi.

İntikama susamış paralı askerler, imparatorlukla bozuşup, önlerine çıkan her yeri kan ve ateşe boğarak batıya yöneldiler. Direnişen Bizans birlikleri, Gelibolu ve Apros'ta iki kez yenilgiye uğradılar. Katalanlar, Trakya'yı tam iki yıl, açlık tehdidiyle yüz yüze gelince çekip gidecek derecede yakıp yıktılar.

Ardından Makedonya, Athos Dağı'ndaki zengin manastırlar da aynı akıbetle karşılaştılar. Katalanlar, sadece Selanik'i alamadılar. Bir süre Tesalya'da oyalandıktan sonra, güneye indiler; Fransız senyörlerin yönetimindeki Atina ve Thebai Dukalığı'na girdiler. Buradaki, Fransız egemenliğini noktalayıp, yıkıntıları üstünde seksen yıl sürececek bir İspanyol hükümdarlığı kurdular.

Paralı askerlerle girilen bu feci savaş, hem Avrupa hem de Anadolu eyaletlerinin elden çıkmasına yol açtı. Andronikos'un, Avrupa'da Katalan Birliği ile savaştığı sırada, Selçuklular Lydia'yı, Phrygia'yı tekrar aldılar ve Bithynia'ya girdiler. 1325'te, Anadolu'daki Bizans toprakları, Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul Boğazı'nın kuzey çıkışına uzanan dar kıyı şeridinde inmişti.

Bizans, Önasya topraklarını kaybederken, Andronikos, kendisiyle aynı adı taşıyan ve veraset haklarından mahrum ettiği torunuyla, en az paralı askerlerle giriştiği kadar yıkıcı yeni bir savaşa sürüklendi. Genç Andronikos, ancak 1328'de biten uzun bir savaşın sonunda haklarını geri alabildi. Altı yıl süren iç savaş, imparatorluğun son kaynaklarını da kuruttu. O arada Türkler, 1326'da Bursa'yı, 1328'de İzmit'i; Sırplar ise Makedonya'yı fethettiler.

VIII. Mikhail döneminde savaş filosunu toparlamak için harcanan birtakım çabalardan Andronikos döneminde tümüyle vazgeçildi. Bu durum, halkını, Ege kıyılarını sarmış korsanlardan koruyamayan Bizans yönetiminin, kendisini Cenovalılara teslim ettiğini gösterir. Çok geçmeden, Andronikos yönetimi denizdeki güçsüzlüğü yüzünden, 1294'ten beri Bizans karasularında verilen Venedik-Cenova çatışmasına bulaştırıldı. Haçlılarca kurulan Suriye devletlerinin Mısır sultanının eline geçmesi, Venedik'in doğu ticaretini ciddi şekilde desteklemişti.. Venedik, Cenova'nın kuzey yollarındaki ticaret tekeli kırıkmak için büyük uğraşlar verdi. 1296'da, Venedikliler Galata'yı yak-tılar, Lemnos'u talan ettiler; Andronikos hükümetini, imtiyazlarını iadeye ve Kyklades Takımadaları'ndan bazılarını kendilerine bırakmaya zorladılar.

III. Andronikos'un (Genç, 1328-1341) tahta tek başına geçtiği sırada, Asya topraklarının çok büyük bir bölümü elden çıkmıştı. Sadece İznik direniyordu. Bizans'ın karşı koymaya çalıştığı Osmanlılar, batıya doğru ilerlemede, diğer Türk boylarına oranla daha kararlı bir tutum sergiliyorlardı. Saldırıyla alamayacakları bir Yunan müstahkem mevkiini hedef seçtikleri zaman, çevresinde avantajlı bir konum sağlamaya çalışıyorlar; sağlam bir hisar yapıyorlar; yerleşmeyi, ikmal yollarını keserek teslim zorluyorlardı. Altsınıflar, Türk ege-

menliğinde, Yunan *despotes*'lerinin yönetimindekinden hiç de daha kötü durumda yaşamıyorlardı. Andronikos'un, 2000 kişilik düzenli orduyla az sayıda silaha sahip 3000 Önasyalı milis gönderebildiği İznik savunması, Bizans'ın Philokrene ¹³ yakınlarında yenilmesiyle sonuçlandı. Osmanlı emiri Orhan, Bithynia'yı fethettikten sonra, Anadolu Selçuklu emirlerini egemenliğine aldı ve askeri bakımdan güçlü bir devlet kurdu.

Cenova'nın Galata kolonisi, III: Andronikos döneminde ekonomik ve siyasal açıdan büyük nüfuz kazandı; adeta devlet içinde devlet olmuş ve tüm Karadeniz ticaretini tekeline almıştı.

III. Andronikos 1341'de öldüğü zaman, büyük oğlu V. İoannes henüz 11 yaşındaydı. Çocuk imparatorun tahtı çevresinde, sallantı içindeki imparatorluğa büyük zarar veren bir mücadele başladı. V. İoannes Palaiologos'un taç giydiği sırada, usta entrikacı, amacına ulaşmakta her çareye başvuran bir Bizans soylusu, İoannes Kantakuzenos, Trakya'da kendisini imparator ilan etti. Taşra soyluları, Kantakuzenos'a bağlılıklarını bildirdiler. Her iki parti de, fırsattan istifade ülkeyi harabeye döndüren yabancıların, Sırp'ların, Bulgarların, özellikle Türklerin desteğini kazanmaya çalıştılar.

Durmak bilmeyen düşman akınları, iç savaşlar, memurların su-iistimalleri, güçlülerin baskı ve sömürüleri, yoksulların patlamasına ortam hazırlıyordu. Yeni bir iç savaş yaratan ve ısrarla Kantakuzenos'u destekleyen soylu sınıfının tavrı, bu devrimci patlamayı hızlandıran bir etken oldu.

XIV. yüzyılda Bizans halkı üç grupta toplanıyordu: büyük toprak sahipleri ve soylular, orta sınıf (*oi mesoi*; tüccarlar, büyük zanaatçılar, küçük mülk sahibi kentliler ve serbest meslek mensupları); yoksullar, yani, küçük çiftçiler, *paroik*'ler, küçük zanaatçılar, denizciler, işçiler). XIV. yüzyılda Bizans'ta hâlâ büyük servetler vardı. Ama, hemen her şey, önemli ve kârlı yönetsel görevleri elc geçirmiş birkaç aristokrat aileye, zengin tüccarlara, yüksek ruhban sınıfına, özellikle keşişlere aitti. Demetrios Kydones, XIV. yüzyılda Selanik'te, bazı *patrikios*'ların, tüm kent garnizonunun iâşesini sağlayacak durumda olduklarını bildirmektedir.

Manastır gayrimenkulleri, Palaiologosların ölçsüz cömertlikleri ve kişisel vasiyetler sayesinde sürekli artıyordu. Kentlerde, dev binaları, kiliseleri, keşişhaneleri, dükkânlarıyla bir manastır tarafından işgal edilmemiş mahalle arsası kalmamıştı. Manastırlar, en güzel binaları, bahçeleri ve dükkânları kapmışlardı. X. yüzyılda yoksullar-

dan sayılan küçük toprak sahipleri, XIV. yüzyılda orta sınıfa (*oi mesoi*) yükselmişlerdi; ama, orta sınıfın toplumsal yaşamda fazla bir rolü yoktu. *Pleb*'ler, yoksullar ise, halkın en kalabalık katmanını oluşturuyorlardı. XIV. yüzyılda, yaklaşık tüm köylüler, malikâneye ve bir efendiye bağlı *paroik* kategorisine giriyorlardı. Ancak, az sayıda toprak sahibi köylü de vardı. Toprak sahibi olmayan özgür insanlar da *paroik* sayılıyordu. Güçlülerin varlığı artarken, toprakları düşman tarafından sürekli çignenen doğrudan üreticinin durumu ağırlaşıyordu. Sözgelimi, hakkında ayrıntılı bilgiler bulduğumuz Selanik'te, XIV. yüzyıldaki tek geçim kaynağı ticaret ve zanaatçılıktı. Kentin çevresi bitek çayırlarla kaplı olmasına rağmen, iç çekişmeler ve düşman yağmaları yüzünden sürü besiciliğinin hiçbir getirisi kalmamıştı. Dünyanın tüm nimetlerinden yararlanan zengin ve eğitilmiş güçlüler ile kent *pleb*'i gibi, açlıktan ölme tehlikesiyle burun buruna yaşayan kırsal kesim halkı arasında derin bir uçurum vardı. 1322'de hükümet, II. Andronikos'un askerlerince feci şekilde soyulmuş kırsal kesim halından vergi toplayamamıştı.

Kantakuzenos'un başlattığı iç savaşa eklenen düşman istilası, genel çöküşü tamamlayan son felaket oldu. Çiftlik binaları, tarlalar, ahırlar, ağıllar, tahıl ambarları ateşe verildi. Ürünlere el kondu, tarım aletleri ya çalındı ya da parçalandı. Yoksullar, canlarını kurtarıp sığınacak bir yer bulunca seviniyorlardı; ama, orada da ağır bir yokluğun pençesine yuvarlanıyorlardı. Güçlüler yoksullara, eğer yardım ederlerse, karşılığında köle hizmeti bekliyorlardı.

Çiftçiler, ara sıra bol ürün alma şansı yakaladıklarında, hemen borçlarını kapatıyorlardı. Mahkemeler, her zaman soylular lehine karar veriyorlardı. Vergi tahsildarları, çeşitli sahtekârlıklarla vergi kaçıran güçlülere rahatsız etme cesaretini gösteremiyorlardı. Buna karşılık, "sivil" ve askeri vergilerin ya da toprak kiralalarının toplanması sırasında yoksullara etmediklerini bırakmıyorlardı. Ezilen sınıflara pek de sempatiyle bakmayan Nikoloas Kabasilas, alacaklılarla tahsildarların bir yoksulun izini sürmelerini, gırtlığına ya da sakalına yapışıp dayaktan pestilini çıkartarak hapse tıkmalarını canlı ifadeyle anlatmaktadır. Bu koşullarda, V. İoannes ile Kantakuzenos arasındaki iktidar mücadelesinin, güçlüler-yoksullar savaşıma dönüşmesine şaşmamak gerekir.

Halk kitleleri, sömürücülerin boyunduruğundan çıkmak, bu yolla, hem devleti hem kendilerini kurtarmak için ölüm kalım mücadelesine girdiler. Güçlülerden nefret eden halk, merkezi hükümetin ya-

nında yer aldı. İç savaşın ilk yılı olan 1342'den başlamak üzere, Edirne, M. Ereğlisi, Selanik gibi belli başlı taşra kentlerinde halk isyanları çıktı.

İç savaşın başlangıcında Kantakuzenos, kentleri, taht mücadelesinde kendisini desteklemeye çağırmıştı. Edirne'de soylular, gönderdiği adamları coşkuyla karşıladılar. Halka açık bir toplantıda birkaç yürekli *pleb*, Kantakuzenos'a muhalefete kalkışınca, güçlüler tarafından kırbaç cezasına çarptırıldılar.¹⁴

Bu olay, yoksulların ayaklanmasına neden oldu. Soylular hapse atıldı, malları müsadere edildi. Yoksullar kent yönetimini ele geçirdiler. Edirne örneği her yere yayıldı. Tüm kentlerde ve yönetim bölgelerinde, güçlüler görevden azledilip tutuklandılar ve haklarındaki son kararı verecek İstanbul'a, merkezi yönetime gönderildiler.

Ayaklanmalar, halkı küçümsemeye ve uysal köle kitlesi gibi görmeye alışmış aristokrasiyi çok şaşırttı. Soylu sınıfı ve ideologları, hareketi, sadece "imanlıları sınamak üzere Tanrı tarafından gönderilmiş bir çılgınlık ve benzeri duyulmamış bir felaket" olarak değerlendiyorlardı. Kantakuzenos anılarında, halk hareketini yoksulların güçlülere soymak arzusuyla açıklayarak gözden düşürmeye çalışır. Ama, Selanik'teki iç savaş izleyen olaylar, bu iftirayı çürütmektedir.

Selanik, yaşadığı acılara rağmen, XIV. yüzyılda işlek bir ticarete sahip, zanaat üretimi gelişmiş, yaklaşık 40.000 kişilik nüfusuyla hâlâ kalabalık (Ortaçağ'a göre) bir kentti. Geçmişteki gibi, tüm Makedonya'nın limanı ve pazarıydı. Makedonya, Sırbistan ve Bulgaristan malları kentte depolanıyordu. Çok sayıda esnaf ve zanaatçı, gemi donatıcısı ve denizci lóncası vardı. Ortodoks papazlarca büyük günah sayılmasına rağmen, kiliselerde bile iş konuşuluyordu.

Kantakuzenos ve aristokrasiye karşı, Selanik halkı da Edirne kadar cesur bir tavır almıştı. Ancak, buradaki hareket dağınık değildi; *Zelotes*'ler partisi tarafından yönetilip yönlendiriliyordu. Partinin temellerini ve programını ayrıntılarıyla açıklayamıyoruz; çünkü, bütün bilgilerimiz en amansız düşmanlarına dayanıyor. Ama öğrendiklerimiz, toplumsal eğilimleri açıkça ortaya koyuyor. *Zelotes*'ler, yoksulların, halk adamlarının temsilcileriydi. Gregoras (Nikephoros); onları, küçümseyen bir ifadeyle "ayaktakımı" olarak nitelendiriyordu. "Yönetim tarzları..." diyordu, "ne aristokratikti... ne de demokratik. Oklokrasinin¹⁵ garip bir şekliydi. Bazı korkusuz insanlar toplanıp özel bir grup oluşturmuşlar, demagogik hilelerle kent halkını yanlarına çekip herkesi tedirgin ediyorlardı." Gregoras'a göre programları "zenginlerin malını mülkünü çalmaktan... diğer insanlara, dışarı-

dan hiç kimseyi dinlememelerini emretmekten ve kendilerine uyanı kural ve yasa saymaktan" oluşuyordu. ¹⁶

Tafrali'nin araştırmaları, Gregoras'ın, *Zelotes*'lerin, varlıklılardan sırtından zenginleşmek isteyen demagoglar olduklarına ilişkin karalayıcı iddialarını çürüttü. Gerçekte, aristokrasiyi yenmenin hem kentlerine hem de devlete huzur getireceğine inanarak, kentlerinin özgürlüğü ve bağımsızlığı için mücadele ediyorlardı. Soylularla, halkın en kötü düşmanları oldukları için savaşıyorlardı. Zenginlerin mallarına ve manastır gelirlerine, savaşlarla, güçlülerin eziyetleriyle tükenmiş kent ve köy yoksullarına yardım etmek, kenti dış düşmana karşı savunan milisin ihtiyaçlarını sağlamak için el koydular. Tafrali, Selanik'teki *Zelotes*'lerin programının, İtalyan cumhuriyetleri yurttaşlarıyla yakın ve sürekli ilişkisinin etkisiyle hazırlandığını ileri sürerken, doğru bir saptamada bulunmaktadır. Özellikle Cenova'da, yüksek vergilerin halkta yarattığı hoşnutsuzluktan yararlanan bir grup tüccar, 1339'da bir devrim hareketi başlatarak *patricius* oligarşisini devirdiler.

Cenova olayları, iki kent halkı ilişkide olduğundan, Bizans'ta da duyuldu. Ancak *Zelotes*'ler, İtalyan cumhuriyetlerinin demokrasi anlayışını abartıyorlardı. Bu cumhuriyetlerin gelişmesini, ekonomik ve siyasal güçlerinin artmasını, aristokrasinin yönetimden uzaklaştırılmasına ve ruhban sınıfının haklarının sınırlandırılmasına bağlıyorlardı. *Zelotes* hareketi, kuşkusuz İtalyan kentlerinin deneyiminden esinlenmişti ve programı, İtalyan "*popolari*"sininkinin bir benzeriydi.

Selanik halkı Kantakuzenos'a karşı kararlı bir muhalefet izlediği sırada, Selanik valisi, yeni taht davacısının dostu Synadenos, yerel güçlerle birlikte onun lehine entrikalar çeviriyordu. *Zelotes*'ler, işte tam bu sırada başkaldırdılar; isyan, istisnasız, bütün varlıklılarla soylulara yönelmişti (1342 başı). ¹⁷

Synadenos ile güçlülerin büyük bir kısmı kaçtılar. Kalanlar, kiliselere sığınmaya çalıştılar ve bulabildikleri yerlerde saklandılar. *Zelotes*'ler, halkın şiddete başvurmalarını engellediler; ama, Synadenos'unki de dahil olmak üzere, güçlülerin evleri yağmalandı. Yönetimi, merkezi hükümet tarafından tanınan *Zelotes* halk iktidarı ele aldı. Kantakuzenos, onlar hakkında "önceden tanınmayan zavallı adamlar ilk sıraya yükseldiler" diyordu. Diğer Makedonya kentleri de Selanik'i örnek aldılar.

Halkın büyük hınç duyduğu Kantakuzenos'un durumu öylesine kritikti ki, onun kampına kaçmış güçlüler, Selanik'e dönme kararı

verdiler. Yardıma çağırdığı Sırplarla Türkler Kantakuzenos'u kurtarmasaydı, çok çabuk ortadan kaldırılabilirdi. 1343 başında, akrabası ve kaydı hayat şartıyla Tesalya valiliğine atanmış İoannes Angelos, paralı askerlerden oluşan bir destek ordusu göndermişti. Kantakuzenos'un, Dimetoka'da hükümet birliklerince kuşatılan karısı Eirene, Bulgarlardan yardım istedi. Kantakuzenos'tan yardım çağrısı alan Sırbistan kralı Stephan Duşan, Makedonya'nın büyük bir bölümünü işgal etti. Bu karmakarışık durum, iç savaşın uzamasına neden oldu.

Sırp desteğiyle güçlenen Kantakuzenos, 1343'te, zapt etme düşüncesiyle Selanik'e yürüdü. Ama hesapları tutmadı. *Zelotes*'ler bütün ihanet çabalarını engellediler ve Kantakuzenos'la işbirliğine girmiş aristokratları ağır biçimde cezalandırdılar. Merkezi hükümet donanması Selanik kıyılarında ortaya çıkınca, Kantakuzenos, Umur Bey'den (Aydın emiri) yardım istedi. Türkler, kenti baştanbaşa yakıp yıktılar; çok sayıda kadın-erkek tutsağı götürüp İzmir ve Bursa'da, köle pazarlarında sattılar.

Kuşatma altındaki kent halkı, büyük acılar çekti. Pek çok insan, Türklerin kent çevresinde girdiği talanlar sırasında her şeyini yitirdi. Aileleri ve hayvanlarıyla birlikte kente sığınan köylülerin hali daha perişandı. Kente taşman hayvanlar ot olmadığı için açlıktan ölüyor; leşleri ortalığı kirletiyor ve salgın hastalıklara yol açıyordu. Bununla birlikte, *Zelotes*'ler saldırganlara karşı cesaretle direniyorlardı. Kent, garnizonu ve silahlanmış halkı tarafından çok iyi savunuluyordu. Umur Bey'in, karşılığında tutsakları geri verme teklifine rağmen teslim olmayı reddediyordu.

Ne var ki, Sırpların ve Türklerin yardımları sayesinde, denge yavaş yavaş Kantakuzenos'un lehine kayıyordu. Stephan Duşan tüm Makedonya'yı işgal etti. Adeta çöle dönmüş Trakya'da, Kantakuzenos'un müttefikleri olan Türkler, her şeyi ezip geçiyorlar ve binlerce Bizanslıyı köle pazarlarında satıyorlardı.

Kantakuzenos'un başarılarından cesaret alan Selanik aristokratları, demokratik *Zelotes* rejimini devirmek için uygun fırsatı 1345'te yakaladılar. Bu sırada kent, iki vali (*arkhont*) tarafından yönetiliyordu: merkezi hükümetin temsilcisi İoannes Apokavkos ile *Zelotes*'lerin başkanı Mikhail Palaiologos. Aslında, kentin efendisi *Zelotes*'lerdi. Kuşkusuz, İstanbul hükümetinin temsilcisi bu duruma katlanamıyordu; rejimi bölmek ve devirmek için, el altından her çareyi deniyordu. Çok geçmeden, yerel aristokrasiyle yakın bir güç birliğine girdi. *Zelotes*'lerin başkanı kalceşçe katledildi. Diğer *Zelotes*'ler hapse atıldılar, çeşitli kentlere yollandılar ya da ülke dışına sürüldüler.

Apokavkos, sonunda maskesini çıkartıyordu. En zengin kent sakinleriyle garnizon temsilcilerinden oluşan bir meclis topladı ve kentten Kantakuzenos'a teslimi konusundaki önergeyi kabul ettirdi. Ama, bu ihanet hareketi, kalabalık ve nüfuzlu denizci loncasının şiddetli muhalefetiyle karşılaştı. Hapisteki *Zelotes*'ler salındı. Hemen, kent aristokrasisine karşı bir direniş örgütlendi. Apokavkos'tan başlamak üzere, yüz "güçlü" Akropolis'te öldürüldü. Sonra kalabalık, güçlü avı için kente dağıldı; yakaladıklarını katletti.

Öfkeden çılgına dönmüş halkın elinden çok az kişi kurtulabildi. Kantakuzenos, Selanik *pleb*'inin sömürücülerine verdiği cezaları anlatacak şiddet ve isyan sözü bulmakta zorlandığını yazmaktadır. Ancak, sıra kendisinin ve Türk müttefiklerinin başlattığı iç savaşa, aristokratların sürekli provokasyonlarına gelince, sesi soluğu kesilmektedir.

Öte yandan, Selanikli *Zelotes*'lerin 1345'te kazandıkları zafer, iç savaşın bitmesi anlamına gelmiyordu. Mücadele daha iki yıl, İstanbul yönetiminin hâlâ egemenliğinde bulunan birkaç bölgeyi verip Kantakuzenos'la uzlaşmasına kadar sürdürdü. Ancak *Zelotes*'ler, Kantakuzenos'a karşı düşmanca tavırlarını bu olaydan sonra da değiştirmediler. İstanbul hükümetini tanımayı reddediyorlardı. Kantakuzenos'un da bildirdiğine göre, Selanik, 1347-1349 arasında yerel bir cumhuriyet gibi yönetiliyordu.¹⁸ V. İoannaes'in¹⁹ fermanları, halkın gözü önünde yakılıyordu. Ama, duruma bakılırsa, kent, imparatorluktan kopmayı ve başında iki *arkhont*, *protosebastos* Aleksios Metokhites ile *Zelotes*'lerin başkanı Andreas Palaiologos'un bulunduğu eski yönetimi istemiyordu. Gerçeği söylemek gerekirse, Metokhites iktidarı fiilen kullanamıyordu; çünkü güç *Zelotes*'lerin elindeydi. Sözgelimi, İstanbul tarafından atanan piskopos kente sokulmayınca geri dönmek zorunda kalmıştı.

Zelotes'ler, programlarının, varlıklılarla kiliselerin mülklerini ve gelirlerini müsadere etmekten oluşan kısmını gerçekleştirmeyi başardılar. Bu yolla sağlanan kaynak, milislerin ihtiyaçlarını karşılamada, yıkık dökük surları onarmakta, iç savaşın, Türk ve Sırp saldırılarının tükettiği yoksullara yardımda kullanıldı.

Zelotes'ler, yasalara karşı çıkmakla, manastır malları ve kilise mülklerine karşı suç işlemekle eleştirildikleri zaman, halkın çıkarının yasaların üstünde olduğunu; mevcut duruma uymayanların da, halkın çıkarları gerektiriyorsa, değiştirilebileceğini söyleyerek kendilerini savunuyorlardı²⁰ (*Salus populi suprema lex esto*).²¹

Bununla birlikte, Selanik'te kurulan yerel cumhuriyet, uzun sü-

re ayakta kalamadı. Kantakuzenos'un zaferinden sonra, *Zelotes*'ler her yandan düşmanla kuşatıldılar ve hiç müttefikleri kalmadı. Aristokrasi ile çıkarları zedelenen ve halk üstünde güçlü bir etkiye sahip olan keşişler, *Zelotes*'lere korkunç bir kin besliyorlardı. Selanik'te sessizce yürütülen bir çökertme çalışması üstüne, halkın desteğini yavaş yavaş kaybetmeye başladılar. Metokhites, bilinmeyen nedenlerle, *Zelotes*'lerin ve denizciler loncasının başkanı Andreas Palaiologos'u sürgüne yollattı; Palaiologos ile denizcilerin evleri yağmalandı. Güçlülerin başkaldırdığını gören, henüz kalabalık sayıdaki *Zelotes*'ler, kentin Sırbistan kralı Stephan Duşan'a teslim edilmesi için karışıklıklar çıkarttılar. Kuşkusuz, imparatorluğun başkentten sonraki en önemli kentini kaybetme korkusu, iki imparatoru (V. İoannes ve VI. İoannes [Kantakuzenos]) Selanik'e gitmek zorunda bıraktı.

Kantakuzenos, halk meclisinde *Zelotes*'lerin suçlamalarına karşı kendini savundu ve onları, sadece zenginleri soymak için kurulmuş bir haydut çetesi ve Sırların oyuncağı olarak göstermek için türlü çarelere başvurdu. Sonunda, *Zelotes* önderlerinin hapsedilmesini ya da İstanbul'a gönderilmesini sağladı. Yıkılışın eşiğine gelmiş Bizans'ın durumu göz önüne alındığında, toprakları üstünde, İtalyan kent-cumhuriyetleri modelinde bir tüccar cumhuriyeti kurma çabasının başarısızlığa uğraması doğaldı. O nedenle de, Bizans'ın kalkınma umudunu Selanik hareketine bağlamış az sayıda, ama dinamik unsurları, bundan böyle her türlü siyasal eylemden vazgeçmek zorunda kaldılar.

İki imparator tarafından yönetilen Bizans, altı yıl süren iç savaşın sonunda eski Bizans İmparatorluğu'nun gölgesi durumuna düşmüştü. Artık, sadece İstanbul, Edirne, Selanik ve Peloponnesos'taki Bizans eyaletinden oluşuyordu. Karadeniz ticareti, tamamen Cenovalıların eline geçmişti. Bizans'ı Galata kıyısından tehdit eden tehlikenin bilincinde olan Kantakuzenos, savaş filosunu yeniledi. Durumdan rahatsızlık duyan Cenovalılar, bu çalışmayı şiddet kullanarak durdurdular. Yapımı henüz bitmiş donanmayı param parça ettiler ve birkaç gemiyi ele geçirdiler. Bizans'ı aşağılamak için, bunları ve süsleyip donattıkları gemileri imparator sarayının önünde gezdirdiler.

Zaten Bizanslılar, daha iyi bir davranışa layık değillerdi. Sona yaklaştığını gördükleri devletin yıkılışı bile onları akıllandıramadı ve yeni iç huzursuzlukların çıkmasını engelleyemedi.

1354'te, erişkin yaşa gelen İoannes (V) Palaiologos, tahta ortak olan İoannes (VI) Kantakuzenos'tan kurtulmak istedi. Yeni bir iç savaş patlak verdi ve Kantakuzenos, bu savaşa Türkleri de sok-

makta gecikmedi. Ama onu, artık Türk yardımı bile kurtaramadı. İstanbul rakibinin eline geçti; sonuçtan çok korkan Kantakuzenos bir manastıra çekildi. Bu aptalca kavgadan, sadece, Gelibolu Yarımadası'na kalıcı olarak yerleşen Türkler kârlı çıktı. Gelibolu, Avrupa'daki ilk Osmanlı toprağı oldu. Orhan'ın ölümü üstüne, Gelibolu'yu hareket noktası olarak kullanan I. Murat, Türk topraklarını genişletmeye başladı.

V. İoannes öncellerinden daha kötü bir yönetici değildi; ama, kaynak bakımından elinde fazla bir şey yoktu. Türklerle, bütün Trakya'nın fethi için iki yıl yetmişti. Edirne'nin zaptından sonra, Murat, Selanik'i tehdide başladı. Edirne savaşının kaybı, son cyaletini de yitiren Bizans'a ölümcül bir darbe indirmişti. Artık, imparatorun egemenliği, sadece Selanik çevresi ve Peloponnesos'la sınırlanıyordu.

Murat, son fetihleriyle, iç kavgalar yüzünden zayıflamış Sırbistan ve Bulgaristan'la karşı karşıya kalmıştı. 1389'daki Kosova Savaşı, Sırbistan'ın bağımsızlığını noktaladı. Dört yıl sonra Türkler, Bulgaristan'ın başkenti Tırnova'ya girdiler. Bizans imparatoru, Türk sultanının zavallı bir vasalı konumuna düşmüştü. İustinianos, Bulgar kasabı Basileios gibi imparatorların ardılı V. İoannes, uzun süredir Türkler tarafından İstanbul'la irtibatı kesilmiş, ama bağımsızlığını korumuş Önyasya'daki Yunan kenti Philadelphia'nın Türklerin eline geçmesine yardım edecek kadar alçalmıştı.

Bizans tarihinin son 75 yılı, bölgesel önem taşır; Avrupa tarihi bakımından hiçbir önemi kalmamıştır. Aslında, bu, geçmişin çok güçlü devletinin tarihi, XIV. yüzyılda *Zelotes* hareketinin başarısızlığa uğraması ve Murat'ın fetihleriyle sona ermişti. Türkler, İstanbul'u 1453 yerine 1379'da alsalardı, bu durum Avrupa tarihinde büyük bir değişikliğe yol açar mıydı? Sorunun cevabı kuşkuludur...

Türkler Balkan Yarımadası'na yerleştikten sonra hızla yayıldılar. Bayezid döneminde (1389-1402) Osmanlı toprakları, kesintisiz şekilde Ege'den Tuna'ya uzanıyor; Halkidikya ile İstanbul'un yakın çevresi dışında, tüm Bulgaristan ve Makedonya'yı kapsıyordu. Sırbistan ve Eflak, imparatorluktan geri kalanlar gibi, artık Türklerle bağlanmıştı. Yüzlerce manastır ve asalak keşiş güruhu tarafından yok-sullaştırılmış, darma dağın edilmiş, morali bozulmuş, olaylar ne yön alırsa alsın artık kıpırdayacak hali kalmamış İstanbul halkı, pasif bir tavır içinde, kaderinin yazılmasını bekliyordu.

V. İoannes'in uzun ve kötü yönetiminden sonra, ardılı II. Manuel de, aynı babası gibi olayları geriden izliyordu. Oysa, biraz çabalasaydı ve Batı Avrupalı yöneticiler de Yakındoğu'ya tekrar müdahale

etselerdi, Türk boyunduruğundan kurtulması muhtemel, hatta mümkün görünen bir fırsat yakalamıştı. 1402'de Anadolu, Timurlenk komutasındaki Moğollar tarafından istila edilmişti. Sultan Bayezid, Ankara'da korkunç bir bozguna uğradı ve tutsak alındıktan kısa bir süre sonra öldü. Ordusu yok edilmişti. Moğollar, Osmanlı başkenti Bursa'yı ele geçirdiler ve Bayezid tarafından sürülmüş Selçuklu emirlerine topraklarını geri verdiler. Bayezid'in oğulları, aralarında yıllar süren bir taht kavgasına giriştiler. Türklerin durumundan yararlanan Manuel, müzakereler yoluyla, Selanik'in, Strymon'un kıyı bölgelerinin, Tesalya'nın ve İstanbul Boğazı'ndan Varna'ya uzanan Karadeniz kıyılarının Bizans'a iadesini sağladı.

Ama, 1421'de I. Mehmet'in rakiplerini yenip Türk devletini kendi egemenliğinde toplamasıyla taht mücadelesi sona erdi. Ardılı II. Murat, Manuel'in ele geçirdiği bölgelerin hemen tümünü 1422'de geri aldı. Manuel'in ardılı VIII. İoannes'in (1425-1448) iyi geçinme çabasına rağmen, Türkler, Selanik'i Bizans'tan almaya karar vermişlerdi. Bu arada, imparatorun kardeşi, Selanik valisi Andronikos, kent üstündeki haklarını, 50.000 duka altını karşılığında Venediklilere sattı.

Sultan Selanik'i kuşattı, Venediklileri kovarak kenti yeniden Osmanlı Devleti sınırlarına kattı (1430). İoannes Palaiologos, doğu ve batı kiliselerinin birliği konusunu ortaya atarak, son kurtuluş çaresine başvurdu; bu fedakârlık karşılığında Batı Avrupa'dan yardım göreceğini düşünüyordu.

Kilise birliği hakkındaki görüşmeler, daha Mikhail Palaiologos döneminde, XIII. yüzyılın sonunda, Bizans, Güney İtalya'yı zapt eden ve eski Norman devletini alınca, fetih tasarılarının mirasçılığına da kalkışan Charles d'Anjou'nun tehdidi altındayken başlamıştı. 1274'te toplanan Lyon Konsili'nde, imparatorun elçileri, Mikhail Palaiologos adına, kiliseler birliğinin kuruluşunu resmen ilan etmişlerdi. Bunun üstüne Mikhail, kendi ruhban sınıfının çok ciddi muhalefetiyle karşılaşmıştı. Ama, Charles d'Anjou'nun Aragon Hanedanı'yla yürüttüğü mücadelede yenilmesi, batı yardımını gereksiz kılmıştı. Ancak, birlik düşüncesi önemini yitirmemiş ve Bizans siyasetinin günde tuttuğu en büyük koz haline gelmişti. Türk tehlikesi belirdiğinden beri de Batı Avrupa'nın yardımına ihtiyacı vardı.

1438'de VIII. İoannes, İstanbul patriği ve piskoposlarla birlikte, bizzat İtalya'ya gitti. 1439'daki Floransa Konsili'nde, kiliseler birliği hükme bağlandı ve Yunanlılar papanın üstünlüğünü kabul ettiler. Bizanslı devlet adamları, Roma papasının sözünün, Batı Avrupa'nın Türklere karşı silaha sarılmasına yeteceğini düşünerek, XV. yüzyıl

papalarının gücünü ve nüfuzunu oldukça abartmışlardı. İoannes'in papaya bağlılığı karşılığında doğrudan alabildiği bütün yardım, bir miktar parayla 300 paralı askerden oluşmuş bir birlikti. Papa tarafından yapılan Haçlı seferi çağrısının sonuçsuz kaldığı söylenemezdi. Ancak, tüm batıyı hep birlikte harekete geçirememişti. Artık, Haçlı seferinin başlıca katılımcıları Macarlardı; onlara Fransız, Alman ve Polonya şövalyeleri iştirak ediyorlardı. Bu şekilde örgütlenmiş Haçlı seferleri Bizans'ın durumunu düzeltemezdi.

Macar kralı Sigismund'un 1396'daki seferi ezici bir bozgunla sonuçlanmıştı. 1439'da, kiliseler birliğinin ilanından sonra, papa "kâfirler"e karşı bir Haçlı seferi çağrısında bulundu. Ancak, bu çağrıya sadece, Türklerin komşusu Macarlarla Polonyalılar uydular. Varna önlerinde feci şekilde yere serildiler (1444). Bu bozgun üstüne; Macaristan saldırıdan vazgeçerek kendi topraklarını savunmaya yöneldi.

Kiliseler birliği, bağnaz keşişler tarafından kışkırtılan İstanbul halkı arasında gürültülü protestolara yol açtı. Birçok Bizanslı İoannes'in aleyhine döndü. İnsanlar, "Roma usulüne göre misa ayini yapılan" Ayasofya'ya gitmemeye başladı. Çoğunluğun düşüncesi, Ortodoks partinin önderlerinden biri olan *megas duks* (donanma komutanı) Lukas Notaras tarafından şöyle dile getiriliyordu: " Kentte Latin kûlahları yerine, Türk sarıkları görmeyi tercih ederim!"

Cenova ile Venedik'in, çöküş evresine girmiş Bizans'ı desteklemekte çıkarları vardı. Her ikisi de, İstanbul'un Türkler tarafından alınmasını istemiyorlardı. Ama, bu iki cumhuriyet sürekli rekabet halindeydi; doğu ticareti yüzünden, çok şiddetli bir çekişme içinde bulunuyorlardı. Dolayısıyla, Türklere karşı mücadelede birleşemiyorlardı. Rekabet öyle amansızdı ki, bu uğurda biri Türklere karşı savaşırken, öteki Türklere arka çıkabilirdi.

VIII. İoannes 1448'de, Sultan Murat ise 1451'de öldü. Bizans yönetimine kardeşi Konstantinos (XI., Dragases ²²), Osmanlı tahtına ise Fatih diyc anılan II. Mehmet geçti. Kardeşi gibi Konstantinos da kurtuluşu Roma'yla birleşmekte aradı; ayrıca, halkının güvensizliği ve düşmanlığıyla da savaşmak zorundaydı. İstanbul'un fethi, Mehmet'in, hem en büyük düşü hem de siyasetinin son hedefiydi. Ege-menliğinin ilk yıllarında, Selçuklularla mücadeleyi bitirdikten sonra İstanbul'a yöneldi. Boğazın en dar yerinde, Karadeniz'den İstanbul'a hiçbir yelkenlinin izinsiz geçmemesi için bir hisar inşa ettirdi.

1452 sonbaharından itibaren kent ablukaya alındı. Sultan, kent

kuşatması için çok sayıda top döktürdü ve Anadolu limanlarında gemiler donattı. Konstantinos, 1453 ilkbaharında başlayan kuşatmadan önceki kışı ikmal, surların onarımı, top döktürme gibi hazırlıklarla geçirdi. Ama, topları sultanın yaptırdıklarına göre daha küçüktü. Bu arada, papaya ve İtalyan tüccar kentlerine de umutsuz çağrılar gönderiyordu. Papa V. Nicolaus, İstanbul'a, ancak bir resmi temsilciyle birlikte biraz para ve birkaç yüz adam yollayabildi.

Venedik ile Cenova, daha büyük bir yardımda bulunabilirlerdi; ama, İstanbul'un karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi küçümsüyorlardı. Cenova, Guistiniani komutasında iki kadırğa ve birkaç yüz asker gönderdi. Venedik, daha azını yaptı; temsilcisini, İstanbul'da oturan ve eli silah tutan Venediklileri örgütlemekle görevlendirdi. Paralı Latin askerleriyle birlikte kentteki silahlı sayısı 3000 kişiye ulaşıyordu. İstanbul'da savaşabilecek güçte 30-35.000 kişi daha vardı. Konstantinos, genel bir seferberlik gerçekleştireceğini düşünüyordu; ama, çağrısına, sadece 5000 Yunanlı koştu. Böylece, eli silah tutanların sadece küçük bir bölümünün kenti savunmakta kararlı olduğu ortaya çıktı. Para bağışları güçlükle sağlanıyordu. İmparator, varlıklılardan savunma ihtiyaçları için borç almaya kalktığında, pek çoğu cevap vermek yerine, parasını toprağa gömmeyi tercih etti.

Kent kuşatması, karadan ve denizden güçlü bir topçu desteğinde, Nisan 1453'te başladı. İstanbul, surlarının gücü ve coğrafi konunun kazandırdığı avantaj sayesinde iki ay dayanabildi. Haliç'in ağzı, Türklerin içeri girişini engellemek üzere ağır bir zincirle kapatılmıştı. Mehmet, Yunanlılar limana egemen oldukça ablukanın sonuç vermeyeceğini ve İstanbul'un ancak denizden alınabileceğini saptadı. Bu bağlamda, kuşatmanın ilk aşamasında, Türkler var güçleriyle Haliç'e yüklendiler. Liman girişi zincirle kapatıldığı için, sultan, gemilerini Galata'nın arkasından, karadan Haliç'e indirterek savunmanın gerisine geçti. Bununla birlikte, gerek saldırının gerekse savunmanın temel hedefini, kulelerle tahkim edilip çift sıra duvarla çevrilmiş, kentin ve anakaranın batı bölümü oluşturuyordu. Türk topçusu, çok mükemmel olmamakla birlikte, surlarda büyük gedikler açtı ve "Kutsal Roma Kapısı" (Top Kapı) tamamen yıkıldı.

9 Mayıs 1453 günü, Bizans'ın sonu oldu. Birçok başarısız saldırının ardından, seçkin Türk birlikleri olan yeniçeriler, açılan gediklerden kente girdiler. Son Bizans imparatoru, ölümüne girilen bir çatışmada hayatını kaybetti. Kiliselere dolmuş halk, tutsak edilip götürüldü. Türkler, en yüklü fidyeyi verebilecekleri yakalamaya çalışıyorlardı. Mehmet, beş yıl sonra Franklardan Atina'yı aldı. Ardın-

dan, tüm Yunanistan ve Peloponnesos'u topraklarına kattı. Üç yıl sonra da (1461), bağımsız bir imparatorluğun başkenti olan Trabzon, Türklerin eline geçti. Yaklaşık aynı zamanda Epeiros Despotluğu'ndan kalan bölgeler de fethedildi.

KAYNAKÇA

BERGER DE XIVREY, *Mémoire sur la vie et les ouvrages de l'empereur Manuel Paléologue*, (Mémoire de l'Institut de France, Ac. des I. et B.-L., XIX, 2, 1853).

CHAPMAN, C., *Michel Paléologue, restaurateur de l'Empire byzantin*, Paris, 1926.

DIEHL, C., *L'Empire byzantin sous les Paléologues. Etudes Byzantines*, Paris, 1926.

GREGOROVIVS, F.A., *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter von der zeit Justinian's bis zur türkischen Eroberung*, Stuttgart, 1889.

GUILLOT, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Paris, 1927.

PARISOT, V., *Cantacuzène, homme d'État et historien*, Paris, 1845.

PEARS, E., *The Destruction of the Greek Empire and the story of the capture of Constantinople by the Turks*, Londra, 1903.

TAFRALI, O., *Thessalonique au XIVe siècle*, Paris, 1913.

USPENSKIY, F.İ., *Bizans Uygarlık Tarihi Hakkında İncelemeler* (Rusça).

VASİLYEV, A., *Bizans 'ın Yıkılışı* (Rusça).

NOTLAR

1. Tamara adıyla da bilinir (ç.n.).
2. Anadolu Selçuklu Sultanlığı (ç.n.).
3. Diehl ve bizim Bizansbilimcilerimiz, Pelagonia Savaşı'nı 1259'a tarihlendirirler (Fr. ç.n.).
4. Nicephorus Gregoras, *Historia Byzantinæ*, yay. L. Schopen, (*Corpus Scriptorum Historiæ Byzantinæ*), Bonn, 1829-35, XI, 2.
5. Kızgın bağnazlar anlamında; bkz. G.L. Seidler, *Bizans Siyasal Düşüncesi*, çev. Mete Tunçay, Göçebe Yayınları, 1997, s. 51 (ç.n.).
6. Değeri sürekli düşürülen Bizans sikkesi (Fr. ç.n.).
7. Nicephorus Gregoras, a.g.e., XVII, 1, s. 842.
8. K. Marx, *Extraits chronologiques*.
9. İman (ç.n.).
10. K. Marx, a.g.e.
11. W. Miller, *The Catalans at Athens*, Roma, 1907, s. 4.
12. Çağın kronikçileriyle tarihçilerini temel alan Bizansbilim uzmanlarımız, İstanbul'da karaya çıkan çapulcu Katalan askerlerinin sayısını 6000 olarak düşünmektedirler (Fr. ç.n.).
13. Bizansbilimcilerimiz, bu çarpışmayı *Maltepe ou Pelekanon* diye anarlar. Bkz. M. Guiland (Fr. ç.n.).
14. O. Tafrali, *Thessalonique au XIVe siècle*, Paris, 1913, s. 225.
15. Çoğunluğun egemenliği; bu yönetim, demokrasinin suiistimal edilmiş şeklidir (ç.n.).
16. O. Tafrali, a.g.e., s. 259.
17. Kantacuzenos, *Historiæ*, yay. L. Schopen (*Corpus Scriptorum Historiæ Byzantinæ*), Bonn, 1828-32, III, 38, 23.
18. Kantacuzenos, a.g.e., IV, 16, s. 108.

19. Kuşkusuz, sözkonusu olan V. İoannes Palaiologos değil, VI. İoannes Kantakuzenos'tur (Fr. ç.n.).
20. O. Tafrali, a.g.e., s. 265.
21. Halkın çıkarı yasadan üstündür (ç.n.).
22. XII. Konstantinos Palaiologos (ç.n.).

SONUÇ

Bizans, gelişmiş uygarlığı sayesinde, yüzyıllar boyunca komşularını sömürdü. Çok büyük doğal kaynaklara sahipti; halkı da çalışkandı. Coğrafi bakımdan çok elverişli bir konumda bulunuyordu. Kentlerinde yaşayan usta zanaatçılar, Anadolu, Trakya, Makedonya köylüleri, uzun süre, tükenmemişe benzeyen bir güç ve enerji kaynağı oluşturdular.

Ancak, feodal toprak köleliği ilişkileri gelişirken, köleciliğin ve eski bir köleci devletin güçlü kalıntılarını koruyan Bizans'ın toplumsal sistemindeki kördüğümüne dönmüş çelişkiler, bu uzun ömürlü kurumun çöküp yıkılmasına katkıda bulundu. Ortaçağ Avrupa'sının hiçbir yerinde, emekçi kitle, böylesine kalabalık bir çifte bürokrasinin, yani sivil yönetimdeki laiklerle ruhban sınıfının bu denli baskısına maruz kalmamıştı. Hiçbir Ortaçağ ülkesinde Bizans kadar, keyfi davranışlar içinde, halkın üstünde özel bir kast oluşturmada serbest bırakılmış, kalabalık ve sorumsuz devlet memuru yoktu.

Bu asalak bolluğu yüzünden, emekçilere bindirilen vergi yükünün ağırlığına şaşmamak gerekir. Ordu ve diplomasi, karmaşık ve pahalı bir yönetim örgütü, saraydaki lüks yaşantı, barbarlara akıtılan paralar, İstanbul *pleb*'lerine verilen destekler... İmparatorun, halkının ve yabancıların gözündeki itibarını korumak için sürdürdüğü bu eski ihtişam geleneği de çok pahalıya patlıyordu. Hiçbir yönetim, halkı, çalışma azmini kıran ve üretken gücün gelişimine binbir engel koyan Bizans kadar vesayet altında tutmuyordu.

Bizans'ta, mutlakiyetçilikle Ortodoksluk arasındaki sıkı bağ, doruk noktasına yükselmişti ve rejimin özelliklerinden birini oluşturu-

yordu. Marx, Bizans'ı "teokratik bir monarşi" olarak boş yere nitelelendirmemiştir.

İmparatorluğun diğer kentleri gibi, İstanbul'da da çok sayıda manastır vardı. Keşişler, halkı "mucizevi" ikonalarla, röliklerle ve kutsal ayin eşyalarıyla etki altında tutuyorlardı.

Ama, halka perhiz ve dünya nimetlerinden uzak durma konusunda nutuk çeken Bizanslı din adamları, doğru ya da eğri her yolla, toprak ve mal mülk ediniyorlardı. Bizans yönetici sınıfının en ileri görüşlü temsilcileri durumu fark etmişlerdi. İkona-kırıcı dönem bunun kanıtını oluşturur. Ancak, soruna kalıcı bir çözüm getirememişlerdir.

Bizans'ta asalak manastır kurumunun gösterdiği aşırı yayılmanın zararlı sonuçlarını kavrayan Rus çarı I. Petro, haklı olarak "Kara-deniz'den Çargrad'a (Rusçada İstanbul) giden tek su yolu üstünde, en az 300 manastır vardı; işte bu yüzden, Türkler Çargrad'a yaklaştıkları sırada, 6000'den fazla savaşçı bulunamadı" demişti.

Lenin, "Asya tipi üretim biçimine dayalı bir yönetim, ihtiyaç duyduğu desteği Asya tipi büyük toprak mülkiyetinde ve toprağın malikâne şeklinde dağıtıldığı köleci sistemde bulur" diye yazıyordu. Bizans'ın durumu bu saptamaya tamamen uyuyordu. VII.-VIII. yüzyıllarda gelişen özgür köylülük, XI. yüzyılın sonuna doğru topraklarının büyük bir kısmını kaybetmişti; köylüler topraklarıyla birlikte özgürlüklerini de yitiriyorlar ve bağımlı *paroik*'ler konumuna geliyorlardı.

Ancak, özgür köylülüğün ortadan kalkmasıyla, Romanos Lekapenos'un bir *novella*'sındaki sözlerle "devletin ihtiyaçlarını karşılayan, vergi veren, askerlik yapan" ¹ kaynak da tükeniyordu. Asker potansiyeli hızla azalıyor, Bizans hazinesinin gelir kaynakları daralıyor, sınıfsal çelişkiler git gide büyüyordu. Bölünmüş, kısıtlanmış, batıl inançlar ağına hapsedilmiş, efendilerine ve papazlarına karşı imanla dolu emekçilerin bilinç düzeyini abartmamak gerekir.

Bununla birlikte, ezilen kitleler, sömürücülerin boyunduruğundan kurtulmak için birçok defa ayaklanmışlardı. Ortaçağ'da, Avrupa'nın hiçbir ülkesinde sınıfsal çelişkilerin, bu çağda başkenti, Marx'a göre, "tüm doğuda ve batıda lüks ve sefaletin başlıca merkezi" olan Bizans'taki kadar yoğunluk kazanmadığı öne sürülebilir. Bu topraklarda Bogomiller, batıda Katharlar ² diye anılan şapkınlığın Bizans'ta yayılmış olması bir tesadüf değildir. Bilindiği gibi, Avrupa'daki Katharların büyük başkanı, XII. yüzyılda Bizans'ta oturuyordu. Ama, Bizans köylüleri boyunduruktan kurtulacak durumda değillerdi. Gös-

terileri, değişmez şekilde, kentten kopuk ve kılavuzu olmayan, birbirinden ayrı ve yerel bir niteliğe sahipti.

Soylulardan ve zenginlerden oluşan Bizans yönetimi ise, Komnenoslar ya da Palaiologoslar döneminde, iç çelişkileri uzlaştıracak veya yatıştıracak yetenekte değildi. Bu çelişkiler, kaçınılmaz olarak Bizans'ın komşularıyla giriştiği rekabette ve mücadelede bir dizi yıkıcı ekonomik ve siyasal yenilgiyle sonuçlandı: Anadolu'nun kaybına yol açan Malazgirt Savaşı (1071) ile başlayıp, Bizans'ın uzun can çekişme sürecini noktalayan Türkler tarafından İstanbul'un fethi.

İstanbul'un Haçlılarca yağmalanması, yıkılış aşamasındaki Bizans'a ölümcül bir darbe vurmuştu. Bunun ardından, yukarıda gördüğümüz gibi, Palaiologosların restore edilmiş imparatorluğunun tükenmiş ve ayağa kalkamayacak derecede bitkin olduğu ortaya çıktı. Bu imparatorluk, sonunda, topraklarını birbiri ardına Osmanlılara terk ederek, İstanbul ve yakın çevresini kapsayan dar bir alana sıkıştı.

XIII.-XIV. yüzyıllarda, durmak bilmeyen iç kavgalarla parçalanmış ve yabancı istilalarıyla bitkin düşmüş Bizans'ta, düşünce yaşamının gelişmesi için ortam, zaman ve elverişli koşullar bulunmadığı düşünülebilir. Ama Bizans, bu olumsuzluklara rağmen, tıpkı geçmişteki gibi entellektüel ışığın merkezi olma işlevini sürdürmüştü. En parlak çağlardakine benzer şekilde, İstanbul okulları, Yunanca konuşan ülkelerin yanı sıra, Hristiyan doğunun ve hümanizmin serpilmesinde olduğu İtalya'nın gençliğini de çekiyordu.

Çağın edebiyatı, derinlik ve içerik bakımından olmasa da, tür ve verimde önceki çağı aratmıyordu. Öncülüğünü Gemistos Plethon'un yaptığı filozoflar, geçmişteki gibi, Aristoteles ve Platon'u yorumluyorlardı. Klasik İlkçağ'ın en mükemmel eserlerini okutan retorikçiler ve dilbilimciler, çevrelerinde pek çok öğrenci topluyorlardı. Birtakım tarihçiler, kitaplarında imparatorluğun son iki asrını anlattılar. Şiir yeniden canlanıyordu. Güzel sanatlar da gelişerek çok değerli anıtlar ortaya koydu.

Edebiyat, eskiye oranla daha ansiklopedik bir yapıya büründü. Bizanslı retorikçilerle dilbilimciler, edebiyatın çok çeşitli türlerinde ürünler verdiler. Konuşma dili ya da halk Yunancasıyla, XIV.-XV. yüzyıl edebiyatlarında önemli bir yer tutan ve sözüm ona "Attike" lehçesine dayanan, yapay, sadece eğitimlilerin anlayabildikleri Yunanca arasındaki uçurum, Komnenoslar dönemine göre çok derinleşmişti. Bizans'ın son dönem edebiyatındaki aristokratik hava, önceki çağa oranla daha yoğundur. Hatta bazen, diğerlerinin yanı sıra

ra, ilginç otobiyografisi Moskova Sinod Kütüphanesi ³ elyazmaları arasında bulunan Mikhail Palaiologos ⁴ ya da yalnız bir kısmı yayımlanmış, zengin bir edebi miras bırakan II. Manuel gibi imparatorlarca temsil edilir.

Bilinen birçok yazar arasında, V. İoannes'in rakibi, eylemleriyle Bizans'ın yıkılışına büyük katkıda bulunan VI. İoannes Kantakuzenos'u da anmak gerekir. En ünlü eseri olan dört ciltlik *Historia*'da, 1320-1355 arasındaki Bizans tarihini anlatır. Kantakuzenos'un çalışması biçim yönünden son derece başarılıdır; ama temelinde, Gibbon'un doğru saptaması ışığında, bir itiraf değil, olaylara rağmen, gelecek kuşakları duygularının temizliğine ve asaletine boş yere inandırmaya çabalayan "muhteris bir siyasetin savunması"dır. Kantakuzenos'un anıları, çok taraflı olmakla birlikte, XIV. yüzyılda Balkan Yarımadası'nın, özellikle Slavların çalkantılı tarihi hakkında değerli bir kaynak oluşturur.

1261'de Palaiologoslar tarafından restore edilen imparatorlukta yüksek mevkilere çıkmış Georgios Pakhymeres, XIV. yüzyılın en ünlü Bizanslı yazarlarından biridir. 1261-1308 arasındaki dönemi kapsayan kitabında, kiliseler birliğine karşı muhalefetini sergiler ve özel bir dikkatle, çağının usandırıcı dogma kavgalarını inceler.

Andronikos'un (Palaiologos) dostu Nikephoros Gregoras'ın çalışmaları, XIV. yüzyılın kapsamına girmektedir. Bilgisini, bilimin çok çeşitli dallarında ortaya koymuştu. Mükemmel bir eğitim aldıktan sonra, edebiyata ve İlkçağ bilimlerine yöneldi. Yönetime, gerçekleştirilmemiş bir takvim reformu önerecek kadar astronomiyle ilgilenen Gregoras, hem öğretmen hem de yazar olarak etkinlik gösterdi. İlahiyat, felsefe, astronomi, hitabet, dilbilgisi üstüne çok sayıda eser verdi. Efendisi, II. Andronikos'un başbakanı, mesen Theodoros Metokhites de, XIV. yüzyılın Gregoras'tan sonraki en ünlü yazarı sayılmasını sağlayan birçok felsefe, tarih, hitabet ve astronomi kitabı, şiirler ve mektuplar bıraktı.

XV. yüzyılın Bizanslı yazarları Gemistos Plethon ile Bessarion, daha çok İtalyan hümanizm tarihi çerçevesinde yer alırlar. Filozof Gemistos Plethon, Peloponnesosluların, eski Yunan halkının en saf ve en eski temsilcisi oldukları düşüncesiyle dikkat çeker. II. Manuel'e, Peloponnesos için, Platon'un düşüncelerinden esinlenen ilginç bir siyasal ve toplumsal reform tasarısı sundu. En önemli eseri (*Peri Nomon te kai Politeias les Aristes*, Yasalar ve Devletler Üstüne), bize, hümanist fikirlerinin nereye kadar uzandığını gösterir. Plethon, yeniplatonculuğun yardımıyla, Hristiyanlığın yıkıntıları üstünde pa-

ganlığı yeniden kalkındırmaya çalıştı.

1453'ün üzücü olayları, dört tarihçi, Georgios Phrantzes, Dukas, Laonikas Khalkokondyles ve İmbroslu Kritobulos tarafından kaleme alındı.

Bizans'ın, Balkanlarda ve Besarabya'da yakın yıllara kadar etkisini sürdüren son hukuk mevzuatı, Palaiologoslar döneminde hazırlandı. Bu, Selanikli hukukçu ve yargıç Konstantinos Hermenopoulos'un Bizans medeni ve ceza hukuklarına ilişkin bir yasalar derlemesi olan *Heksabiblos* ya da Yasalar Kitabı'dır.

XIV.-XV. yüzyıllarda, güzel sanatlar dalında, devletin içinde bulunduğu durum göz önüne alınırsa, pek umulmadık bir gelişme gözlemlenir. Bizans sanatındaki rönesansın, özgünlükle, incelikle; yapımda, sadece mükemmel bir geleneğin ve çok gelişmiş bir sanatın yansıtılabileceği zariflikle öne çıkan en seçkin örneklerini, Peloponnesos'ta Mistra kiliselerinin fresklerinde, Sırbistan'da, özellikle, İstanbul Kariye Camii'ndeki ünlü mozaiklerde görmekteyiz. Yeni biçimleri açıklamak için, XIV. yüzyıl İtalyan ustalarının (Giotto) Bizans sanatını etkileme olasılığına ilişkin "batı" hipotezi kabul edilemez. İtalya'da "trecento" ⁵ sanatının henüz biçimlendiği sırada, XIV. yüzyılın ilk üç çeyreğinde yapılmış Kariye, Mistra ve Sırbistan'daki Bizans freskleri, Bizans sanatının "yeni" biçimleri hakkındaki hipotezin tersini gösterir. Dolayısıyla, Bizans örneklerinin XIII. yüzyıl İtalyan sanatı üstünde süregelen etkisini irdelemek daha doğru olur.

Bu durum, çöküşün eşiğindeki Bizans'ın uygarlığının XIV.-XV. yüzyıllarda bile komşu ülkelere yayılma nedenini açıklamaktadır. Sırbistan, VII. yüzyıldan itibaren Bizans'ın etki alanına girmişti. Ama bu etki, Stephan Nemanya döneminde bağımsızlığını kazandıktan ve Stephan Duşan döneminde de Bizans için tehlikeli bir komşu olduktan sonra artıp gelişti. Stephan Nemanya, Sırp devletini örgütlerken Bizans modelinden esinlenmişti. Sırbistan kralları İstanbullu "basileus" aileleriyle evlilik yoluyla akraba oldular; Bizans dünyasıyla yakın ilişkiler kurdular. Saray, yönetim, hukuk, edebiyat ve güzel sanatlar, Bizans'ın derin izlerini taşıyordu.

XIV. yüzyıldan itibaren, Bizans etkisinin Eflak ve Moldavya'da da arttığı görülür. Bu etki, hem dinde ve yönetimde hem de kültürel alanda kendisini hissettirdi. Eflak ile Moldavya'nın ilk metropolitleri Yunanlı piskoposlardı. Bizans bu topraklardaki etkisini yıkıldıktan sonra da sürdürdü. Eflak *hospodar*'ları ⁶ Bizans tarzı giyiniyorlar, çevrelerine Yunanlı memurlar topluyorlar, yönetimde Yunan örneğinden esinleniyorlar ve Yunanca konuşuyorlardı.

Güneydoğu Avrupa'nın kültürel gelişimi Türk fetihleriyle birdenbire durdu. Buna karşılık, İtalya'da oluşan yeni sınıf (kent burjuvazisi), feodal anlayıştan farklı, kendi dünya görüşünü biçimlendirmeye başladı. Sözkonusu çerçevede İlkçağ, özellikle Yunan kültür geleneklerinden destek aradı. Bunu kavramak için, Türklerin eline geçmiş ülkelerinden kaçan Yunanlı bilginlerin yardımına başvurdu. Ancak, Bizanslıların İtalyan hümanizminin gelişmesindeki rolünü abartmamak gerekir. Bu hareket, kökenini tümüyle, İtalyanların kendi yaşam tarzlarından alıyordu. Bizanslı bilginlerin rolü çeviri, Yunanca öğretimi, Yunan yazarlarının yorumlanması, eski Yunan elyazmalarını elde bulundurma gibi teknik konulara dayanıyordu; hümanist hareketin öncüsü ya da önderi olmadılar.

Türk fethinden önce ve sonra İtalya'ya göçmüş Bizanslı bilginlerin etkinliği basit bir rolle sınırlı kaldı; ama, genel anlamda İlkçağ'a, özel anlamdaysa Yunan İlkçağ'ına karşı beliren ilgide önemli bir etken oldu.

XIV. yüzyılda, Calabrialı bir Yunanlı olan Barlaam, öğrenci öğretmenden daha bilgili ve usta olsa da, Petrarca'ya Yunanca öğretmişti. Barlaam'ın öğrencisi Leontios Pilates de Giovanni Boccaccio'nun Yunanca öğretmeni idi. Homeros'un ilk tam metin çevirisi, ikisinin ortak ürünüydü.

XIV. yüzyıl sonundan ve XV. yüzyıldan itibaren, Manuel Khrysoloras, Gemistos Plethon, Trabzonlu Bessarion, İznik piskoposu gibi ünlü bilginler ve daha niceleri İtalya'ya gittiler. İtalyan hümanistleri Khrysoloras'ı çok sıcak karşıladılar; yıllarca Floransa Üniversitesi'nde, sonra da Pavia'da ders verdi; Yunan edebiyatına ilişkinengin bilgilerini öğrencilerine aktardı. Ferrara-Floransa Konsili'nde VIII. İoannes'e eşlik eden Gemistos Plethon, daha büyük bir rol üstlenmişti. İtalya'da, Platon felsefesinin ateşli bir taraftarı olarak dikkat çekti. O zamana kadar Batı Avrupa okullarında, sadece Aristoteles felsefesi okutulup anlatılıyordu. İtalya'ya Platon'a duyduğu coşkulu hayranlığı yayarak, Cosimo Medicis ile İtalyan hümanistlerini derinden etkiledi ve Floransa'daki Platon Akademisi'nin kuruluşunda manevi öncü oldu.

Öğrencisi Bessarion da çok önemli etkinliklerde bulundu. İtalyan hümanistler kadar iyi eğitilmiş ve yetenekli Bessarion, onlarla yakın ilişkiler kurdu. Kilise birliğini savunuyordu; Roma *curia*'sıyla yakınlaştı ve kardinal atandı. Roma'daki konutu hümanist hareketin merkezi oldu. İtalya'daki uzun ikameti sırasında, yazar olarak, iki kilisenin birleşmesi için mücadele etti; Yunan klasiklerini çevirip halka yaydı.

Bizans, bağımsız bir devlet olma kimliğini yitirmekle birlikte, Bizans uygarlığı, Doğu Avrupa halkları üstündeki büyük etkisini sürdürüyordu. Bu etki, Türklerde ve Yunanlılarda, Sırp'larda ve Bulgar'larda, Ermenilerde ve Gürcülerde, Rumenlerde ve Ruslarda varlığını korudu. Ancak, en uzun ve en güçlü şekilde, İstanbul'un düşüşünden sonra kendisini Doğu Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı ilan eden Çarlık Rusyası'nda yaşadı. Çar III. İvan'ın 1472'de Sophia Palaiologos ile evlenmesi ve resmi arma olarak çift başlı Bizans kartalının benimsenmesi, yöneticilerin nazarında Moskova Devleti'nin Bizans'ın devamı sayıldığını simgelemekteydi.

Rusya'nın toplumsal ve siyasal yaşamındaki değişimlere rağmen, Rus mutlakiyetçiliği, çağlar boyu ısrarla bu fikre bağlı kaldı. Bizans mutlakiyetçiliği ve Ortodoksluk, devletin sarsılmaz "temeller"i olarak savunuldu. Bizans'taki İmparatorluk Sarayı gibi, Çarlık Sarayı da mutlakiyet yönetiminin odağı ve son varış noktası; iş, zenginlik ve nüfuz arayanlar için büyüleyici bir cazibe merkeziydi. Terminolojideki rütbe ve görev farkına rağmen, toplumsal sıra ve sınıfa göre düzenlenmiş bürokrasi örgütü, tam anlamıyla Bizans'tan alınmıştı ve aynı ilkeler uyarınca işliyordu. Bizans *basileus*'ları gibi, Rus çarları da fethettikleri halkların yerel soylu sınıfı temsilcilerini hizmetlerine alarak asimile etmeye çalışıyorlardı. Ortodoks Kilisesi, tıpkı Bizans'taki gibi, devlete sıkı sıkıya bağlıydı; manastırlar ve keşişler, mucizevi ikonalar ve röliklerle, alt tabakalar üstünde güçlü bir etki aracıydı. Misyonerlik yapıyor, dinsel yobazlıkları teşvik ediyor, konformizme ters düşen hareketleri şiddet yoluyla boğmaya girişiyordu.

Kendilerini Bizans *basileus*'larının mirasçısı sayan Rus çarları, çifte bir sorumluluk yükleniyorlardı: Doğu Hristiyanlarının "hima"ye"si ve 1453 olaylarının sonuçlarını ortadan kaldırmak. Kuşkusuz, Türkleri Avrupa'dan atma, İstanbul'u ve boğazları alma tasarıları, Rus toprak sahipleriyle burjuvazisinin ekonomik ve siyasal çıkarları tarafından da dayatılmaktaydı. Ama, bunlara hem şekil hem tarihsel açıdan esin veren, "Bizans'ın mirasçısı" olma düşüncesi idi.

Çarlık, tasarılarını gerçekleştirmek amacıyla birçok kez savaşa sürüklendi. Hedefe ulaşamayan savaşlarda oluk oluk kan döküldü. XIX. yüzyıl boyunca İngiltere ve Fransa'nın kararlı mukavemetiyle karşı karşıya kaldı. Çünkü, bu devletler de Türkiye'yi sömürgeleri haline getirmek istiyorlardı. XIX. yüzyılın sonundan itibaren, emperyalist Almanya, II. Wilhelm döneminde Türkiye'yi ekonomik ve siyasal sömürgesi yapmayı umarak, çarlıkla rekabete girmişti.

Bununla birlikte, Rus-Türk savaşları, Balkan halklarının bağım-

sızlığında bir basamak işlevi görmüştü. “Gerek 1855, 1859, 1864, 1866, 1870 savaşları, gerekse 1877 (Rus-Türk) ve 1896-1897 (Türk-Yunan savaşları ve Ermeni olayları) savaşlarının temel unsurunu, ulusal hareketler ve feodalizmin her şeklinden kurtulmuş burjuva toplumunun ‘sarsıntılar’ ı oluşturunuyordu.”

XIX. yüzyılda bağımsızlığına kavuşmuş küçük Balkan devletleri de, Bizans’ın mirasçısı olduklarını iddia ediyorlardı. Bu koşullarda, XIX. yüzyıl-XX. yüzyıl başı arasında, Balkan Yarımadası’nın barut fıçısı gibi patlamaya ve dünya savaşı yangınına tutuşturulmaya hazır durumda olmasına şaşmamak gerekir. Ve, bu işi gerçekten de yaptı!...

NOTLAR

1. C.E. Zachariæ, *Jus Græco-Romanum*, Leipzig, 1856-1884, c. III, s. 247.
2. Bizdeki Albigeois tarikatı (Fr. ç.n.).
3. Kitabın yazıldığı dönemdeki adıyla Moskova Tarih Müzesi (ç.n.).
4. VIII. Mikhail'in 1282'de, İstanbul'daki Demetrios Manastırı'na verdiği *typikon* (kilise nizamnamesi), imparatorun bir tür otobiyografisi olan girişle başlar. Bkz. Fr. çev. H. Gregoire, *Imperatoris Michælis Palæologi de vita sua, Byzantion*, 29/30, 1959-1960, s. 447-476 (ç.n.).
5. 1300'lü yıllar (ç.n.).
6. Slavcada, "bir toprağın sahibi" anlamındaki iki kelimeden türetildiği sanılmaktadır; XIII. yüzyıldan itibaren, Eflak ve Moldavya hükümdarları bu unvanla anılmıştır (ç.n.).

KÜÇÜK SÖZLÜK

Abydos : Çanakkale; Troas bölgesinde İlkçağ kenti.

Adramyttion Edremit.

Adrianopolis Edirne.

Adulis : Zula.

Aila Akabe.

Akronion : Akroenos; Afyon Kalesi.

Alexandria : İskenderiye.

Alustios Aluçta.

Amaseia Amasya.

Amida Diyarbakır.

Amorion : Afyon, Hisarköy'ün yerinde bulunan bir İlkçağ kenti.

Ankyra : Ankara.

Antiokheia Antakya.

Apros Tekirdağ, İncik.

Apulia Güney İtalya'daki Puglia bölgesinin tarihsel adı.

Aradus : Ruad; Sayda'nın kuzeyinde karaya köprüyle bağlanmış ada ve aynı adı taşıyan kent.

Arkadiopolis Lüleburgaz.

arkhont Eski Yunan sitelerinde yüksek dereceli memur; Bizans'ta büyük toprak sahibi aristokrat.

Berythos Beyrut.

Bithynia Anadolu'nun kuzeybatısında tarihi bölge.

Bosporos Kerç.

Bostra Bosra; Suriye'nin güneybatısında köy. Roma ve Bizans dönemlerinde büyük bir bölge ve piskoposluk merkeziydi.

Brutium Aşağı Calabria.

bucellari Büyük toprak sahiplerinin maaşlı askerleri.

bukellar bkz. **bucellari**.

Campania Bugünkü Garigliano, Policastro, Apenninler ve Tiren Denizi ile sınırlı bir Roma eyaleti.

cartularius : Kamuyu ilgilendiren anlaşma, sözleşme vb. gibi belgeleri koruyan kilise görevlisi. Sonra, Papalık sarayında ve Bizans'ta yüksek bir memurluk oldu.

comes Son imparatorluk döneminde imparatorun maiyetinden bir kişi; daha sonraki çağlarda kont.

curia Meclis.

curiales (çoğ.) *Civitas senatus*'ta (kent sınırları içinde hukuken örgütlenmiş özgür insanlar kurulu), yaklaşık 100 dönüm toprağa sahip ve o *civitas*'ın soylularını oluşturan *curia* üyeleri.

curio (tek.) bkz. **curiales**.

Daçya : Tuna'nın sol yakasında, bugünkü Romanya'nın büyük kısmını içeren bölge.

Damaskos : Şam.

Dardania Makedonya'nın kuzey kenarında, Yukarı Mæsia'nın güneyindeki bölge.

decuria On kişilik grup. Çok eski dönemlerde her boy içinde on *decuria*'lık otuz *curia* bulunurdu.

decuriones Roma'ya tabi kentlerin *curia* üyelerinin oluşturduğu soylular sınıfı.

deme : Yunancadaki *demos*'tan. Eski Yunanistan'da sitelerin, özellikle Atina'nın yönetsel bölgesi, mahalle. Bizans'ta, başkentte ve büyük kentlerde halkın tuttuğu yarı siyasi, yarı askeri hizipler. **Demetrias** : Tesalya'da İlkçağ kenti.

diocesis : Son imparatorluk döneminde *præfectura*'yı izleyen yönetim birimi.

Dodekanes : Oniki Ada.

Dorylaion : Eskişehir.

Dristra Silistre.

duks : Ordu komutanı, general.

Dyrrachium Durazzo, Draç.

Dyrrakhion bkz. **Dyrachium**.

Edessa Urfa.

eksarkhlık Bir eksarkhos tarafından yönetilen eyalet.

eksarkhos Eksarkh yöneticisi askeri vali.

Ephesos Efes.

Euboia Eğriboz Adası.

excubitor : Saray muhafızı.

fæderati *Gentili* de denir. İmparatorluk sınırları içine yerleştikten sonra orduya kabul edilen paralı barbar asker.

Galatia Sakarya ile Kızılırmak arasındaki tarihsel bölge.

Gangra Çankırı.

Germanikeia Kahramanmaraş.

Gurzuvi Guzuf.

Hæmimontus Balkan Dağları.

Hellespontos Çanakkale Boğazı.

Illyricum : İllirya.

İberya Gürcistan.

İconium : Konya.

İmbros İmroz; Bozcaada.

İsauria : Orta Anadolu'nun güney kesiminde Bozkır, Hadım, Ermenek ilçelerini kapsayan bölge.

İstriya : Adriyatik Denizi'nde yarımada.

Kaiserieh Filistin'deki Kaisareia, Kayseriye.

Kappadokia : Orta Anadolu'da, Kızılırmak yayı içinde konumlanan bölge.

Karia : Güneybatı Anadolu'da Knidos, Halikarnasos gibi ünlü İlkçağ kentlerinin bulunduğu tarihsel bölge.

kenturyon : Bir *centuria*'ya, yani yüz kişilik bölüğe komuta eden subay.

Khalkedon İstanbul, Kadıköy.

khartularios bkz. **cartularius**.

Khersonesos : Suhumi yakınında bir İlkçağ kenti.

Khios Sakız Adası.

Kilikia Adana, İçel, Karaman illeriyle Konya'nın güneyini ve Antalya'nın doğusunu kaplayan tarihsel bölge.

Klazomenai Urla.

Kolkhis : Karadeniz'in doğusunda, Güney Kafkasya'da tarihi bölge.

kolon : Roma'nın son dönemlerinde, kuramsal olarak özgür, ama fiilen işlediği toprağa bağlı köy gayrimenkulleri kiracısı; *colonus*.

konsül : En yüksek iktidar mevkiini başka bir meslektaşıyla paylaşan *magistratus*. Bizans döneminde görevleriyle yetkisi son derece sınırlı

bir hale geldi; sonra önemini yitirerek onursal bir unvan oldu.

Kopt Kıptî; önceleri Mısır'ın yerleşik halkına, daha sonra da Hristiyan Mısırlılara verilen ad.

Korkyra Korfu Adası.

Kos İstanköy Adası.

Kyrenaika Libya; Kyrene kenti.

Kyzikos Erdek / Balkız.

Laodikeia Phrygia bölgesinde, bugünkü Denizli yakınlarında bir İlkçağ kenti.

Laodikeia Lazkiye.

Larissa : Tesalya bölgesinde, Türkçede Yenişehir adıyla anılan kent.

latifundium : İlkel yöntemlerle ve düşük verimle işletilen geniş tarım alanları.

Lazika Batı Gürcistan'da tarihi bölge ve Lazların kurduğu krallık.

Lemnos Limni Adası.

Lesbos Midilli Adası.

logothetes Maliyenin denetlenmesinden sorumlu yönetici.

Lopadion Ulubat.

Lucania Güney İtalya'da tarihsel bölge.

Lydia Batı Anadolu'da Gediz ile Büyük Menderes nehirleri arasındaki tarihsel bölge.

Lykaonia Orta Anadolu'da Torosların kuzeyinde, Kappadokia ile Pysidia arasındaki tarihsel bölge.

Lykia Güney Anadolu'da, Dalaman ve Aksu çayları arasındaki tarihsel bölge.

magistros : Bizans'ta bir unvan; Bu unvanı taşıyanlara, yılda 24 libre altın ile iki tören giysisi verilirdi.

magnat Latince *magnatus*'tan (seçkin kişi). Sözlük anlamıyla Macaristan ve Polonya'da baronlar, sarayda görevli kontesler, danışmanlar vb. gibi başlıca saray görevlileri. Sonraları, toprak sahibi tüm soyluları kapsayan unvan. Burada, Bizans sarayı çevresinde toplanan bir tür toprak ağalığı sistemini belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

Maina Magna; Mora Yarımadası'nda bölge.

Malmistra Adana, Misis / Yakapınar.

Markianopolis Bulgaristan, Preslav ya da Brahilov.

Melitene Eski Malatya / Battalgazi.

Memphis Kahire'nin güneyinde antik Mısır sitesi.

Mesembria Misivri.

Messina Yunanistan'da, Peloponesos'un güneybatısında bölge.

Miletopolis bkz. **Miletos**.

Miletos Milet.

Mistra Mystras; Lakonia'da, Spartalılarca kurulmuş bir köy.

Mœsia Balkanlarda, Bulgaristan'ın bir bölümüyle Trakya'yı kapsayan bölge.

Monemvasia Monembasia; Lakonia'da Latinlerce kurulmuş müstahkem mevki iken XV. yüzyılda Venedik sömürgesi oldu.

Mopsuestia Ceyhan üstündeki Misis, Yakapınar.

municipium Merkezden atanan ya da yerinde seçilen bir *magistra*'nın başkanlığında kendi kendini yöneten kent.

Myra : Demre.

Myriocephalon Çivril yakınında Kûfi Çayı vadisinde konumlanan Bizans kalesi.

Naissus Niş.

Nauplion bkz. **Monemvasia**.

Naziansos Niğde, Bekârlar köyünün yerinde olduğu sanılan yerleşme.

Neocæsaria Niksar.

Nikaia İznik.

Nikiu Mısır'da antik kent.

Nikomedia İzmit.

Nikopolis Preveze ya da Prebeza.

Noricum Kuzeyinde Tuna Nehri, güneyinde Cargania Alplerinin bulunduğu Roma İmparatorluğu eyaleti.

Okhrida Ohri.

Osrœne Helen, Latin kaynaklarında Urfa yöresine verilen ad.

Palmyra Tedmür; Palmira devletinin başkenti.

Pamphylia Güney Anadolu'da, Akdeniz kıyısında Lykia, Kilikia ve Pysidia arasındaki bölge.

Pannonia : Tuna, Noricum, Illyricum ve Mœsia tarafından çevrelenen bölge. **Paphos** Kıbrıs, Baf.

patricius Soylu Roma yurttaşı.

patrikios bkz. **patricius**.

patronium Korumacılık; patronluk.

patronus Koruyuculuğunda *pleb*'ler olan *patrici*.

Pelusium Mısır'daki Tel Farama.

Pergamos Bergama.

Pessinonte Pessinus.

Petra Ürdün; Nabati Krallığı'nın başkenti.

Philadelphia Alaçehir.

Phillippopolis Filibe, Plovdiv.

Philokrene Marmara'nın kuzeydoğusundaki Tavşancıl.

Phrygia Kabaca, Sakarya ile Büyük Menderes nehirlerinin yukarı çığırındaki yayla merkez olmak üzere, Ankara'nın güneybatısını, Eskişehir, Kütahya, Afyon illerinin tümünü, Denizli'nin kuzeyini, Uşak'ın doğusunu kapsayan bölge. 360'ta ikiye ayrılarak, **Phrygia Salutaris** (mer. Synnada) ve **Phrygia Pacatiana** (mer. Laodikeia) adlarıyla anıldı.

Picenum İtalya'da, Apenninler ile Adriyatik Denizi arasındaki tarihsel bölge.

Pityonte Pitsunda.

pleb *Patricius*'lar kategorisinin karşısında yer alan toplumun en kalabalık kategorisi.

Pontos Kuzey Karadeniz kıyılarında tarihsel bölge.

Pontos Eukseinos : Karadeniz.

possessoris Bir mal üstünde zilyetlik kuran kişi.

præfectura Roma İmparatorluğu'nda en büyük yönetim birimi.

præfectus prætorio *Præfectus* yöneticisi, imparator vekili, genel vali.

præsidialis Başkan, yönetici.

prætor İktidarı kullanma yetkisine sahip, yargıç ya da bir eyaleti yöneten yüksek memur.

prokonsiil Bir senato eyaletinin valisi.

pronoetes Pronoia sahibi.

provincia İtalya Yarımadası dışındaki fethedilmiş toprakların yönetimi için saptanmış birim, eyalet.

Psydia Göller Yöresi'ni kapsayan tarihsel bölge.

quæstor : Eski Roma'da hazine yöneticisi; imparatorluk döneminde, imparatora doğrudan bağlı memur; Constantinus döneminde mühürdar.

Ratiara Artsar.

Rhætia Ren, İnn ve Adige'nin yukarı vadileri çevresinde uzanan Orta Alpler bölgesi.

Rhyndakos Orhaneli Çayı.

rölik Din büyüklerinden, azizlerden kalan kutsal eşyalar; kutsal emanetler de denilebilir.

Salamis Kıbrıs; Gazi Magosa yakınlarında bir İlkçağ kenti.

Salona Roma'nın Dalmaçya eyaletinin merkezi. Bugünkü Split'in çekirdeğini oluşturur.

Samos Sisam Adası.

Samosata Samsat.

Sardeis Manisa, Salihli; Lydia devletinin başkenti.

Sardica Sofya.

schola Saray muhafız birliği.

scholarius Saray muhafızı.

Scodra : İşkodra.

Scupi Üsküp.

Sebasteia : Sivas.

Sebastopolis Sivastopol, Suhumi.

Seleukeia İçel, Silifke.

Selymbria Silivri.

Serdica bkz. **Sardica**.

sicilli kolon *Colon adscriptii* ya da *coloni tributarii*. Köle olarak satılmaktansa, kendisine verilen toprağı terk etmemek koşuluyla o toprağı yerleştirilen, yenilmiş barbar kavimlerden birisine mensup kişi.

Singidunum Belgrad.

Sinope Sinop.

Sirmium Sremsca Mitrovica.

skhola bkz. **schola**.

Skythia : Tuna ve Don nehirleri arasındaki bölgeye eski Yunanlılarca verilen ad.

skhola bkz. **schola**.

Smyrna İzmir.

Sogdiana : Türkistan.

solidus Altın lira.

Sparta : Antik Yunan kenti ve devleti.

strategos : General, tüm ordu komutanlarına verilen unvan.

Strymon Struma; Karasu Irmağı.

Svanetya Gürcistan'da bölge.

Tadinæ Tadino.

Tarsos Tarsus.

Taurike bkz. **Taurike Khersonesos**.

Taurike Khersonesos Kırım Yarımadası.

Tephrike Divriği.

Theodosiopolis Erzurum.

Thessalonike Selanik.

Trakya Khersonesos Gelibolu Yarımadası.

Tralles Aydın.

tribunus Halk temsilcisi.

Tricamarum Kartaca'nın 30 km. doğusunda bir mevki.

Tripolis Trablusgarp.

Tripolis Trablusşam.

Tuscia IV. yüzyılda İtalya'nın 17 yönetim biriminden biri (mer. Floransa).

Tyana Niğde, Kemerhisar; IV. yüzyılda Kappadokia'mn merkezi oldu.

Tyros bkz. **Tyrus**.

Tyrus Tır.

vicarius : *Diocesis* yöneticisi.

Viminacium Kostolac.

Zapetra Malatya, Doğanşehir.

Zara Dalmaçya'da liman ve kale.

EK

BİZANS İMPARATORLARI

324 - 337	Konstantinos I.
337 - 361	Konstantinos
361 - 363	Iulianos
363- 364	Iovianos
364 - 378	Valens
379 - 395	Theodosios I.
395 - 408	Markianos
457 - 474	Leon I.
474	Leon II.
474 - 475	Zenon
475 - 476	Basiliskos
476 - 491	Zenon (ikinci defa)
491 - 518	Anastasisos I.
518 - 527	Iustinos I.
527 - 565	Iustinianos I.
565 - 578	Iustinos II.
578 - 582	Tiberios I. Konstantinos
582 - 602	Mavrikios
602 - 610	Phokas
610 - 641	Herakleisos
641	Konstantinos III. ve Heraklonas
641	Heraklonas
641 - 668	Konstans II.

668 - 685	Konstantinos IV.
685 - 695	Iustinianos II.
695 - 698	Leontios
698 - 705	Tiberios II.
705 - 711	Iustinianos II. (ikinci defa)
711 - 713	Philippikos
713 - 715	Anastasios II.
715 - 717	Theodosios III.
717 - 741	Leon III.
741 - 775	Konstantinos V.
775 - 780	Leon IV.
780 - 797	Konstantinos VI.
797 - 802	Irene
802 - 811	Nikephoros I.
811	Stavrakios
811 - 813	Mikhail I. Rangabe
813 - 820	Leon V.
820 - 829	Mikhail II.
829 - 842	Theophilos
842 - 867	Mikhail III.
867 - 886	Basileios I.
886 - 912	Leon VI.
912 - 913	Aleksandros
913 - 959	Konstantinos VII.
920 - 944	Romanos I. Lakapenos
959 - 963	Romanos II.
963 - 969	Nikephoros II. Phokas
969 - 976	Ioannes I. Çimiskes
976 - 1025	Basileios II.
1025 - 1028	Konstantinos VIII.
1028 - 1034	Romanos III. Argyros
1034 - 1041	Mikhail IV.
1041 - 1042	Mikhail V.
1042	Zoe ve Theodora
1042 - 1055	Konstantinos IX. Monomakhos
1055 - 1056	Theodora (ikinci defa)
1056 - 1057	Mikhail VI.
1057 - 1059	Isaakios I. Komnenos
1059 - 1067	Konstantinos X. Dukas
1068 - 1071	Romanos IV. Diogenes
1071 - 1078	Mikhail VII. Dukas

- 1078 - 1118 Aleksios I. Komnenos
- 1118 - 1143 Ioannes II. Komnenos
- 1143 - 1180 Manuel I. Komnenos
- 1180 - 1183 Aleksios II. Komnenos
- 1183 - 1185 Andronikos I. Komnenos
- 1185 - 1195 Isaakios II. Angelos
- 1195 - 1203 Aleksios III. Angelos
- 1203 - 1204 Isaakios II. (ikinci defa) ve Aleksios IV. Angelos
- 1204 Aleksios IV. Angelos
- 1204 - 1222 Theodoros I. Laskaris
- 1222 - 1254 Ioannes III. Dukas Vatatzes
- 1254 - 1258 Theodoros I. Laskaris
- 1258 - 1261 Ioannes IV. Laskaris
- 1259 - 1282 Mikhail VII. Palaiologos
- 1282 - 1328 Andronikos II.
Palaiologos
- 1341 - 1391 Ioannes V. Palailogos
- 1347 - 1354 Ioannes VI.
Kantakuzenos
- 1376 - 1379 Andronikos IV.
Palaiologos
- 1390 Ioannes VII.
Palaiologos
- 1391 - 1425 Manuel II. Palailogos
- 1425 - 1448 Ioannes VIII.
Palaiologos
- 1449 - 1453 Konstantinos XI.
Palaiologos

Dünyanın önemli bir bölümünde bin yıl yaşayan Bizans, kültürüyle, sosyal yaşamıyla, sanatıyla tarihçilerin, sanatçıların, arkeologların yoğun ilgisini çekmiştir. Hâlâ büyük hayranlıkla seyredilen büyük anıtların yanı sıra içinde çevrilen "entrikalarla" da inanılmaz bir ün kazanan Bizans'ta, kuruluşundan yıkılışına kadar

başına geçen 107 hükümdüşünürlerin, dardan yalnızca 34'ü eceliyle ölmüş, diğerleri çatışmalara, ayaklanmalara kurban gitmiş, 65 kez saray darbesi gerçekleştirilmiştir. Yazar, tüm bu tarihi ayrıntılarıyla incelemektedir.

Bizans'ın kuruluşundan başlayarak, imparatorluk haline gelişi ve sonraki düşüş yıllarıyla, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yıkılışına kadar ki süreç en önemli tarihsel kaynaklara dayanılarak açıklanmaktadır.

Son derece dikkatli bir gözlemle incelenen Bizans'ın bıraktığı yapıtların büyük bir bölümü, bugün üzerinde yaşadığımız İstanbul'da bulunduğu için kitabın önemi bir kat daha artmaktadır.

Levçenko'nun bu çalışması Bizans'tan Osmanlı İmparatorluğu'na miras kalan kurum ve kuruluşları, iki kültürün karşılıklı olarak birbirini nasıl etkilediğini ve değiştirdiğini görmemize olanak sağlamaktadır.

Tarih

ISBN 975-8143-45-X

